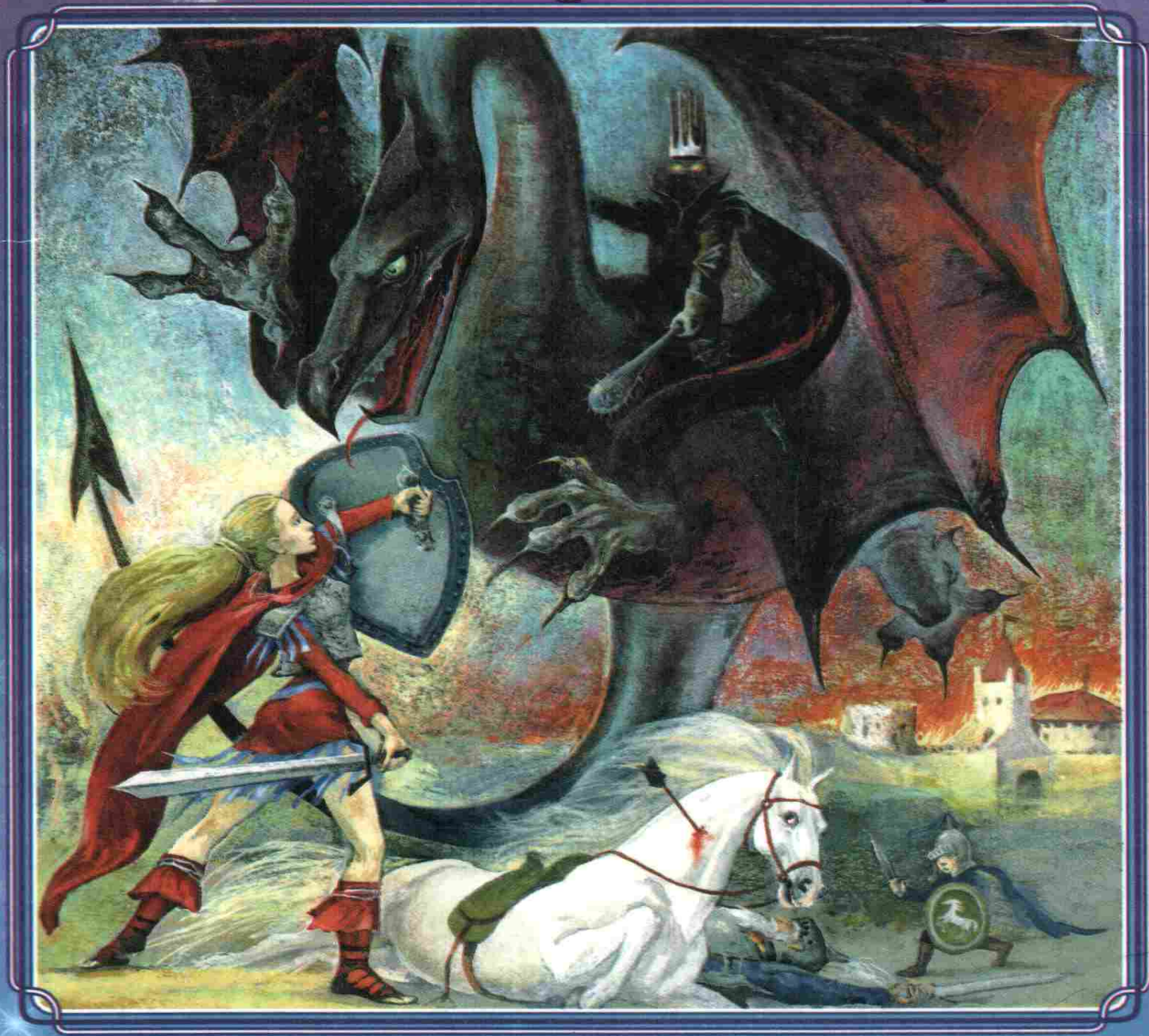

Джон Р. Р. Толкін

Володар Перснів

Повернення короля

- Повернення Короля
 -
 - Частина п'ята
 - Розділ 1 МІНАС-ТІРІТ
 - Розділ 2 ШЛЯХ ДУНАДАНІВ
 - Розділ 3 РОХАН ЗБИРАЄ СИЛИ
 - Розділ 4 ГОНДОР В ОБЛОЗІ
 - Розділ 5 РОХАНЦІ ТРИМАЮТЬ СЛОВО
 - Розділ 6 АРНХЕЛЬМ І МЕРРІ
 - Розділ 7 ВОГНИЩЕ ДЕНЕТОРА
 - Розділ 8 ЦІЛИТЕЛІ ДУШІ І ТІЛА
 - Розділ 9 ОСТАННЯ НАРАДА
 - Розділ 10 БІЛЯ ЧОРНОЇ БРАМИ
 - Частина шоста
 - Розділ 1 ВЕЖА НАД КІРІТ-УНГОЛОМ
 - Розділ 2 НА ЗАТЕМНЕНИХ ЗЕМЛЯХ
 - Розділ 3 ЗГУБНА ГОРА
 - Розділ 4 НА ЛУГАХ КОРМАЛЛАН
 - Розділ 5 НАМІСНИК І КОРОЛЬ
 - Розділ 6. ПРОЩАННЯ І РОЗЛУКИ
 - Розділ 7 ДОДОМУ, ДОДОМУ!
 - Розділ 8 НОВИЙ ЛАД У ГОБІТАНІЇ
 - Розділ 9 СРІБЛЯСТА ГАВАНЬ
-

Повернення Короля

© J.R.R. Tolkien, The Lord of the Rings: The Return of the King, 1954.

© А.В. Немірова (переклад з англійської), 2003.

Частина п'ята

Розділ 1 МІНАС-ТІРІТ

Пін виглянув з-під Гандальфового плаща, не розуміючи, чи прокинувся він, чи сон все ще морочить його. Вітер гудів у вухах, земля зникала в темряві; нічого не було видно, тільки зірки та піднебесні гори на півдні, на самому небокраї - і зірки, і гори теж зникали в далечині. Ще не зовсім прокинувшись, Пін спробував збагнути, котра година, і пригадати подробиці подорожі, але пам'ять ще спала. Шалена безупинна скачка, матовий відблиск золотих покрівель на світанні, великий порожній дім Теодена. Щойно вони встигли сховатися там, як небо перекреслила крилата тінь, і люди затерпли, і обличчя їхні зблідли... Але Гандальф заспокоїв гобіта, втішив, і той притулився у якомусь кутку, чуючи крізь неспокійну дрімоту кроки, голоси, розпорядження Гандальфа. Надвечір вирушили далі. Це була, вже друга... ні, третя ніч після пригоди з паланті-ром. Пережиті страхи відразу розвіяли сон: Піна затрусило, вітер заскиглив грізно та зловісно.

По небу розлилось світло, немов заграва від пожежі. Пін пощулився: якій недолі назустріч везе його Білий Вершник? Гей, та це ж лише повний місяць сходить! Отже, ніч тільки починається, їм ще їхати та їхати. Пін потягнувся, щоб розім'яти спину, і запитав:

- Де це ми, Гандальфе?

- В Гондорі, - відповів той. - Колись ця область звалась Аноріен.

- Леле! - скрикнув Пін і схопився за плащ мага. - Що це? Вогонь, їй-бо, вогонь! Чи тут живуть дракони? Дивись, онде ще один!

Замість відповіді Гандальф голосно наказав своєму коню: [5]

- Вперед, Тінеборе! Не слід гаяти часу! Поглянь: вогні кличуть на допомогу. Війна спалахнула! Вогонь на Амон-Діні, на Ейленасі, і далі на захід - Нардол, Ерелат, Мін-Рімон, Каланход і Хальфіріен на кордоні Рохану!

Однак Тінебор сповільнив ходу, потім пішов ступою, закинув голову і заіржав. З темряви йому відповіли якісь коні; прогриміли копита, троє верхівців промайнули повз них, немов привиди, і зникли на заході. Тоді Тінебор напружився і помчав стрімко учвал, і ніч, мов розбійник, засвистала їм услід.

Пін знову поринув у дрімоту, і розповідь Гандальфа про звичаї Гондору погано доходила до нього.

- З давніх-давен на найвищих вершинах, по кордонах просторої держави тримали заготовлений хмиз на багаття і чергували гінці зі свіжими кіньми, щоб будь-якої хвилини за наказом володаря розпалити вогнище і мчати на північ до Рохану та на південь до Белфалату. Давно вже не випадало горіти цим багаттям. А ще раніше вони і зовсім не були потрібні, бо королі Заходу мали палантіри... - Пін здригнувся, але чарівник додав: - Спи, нічого не бійся. Ти не до Мордору їдеш, а до Мінас-Тіріту. Там будеш у безпеці, наскільки це зараз можливо. Якщо Гондор загине або Перстень дістанеться Ворогові, тоді вже й у Гобітанії не сховаєшся...

- Вже ти знаєш, як розрадити, - буркнув Пін і знову задрімав. Засинаючи, він побачив білі вершини, як острови серед моря хмар, і подумав: чи живий ще Фродо та де він зараз? А Фродо у цей же час дивився на той же місяць, чекаючи на світанок.

Розбуркав Піна гомін багатьох голосів. Уже розвиднялося, але холодний сірий морок заступав світло. Минула ще доба - день у сховищі та ніч у дорозі. Тінебор розпалився, шкіра його парувала, але голова була гордо піднесена, як і раніше. Їх обступали кремезні люди в цупких плащах, за ними можна було помітити напівзруйнований мур; заклопотано снували, хоч було ще дуже рано, робітники з молотками та кельмами, десь грюкали кувалди, рипіли підйомні корби. Де-не-де горіли смолоскипи та ліхтарі. Люди розмовляли з Гандальфом - йшлося про Піна.

- Тебе ми знаємо, Мітрандіре, - казав один з воїнів. - До того ж ти назвав один з паролів Семи Кіл. Але твого [6] супутника ми бачимо вперше. Хто він? Карлик з півночі? Ми в цю скрутну годину не можемо приймати чужинців, хіба що досвідчених вояків, на чию відвагу та вірність можна покластися...

- Я можу поручитися за нього перед Денетором, - сказав Гандальф. - А щодо мужності, то її зростом не вимірюють. Мій супутник зазнав більше битв та випробувань, ніж ти, Інгольде, хоч ти й удвічі вищий за нього. Ми прибули до вас прямо з лігвиська Сарумана, щоб сповістити про перемогу над зрадником; мій супутник дуже втомлений, інакше я розбудив би його і познайомив вас. Звати його Перегріном, це справжній чоловік великої сміливості.

- Чоловік? - із сумнівом перепитав Інгольд, решта почала сміятися.

- Ніякий я не «чоловік», - вигукнув Пін, забувши про сон. - Нічого подібного! Я не чоловік і не воїн, я - гобіт, хоча мені й доводилось битися, коли не було іншого виходу!

- Не всякий із славетних воїнів міг би відрекомендуватися краще! - схвально відгукнувся Інгольд. - А що таке «гобіт»?

- Напіврослик, - відповів Гандальф. (Гондорці збентежено презирнулися.) - Ні, не той. Це його друг та родич.

- А також його товариш у поході, - додав Пін. - З нами був ще Боромир, він врятував мене у снігових заметах, а потім загинув, захищаючи нас від орків.

- Помовч! - перервав його Гандальф. - Цю сумну новину щонайперше належить повідомити батькові.

- Ми вже тут самі здогадуємося, - відповів Інгольд. - Були знаки... Ну, якщо це так, рушайте не зволікаючи. Намісник Мінас-Тіріту, звичайно, захоче побачити того, хто несе останнє вітання від сина... хай буде він людиною чи...

- Гобітом, - підказав Пін. - Навряд чи я зможу багато зробити для вашого володаря, але все, що мені під силу, зроблю на пам'ять про Боромира...

- Щастя вамі - сказав Інгольд. Воїни розступилися, Тінебор пройшов крізь вузьку браму.

- Підтримай Денетора доброю порадою в чає, тяжкий для нього і для всіх нас, Мітрандіре! - попросив Інгольд [7] навздогін. - На жаль, ти знову прийшов вісником горя та лиха...

- Я приходжу, коли потрібен. А якщо хочеш поради, то послухай: ви пізно взялися лагодити Пеленорські мури. Проти сили, яка насувається, кращий захист - хоробрість та надія. Я везу не лише погані новини. Відкладіть молоти, час гострити мечі!

- Ми закінчимо до вечора, залишилася остання ділянка, найбезпечніша, на шляху до союзного Рохану. Чи не знаєш, що там відбувається? Чи прийдуть роханці на допомогу?

- Повинні прийти, але вони вже витримали не одну битву вдома, у вашому тилу. Отже, зараз цей шлях, як і всі інші, вже не веде до мирного краю. Будьте уважні! Якби не Гандальф, старий віщун, ви нині чекали б з Анорієну не роханську кінноту, а ворожу рать. Все ще може статися. Прощайте і пам'ятайте: пильність - головне!

Раммас-Ехор, Захисний Мур, був побудований чималими зусиллями, коли на Ітіліен лягла ворожа тінь. Мур тягнувся більше ніж на десять ліг, оточуючи рівнину Пеленнору. Родючі, виплекані землі пологими терасами спускалися до заплави Андуїну. На північному заході відстань між стіною та Головною брамою столиці дорівнювала чотирьом лігам; тут вона була особливо високою та надійною і пролягала по стрімких урвищах понад вузькою при-річною долиною. Шлях від бродів та мостів Осгіліату, що був прокладений на високому насипі, брукованому камінням, перетинав стіну попід брамою з барбаканом. На пів-денному заході мур підходив найближче до міста лише на одну лігу. Там Андуїн, огинаючи плавною дугою кручі Емін-Арнену, в південному Ітілієні, круто повертав на захід, а стіна нависала прямо над берегом, де знаходились причали гавані Харлонд, куди приставали для розвантаження кораблі з пониззя, з південних провінцій. Затишні хутори були оточені полями, садами, за господами розташувались стодоли, клуні, кошари для овець та корівники; багато чистих малих річок збігало по долині до Андуїну. Одначе тут мешкала лише невеличка частина землеробів та пастухів Гондору. Окрім населення семи округів столиці, гон-дорці мешкали також у підгірних долинах Лоссарнаху та далі на південь у краї п'яти швидких річок Лебенніну. Між горами та Морем мешкали колись нащадки забутого народу, [8] що жив там ще за часів Чорної Навали, до появи королів; тепер це плем'я злилося з гондорцями, успадкувавши від своїх пращурів тільки смагляву шкіру та маленький зріст. Найвіддаленішим підлеглим краєм, Белфалатом, володів Імраель, нащадок славнозвісного роду; в його країні не були рідкістю люди з очима сіро-зеленими, кольору Моря.

Гандальф їхав мовчки; Пін крутився, роздивляючись навкруги. Туман ходив густими клубами, але небо яснішало, і ліворуч було добре видно розрив у пасмі гір - широку долину, утворену великою рікою, зерно розбрату та поле багатьох битв, Там, де кінчались Білі Гори, Еред-Німрас, Пін побачив, як йому й обіцяв чарівник, темну піраміду гори Міндоллуїн. Фіолетові тіні лежали у глибоких зморшках, а на бескиді, висунутому вперед, як ніс могутнього корабля, білили у вранішньому світлі стіни Мінас-Тіріту. Сім кіл білих мурів охороняли це місто, таке старе та величне, Що здавалося, ніби не людські руки збудували його, а витесали невідомі велети із самих кісток землі.

Мури здавались сірими, доки їх вкривав туман, але спалахували, мов білий сніг, під першим сонячним промінням. Пін зойкнув у захваті: вежа Ектеліону, що увінчувала верхнє коло мурів, заграла на тлі голубих небес перламутром, діамантовою голкою засявав її високий шпиль. Над мурами злетіли білі прапорці, затріпотіли під свіжим вітром, дзвінко заграли срібні сурми.

Так Гандальф з Піном в'їхали під Головну браму Мінас-Тіріту. Залізні стулки брами відкрилися, і вартові загукали:

- Мітрандір! Мітрандір! Близько буря!

- Я примчав на її крилах, - відповів Гандальф. - Мені потрібно побачити Денетора, поки час його намісництва ще не вичерпався. Хоч бі що принесло майбутнє, кінець старого Гондору вже наближається. Не затримуйте мене!

Не питаючи більше нічого, люди розступились, хоча всіх здивував гобіт, який сидів на коні разом з чарівником, і сам красень-кінь. Мешканці міста верхи не їздили, за винятком гінців Намісника та воїнів, коней бачили не часто, і тепер гомоніли на вулицях:

- Це, очевидно, вихованець славетних табунів ярла роханського. Мабуть, незабаром він сам прибуде на допомогу! [9]

Тінебор з гідністю ступав по гладкій бруківці довгої та крутої дороги. Мінас-Тіріт був розташований на семи терасах, кожна прилягала до схилу кручі, у кожній були свої мури з ворітьми. Головна брама в нижньому колі виходила точно на схіст, її захищала кам'яна башта. Всі інші тераси перетинав бескид, схожий на гребінь, з прорубаними тунелями. Ворота другого кола виходили на південь, третього - на північ, і так до самої верхівки; таким чином дорога йшла зигзагами. Зверху скелю оточувала підвісна галерея, з неї, мов з гнізда, захисники твердині могли, як команда корабля, спостерігати за брамою, яка знаходилась на сімсот футів нижче. З галереї прямий хід, освітлений ліхтарями, вів до сьомих воріт. Саме за ними розташовувався Верхній двір та легендарне водоймище з фонтаном і Біла Вежа, прекрасна й гордовита, заввишки п'ятдесят сажнів. Маючи захисників, здатних носити зброю, Мінас-Тіріт був неприступний для будь-якої армії; вразливою була тільки вузька перемичка, яка доходила до п'ятого кола, між скелею, на котрій виросло місто, та відрогами Міндоллуїна, але тут люди довершили працю самої природи,

збудувавши захист шанці. За шанцями було поховано королів та правителів старих часів.

Захоплення Піна зростало з кожною хвилиною. Йому й не снилося, що на світі бувають такі багаті, величні міста. Мінас-Тіріт був і більший за Ізенгард, і, безумовно, набагато красивіший; втім, пильний погляд помічав безперечні ознаки занепаду. Місто могло б вміщати вдвічі більше народу; над арками великих будинків були вирізьблені гарні літери, зміст яких був незрозумілим для Піна - мабуть, вони означали імена родовитих та знатних господарів, але нічий кроки не дзвеніли по плитах затишних подвір'їв, нічий голоси не порушували тишу просторих залів, нічий обличчя не визирали з темних вікон.

Нарешті Тінебор зупинився перед Сьомими воротами; тепле сонце, що в той самий час зігрівало Фродо у лісах Іт'ґієну, горіло тут на міцних стінах, на крутій арці з замком у вигляді голови, увінчаної короною. Гандальф зіскочив на землю, бо коней до подвір'я не допускали. Тінебор, вислухавши тихе прохання мага, дозволив сторожі відвести себе до стайні.

Сторожа при воротах була вдягнена в чорні плащі та білі туніки з гаптованим візерунком - квітуче дерево, корона [10] та білі зірки - поверх воронованих кольчуг. Незвичайні шоломи, високі, прикрашені крилами білої чайки, закривали щоки; вони яскраво блищали на сонці. Ці шоломи, викувані з чистого мітрілу, збереглися від часів колишньої величі. Колись так одягались нащадки Елендша, нині - тільки гвардійці Білої Вежі, що охороняли доступ до водоймища, де колись давно росло Біле Дерево.

Звістка про гостей вже дійшла до сторожі - ворота відкрили відразу, ні про що не питаючи. Гандальф поспіхом, не дивлячись навкруги, перейшов двір, викладений білими плитами. Посередині весело іскрився вишуканий водограй, навкруги водоймища буяла свіжа зелень, а на самому краю нависало над водою мертве дерево; бризки водограю сіялися на його поламане віття, і краплі поволі стікали назад до води. Пін, намагаючись не відстати від Гандальфа, мимохідь завважив і здивувався, навіщо залишили сухий стовбур посеред дбайливо виплеканого квітника.

Сім каменів, сім зірок і Біле Дерево єдине, так, здається, шепотів Гандальф? Пін не встиг пригадати: вони вже досягнули дверей і,

минаючи мовчазних брамників, увійшли до напівтемного, лункого й прохолодного коридора. Гандальф сказав напівголосно:

- Зважуй кожне слово, Перегріне! Тут не час та й не місце для гобітівських балачок. Теоден порівняно з Дене-тором - це лагідний дідусь. Намісник Гондору з іншої глини виліплений, він зарозумілий та хитромудрий, він родовитіший та багатший, хоча й не зветься королем. У першу чергу він стане розпитувати тебе про свого сина. Він дуже любив Боромира, може, навіть занадто, хоч вони зовсім різні люди. Але, прикриваючись батьківськими почуттями, він неодмінно прагнутиме витягти з тебе всі потрібні йому відомості, бо вважатиме, що з тобою це буде легше, ніж зі мною. Ані зайвого слова з вуст! А найголовніше - не згадуй Фродо. Я сам згодом знайду час, щоб поговорити з Намісником. Якщо зможеш, мовчи також про Арагорна.

- Чого це? Чим Блукач завинив? Адже він сам збирався сюди!

- Це, звісно, так, але з'явиться він, як я вважаю, зовсім не тим шляхом, ніж ми думали, не тим, ніж думає сам Денетор. Блукачу краще знати. У всякому разі не ми повинні сповіщати про його появу... [11] Гандальф зупинився перед дверима з полірованої бронзи.

- Ось бачиш, мій дорогий Піне, мені зараз не до того, щоб викладати тобі історію Гондору - вельми погано, що ти сам чомусь не вважав за потрібне повчитися змалку, замість того, щоб розорювати пташині гнізда й вештатись по лісах. Але розваж: чи є сенс у тому, щоб, принісши могутньому володарю звістку про загибель спадкоємця, разом з цим сповіщати його про особу, котра - якщо з'явиться - матиме законне право на престол?

- На престол? - не второпав Пін.

- Та на що ж інше? Де були протягом цих місяців твої вуха та очі? І що воно за народець такий!

І Гандальф, сердито пирхнувши, постукав патерицею у високі двері.

Вони відчинилися немов самі по собі. Перед гостями простяглася величезна зала. Справа та зліва за рядами колон горіли сонячним світлом стрілчасті вікна. Колони з чорного мармуру були увінчані вирізьбленими головами казкових істот і буйним листям невідомих рослин. Склепіння виблискувало золотом і перламутром. Ані завіс, ані килимів, ніяких тканин чи дерев'яних меблів; між колонами застигли у вічному мовчанні мармурові статуї.

Пін пригадав кам'яних гігантів над Андуйном і мимоволі відчув повагу до давно померлих королів. У глибині зали, піднятий на декілька сходинок, стояв високий трон під мармуровим балдахіном. На стіні поза ним викладена з самоцвітів мозаїка зображала квітуче дерево. Трон був порожній. На широкій і високій нижній сходинці сидів у чорному мармуровому кріслі, стуливши повіки, сивий старий з білою позолоченою патерицею в руці. Він не міг не почути кроків, але не ворухнувся.

Непрохані гості зупинились, не доходячи трьох кроків до крісла, і Гандальф сказав:

- Вітаю тебе, правителю й наміснику Мінас-Тіріту, сину Ектеліона!
Я прийшов допомогти тобі у грізну годину.

Старий підвів голову. Пін побачив красиво окреслене, ледь жовтувате обличчя: тонкі риси, орлиний ніс і глибоко посажені темні очі. Йому здалося, що Денетор схожий скорше на Арагорна, ніж на Боромира. [12]

- Година і справді грізна, - промовив Денетор, - і ти, Мітрандіре, за своїм звичаєм, не запізнився. Все провіщає близький кінець Гондору, але найбільше моє горе зараз полягає не в тому. Мені доповіли, що ти привіз із собою свідка загибелі мого сина. Чи це його я бачу поряд з тобою?

- Так, це один з двох свідків, - відповів Гандальф. - Другий залишився при Теодені, ярлі Рохану, і незабаром також прибуде. Як бачиш, вони напіврослики, але не про них йдеться у пророцтві.

- Гаразд, хай будуть напіврослики, - похмуро відказав Денетор, - хоча це слово не дуже вабить мій слух з тої пори, як пророцтво примусило сина вирушити в безрозсудний похід, де йому випала доля загинути. Мій Боромире, як важко нам без тебе! Навіщо я не послав молодшого!

- Фарамир охоче пішов би, - зауважив Гандальф, - не будь несправедливим навіть у горі. Твій старший син сам домагався цієї подорожі й нікому не бажав поступатися. У нього була владна вдача, він добивався усього, чого бажав. Я довго мандрував з ним і встиг добре його вивчити. Але ти згадав про смерть. Отже, звістка випередила нас?

- Я отримав ось це, - відповів Денетор і, облишивши патерицю, взяв предмет, що лежав у нього на колінах, - дві половини великого рога, прикрашеного сріблом.

- Це ріг Боромира! - вигукнув Пін. - Він завжди носив його!

- Так, це вірно, - сказав Денетор. - Свого часу я теж носив його, як і всі першородні сини в моєму роду з тих давніх часів, коли Веронділ, батько Марділа, полював на білих буйволів Арава на рівнинах Рун. Тринадцять днів тому я почув з півночі тихий заклик цього рога, а потім Ріка принесла його мені - розколотим навпіл. Цей ріг більше не грає.

Денетор замовк, до зали повернулась тиша. Раптом Намісник круто обернувся до Піна:

- Що ти скажеш мені про це, напіврослику?

- Тринадцять днів, - промурмотів Пін. - Авжеж, так і було. Я стояв поряд з ним, коли він засурмив. Але допомога не прийшла, зате навалилась нова зграя орків. [13]

- Отже, ти там був, - похитав головою Денетор, не відпускаючи гобіта з-під погляду своїх пронизливих очей. - Розповідай про все. Чому не надійшла допомога? Чому ти залишився живий, а Боромир, хоробрий та невтомний, не витримав сутички з купкою жалюгідних потвор?

Пін почервонів і забув про обачність.

- Навіть наймогутніший герой може загинути від єдиної стріли, - сказав він, - а Боромира пронизав цілий сніп. Коли я озирнувся востаннє, він лежав на землі, намагаючись витягти чорну стрілу. Тут мене вдарили, я знепритомнів і потрапив у полон. Більше я Боромира не бачив і про нього не чув. Але шаную пам'ять про нього. Хоч поплічники зрадника і змогли викрасти нас, це не зменшує моєї вдячності!

Пін сміливо глянув у жваві очі Денетора - звідки й гідність узялась! Бо дуже боляче вразили його підозра та презирство, що бриніли в холодному голосі Денетора.

- Я знаю, тобі, повелителю потужної держави, небагато буде зиску від послуг гобіта з далекої півночі, але все, на що вистачить моїх сил, я пропоную тобі як сплату мого боргу.

Відкинувши за спину сірий плащ, Пін дістав свій меч, щоб покласти його до ніг Денетора.

Посмішка, слабка, як блиск сонця в зимовий день, промайнула в очах Намісника; він відклав уламки Боро-мирового рога й простягнув руку.

- Дай мені свою зброю!

Пін подав меч руків'ям уперед.

- Багато, багато років цій криці, - сказав Денетор. - Кували її, безперечно, наші майстри на півночі в сиву давнину. Звідки він у тебе?

- Він був захований у Могильнику на межі нашої країни. Однак нині там мешкають лише зловісні мерці, і мені не хотілося б згадувати про це...

- Дивні речі розповідають про вас, - задумливо промовив Денетор. - Знов підтвердилося давнє прислів'я: не можна судити, зважаючи на зовнішність. Я приймаю твої послуги. Тебе нелегко залякати, до того ж ти вмєш чемно говорити, хоч вимова твоя, як на мій слух, звучить дещо незвично. Настають таїгі часи, коли не зріст буде важливий, а лицарський дух. Ну, чи готовий ти присягнути мені на вірність? [14]

- Візьми меч за руків'я, - підказав Гандальф, - і, якщо не передумав, повторюй за Денетором слова присяги.

- Я не передумую, - сказав Пін.

Денетор поклав меч з Могильника собі на коліна і почав вимовляти присягу; Пін, тримаючись за меч, повторював слово за словом:

- Обіцяю берегти вірність і служити Гондору та його Намісникові, За його наказом буду я мовчати чи говорити, діяти чи відмовлятися від дій, піду, куди він звелить, і повернуся, коли він покличе. Я буду служити йому в біді чи в добробуті, під час миру чи війни, живий чи мертвий, з цієї хвилини та до тої пори, коли він сам звільнить мене, або смерть поглине мене, або настане кінець світові. Так кажу я, Перегрій, син Паладіна, напіврослик з Гобіганй.

- Я, Денетор, син Ектеліона, правитель Гондору, Намісник великого короля, прийняв твої слова, не забуду їх і не відмовлюсь віддати належне: вірності - любов, мужності пошану, а зраді - помсту.

З цими словами Намісник подав Піну меч, а той сховав його у піхви.

- Тепер слухай мій перший наказ, - сказав Денетор. - Говори і не замовчуй правду. Повтори все спочатку, все, що знаєш про мого Боромира. Сідай і починай!

Він вдарив у срібний гонг, котрий висів поряд з кріслом, і слуга, які досі невидимо стояли з обох боків дверей, негайно наблизились.

- Принесіть вино, частування і крісла для гостей, - наказав Денетор, - та простежте, щоб нас не турбували протягом години. Більше часу я не в змозі вам надати, - додав він. - Ваша справа важлива для мене, але є ще багато справ, і дуже термінових. Проте, якщо вийде, ми ще побачимося сьогодні ввечері.

- Сподіваюсь, навіть раніше, - сказав Гандальф. - Я мчав наввипередки з вітром, проїхав півтори сотні ліг з Ізенгарду не тільки для того, щоб відрекомендувати тобі напіврослика, хоча, б і шляхетного духом. Чи важлива для тебе звістка, що Теоден вийшов переможцем у великій битві, Сарумана подолали і його патериця зламана мною?

- Новини важливі, але я вже довідався і вжив заходів. Денетор глянув на Гандальфа спідлоба, і Піна вразила їхня несподівана схожість. Гобіт відчув напруження двох [15] могутніх сил: між ними ніби хтось натягнув підпалений Гніт, і ось-ось мав пролунати вибух. Зовнішністю Денетор був більше схожий на мага: стільки було в ньому сили, краси, величі; до того ж він здавався старішим. Але все ж таки почуття підказували Піну, що сила Гандальфа потужніша, мудрість глибша і велич ясніша, хоча все це зовні й непомітно. І, звичайно, він незмірно старший за Денетора. «Скільки ж йому літ?» - подумав Пін і здивувався, чому це запитання ніколи ще не спадало йому на думку. Дресес тоді щось зауважив про магів, але Пін якимось не зв'язав їх з Гандальфом. Хто ж він такий? Коли та де народився на світ? І коли покине його? Не знаходячи відповіді, Пін струснув головою, відганяючи незвичні думки. А Денетор з Гандальфом усе дивилися один одному в вічі, і Денетор першим відвів погляд.

- Так, - сказав він, - кристали ясновидіння, напевно, загинули, але зір правителів Гондору гостріший, ніж у звичайних людей. А тепер, прошу, сідайте.

Служники принесли крісла і невеличкий стілець, а також срібний глечик, келихи й солодкі булочки. Пін сів, але не міг відвести погляду від старого правителя. Чи це тільки здалося йому, чи Денетор справді, говорячи про кристали, звернувся до нього?

- Отже, починай, мій новий лицарю, - посміхнувся Денетор чи то жартівливо, чи глузуючи. - Кожне слово друга мого сина багато важить для мене.

Піну назавжди запам'яталась ця бесіда у величезній, холодній залі, під пронизливим поглядом Намісника Гондору, під обстрілом усе нових і нових хитрих питань. Гандальф слухав мовчки, стримуючи, як це безпомилково відчув гобіт гнів, що наростав у ньому. Коли минула година і Денетор знову вдарив у гонг, Пін почував себе остаточно виснаженим, мов лимон, з якого вичавили сік. «Десята година, - думав він, - я б зараз за одним присідом ум'яв три сніданки...»

- Проведіть вельмишановного Мітрандіра до його покоїв, - наказав Денетор служникам. - Напіврослик поки що теж може, якщо побажає, оселитися разом з ним. Але майте на увазі, що він присягнув мені, отже, повідомте йому всі потрібні паролі. Повідомте також усім воєначальникам: о третій нарада, вони мають з'явитися сюди. І ти, [16] шановний Мітрандіре, приходь теж, якщо захочеш. Для тебе завжди відчинені мої двері, за винятком тих коротких годин, які я віддаю сну. Остуди гнів, викликаний моїм батьківським непорозумінням, і повертайся, щоб розрадити мене мудрою порадою.

- Непорозумінням? - повторив Гандальф. - О ні, ти скоріше помреш, ніж втратиш розум, шановний Денеторе! Ти навіть горе, вмієш використовувати. Невже ти думаєш, що я не зрозумів, навіщо ти цілу годину розпитував того, хто знає менше, ніж я, хоч я сидів поруч?

- Якщо зрозумів, втішайся цим, - відповів Денетор. - Нерозумно було б з дурної пики гребувати допомогою та порадою, коли ті потрібні. Але ти виділяєш із своїх знань лишень в міру власних задумів. Володар Гондору ніколи не стане знаряддям для чужих задумів, навіть найшляхетніших. Питання Гондору для Намісників найважливіші, а Намісник тут я, аж доки не повернеться справжній король!

- Доки не повернеться король? - підхопив Гандальф. - Ти правий, Наміснику, твій обов'язок зберігати королівство в очікуванні на подію, дожити до котрої мало хто сподівається. Виконуючи свій обов'язок, ти можеш розраховувати на будь-яку мою підтримку. Зрозумій вірно: я не керую ніякою державою, великою чи маленькою, але всяке добре діло, якому загрожує небезпека, стосується також мене. Гондор може впасти, але все ж, якщо уціліє хоч щось вічне, незнищенне, здатне розквітнути згодом і принести плоди, тоді я вважатиму свою справу закінченою. Адже я теж у певному розумінні Намісник. Чи це тобі відомо?

Він обернувся і рішучим кроком рушив до виходу. Пі-нові довелося припустити бігцем за ним, щоб не відстати.

Доки йшли, Гандальф жодного разу не поглянув на Піна й не вимовив ані слова. Слуга супроводив їх через площу з водограєм до вузького провулка, забудованого високими спорудами. Вони кілька разів завертали, доки не вийшли до будинку, що притулився до міського муру з північного боку неподалік від гірської перемички. Широкі сходи привели їх до просторої кімнати, стіни якої були затягнуті золотою парчею. В кімнаті меблів було небагато: стіл, пара стільців, лава та два дуже зручних ліжка. Поряд з ними було приготовлено воду для вмивання. Три високих [17] вузьких вікна виходили на північ, на заворот Андуйну, все ще застелений туманом, Прирічне Узгір'я та водоспади Раурос. Пін виліз на лаву й почав з цікавістю вивчати гарний краєвид, аж доки служник не пішов геть, а тоді запитав:

- Ти сердишся на мене, Гандальфе? Я зробив усе, що міг.

- Оце достеменно так! - Гандальф обійняв Піна за плечі, теж виглянув у вікно і раптом засміявся. Пін з підозрою глипнув на нього знизу вверх - Гандальф сміявся весело, від щирого серця. А лише ж хвилину тому його зморшкувате обличчя здавалося стурбованим і змарнілим. Звідки ж взялося це глибоке джерело радощів? Якби воно вирвалося на волю, мабуть, затопило б ціле королівство...

- Ну звичайно: зробив усе, що міг! - крізь сміх промовив Гандальф.
- Утім, вірно також, що не часто доводиться потрапляти в таку сутичку поміж двома грізними стариганами. Щоправда, Денетор дізнався від тебе набагато більше, ніж тобі здається. Ти не зміг приховати те, що після пригод у Морії загін проводив не Боромир, а хтось інший, гідний особливої поваги, власник легендарного меча, котрий збирався вирушити до Мінас-Тіріту. Гондорці взагалі багато розмірковують над змістом старих легенд, але Денетор, відправляючи сина в похід, надзвичайно заглибився у вивчення «прокляття Ісілдурі». Це людина видатних здібностей, справжній нуменорець, як і молодший його син Фарамір. Старшого безмежна любив батько, але він був зовсім не такий... Денетор бачить далеко, при бажанні може читати чужі думки, навіть на великій відстані. Обманювати його важко й небезпечно, пам'ятай про це, Піне. Ти присягнув йому. Не знаю, що спало тобі на думку, а може й на серце, але ти зробив добрий вчинок. Я не був проти, бо не завжди тверезий розум повинен стримувати щирі почуття. Ти не тільки розважив його, але й розчулив його серце. Тепер тобі можна вільно пересуватися містом після служби. Але в цієї справи є зворотна

сторона: ти поклявся виконувати накази Денетора, і він про це пам'ятатиме. Будь насторожі!

Гандальф зітхнув і додав:

- Ну, гаразд. Не треба занадто піклуватися про наступну днину, нам ще довго кожен новий день буде приносити [18] величезні турботи... Зараз я вже не зможу допомогти тобі. Фігури розставлено, гра почалась; і одна фігура мене особливо цікавить - Фарамир, новий спадкоємець Денетора. Чи в місті він? Треба буде дізнатися. А зараз мені вже час іти, Піне. Я хочу відвідати військову нараду, послухати, про що йтиметься. Хід у відповідь тепер мусить зробити ворог, і пішаки в цій грі важать не менше фігур, повір мені, Перегріне, захиснику Гондору! Гостри свій меч! Вже стоячи на порозі, Гандальф обернувся:

- Мало не забув! Будь ласка, якщо підеш гуляти, знайди Тінебора, перевір, як його влаштували. Місцевий народ тварин любить, але за кіньми добре доглядати вміють тільки роханці!

Гандальф пішов; дзвін на вежі Цитаделі відлічив третю годину по сходу сонця, гучний сріблястий звук прокотився над містом.

Піну не сиділося вдома; він вийшов на вулицю й озирнувся. Сонце яскраво світило, чіткі тіні від будинків та веж лягали на захід. Високий білий шолом Міндоллуїну підпирав блакитне небо. Вояки в бойовому спорядженні заповнили вулиці - мабуть, йшла -зміна варти.

- Зараз в Гобітанії вже, певно, десята ранку, - розмірковував Пін уголос. - Оце б сісти за солідний сніданок біля відчиненого віконця, на весняному сонечку. Невже мені так і пропадати? Цікаво, тут, врешті-решт, снідають? Чи час уже минув? Коли ж вони тоді обідають і де?

Тут він звернув увагу на чоловіка у чорно-білій формі, який ішов вузькою вуличкою йому назустріч від центру цитаделі. Пін, відчуваючи себе надзвичайно самотнім, вирішив заговорити з незнайомцем, коли той підійде ближче. Але чоловік сам звернувся до нього:

- Ти - Перегрій Напіврослик? Мені повідомили, що ти присягнув Володарю. Давай знайомитись.

Пегррій, здивувавшись, потиснув простягнуту долоню. Гондорець вів далі:

- Мене звати Бергонд, син Беренора. Сьогодні вранці я вільний від варти, тому мене послали передати тобі паролі та ввести тебе в курс справи. А ще порозпитувати тебе. Тому що раніше напівросликів у нас

ніхто не бачив, тільки чутки ходили. Окрім того, ти друг Мітрандіра. Чи ти його добре знаєш? [19]

- Ну, що тобі відповісти? - замислився Пін. - Я, звісно, його знаю, скільки живу, та й весь цей рік ми мандруємо разом. Але, розумієш, Гандальф - це товстелезна книга, з котрої я знаю, може, одну чи дві сторінки. Хоч більшість навіть і того не знає. З нашого загону, здається, тільки Арагорн знає його по-справжньому.

- Арагорн? - спитав Берегонд. - А хто це?

- Та так... один проводир, - схаменувшись, ніяково відповів Пін. - Він ішов з нами, а зараз, здається, залишився в Рохані.

- А ти теж там був? На Рохан тепер у нас вся надія, точніше, все, що від неї залишилось. Як там воно?.. Але я відволікаюся: мені ж потрібно спершу відповісти на твої питання! Про що ти хотів би дізнатися в першу чергу, пане Перегрій?

- О, - пожвавішав Пін, - мене дуже цікавить одна злиденна... вибач, злободенна проблема: як у вас тут зі сніданками або чимось подібним, але того ж змісту? Я маю на увазі, о котрій годині у вас сідають до столу і де тут можна підживитися, тобто чи є десь поблизу шинок? У дорозі мене підбадьорювала думка, що в мудрих та поважних гондорців мені пощастить хильнути ковток-другий пива.

Берегонд з повагою подивився на гобіта:

- Відразу помітно досвідченого вояка! Старі кажуть, у поході найперша річ - це їжа та випивка. Мені самому в далеких мандрах бувати не доводилось. Тож ти сьогодні ще нічого не їв?

- Ну, якщо бути щирим, мене пригощав ваш Володар, - зізнався Пін. - Келих вина та декілька білих булочок - не так уже й погано, але за це мене цілу годину розпитували, а від цього, мушу зауважити, апетит тільки поліпшується!

Берегонд засміявся:

- За столом і малий молодець, так у нас кажуть. На жаль, те, що тобі припадало на ранок, як і нам усім, ти вже з'їв, та ще й з такими почестями. Мінас-Тіріт - фортеця, Цитадель - його сторожова башта, зараз у нас воєнний стан. Встаємо до світанку, їмо по шматку хліба, йдемо на варту, коли відчиняють Головну браму. Але не журися, - сказав Берегонд, помітивши, як Пін похнюпився. [20]

Для тих, хто виконує важливі доручення, у нас видають додаткову порцію до обіду, а ще існує полуденок, ну і, звичайно, надвечір ми всі

збираємось, щоб пообідати та розважитись. Ходімо зі мною! Отримаємо харч і поїмо на свіжому повітрі!

- Хвилинку, - затримав його Пін, червоніючи. - Апетит, або, якщо дозволиш, голод зовсім відбив мені пам'ять. Гандальф, по-вашому Мітрандір, просив мене приглянути за його конем. Кінь цей чарівний, улюбленець ярла Рохану, від нього Гандальф одержав Тінебора в нагороду. Здається, новий господар любить його більше, ніж багатьох людей, отже, якщо добра воля чарівника потрібна Гондору, до Тінебора треба ставитися з повагою! А також з добротою, ось як ти ставишся до мене, до гобіта, навіть краще...

- До гобіта? - перепитав Берегонд.

- Так ми самі себе називаємо, - звично пояснив Пін.

- Дуже приємно, - посміхнувся гвардієць. - Іноземна вимова добрій мові не шкодить, а гобіти, як я зрозумів, спритні на слова. Ну, ходімо, ти познайомиш мене з цим гідним скакуном. Я люблю тварин, а тут їх рідко побачиш. Мої пращури жили у вільних гірських долинах, а ще раніше - в Ітілієні... Ти не турбуйся, ми довго не затримаємося, зробимо візит ввічливості, а потім відразу до комори!

Пін пересвідчився, що Тінебор ні в чому не має нестачі. В шостому окрузі, під Цитаделлю, знаходились стайні для дюжини коней, поблизу мешкали гінці, завжди готові виконати термінове доручення від Денетора або його воєначальників. На цю пору стайні були порожні, бо гінці роз'їхались.

Коли Пін зайшов до денника, Тінебор неголосно, радісно заіржав і у вітанні схилив голову.

- Доброго ранку, - сказав Пін. - Гандальф прийде, як тільки звільниться. Він страшенно заклопотаний, але велів тебе вітати й перевірити, як тут тебе доглядають. Отже, відпочивай, ти попрацював на славу, набирайся нових сил.

Тінебор покрутив головою, тупнув копитом, але дозволив Берегонду попестити себе по шиї та по крутих боках.

- Та він уже бажає перегонів, а не відпочинку! - сказав із захопленням Берегонд. - Який він сильний та гордай! [21]

А де його збруя? Уявляю, якою розкішною вона повинна бути!

- Для нього й найрозкішніша буде поганою, - відповів Пін. - Він не терпить збруї зовсім. Згодиться тебе нести - понесе й так, а коли ні, то

вже ніякі шпори не допоможуть. Бувай здоровий, Тінеборе! Терпи і чекай, битва не за горами!

Кінь затанцював, вибивши копитами такий дріб, що вся стайня затряслась. Пін ще раз перевірів, чи повні ясла, попрощався з конем, і вони пішли.

- Тепер нам самим пора до ясел, - сказав Берегонд і повів Піна до господарського двору Цитаделі. Вони обійшли донжон і пірнули в низенькі дверцята. Довгі сходи вели до підвалу, освітленого ліхтарями. В стінах підвалу знаходились зачинені ляди. Одна ляда була відкрита.

- Це комора нашої роти, - пояснив Берегонд, просуваючи голову до отвору, і гучно покликав: - Гей, Таргоне! Привіт! Я знаю, що ще рано, але тут зі мною новенький. Намісник прийняв його на службу. Він приїхав верхи здалека й зголоднів, отож пригости нас чимось!

Вони отримали кошик з хлібом, маслом, твердим сиром і навіть парою яблук - залишки від зимових запасів, трошки зів'ялі, але міцні й солодкі. Також тут знайшлося місце для пласкої шкіряної пляшечки зі свіжим пивом, дерев'яних мисок, ложок та келихів. З цим добром вони перебралися до затишного куточка у східній частині навісної галереї; там між зубців фортеці стояла кам'яна лава і відкривався чудовий краєвид на залиту вранішнім сонцем далечінь.

Вони поїли, попили й поговорили. Берегонд розповів про Гондор, про життя в місті, про місцеві звичаї, а Пін - про свою далеку батьківщину і дивовижні краї, де встиг побувати, Берегонд спостерігав за гобітом щодалі з більшим подивом, коли той, сидячи на лаві, теліпав ногами або вставав навшпиньки, щоб виглянути з-за зубців.

- Скажу не приховуючи, пане Перегрій, - сказав Берегонд нарешті, - хоч ти і виглядаєш років на дев'ять, не більше, але зазнав таких поневірянь і бачив такі дива, що небагато наших старих воїнів могли б позмагатися з тобою. Я був подумав, що наш Намісник з примхи, наслідуючи старих королів, вирішив мати власного пажу. Але тепер [22] бачу, що ти не малюк, прошу вибачити за непорозуміння.

- З радістю вибачаю, - відповів Пін. - Хоча ти недалекий від істини. За нашими мірками, я трохи старший за підлітка - мені ще чотири роки до повноліття, коли я ввійду в літа, як у нас кажуть. Але чого ми все про мене та про мене, краще ти мені поясни, що у вас тут до чого.

Сонце піднялося вже високо; туман над долинами танув, шматки його пропливали над їхніми головами. Східний вітер посилювався, білі

стяги тріпотіли й плюскотіли над фортецею. Далеко внизу, за п'ять ліг від міста виразно сріблилась Велика Ріка, вигинаючись величною дугою з північного заходу на південний; далі вона губилася у світлому серпанку, а за ним, десь за п'ятдесят ліг, лежало Море.

Пеленнор відкривався Піну мов на долоні, подекуди темніли будинки, низькі загороди, клуні та кошари, але ніякої худоби не було видно. По шляхах та стежках, через зелені поля, до Головної брами тягнулися вервечки возів, їх раз у раз випереджали вершники, спішувались біля брами й поспішно заходили до міста; інші вози - таких було ще більше - навпаки, виїжджали з міста і прямували на південь по Великому Тракту. Тракт був широкий, добре мощений, з утоптаного стежкою для кінноти н захисним парканом. По стежці мчали чвалом вершники, а тракт був заповнений возами. Придивившись, Пін зрозумів» що безладдя на шляху не існувало. Рух складався з трьох частин: перший потік - швидші кінні візки, у другому воли тягли величезні вози з кольоровими полотняними запиналами, а в третьому люди самі штовхали возики та тачки.

- Ми відправляємо старих, жінок та дітей, - пояснив Бергонд. - Тракт веде в долини Тумладену та Лоссарнаху, потім: до гірських селищ і дані-на Лебеннін. Це останні обози, до полудня шлях має бути звільнений на лігу від брами, такий наказ. Сумна необхідність! - зітхнув гвардієць. - Мало з тих, хто розлучається тепер, зустрінуться знову... В місті завжди дітей було не дуже багато, а тепер зовсім не залишилося - хіба десятків-другий підлітків, для яких тут знайдеться справа. Мій син теж залишився...

Пін занепокоєно подивився на схід, неначе очікуючи, що звідтіля ось-ось наваляться тисячні орди орків і затоплять зелені поля. [23]

- Що це там далеко? - спитав він, показуючи на середину завороту Андуйну. - Ще якесь місто?

- Було місто. Столиця Гондору. Мінас-Тіріт тоді був звичайною фортецею. Це руїни Осгліату. Колись він лежав по обидва боки річки. Ворог захопив його і спалив, дуже давно. Коли Денетор був ще молодий, ми відвоювали руїни, але вирішили там не оселятися, тільки відбудували міст та укріплення, щоб наше військо могло легко, переправлятися через річку. Але тут з'явилися Люті Вершники з Мінас-Моргулу...

- Чорні Вершники? - широко розплющивши очі, зойкнув Пін.

- Так, вони були чорні, - кивнув Берегонд. - Чи ти про них чув? І нічого не розповідаєш!

- Чув... - тихо сказав Пін. - Але не розповідатиму так близько від... - він замовк, потім подивився на річку, і йому там примарилась грізна тінь. Чи то гори маячили на обрії, відділені двадцятьма лігами туманного повітря, чи то пасмо хмар застоялося на самому небокраї, - а далі збирався морок ще глибший. Та поки Пін дивився, морок цей ворухився, пухнув і повільно, дуже повільно, поглинав ясне небо.

- Ти мав на увазі - близько від Мордору? - незворушно закінчив Берегонд. - Так, вона там, ця країна. Ми рідко згадуємо її ім'я, але весь час живемо з цією тінню перед очима. Вона інколи слабшає, тоді віддаляється, інколи гущішає, тоді пересувається ближче. Останнім часом вона зростає, наше занепокоєння зростає разом з нею. А майже рік тому Люті Вершники захопили переправу. Кращі наші бійці полягли там. Боромиру вдалося відкинути ворога з нашого, західного берега, і околиці Осгіліату поки що за нами. Ми чекаємо на новий удар. Здається, що він стане вирішальним.

- Коли ж почнеться війна? - сгітав Пін. - Як ти гадаєш? Вчора ми бачили сигнальні вогні та гінців. Ган-дальф сказав: це знак, що війна вже- почалась. Він так поспішав! А тут усе немов застигло...

- Це тому, що все вже зроблено. Ми, так би мовити, набираємо зараз якомога більше повітря перед тим, як пірнути.

- Навіщо ж тоді запалювали багаття? [24]

- Коли почнеться облога, пізно буде звати на допомогу. Не знаю, що вирішив Намісник. Він знає багато способів, як швидко отримувати новини. Наш Денетор людина незвичайна. Він ясновидець! Кажуть, нібито ночами він підіймається на вежу, там, пронизуючи зором простір у всіх напрямках, читає в минулому та майбутньому, навіть може проникнути у думки Ворога, борючись з ним. Від цього він передчасно зістарівся. Гадаю, що не випадково Фарамир, наш капітан, зараз десь за річку, - він там на небезпечному завданні, і, можливо, вже є від нього якась звістка. Але, як я розумію, вогні вирішили запалити позавчора, після отримання новин з Лебенніну. Флот корсарів з Умбару підходить до гирла Андуйну. Вони вже давно не бояться Гондору, мабуть, порозумілися з Ворогом; тепер їхня навала полегшить його справу: воювати з корсарами доведеться тими силами, що повинні були підійти з Лебенніну та Белфалату, а вояки там стійкі й досвідчені. Тепер наша

остання надія - Рохан, тому ми так зраділи, почувши звістку про їхню перемогу. Та все ж... - Берегонд підвівся і окинув поглядом небокрай. - Падіння Ізен-гарду - це попередження для нас. Це вже не сутички біля переправ, не грабунок із засідки, не вилазки з Ітілієну - це велика війна, ретельно підготовлена й виважена, і ми - лише перша мішень, хоч як би це не обурювало нашу гордість. Кажуть, щось діється на далекому сході, за Внутрішнім Морем, а також на півночі в Глухомані, на півдні в Харадь Всім країнам доведеться витримати грізне випробування.

Та все ж, пане мій Перегріне, нам випала велика честь: саме в нас перших цілить зараз Володар Тьми. Ненависть його пройшла крізь безодню століть і морські глибини. Нам випала найжорстокіша битва. Тому Мітрандір так поспішав. Бо якщо Гондор впаде, хто витримає? Тільки, пане мій, скажи, чи бачиш ти хоч якусь надію на те, що ми справді зможемо вистояти?

Пін не відповів. Він глянув на могутні стіни, на стрункі башти та гордовиті стяги; сонце стояло високо, а десь вдалечині купчився морок. І Пін подумав, що в темряві довгі руки, і згадав орків, лісових та гірських, і Саруманову зраду, і хижих птахів, і Чорних Вершників у Гобітанії, згадав літаючий жах - крилатого назгула. Він здригнувся, і в цю хвилину сонце немовби згасло, закреслене темними крилами. [25]

З надхмарної височини зірвався лютий вереск - приглушений, але такий жорстокий, крижаний, пронизливий, що від нього захололо все в середині. Пін зблід і зіщулився.

- Що це було? - спитав Берегонд. - Ти теж відчув?

- Так, - пробурмотів Пін. - То Лютий Вершник на крилах темряви, згубний провісник нашого кінця...

- Згубний провісник, - повторив Берегонд. - Так, Мінас-Тіріт, мабуть, не витримає. Насувається ніч. Моя кров холоне в жилах...

Вони замовкли, похнюпившись. Але коли Пін знову підвів голову, сонце сяяло, як і раніше, і прапори майоріли на вітрі

- Минуло, - з полегшенням промовив Пін. - Багато галасу даремно. Постривай зневірюватись. Гандальфа ми вже колись поховали - а він повернувся! Нехай ми навіть захитаємось, але не впадемо, а якщо й упадемо, - знов підіймемося. Чия відвага, того й перемога?

- Гарно сказано! - Берегонд підскаочив і почав збуджено ходити уздовж стіни. - Всьому живому колись настає кінець, але для Гондору час ще не настав. Ворог може поламати стіни, навергати купи мертвих

тіл - нічого, знайдуться інші твердині, таємні переходи похід горами. Надія і пам'ять врятовуються в затишних долинах, де зеленіє трава...

- Нехай як би усе не скінчилося, аби скоріше, - зітхнув Пін. - З мене поганий вояка, мене нудить від самої думки про війну. Але сидіти й чекати ще гірше, жданиками не наїсися! День здається безкінечним, ранок ніяк не закінчується.- Навіщо дозволяти ворогові бити першим? Гадаю, що в Рохані нічого б не вийшло, якби Гандальф усіх там не розворушив.

- Це наше слабе місце. Тут багато хто почуває себе так само. Зрозуміло, все ще може змінитися, коли повернеться Фарамир. Його вважають слабким: в наш час люди не вірять, що мудрість і м'яка вдача не заважають відвазі. Він не такий відчайдушний і запальний, як Боромир, - ну то й що? Втім, капітан теж мало чим допоможе. В нас недостатньо сил, щоб кидати першими виклик... так би мовити... тому володарю. Ми можемо тільки захищатися, й не нападати, доки ворог не ступить на нашу землю. Але тоді вже не схибимо! [26]

Рука Берегонда звичним рухом торкнулася меча. Він випростався, розправив плечі, очі його спалахнули у передчутті битв. «Погано мені, - подумав Пін, - вони тут усі такі величезні, а моя рука легша за пір'їну... На що я здатний? Не вартий дірки з бублика. Так і Гандальф казав - пішак, але якщо я вже на шахівниці, треба не осоромитись...»

Нові друзі розмовляли до полудня. Вдарив дзвін, навколо почався рух - сторожа пішла обідати.

- Чи не підеш зі мною? - запропонував Берегонд. - Доки не знаєш, до якої роти тебе зараховано, можеш приєднатися до нашого товариства. Ти будеш бажаним гостем, та й встигнеш краще познайомитись з людьми, поки ще є час.

- Піду з радістю, - відповів Пін. - Щиро кажучи, мені тут дуже самотньо. Я залишив у Рохані кращого друга, ні побалакати, ні посміятися - один як палець... А добре й справді було б приєднатися до твоєї роти! Ти ж командир, тож занеси мене до реєстру сам або замов слівце...

- Ну що ти! - посміхнувся Берегонд. - Я не командир, титулів та посад не маю. Я звичайний гвардієць третьої роти. Але май на увазі, пане мій Перегріне: бути гвардійцем при Білій Вежі справа почесна! Нас поважають не тільки в місті, а навіть у всій країні.

- Тоді це для мене занадто велика честь, - мовив Пін. - Проведи мене до нашого житла, і, якщо Гандальф не повернувся, я піду з тобою, куди скажеш.

Гандальф не прийшов, навіть не залишив ніякої звістки; Пін вирушив з Берегондом і познайомився з третьою ротою. Виявилось, що Пін уже став знаменитістю, по фортеці ходили чутки про чудернацького супутника Мітрандіра та про довгу бесіду його з Денетором. Пішов поголос, що з'явився князь напівросликів, щоб запропонувати Гондору підкріплення - п'ять тисяч клинків, і що роханці з'являться, маючи кожен по воїну-напіврослику на луці сідла, а вони хоч малі, але відчайдушні.

Пікові довелося розвіювати марні мрії, але від титулу відхреститися він уже не міг, гондорці були впевнені, що особа, яка спромоглася завоювати прихильність Денетора та Боромира, повинна бути щонайменш князем. Піну дякували наперебій за пропозицію допомоги, ловили кожне [27] слово, кожну розповідь про далекі краї, пригощали досхочу найкращими стравами та пивом. Одна залишилась турбота у Піна - не передати куті меду, як то буває з гобітами у дружньому колі.

Нарешті Берегонд піднявся з-за столу.

- Поки що прощай, - сказав він. - Мені пора на службу. Ми всі будемо на варті до заходу сонця. А ти, якщо хочеш, прогуляйся містом з моїм сином, він залюбки познайомиться з тобою. Ти лишень зійди до першого кола, спитай дорогу до Старої таверни на Рат-Келердайн, вулиці Ліхтарників. Там ти знайдеш мого сина. Гарний хлопчина, скажу тобі! До зачинення брами ще встигнете нагулятися.

На вулиці стояла гарна днина, тільки небо трохи змарніло, та було жаркіше, ніж звичайно в березні, навіть тут, на півдні. Піна долала дрімота, але вдома було так порожньо та сумно! Він вирішив піти прогулятися; навідався до Тінебора, пригостив його ласощами - кінь милостиво прийняв частування, хоч, звичайно, мав усього досить, - а потім звивистими вулицями пішов до першого кола.

Всі, хто йшов назустріч Пінові, витріщали на нього очі, хоча й додержувалися церемонної чемності: схрестивши на грудях руки, за гондорським звичаєм, схиляли голови, але за спиною в нього не стримували здивованих вигуків й кликали тих, хто сидів удома, подивитися на князя напів-росликів, супутника Мітрандіра. Навіть не

знаючи місцевої мови, Пін незабаром сам зрозумів, що означають слова «Ерніл-і-Періаннат»: його новий титул став відомим у місті раніше за нього самого.

Перегрій пройшов широкими, мощеними під'їздами попід арками і нарешті вийшов до першого, найбільшого кола Мінас-Тіріту: Йому показали вулицю Ліхтарників - широку й гарну; вона підходила до самої Великої брами. Стара таверна виявилась довгою спорудою з сірого вивіреного каменю. Обидва її крила виходили на вулицю, багатобіконний фасад з портиком та сходами відокремлював вузький зелений палісадник. Поміж колонами гралися хлопці. Пін ще не бачив місцевих дітей, тому зупинився глянути. Раптом один з хлопців перестрибнув палісадник і попрямував до Піна, відверто розглядаючи того з голови до ніг. [28]

- Привіт! - сказав хлопець. - Ти звідки? Адже ти не тутешній!

- Був, - коротко відповів Пін. - Тепер я тут на службі.

- Ясна річ, ми тут усі на службі. Скільки тобі років? Як тебе звуть? Мені вже десять, я майже доріс до п'яти футів. Я вищий за тебе, щоправда, мій батько, гвардієць, теж вищий за багатьох. А хто твій батько?

- На яке питання відповідати по-перше? - пирскнув Пін. - Мій батько має ферму поблизу Зайгорду в Гобітанії, а років мені майже двадцять дев'ять, так що тут я попереду. І хоч на зріст я маю лише чотири фути, рости я більше не буду, хіба що поперек себе.

- Двадцять дев'ять! - аж присвиснув хлопець. - Ого-го, та ти вже зовсім старий! Мій дядько Йорлас теж старий. А все одно, б'юся об заклад, - додав він задерикувато, - я тебе запросто покладу на обидві лопатки!

- Звичайно, якщо я дозволю. Ми, гобіти, маємо свої секретні хитрощі, а мене, якщо хочеш знати, вважають особливо сильним та спритним. Поки що ніхто не міг покласти мене на обидві лопатки. От підростеш і зрозумієш, що не можна судити за зовнішністю. Ти мене прийняв за слабке дитинча, вважаєш легкою здобиччю, але я не хлопчик, дозволь попередити тебе, я напіврослик, сильний, хоробрий і відчайдушний!

Тут Пін скривив таку страшну міну, що хлопець подався назад, але відразу ж стиснув кулаки й рушив уперед; в його очах спалахнув бойовий азарт.

- Та постривай! - розсміявся Пін. - Поспішно довіряти спритним на слово незнайомцям теж не слід. Я не битися прийшов, а якщо ти вирішив викликати мене на двобій, треба спершу відрекомендуватися!

- Я - Бергіль, син гвардійця Берегонда.

- Так я й зрозумів, - сказав Пін, - ти на нього дуже схожий. Це твій батько послав мене сюди.

- Чому ж ти відразу не сказав? - здивувався Бергіль і раптом насупився: - Тільки не кажи, що він передумав і звелів мене відіслати звідси разом з дівчиськами? Невже останні обози ще не відійшли?

- Відійшли, не хвилюйся, - запевнив Пін. - Твій батько просив повідомити: якщо тобі не схочеться класти мене на лопатки, можеш повести мене й показати місто, [29] таким чином розважиш мене, а я розповім тобі дещо про далекі краї.

Бергіль від радості заплескав у долоні:

- Оце добре! Тоді відразу йдемо! Ми саме збиралися до Головної брами!

- А що там таке?

- Сьогодні на захід сонця управителі союзних земель прибудуть по південному шляху. Буде цікаво, ось побачиш!

Бергіль виявився гарним приятелем, і Пін вперше після розлучення з Меррі розвеселився: вони гомоніли і сміялись, прямуючи вулицею, і не помічали цікавих поглядів. Біля Головної брами зібрався великий натовп; тут Пін набув особливої ваги в очах Бергіля, бо гобіт назвав пароль, і варта відразу віддала йому честь, випустила та навіть дозволила взяти з собою Бергіля.

- Ой, як гарно! - радів хлопчик. - Адже нам не дозволяється без дорослих виходити за ворота, а з тобою я все побачу!

За воротами знаходився широкий майдан, вимощений бруківкою, сюди вливалися всі шляхи, які підходили до міста. По його краях та вздовж самого шляху тісно стояли люди.

- Дивись, курява над шляхом! - заволав хтось. - Йдуть, йдуть!

Пін з Бергілем протиснулись до першого ряду. Десь недалеко заграли ріжки, натовпом прокотився радісний гомін. Потім голосно заграла сурма, і люди закричали:

- Форлонг! Форлонг!

- Що це значить? - спитав Пін у Бергіля.

- Прибув Форлонг, старий Форлонг Товстий, володар Лоссарнаху. Ось він, дивись! Привіт! Привіт славетному Форлонгу!

На дорозі з'явився сивобородий вершник у кольчuzі та чорному шоломі, на великому, важкому жеребці - широкоплечий, з великим черевом, у руці - довга піка. За ним по четверо в ряд, здіймаючи хмари куряви, йшли воїни, вбрані в міцні обладунки, озброєні сокирами.

Але коли ополченці з Лоссарнаху пройшли крізь браму, люди зашепотіли: «Як їх мало! Що таке дві сотні бійців, коли ми розраховували на дві тисячі щонайменше? А все через цих клятих умбарців. Форлонг міг відправити [30] нам на допомогу лишень десяту частину... Краще мало, ніж зовсім нічого...»

Один по одному підходили підкріплення, проходили під радісні вітання і втягувалися під браму; союзні землі збирались на захист Гондору. Але їх було замало, надто мало.

Триста піхотинців, очолюваних сином вождя Дерріном, прийшли з долини Рінгло; з нагір'я Мортонду кремезний Дуїнгер з синами, Дейліном та Дервіном, привели п'ятсот лучників. З Анфалату, далекої області над Морем, прийшов збірний загін: мисливці, пастухи, землероби, всі бідно споряджені, окрім Голасгіла, їхнього вождя, та його дружини. З Ламедону з'явилися, ніким не очолювані, півсотні похмурих, могутніх горян. З Етіру прийшли рибалки й матроси, дець більше сотні - всі, кого можна було зняти з кораблів. Ерлуїн Щирий з пагорбів Піннат-Геліну привів триста доблесних бійців, одягнених у зелене. Останнім гордовито з'явився Імраель, правитель Дол-Амроту, родич Денетора, пщ шитим золотом гербовим прапором, і з ним загін кінних лицарів у повному бойовому спорядженні та сім сотень піших воїнів, високих, сірооких, темноволосих; вони співали в такт крокам.

Це було все - менше ніж три тисячі бійців. Більше чекати було нікого. Спів, бойові заклики та відгук кроків завмерли на вулицях міста. Глядачі ще довго стояли мовчки. Курява висіла в повітрі, вітер ущух, настало парке смеркання. Надходив час зачинення брами, багряне сонце закотилося за Міндоллуїн; тінь упала на місто.

Пін подивився на небо, і йому здалося, що воно стало попелясто-сірим, задимленим. Тільки на заході палало золотисто-криваве бескеття хмар. Міндоллуїн чорнів, немов купа попелу в поступово холонучому горнилі.

- Так сяйво дня змінюється на гнів ночі, - пробурмотів Пін.

- Та ще на великий гнів, коли я не повернусь до вечірнього дзвону!
- схаменувся Бергіль. - Ходімо! Чуєш, вже грають зорю...

Тримаючись за руки, вони повернулися до міста; брама зачинилася за ними. Коли друзі вийшли на Рат-Келер-дайн, всюди загули дзвони. В сімейних будинках та казармах, що приліпилися попід мурами першого кола, запалювали вогні, співали вечірні гімни. [31]

- До побачення, - сказав Бергіяь. - Передавай моєму батькові вітання, скажи, що я дякую за наше знайомство. Я тебе уподобав. Знаєш, я вже не радий, що зараз війна, бо інакше з'їздили б до Лоссарнаху, там живе мій дід. Там дуже гарно навесні, в лісі та на лугах рясні квіти... Ну, може, ще з'їздимо. Ворогові ніколи не здолати нашого Намісника, та й мій батько, знаєш, який хоробрий! Будь ласка, приходь ще!

Пін поспішив додому. Шлях був неблизький, він захекався і зголоднів. На вечерю до третьої роти він запізнився, але Берегонд радо його зустрів, посадив і почав розпитувати про сина. Швидко насувалася глуха ніч без зірок і місяця. Невдовзі по вечері Пін попрощався, бо йому кортіло побачитись із Гандальфом, на серці було чомусь неспокійно.

- Дорогу знайдеш? - спитав Берегонд, проводячи його до дверей зали, де вони вечеряли. - Ніч темна, а вогні наказано гасити по всьому місту, навіть на стінах. Та ще прибув наказ: Намісник чекає на тебе завтра рано-вранці. Гадаю, до нашої, роти тебе не відпустять. Але ми зможемо бачитись. Бувай здоровий і спи спокійно!

Вдома було темно, тільки маленький ліхтарик палав на столі. Гандальфа не було. Нудьга стискала серце Піна дедалі сильніше. Гобіт заліз на лаву, щоб подивитися у вікно, але нічого там не побачив, немов заглянув до чорнильного озера. Тоді він спустив віконниці, заліз у ліжку і поринув у тривожний сон.

Вночі його розбудило світло: повернувся Гандальф, він міряв кімнату широкими кроками з кутка в куток, довга тінь стрибала по фіранках. На столі та підвіконні горіли свічки, всюди лежали пергаментні сувої. Маг тяжко зітхав і бурмотів щось незрозуміле: «Фарамир... коли ж повернеться Фарамир?»

- Доброго вечора, - привітався Пін, висунувши голову з-під ковдри.
- А я думав, ти про мене зовсім забув. Дуже радий тебе бачити! Який довгий був день...

- Зате ніч буде надто короткою, - мовив Гандальф. - Я прийшов, тому що мені потрібно побути на самоті, зібратися з думками. А ти спи, доки можна. На світанку нас знову викликають до Денетора. Ні, не на світанку - як викличуть, то й підемо. Темрява бере своє, світанку завтра не буде. [32]

Розділ 2 ШЛЯХ ДУНАДАНІВ

Гандальф від'їхав, стукіт копит Тінебора завмер у темряві, коли Меррі зі спакованими речами повернувся до Арагорна. Всі речі вмістилися в невеличкому вузлі - адже подорожні торби Меррі та Піна залишилися на Причальному Лузі, і тепер гобіти мали лише кілька корисних речей, які вони підібрали на руїнах Ізенгарду. Хасуфель був уже осідланий, Гімлі з Леголасом чекали поряд, верхи на Ароді.

- Ну ось, нас знову четверо Хранителів, - мовив Арагорн. - Далі ми поїдемо разом, але не самі, як планувалося раніше: ярл теж виступає з нами. Крилате страховисько змусило його діставатися до підгір'я під покровом ночі.

- А потім куди? - спитав Леголас.

- Поки що не знаю. Ярл поїде на загальний збір, котрий відбудеться в Едорасі за чотири доби. Там, на мою думку, він отримає звістку про початок війни й виступить до Мінас-Тіріту. Щодо мене й тих, хто забажає їхати зі мною...

- Я поїду! - вигукнув Леголас.

- І я теж! - відгукнувся гном.

- ...так-от, шлях мій пролягає крізь темряву, хоча кінцева мета - також Мінас-Тіріт. Але дорога мені ще не відома.

- Будь ласка, не загубіть мене, - сказав Меррі. - Я поки що приніс небагато користі, але не хочу пасти задніх! Роханцям тепер буде не до мене, хоч ярл і запрошував погостювати...

- Боюся, що не скоро вам доведеться посидіти біля вогнища в Медусельді, - сказав Арагорн. - Багато мрій зів'яне, так і не розквітнувши, цієї весни... І все ж, Меррі, тобі краще буде залишитись з Теоденом.

Незабаром усі приготувалися до від'їзду: дві дюжини вершників, Гімлі позаду Леголаса, Меррі на луці сідла попереду Арагорна. Загін зірвався з місця, і тупіт кінських копит злякав нічну тишу. Свіжі кургани біля Ізенських бродів залишилися позаду, коли до Теодена підскочив один з вершників ар'єргарду:

- Погоня, володарю! Ми чули шум ще біля броду, а тепер нема сумнівів: хтось мчить за нами - й швидше за нас. [33]

Теоден, не гаючи часу, наказав зупинитися. Роханці розвернули коней і взяли за піки. Арагорн спішився, поставив Меррі на землю і, вихопивши меч з піхов, став біля стремена Теодена. Еомер зі своїм зброєносцем виїхали назустріч чужинцям. «Цікаво, - подумав Меррі, - а що мені робити в бою? Ярлів загін дуже малий, його легко оточити і порубати, а я? Сховаюсь десь у темряві і залишусь один як палець у дикому степу, зовсім не знаючи, куди мені йти? Оце так...»

Меррі зітхнув, про всяк випадок затягнув тугіше пояс і витяг свого маленького меча.

Місяць сховався за хмарами і з'явився знову. Тепер уже всі чули стукіт підків, а незабаром з'явилися й темні постаті. Місяць блищав на списках, але з'ясувати кількість вершників було важко; у всякому разі їх було не менше, ніж роханців.

Підпустивши їх на півсотні кроків, Еомер вигукнув:

- Стій! Стій! Хто іще по землі Рохану?

Невідомі миттєво осадили коней. У напруженій тиші один з прибулих зістрибнув з коня і повільно рушив до роханців. У світлі місяця ледь виднілася його правиця, витягнута в мирному жесті, долонею вперед, але люди ярла все одно схопилися за зброю. За десять кроків невідомий зупинився й мовив гучним голосом:

- Рохан? Ви сказали - Рохан? Ми раді це чути. Ми поспішали здалеку в пошуках цієї землі!

- Ви її вже знайшли, - відповів Еомер. - Володіння Теодена починаються відразу за бродами. Ніхто не має права проїжджати тут без його дозволу. Хто ви? І чому так поспішаєте?

- Я - Хальвард Дунадан, слідопит з півночі. Ми розшукуємо Арагорна, сина Арахорна, бо ми чули, що він у Рохані.

- Я тут! - вигукнув Арагорн, віддав повід Меррі й кинувся обіймати Хальварда.

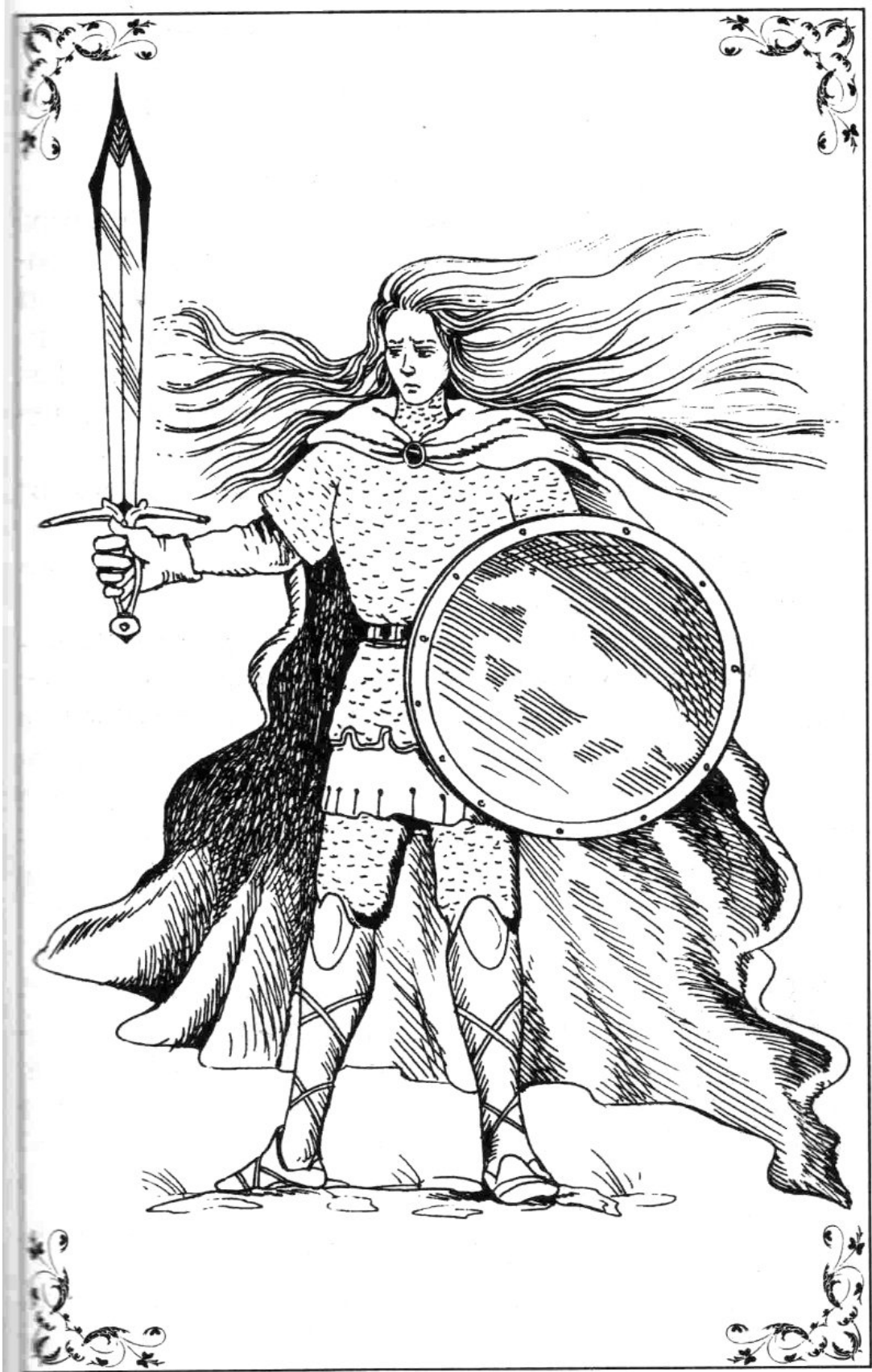
Меррі зітхнув з полегшенням. Він гадав, що з Сарума-на станеться - підстерегти ярла, коли при ньому лише кілька охоронців. А виходить, що вмирати, захищаючи Теодена, поки що не треба. Меррі сховав меч до піхов і зацікавлено витріщився на дунаданів.

Арагорн звернувся до Теодена, тримаючи Хальварда за руку: [34]

- Все гаразд. Мене розшукали родичі із далекого краю, де я жив. Але чому вони з'явилися і скільки їх, я не знаю.

- Зі мною тридцять чоловік, - сказав Хальвард. - Це усі, кого пощастило зібрати поспіхом, а ще з нами брати Ерлоїр та Еладан. Отримавши твій виклик, ми мчали без зупинок.

- Але я не викликав вас! - здивувався Арагорн. - Думав постійно, особливо останніми днями, але з ким я міг передати виклик? Добре, розберемося пізніше. Зараз, друзі, ми поспішаємо уникнути великої небезпеки. Якщо ярл не заперечує, поїдемо разом?

Звісно, Теоден не заперечував.

- Дуже добре, - сказав він. - Якщо твої родичі хоч трохи схожі на тебе, володарю мій Арагорне, то три десятки їх - це сила, від кількості не залежна!

Вони знову вирушили в дорогу. Хальвард та сини Ел-ронда тепер їхали пліч-о-пліч з Арагорном, і, коли вони розповіли йому останні новини з півдня та півночі, Елроїр мовив:

- Батько велів переказати: «Часу обмаль, якщо бажаєш встигнути, згадай про Стежину Мерців».

- Мені завжди не вистачало часу, - відказав Арагорн, - але такого поспіху, щоб я відважився ступити на цю стежку, ще не було!

- Там побачимо, - сказав Елроїр. - А поки що не будемо вирішувати такі речі просто неба!

Хальвард поклав руку на плече Арагорна, той обернувся і побачив у руці дунадана замість списа довге дrevко, туго обмотане тканиною і перев'язане тасьмою.

- Що це, друже? Що ти привіз?

- Подарунок від пані Рівенделлу, - напівголосно відповів Хальвард. - Арвен підготувала його потай від усіх - то була довга праця! Та ще веліла переказати: «Чекати вже недовго. Або надія виправдається, або їй кінець. Тому надсилаю, тобі те, що тобі одному призначено. Вітаю тебе, Скарбе ельфів!»

- Я зрозумів, - сказав Арагорн. - Зберігай його до вирішального часу.

Він подивився на північ, на небо, повне зірок, замовк і до самого ранку не промовив жодного слова.

Ніч закінчувалась, на сході вже світлішало, коли вони в'їхали до двору Гірського Рогу. Тут вони мали відпочити [35] і порадитися. Меррі одразу ліг спати й спав, доки його не розбудили Леголас та Гімлі.

- Сонце високо, - сказав Леголас, - ніхто не спить, усі працюють. Ходімо, пане мій ледащо, погуляємо, доки ще можна!

- Три доби тому ми з Леголасом тут змагалися, - згадав Гімлі, - і я переміг його тільки на одне очко, тобто на одного орка. Ходімо, побачиш, де це було. А ще, Меррі, тут є печери, не печери, а Країна Чудес! Чи не прогулятися нам туди, Леголасе?

- Не встигнемо. Не можна милуватися красою поспішаючи. Я ж пообіцяв, побуваємо там обов'язково... якщо злагода повернеться до нашого краю. Зараз уже майже обід, а там, мені сказали, відразу рушаємо.

Меррі зліз з постелі, широко позіхаючи. П'ять годин сну йому було мало, настрої не поліпшився. Всі навколо готувалися до справ, у яких він нічого не тямив. Меррі було соромно за свою нікчемність, та Піна кудись забрали, і пояснити, що до чого, було нікому.

- А де Арагорн? - спитав Меррі, одягаючись.

- Нагорі, в залі донжону. З ранку пішов туди і зачинився з Хальвардом. Навіть не лягав відпочити. Якась думка його бентежить...

Меррі накинув сірий плащ, і вони пішли утрюх до зламаної брами Гірського Рогу. Надворі під навісом троє дунаданів чистили коней. Леголас посміхнувся їм здаля, ті відповіли гречним уклоном.

- Дивний народ, - зауважив Гімлі. - Могутні, поважні... Роханці проти них - справжні діти; але які ж вони суворі! Обличчя обвітрені, і весь час мовчать...

- Але коли щось кажуть, то доброзичливі та чемні, як і сам Арагорн, - відіззався Леголас. - А на братів Елада-на та Ерлоїра ти звернув увагу? Які вони величні й достойні - справжні ельфи!

- А яким чином вони сюди прибули, Леголасе, ти не чув? - спитав Меррі.

- В Рівенделлі довідались, що Арагорн у Рохані і йому потрібна допомога. Але звідки прийшла звістка, ніхто до пуття не знає. Я гадаю, це Гандальфова справа.

- Скоріше Галадріелі, - заперечив Гімлі. - Володарка Лорієну читає в серцях! Ех, чому ми не забажали й собі по заgonу наших родичів? [36]

Вони вийшли за ворота; ельф зупинився, подивився на північ, на схід, і його ясні очі потемнішали.

- Я не певен, що мої змогли б прибути, - тихо сказав він. - Війна сама йде їм назустріч, якщо вже не прийшла...

Розповідаючи про події, які відбувалися під час тієї страшної ночі й переможного ранку, друзі підвели Меррі до свіжих курганів, піднялися на вал і показали Хельмів Луг. Смертний Пагорб стояв там, чорний і мертвий, а в зеленому дерні ще не зникли відбитки ніг уорнів. Темнолиці горяни й воїни Гірського Рогу працювали на валу, на зруйнованій перемичці і в полі, але все здавалося напрочуд спокійним -

Хельмів Яр відпочивав після бурі. Коли настав час обіду, друзі повернулися до замку й сіли разом з усім товариством до столу у великій залі.

Побачивши Меррі, ярл підізвав його і посадив поряд із собою.

- Тут не так затишно, як хотілося б, - мовив він, - набагато гірше, ніж на Золотому Дворі, і приятеля твого бракує, але завтра в Медусельді буде не до свят, і хтозна, коли там ще накриють столи для святкового бенкету... Тож веселімося! Пригощайся, їж, пий, і давай поговоримо, поки ще є час. А потім поїдеш зі мною.

- З вами? - радісно посміхнувся Меррі. - Це чудово! - (Яким доречним було добре слово ярла!) - Хоча я поки що тільки плутаюся у всіх під ногами... але готовий зробити все, що в моїх силах.

- Я в тому певен, - посміхнувся Теоден. - Я приготував для тебе чудового поні. Він пройде гірськими стежками ліпше, ніж будь-який кінь. А наш шлях йде напрямки через гори, по дорозі заїдемо до Дунхаррану, де нас чекає Еовіна. Якщо бажаєш, будеш моїм зброєносцем. Еомере, чи знайдеться таке спорядження, що його можна припасувати на гобіта?

- Тут великих запасів нема, - відповів Еомер. - Легкий шолом, напевне, знайдемо, а з кольчугою та мечем буде складніше.

- Меч у мене є, - схвильовано сказав Меррі і, зіскочивши з лави, витягнув вірний клинок з піхов. Любов до цього сильного й лагідного старого стиснула його серце, й він, опустившись на одне коліно, поцілував руку Теодена. [37]

- Дозволь Меріадоку з Гобітанії служити тобі

- Залюбки, - відповів ярл і поклав свої міцні старі руки на кучеряву голову гобіта. - Благословляю тебе, Меррі, зброєносцю Медусельду. Підіймись, візьми свій меч і носи його щасливо!

- Відтепер ти - мій батько! - мовив Меррі.

- На жаль, ненадовго, - ледь чутно відгукнувся Теоден.

Потім вони почали їсти й бесідувати, поки Еомер не нагадав:

- Година, призначена для від'їзду, наближається, володарю. Чи не час вже давати сигнал збору? І до речі, де Арагорн? Його місце порожнє, він нічого не їв!

- Кличте його, - наказав Теоден. - І сурміть загальний збір. Час рушати.

Ярл зі своїми супутниками вийшов на луг. Людей зібралося багато, в Гірському Розі залишився тільки невеликий гарнізон, більшість вирушала до Едорасу. Багато хто вже сідав на коней. Тисяча списоносців уже виїхала вночі; ще півтори тисячі рушали разом з ярлом - майже всі воїни Західного долу.

Трохи осторонь чекали мовчазні Слідопити, готові до походу, зі списами, луками й мечами; каптури сірих плащів були накинута на шоломи. Коні в них були міцні, з жорсткими гривами. Привели вони також коня і для Арагорна, звали його Роггерін. Ні золота, ані інших прикрас не було на його зброї. Та й самі дунадани не носили ніяких прикрас, окрім срібних променистих зірок на плащах замість пряжки.

Ярлу підвели Сніжногрого, Меррі всівся на поні на ім'я Малюк. Нарешті з брами з'явився Еомер, а за ним виїхали Арагорн, Хальвард із загорнутим древком і двоє високих струнких воїнів з юними обличчями, на яких, однак, відбивалась віковична мудрість. Елрондові сини були схожі між собою як дві краплі води, обидва з темним волоссям, з тонкими суто ельфійськими рисами, сіроокі, вбрані в блискучі кольчуги та сріблясті плащі. Гімлі з Ле-голосом вийшли слідом за ними. Але Меррі не міг відвести погляду від Арагорна, так його вразили зміни - немов багато років промайнуло над його головою за одну ніч. Обличчя його було похмуро, сіре й зморене. [38]

- Серце моє розривається від сумнівів, володарю, - сказав він, підійшовши до Теодена. - Мені переказали дивну пораду. Нові негаразди загрожують здалеку. Я довго думав і тепер повинен змінити наші плани. Скажи, скільки часу потрібно, щоб дістатися до Дунхаррану?

- Зараз майже друга година опівдні, - прикинув Еомер. - Через три дні ми підійдемо до Городища, ще за добу відбудеться загальний збір. Швидше не встигнемо, бо треба зібрати усі сили країни.

- Три дні, - промурмотів Арагорн. - Збори тільки почнуться. Нічого не вдієш...

Він підвів голову, напевно, прийнявши якесь рішення, і обличчя його проясніло.

- Тоді, володарю, дозволь мені з моїми товаришами відокремитись та піти своїм шляхом, не ховаючись більше. Час таємності для мене минув. Я повинен пройти на схід найкоротшим шляхом, і тому я піду Стежиною Мерців.

- Стежина Мерців! - здригнувся Теоден. - Навіщо? Еомер зблід і широко розплющив очі.

- Якщо ця стежка існує, вона починається в Дунхар-рані, - додав Теоден. - Але ніхто з живих не пройде нею!

- Горю мені! - похмуро мовив Еомер. - Арагорне, друже мій, ми сподівались битися пліч-о-пліч, але якщо ти підеш по тій Стежині, ми більше не побачимось!

- Цей шлях я обрав і не зверну з нього. Але ми ще зустрінемося на полі битви, Еомере, навіть якщо всі привиди Мордору стануть між нами.

- Роби, як знаєш, володарю мій Арагорне, - відповів Теоден. - Хтозна, може, тобі судилося торувати шляхи, заборонені для інших. Розлучення гірке, без тебе ми втратимо багато, але я мушу їхати не зволікаючи. Прощавай!

- Прощавай, володарю. Ти йдеш назустріч великій славі. Прощавай і ти, Меррі. Леголас та Гімлі знову йдуть зі мною на полювання, але я залишаю тебе в надійних руках.

- До побачення! - тільки й зміг промовити Меррі. Змісту розмови він не зрозумів. Погано бути маленьким і нетямущим! Ще більше, ніж раніше, йому бракувало Піна з його веселою й завжди життєрадісною вдачею. Коні роханців [39] ханців нетерпляче переступали ногами. Хоча б уже скоріше поїхати...

Теоден кивнув Еомеру, той підняв руку й вигукнув: «Уперед!» Роханці рушили по греблі, перетнули вал, Хельмів Луг, а через мілью з гаком їх поглинуло підгір'я. Арагорн під'їхав до валу і стежив за загоном, доки він не зник за рогом. Потім сказав Хальварду:

- Ось поїхали троє з тих, кого я люблю, і найменшого - аж ніяк не менше за всіх. Як спокійно пішов Меррі назустріч невідомій долі! А втім, навіть знаючи свою долю, він би не повернувся...

- Гобіти - народ невеличкий, але тямущий, - погодився Хальвард. - Не дорікати ж їм за те, якого клопоту нам коштує охороняти їхні кордони!

- Долі наші так тісно з'єднані, та от знову доводиться розлучатися... Ну, гаразд. Я поїм чого-небудь і поїдемо. Леголасе, Гімлі, ходімо зі мною, заодно поговоримо.

Вони втрюх повернулися до фортеці. Арагорн сів до столу і мовчки почав їсти; друзі також мовчки чекали.

- Ну, годі вже тягнути, - сказав нарешті Леголас. - Кажу, розваж душу, віджени чорні тіні! Що трапилося з тобою за цей час?

- Я витримав двобій більш тяжкий, ніж битва біля Гірського Рогу, - відповів Арагорн. - Я зазирнув у палантір Ортханка.

- У кляте чародійське дзеркало! - жахнувся Гімлі. - Ти говорив... з Ним? Навіть Гандальф уникав цього!

- Ти забув, з ким говориш, - відповів Арагорн суворо, і очі його блиснули. - Чи ти побоюєшся, що я запропоную йому обміняти одного сварливого гнома на слухняного орка? Ох, Гімлі, Гімлі... - Тут голос його пом'якшав, стомлене обличчя посвітлішало. - Я законний спадкоємець палантіру, маю і право, і силу - так я вважав. Право безперечне, а сила... сили ледь вистачило. То була відчайдушна сутичка, не скоро я зможу заспокоїтися. Я зміг не промовити жодного слова, і камінь, врешті-решт, підкорився моїй волі. Одне це вже нестерпно Ворогові. І він побачив мене. Так, пане мій Гімлі, побачив, але не в тому вигляді, до якого ти звик. Якщо це піде на користь Ворогові, значить я зробив погано. Але скоріше буде навпаки. [40]

Зустріч зі мною - для нього удар в саме серце: сам він давно шукав мене, а знайти не зміг. Він не забув Ісілдур та Еленділа. Аж ось, в годину здійснення його давніх задумів, з'являються і спадкоємець Ісілдур, і меч Еленділа. Він бачив знову відкований клинок; та хоч велика його міць, йому знайомі і сумніви, і страх.

- А все ж таки, його сила величезна, - похитав головою Гімлі, - і тепер, безперечно, він прискорить перший удар.

- Хто поспішає бити, частіше хибить. Ми повинні врахувати це. Розумієте, коли я подолав палантір, мені багато відкрилося. З півдня на Гондор насувається непомічена небезпека. Через неї кількість захисників Мінас-Тіріту скоротилася, а якщо її швидко не зупинити, місто буде втрачено за декілька днів.

- Виходить, ми його не втримаємо, - мовив Гімлі. - Кликати на допомогу нікого, та вона й не встигне вчасно!

- Допомоги взяти ніде, це вірно. Це означає, що я мушу йти сам. І лише один шлях крізь гори дозволяє вчасно вийти до узбережжя: Стежина Мерців.

- Яка мила назва! - посміхнувся Гімлі. - Роханцям, як я помітив, вона зовсім не до вподоби. Кажуть, нібито живим ходити цією стежкою

не варто? Ба навіть якщо пройдемо, що важать три неповні дюжини проти всієї армії Мордору?

- Живі не ступали на Стежину з тієї пори, як тут оселилися роханці, - підтвердив Арагорн. - Але спадкоємець Ісілдур у разі потреби може використати її - якщо насмілиться. Елронд Мудрий через своїх синів нагадав мені про старе пророцтво.

- Що за пророцтво? - спитав Леголас.

- Ось слова Мальбета-віщуна з часів Арведуї, останнього короля Форносту:

Тінь неосяжна лежить у світі,
Крила темрява тягне на захід,
Вежа двигтить: наближається доля
Аж до могил правителів давніх.
Мертві повстали: година надходить
Тих, що присягу свою зламали.
З пороху встануть при брилі Ерег,
Рогу дзвінкого зачувши поклик.
Чий буде ріг той?
Хто їх покличе
З сірої пільми, народ забутий?
Пращуру його вони присягали.
З півночі прийде услід за бідною
Той, хто заклятий поріг переступить.
Той, хто пройде Стежиною Мертвих.

- Безсумнівно, вельми темною стежкою, - зітхнув Гімлі, - але ж не темнішою за цей вірш!

- Якщо спроможешся зрозуміти, - сказав Арагорн, - тоді я прошу тебе поїхати зі мною. Якби не потреба, я і сам не мав би ніякого бажання туди завертати. Тому нікого не змушую, бо там на нас чекають тяжкі зусилля й жахи, а можливо, й що-небудь гірше.

- Я піду за тобою, хоч би куди ця стежка вела.

- Я теж піду, - сказав Леголас. - Мерців боятися? Це дурниці.

- Сподіваймося, що забутий народ не забуде, як користуватися зброєю, - зауважив Гімлі, - інакше нема чого й турбувати його.

- Це ми з'ясуємо, якщо дістанемося до Заповітного Каменя, - сказав Арагорн. - Заради власного спокою вони мусять вступити в бій, чого вони не зробили свого часу. Ерег - це великий чорний камінь, привезений, як кажуть, Ісіддуром зі старого Нуменору. Він стоїть на пагорбі, під ним вождь Гірського князівства заприсягнувся в дружбі Ісіддурові в перші роки існування Гондору. Але коли Саурон повернувся і його міць відродилась, Ісіддур закликав союзників дотримати клятву, а ті відмовились - у Темні Роки вони перейшли на бік Саурона.

Тоді Ісіддур сказав їхньому ватажкові: «Ти будеш останнім вождем! Ім'ям Валар, могутнішим, ніж твій Чорний Володар, накладаю закляття на тебе й твоє плем'я: не знати вам спокою, доки не дотримаєте слова. Адже ця війна триватиме довгі віки, і колись вас знову покличуть!» Зрадники втекли від гніву Ісіддура і не наслідилися відкрито стати на бік Саурона. Вони сховалися в горах і більше не спілкувалися з іншими людьми, поступово вироджуючись на безплідних пагорбах. Жах Несплячих Мерців тяжіє над пагорбом Ерег і над тими місцями, де ховався цей народ. Але нам доведеться пройти їхніми шляхами, оскільки ніхто з живих не може допомогти мені...

Арагорн підвівся. [42]

- Підемо, друзі! - вигукнув він, видобувши меч з піхов. Легендарний клинок виблиснув у напівтемряві зали. - Йдемо до брили Ерег! Я ступаю на Стежину Мерців - за мною, хто готовий супроводжувати мене!

Замість відповіді Леголас та Гімлі піднялися й пішли за Арагорном. Дунадани чекали на лузі, стримані і спокійні, опустивши каптури на обличчя. Хальвард підніс до вуст великий ріг, і бойовий сигнал Слідопитів пролунав по Хельмовому Яру. Вершники торкнулися повіддя і помчали вниз луками; роханці дивилися їм услід зі стін замку та з валу із захопленням і смутком.

Отже, поки Теоден вів свою дружину обхідними стежками, загін Арагорна, мов вихор, пролетів по рівнинах і вже наступного дня опівдні прибув до Едорасу; після недовгого відпочинку вони вирушили далі й увечері досягли Дунхаррану.

Еовіна вийшла зустрічати їх; мужні дунадани і прекрасні сини Елрондові сподобались їй, але від Арагорна вона просто не відходила. За вечерею вони сиділи поруч: він розповів їй про все, що трапилось після того, як вона простилася з Теоденом, - до цього часу Еовіна не

мала інших відомостей, окрім стислих повідомлень гінців. Слухаючи про битву при Гірському Розі, про знищення орків, про подвиги Теодена та його дружини, вона посміхалась, і очі її сяяли.

Після вечері Еовіна сказала:

- Ви стомилися, любі гості. На вас уже чекають постелі, поспіхом приготовлені. Ми не чекали вас, але завтра влаштуємо вам більш гідне житло.

- Не турбуйся, господине, - зупинив її Арагорн. - Якщо ми зможемо виспатися зараз та поїсти зранку, нам більше нічого не треба. Ми поспішаємо і тому маємо виїхати вдосвіта.

- У такому разі, - посміхнулася Еовіна, - дуже гречно з твого боку, володарю мій, проїхати так багато миль тільки для того, щоб розрадити і втішити вигнанку!

- Ніхто не визнав би такий вчинок марним, - відповів Арагорн, - однак я не потрапив би сюди, якби мій шлях не пролягав через Дунхарран.

- Тоді ти помилився шляхом, - спохмурніла Еовіна. - З Дунхаррану нема шляху ні на південь, ні на схід. Тобі доведеться повертатися в степи. [43]

- Ні, я не помилився. Я мандрував удовж і впоперек цих країв ще до того, як ти, Еовіно, народилася на радість людям. З цієї долини є вихід. Завтра я піду по Стежині Мерців.

Еовіна приголомшено подивилась на нього й пополотніла.

- Ти шукаєш смерті, Арагорне? Там нічого іншого не знайдеш! Мертві живих не пропускають!

- Мене, можливо, пропустять. Нехай там що, а я ризикну.

- Але це божевілля! - вигукнула Еовіна. - Адже ти не один! Невже ти ладен згубити дружину й родичів? Безславно згубити? Благаю тебе, зостанься! Чом би тобі не повернутись в Едорас до мого брата? Це зміцнить дух людей і відродить надії...

- Я не збожеволів, - заперечив Арагорн, - і шлях цей можна подолати. А супутники мої йдуть зі мною свідомо. Ніхто не забороняє їм залишитись, якщо забажають, і вирушити у похід з вами. Але я мушу йти, навіть якщо доведеться йти самому!

Вечеря закінчувалася в повній тиші. Еовіна, вже не в змозі стримуватись, не відводила стурбованих очей від Арагорна. Гості підвелися з-за столу, вклонилися господині, подякували за частування й

пішли спати. Арагорн уже підходив до намету, де вони з Гімлі та Леголасом мали відпочивати, коли зненацька Еовіна покликала його з темряви. Він зупинився, і дівчина швидко наздогнала його, задихаючись не від бігу, а від хвилювання:

- Ти не сказав, Арагорне: навіщо тобі Стежина Мерців?

- Інакше я не зможу виконати свій обов'язок. Від мене чекають дії, Еовіно, повір, я не заради марнославства обираю небезпечні шляхи. А якби я прислухався тільки до голосу свого серця, я ніколи не залишив би веселої долини Рівенделлу.

Еовіна відповіла не відразу, намагаючись зрозуміти прихований зміст цих слів. Потім обережно доторкнулася холодними пальцями до руки Арагорна:

- Ти суворий і рішучий. Таким усміхається слава... - Вона зніяковіла, але все ж додала: - Якщо ти мусиш іти, візьми й мене з собою. Мені набридло ховатися разом зі слабкими, я хочу зустрітися з ворогом сам на сам у відкритім полі! [44]

- Однак твій обов'язок - оберігати беззахисних.

- Скільки можна казати мені про обов'язок! - вигукнула вона. - Хіба я не належу до роду Еорлінгів? Чи мені до лиця панькатися зі старими та немовлятами? Я довго чекала і слухалась. Тепер, коли Рохан поза безпекою, невже я не можу розпоряджатися собою за власним бажанням?

- Такі почуття роблять тобі честь. Проте ти дала ярлу слово бути замість нього, доки він не повернеться. Якби замість тебе поставили кого-небудь із старійшин, жоден не залишив би доручений йому пост під приводом того, що йому набридло!

- Чи завжди вибір випадатиме на мене? - гірко спитала Еовіна. - Чи завжди я сидітиму біля вогнища, поки чоловіки сідлають коней, і вестиму господарство, поки вони добувають славу, і чекатиму їх, піклуючись про постіль та їжу?

- Багато з тих, хто піде, вже не повернеться, тоді знадобиться мужність без нагороди, без сподівання на славу. Але відсутність слави не зменшує величі дій!

- Гарно говориш, а який зміст? - заперечила Еовіна. - «Ти жінка, твоє місце вдома»? Коли чоловіки загинуть у бою, можна підпалити дім, що їм більше не потрібний, і згоріти з ним разом? Ні, я дочка

Еорлінгів, а не хатня служниця! Я вмю правити конем, володію зброєю, не боюсь ані праці, ані смерті.

- Чого ж ти боїшся, Еовіно?

- Сидіти в клітці. Чекати за золотими ґратами, доки втома і старість не змусять з ними змиритися, а надія на великі подвиги згасне...

- Невже при подібному настрої думок ти радила мені звернути з обраного шляху, боячись небезпеки?

- Радити іншим - не гріх. Я прохала не тікати від небезпеки, а обрати справу, де ти здобудеш і перемогу, й славу. Нестерпно думати, що твої видатні здібності загинуть даремно!

- Я б теж такого не витримував, - відповів Арагорн. - Тому і кажу тобі: залишайся! Тебе обов'язок не кличе на південь.

- Твоїх супутників теж. Вони їдуть лише тому, що... небайдужі до тебе!

Еовіна, різко обернувшись, зникла в темряві. [45]

Сонце ще ховалося за горами, ледь розвиднілося, але Арагорн наказав лаштуватися в дорогу. Дружина вже сіла на коней, він сам лагодився скочити в сідло, коли Еовіна прийшла попрощатися. Вона була вдягнена для верхової їзди, перепоясана мечем. Еовіна тримала в руці келих з вином; вона випила ковток з побажанням щасливого шляху, передала келих Арагорну, а він осушив його зі словами:

- Прощай, Красо Рохану! П'ю за щастя твоє, твого роду та всього племені. Перекажи братові: ми ще зустрінемося!

Гімлі та Леголасу, що стояли поряд, здалося, що Еовіна ледь стримує сльози - вона, завжди така гордовита й стримана!

- Отже, ти їдеш? - ще раз запитала вона.

- Їду, Еовіно.

- І не зважиш на моє прохання?

- Не можу. Не маю права без відома твого дядька й брата, а вони прибудуть не раніше цього вечора. Чекати ж мені ніколи: ми лічимо час не годинами, а хвилинами.

Дівчина в нестямі впала на коліна:

- Благаю тебе, Арагорне!

- Ні, не можу, - повторив він і, обережно піднявши Еовіну, поцілував їй руку, скочив у сідло й пустив коня рясю, не обертаючись більше. Тільки ті, хто його добре знав, могли зрозуміти, як йому тяжко далось це прощання.

Еовіна, опустивши руки, закам'яніло стежила за загоном, доки він не зник у затінку Диморборгу, Гори Духів. Потім обернулася і, спотикаючись, як сліпа, пішла додому. З роханського люду її ніхто не бачив - усі ховалися по своїх кутках, не наважуючись висунутися, поки не зійде сонце та безстрашні, божевільні прибульці не залишать городище Дунхарран. Найхоробріші говорили ледь чутно:

- Кров ельфів, чого ж тут дивуватися! Нехай собі їдуть туди, де їх місце, у своїх темних справах, ніколи б нам їх більше не бачити. Нам свого лиха вистачить...

Сонце довго підіймалось до верху Гори Духів. Дружина їхала у вранішньому серпанку по дорозі між двома рядами вкопаних сторчма валунів. Дерев з чорними стовбурами і жорстким, немов жерстяним, листям створювали рясну тінь, килим соснових голок стишував голоси і стукіт копит; [46] навіть Леголасові стало моторошно. Димхольт, Брама Померлих, зяяла темним проваллям біля подошви гори; перед ними посеред дороги, немов застерігаючи подорожніх, стирчав бурий камінь.

- Аж морозить, - буркнув Гімлі. Коні задкували, довелося їх вести за вуздечку. Один по одному усі спустилися на дно провалля і зупинилися перед печерою. Над нею, на широкій арці, ще виднілися майже зовсім стерті літери, але щось прочитати було неможливо; тільки дух загрози витав тут, не вивітрений протягом століть.

Серця людей мимоволі стисла тривога, тільки Леголас залишався спокійним - ельфи не бояться ні духів, ані привидів.

- Це й справді Брама Смерті, - мовив Хальвард. - Відразу чуєш, як смерть чигає на нас. Та я все одно увійду, а ось коні...

- Без коней нам не можна, - відповів Арагорн. - З того боку нам ще треба здолати десятки миль, а кожна хвилина зволікання наближає перемогу Саурона. Доведеться їх змусити. Всі за мною!

Він увійшов перший, і великої сили його волі вистачило на всіх: дунадани, відразу відчувши піднесення, пішли за ним, навіть коні дали вести себе, побачивши, що люди поводяться спокійно. Тільки Арод, роханський кінь, пручався і так тремтів від жаху, що боляче було на нього дивитися. Тоді Леголас затулив йому очі долонями і щось ласкаво прошепотів чи заспівав; Арод вгамувався, й ельф обережно перевів його через поріг. Гімлі залишився сам. Ноги його не слухалися, він не мав сили поворухнутися, хоч як сердився на самого себе.

- Нечувана річ! - бурмотів він. - Ельф безстрашно ступає в підземелля, а гном труситься!

Він все ж таки перейшов поріг, але з таким зусиллям, неначе ноги його налилися свинцем; одразу його оточила п'ятьма, ніби він, гном Гімлі, осліп,

Арагорн не забув заpastися в Дунхаррані смолоскипами й зараз ішов, тримаючи один смолоскип високо над головою; другий запалив Еладан, що йшов останнім у вервечці. Гімлі, спотикаючись, намагався їх наздогнати. Він не бачив нічого, крім чадних вогнів, але щойно він хоч на мить зупинявся, як звідусюди здіймався безупинний шепіт, приглушене бурмотіння. Ніхто не нападав, ніщо не [47] заважало йти, проте жах так і шкрябався в душі гнома; віч спиною відчував рух невидимого, безшумного війська тіней.

Час минав; мури підземелля, й без того доволі широкого, розступалися, утворюючи простору залу, де Гімлі довелось пережити жах, котрий не зник навіть після нових випробувань. У світлі смолоскипів далеко зліва щось блиснуло; Арагорн завернув туди.

- Та як же він не боїться! - пробурчав гном. - У будь-якій іншій печері Гімлі, син Глоїна, перший побіг би перевіряти: чи це не золота жила? Але тут - даруйте! Нехай собі лежить як лежало...

Однак він підійшов трохи ближче й побачив, що Арагорн став на коліна, а Еладан світить йому двома смолоскипами. Перед ними лежав кістяк чоловіка богатырського зросту, в кольчuzі; мерехтіли рубіни, блищало золото на його поясі, золоті бляхи - на шоломі, поруч лежала зброя, теж позолочена, не поїдена іржею, - в підземеллі було на диво сухо. Чоловік лежав долілиць, головою до далекої стіни. Придивившись, Гімлі помітив зачинені кам'яні двері: пальці невідомого втиснулись у щілину між стулками. Судячи зі щербин на лезі меча, нещасний у нападі смертельного розпачу намагався прорубати собі вихід.

Арагорн не торкнувся кістяка, тільки пильно оглянув, потім підвівся і глибоко зітхнув.

- Над цим воїном не розквітнуть білі зімбельмайни до кінця віку, - прошепотів він. - Дев'ять курганів та сім могил зеленіють свіжою травою, а він все лежить тут перед дверима, котрі не зміг відчинити. Куди вони ведуть? Куди він поривався? Ніхто ніколи не довідається...

- Це не моє діло! - вигукнув він зненацька в повну невиразного шепотіння темряву. - Оберігайте свої тасмниці й скарби, народжені в роки Тьми! Мені нічого від вас не треба. Тільки дайте нам пройти і з'явіться, коли я покличу вас, до Заповітного Каменя!

Ніхто не відгукнувся, якщо не вважати за відповідь глуху тишу, ще більш моторошну, ніж попередній неясний гомін. Потім по залі пролетів крижаний порив вітру, полум'я смолоскипів затріпотіло й згасло, а розпалити його знову не вдалося. Гімлі не любив пригадувати про подальші події; дружина дунаданів без зупинок ішла вперед, а [48] гном увесь час залишався позаду. Жах в'язав його, але й підхльостував теж; рій невидимок ледь не наступав на п'яти, шелест чужих кроків переслідував невідступно. Гімлі спотикався, падав навколішки і відчував: якщо ця мука не скінчиться саме зараз, він поверне назад і потрапить просто до лап зграї привидів.

Та раптом він почув шум води, безтурботний голос гірської річки. Попереду проступила напівкругла дуга склепіння, і дружина несподівано опинилася просто неба, на березі бурхливого потічка: вздовж нього стрімко вела вниз і поміж зубчастими стінами ущелини кінна стежка. Ущелина була глибока й вузька, небо над нею здавалося темним, на ньому вже виблискували дрібні зірки. Втім, як Гімлі довідався пізніше, до заходу сонця ще залишалось дві години: лише дванадцять годин тому вони залишили Дунхарран. Але тої миті Гімлі ладен був повірити, що минуло сто літ і вони взагалі потрапили в інший всесвіт...

Знову вершники сіли на коней й поїхали по двоє в ряд. Гімлі заліз до Леголаса, на спину Арода. Незабаром настали справжні темно-сині сутінки. Страх не відпускав. Коли Леголас обертася, Гімлі помічав дивний блиск у світлих очах ельфа. Позаду всіх їхав Еладан - останній вершник, але не останній подорожній на цій забутій стежці.

- Військо тіней посувається слідом за нами, - сказав Леголас. - Я бачу подобу людей, бачу прапорці, подерті і тьмяні, наче клоччя туману, бачу ліс списів. Мертві йдуть за живими!

Ущелина скінчилась раптово, немов відрізана нитка. Попереду лежала простора долина; потік, стрибаючи по нерівному руслу, з шумом розбивався об сірі камені.

- Що це за місцевість? - запитав Гімлі.

- Ми пройшли по ущелині уздовж Мортонди, - відповів Леголас.

- Річка ця швидка, холодна й тече далеко. Впадає вона в Море поряд зі скелястими урвищами Дол-Амроту. Люди звать Мортонду «Чорною» - чому, ти, напевне, й сам уже здогадався.

Долина Мортонди майже правильним півколом торкалася південних хребтів. На стрімких схилах росла трава, але зараз вона здавалася сірою: сонце зайшло, у вікнах далеких сіл вже блимали вогники. Долина була родюча й густо заселена. [49]

Арагорн, не обертаючись, гукнув голосно, щоб Усі почули:

- Друзі, забудьте про втому! До Ерегу ще їхати та їхати, а нам треба встигнути до півночі. Вперед!

Вихором летіли вони підгір'ям, мостом над річкою і далі. Почувши про їх наближення, в селянських хатах гасили вогні, зачиняли віконниці, дехто тікав, волаючи від жаху. В густім мороці чулися голоси:

- Володар Мертвих! Володар Мертвих з військом! Стережись!

Десь вдарили у дзвона; ніхто не наважувався глянути на дружину Арагорна. А вони ні на кого не звертали уваги, підганяли змилених коней і ще до півночі були на вершині пагорба Ерег, біля Заповітного Каменя.

Здавна жах перед мерцями важким тягарем лежав над всією околицею. На вершині пагорба Ерег стояв чорний камінь - величезна куля, до її вершини не всякий зміг би дістати, хоча вона вже до половини вросла в землю. Вигляд куля мала дуже дивний - неначе з місяця впала, дехто так і вважав. Інші схилялись до думки, що її привезли з Нумінору і що сам Ісілдур її тут поставив на пам'ять про вдалу подорож. Мешканці околиць не наближались до пагорба, навіть не будували домівок поруч з ним, ходили чутки, що під каменем збираються тіні померлих.

Навколо каменя стояла тепер Арагорнова дружина. Елроїр подав йому срібний ріг, Арагорн заграв нікому невідомий сигнал, в цей час почулися відгуки: мерці збиралися біля пагорба. Холодний, мов подих привида, вітер віяв з кручі. Арагорн поклав руку на камінь і гучно крикнув:

- Навіщо прийшли ви, ті, хто не дотримав слова? З темряви, немов здалеку, почулося:

- виправити зроблене.

- Ваш час настав. Я йду до Пеларгіру біля Андуїну, а ви йдіть зі мною. Я Елессар, спадкоємець Ісілдурі Гондорського. Коли у всій цій країні буде знищено слуг Саурона, я вважаю, що ви дотримали слова. Тоді ви матимете спокій.

Він щось промовив Хальварду, і той зняв тканину з таємничого пакунка, який він привіз з Рівенделлу. Вітер розвівав королівський стяг; повністю чорний, він зливався з нічною темрявою. Настала тиша. Ніщо їй не заважало до самого сходу сонця. [50]

Дружина зупинилася на пагорбі Ерег, але сусідство з раттю привидів не давало спокою. На світанку Арагорн повів свій загін таким швидким маршем, що навіть міцні та досвідчені дунадани ледве витримували. Тільки сам Арагорн не знав втоми, його воля вела усіх. Навряд чи хтось із смертних зміг би витримати ці перегони.

По тіщинах Тарлангу вони дісталися до Ламедону; привиди йшли слідом, не відстаючи. Біля Келембилу, міста на річці Сіріл, вони бачили, як заходить сонце за хребет Пін-нат-Геліну, далеко на заході. Місто та переправа були безлюдними, чоловіків забрали на війну, слабкі ховалися в горах, почувши про навалу мерців. Наступного дня світанку не було. Темрява з Мордору наповнювала все навкруги, дружина Арагорна немовби розтанула в темряві. Але військо мерців безупинно сунуло за дунаданами.

Розділ 3 РОХАН ЗБИРАЄ СИЛИ

Всі шляхи зливалися в один, всі шляхи вели на схід, назустріч лиховісній Тіні. Тоді, як Пін милувався в'їздом правителя Дол-Амроту до Мінас-Тіріту, ярл вів свою кінноту гірськими стежками. Сонце вже хилилося на захід. Різкі, витягнуті тіні вершників стелилися перед ними по землі. Під ялинами на схилах уже густішали сутінки. Від світання до смеркання їхали без відпочинку; зараз Теоден відпустив повіддя і дозволив коню йти ступою. Стежка обминула голу скелю й злилася з тінню та ледь чутним шелестом осик. Поки вершники низкою з'їжджали з крутого схилу, вечір уже облігся по вогких та холодних низинах.

Цілий день внизу, під ногами роханців, бився об кам'яні стінки потік, що стікав з перевалу; здіймаючи хмарки піни, він стрибав з виступу на виступ, збирав струмки й невеличкі річечки і вже під ім'ям Сніговиці мчав далі долиною Дунхаррану до зелених пагорбів Едорасу. Далеко праворуч майорів могутній пік - Лисий Верх, оповитий хмарами, вкритий синіми тінями зі сходу, залитий рожевим надвечірнім сьайвом із заходу. Нові місця вразили Меррі. Тут, власне, не було видно неба: око блукало в тумані, натикаючись на ребра скель, бескиди та урвища, дедалі [51] стрімкіші, і що вище, то густішою ставала завіса туману. Гобіт прислуховувався до гуркоту річки, шепоту лісу, тріскоту каміння; за цими звуками ховалася тиша всесвіту - тиша вічного чекання. Меррі любляв гори, точніше кажучи, любляв уявляти їх собі з розповідей про гірські мандри, але зараз безкрайній простір Середзем'я справляв на нього гнітюче враження. Дуже хотілося йому зараз сховатися до нірки, зачинити двері й посидіти з люлькою біля вогнища...

Меррі втомився - роханці пересувалися начебто не кваплячись, але майже без зупинок. Протягом трьох довгих днів він мандрував у сідлі по ущелинах та перевалах, спускаючись в долини, здіймаючись на гори, перетинаючи бродом безіменні річки. Коли стежка ставала досить широкою, Меррі наздоганяв Теодена і їхав поряд з ним, не звертаючи уваги на те, як посміхаються вершники, милуючись цікавою парою: гобіт на сіренькому гривастому поні і Теоден на великому іноходці. Меррі розповідав про звичаї та побут Гобітанії і слухав роханські

перекази про героїв і воїнів. Але найчастіше, особливо в останній день мандрівки, він їхав мовчки слідом за ярлом, намагаючись зрозуміти щось у протяжливій і гортанній мові його супутників. Він чув багато знайомих слів, але зв'язати їх та збагнути зміст речень був нездатний. Зате, коли воїни починали співати пісень, серце гобіта шалено билось.

Проте почуття самотності дедалі більше мучило його. Думки про Піна, про Арагорна, про нерозлучних Гімлі та Леголаса не йшли в нього з голови. А коли спливали в пам'яті образи Фродо або Сема, він докоряв собі, що починає їх забувати: «Адже їхня доля важливіша за всі наші разом... Я сподівався, що буду їм допомагати, а тепер вони далеко, якщо взагалі ще живі...»

- Ось нарешті і Дунхарран, - сказав раптом Еомер. - Ми майже приїхали.

Вони посувалися по дну глибокого яру; у сивій імлі попереду, як у віконці, виднівся шматочок долини. Над річкою поблискував один-однісінький вогник.

- Сьогодні відпочинемо, - відізався Теоден, - а потім знов у дорогу: вчора місяць був уповні, отже, завтра я маю бути в Едорасі на великій військовій нараді.

- Я вважаю, пане мій, - знижуючи голос, промовив Еомер, - що після наради тобі краще повернутися сюди й [52] перечекати, доки доля не вирішить, що подарувати нам - перемогу чи поразку. Теоден посміхнувся:

- Ні, синку, - мені хочеться звати тебе сином, якщо ти не проти, - ні, не обтяжуй мої старі вуха словами на кшталт Гадючого Язика! - Він випростався в сідлі, озирнувся на довгу вервечку вершників. - Таке в мене відчуття, ніби не кілька днів минуло від появи Гандальфа, а роки, але ніколи вже не повернуся я до старечого ціпка! Якщо нам випаде поразка, навіщо ховатися, а якщо перемога - навіщо заощаджувати сили? Вони знадобляться для славетного бою! Не треба гадати марно. Переночуємо в Городищі, ще один, останній мирний відпочинок, дарований нам...

Вже зовсім споночило, коли вони виїхали з яру в долину. Стежка скінчилася біля броду, де Сніговиця широко розступалася і терпляче перекочувала гальку. Брід охороняли озброєні люди. Вони вибігли з-під нахиленої скелі, але, впізнавши Теодена, радісно загукали:

- Теоден! Теоден! Ярл повернувся!

Вартові засурмили закличний сигнал, із темряви відповіли інші ріжки, на тому березі спалахнули вогні, а з глибини долини долинув спів сурми.

Теоден знайшов у Дунхаррані усіх воїнів Рохану в повній бойовій готовності, бо вожді, намагаючись зберегти час, поспішили назустріч до ярла. Очолював їх Дунгарн, старійшина племені, що мешкало в Дунхаррані і навколишніх долинах.

- Три дні тому до Едорасу примчав Гандальф на чудовому коні, - розповів він Теодену. - Повідомив про перемогу і передав усім наказ збиратися біля столиці. Але потім з'явилась крилата тінь...

- О! - мовив Теоден. - Ми теж бачили її вночі перед від'їздом Гандальфа.

- Хтозна, чи то була одна тінь, чи їх кілька? Вранці хмара у вигляді величезного птаха пролетіла над Едора-сом, і усім нам стало моторошно. Вона пролетіла низько, ледь не зачепивши дах Золотого палацу, і заводала так, що кров похолола в жилах навіть найхоробріших людей. Тоді Гандальф порадив нам не збиратись у відкритому степу, а [53] йти сюди. Він також наказав не розпалювати багаття без крайньої потреби. Так ми і вчинили - це не могло б, на нашу думку, йти всупереч з твоїми планами. Тут, в Дунхаррані, ніяких ознак небезпеки поки що немає.

- Ви вчинили добре, - схвалив Теоден. - Накажи усім вождям та старшині зібратися в Городищі. Я їду прямо туди і негайно скликаю раду.

Долина біля броду була лише півмилі завширшки; на тім боці річки земля була вкрита жорсткою травою, подекуди стирчало сіре каміння, немов витерті часом зуби. Всюди, де тільки знайшлося рівне місце, темніли правильні ряди наметів, нашвидкуруч поставлених конов'язей, вивершені пірамідами щити; списи, встромлені в землю, здавались молодією паростю якогось гаю. Люди збігалися до шляху, дружньо вітали ярла та його переможних воїнів. Ніч обіцяла бути холодною, але ніде не горіли багаття або хоча б ліхтарі. Варта, вбрана в цупкі плащі, стояла ланцюгом навкруг усього табору.

«Скільки ж тут народу?» - подумав Меррі. У напівтемряві годі було точно підрахувати, але було зрозуміло, що налічити можна багато тисяч. Меррі з цікавістю озирався і не помітив, що стежка поступово підіймалася вгору; тепер, придивившись, він аж отетерів, бо такої

дороги ще не бачив. Чиїсь працьовиті та могутні руки у прадавні часи проклали її крізь скелю. Дорога звивалася змією, по ній могли пройти коні і навіть вози, але якби ворог спробував подолати її, захисники, вчинивши засідку на горі, могли легко відбити який завгодно напад. На кожному закруті видніли статуї, недбало витесані з каменю людські фігури. Боввани стояли на коротких кривих ніжках, склавши на великому череві надмірно довгі руки. Обличчя їхні стер час, тільки темні провали очей сумно дивилися на перехожих. Роханці звали їх Окатими і не звертали на них ніякої уваги; вже давно вони нікого не лякали, але Меррі пожалів їх - такими забутими та занедбаними здавалися Окати в напівтемряві. А дорога тяглася все вище та вище, вже десь футів на двісті; далеко внизу ледь можна було розгледіти постаті вершників, які переходили річку, прямуючи до приготованого для них нічлігу. На Городище їхав лише Теоден з поштом.

На самій верхівці відкрилась пласка, поросла травою та вересом рівнина; з півдня її захищали відроги Лисого [54] Верху, з півночі - зубасте, мов пилка, пасмо Диморборгу. Тут і знаходилось городище Дунхарран - витвір рук племені, давно поглинутого потоком часу. Не залишилось ані його імені, ані історії. Ніхто не знав навіть, навіщо було потрібне Городище і що це було: селище, храм чи могила володаря. Люди працювали тут ще до Чорних Років, раніше, ніж перший корабель пристав до західного узбережжя і було засновано перші міста майбутнього Гондору; тепер тільки кам'яні постаті старанно стерегли роздоріжжя, та два ряди каміння, вкопаного в землю, позначали небезпечний шлях до Димхольту.

Чорні, щербаті камені стояли косо й криво, деякі потріскалися, попадали й викришилися. Меррі сушив голову над їхнім призначенням, і чомусь йому дуже не хотілося їхати далі тією дорогою. Він не одразу звернув увагу на розташовані неподалік намети - праворуч великий, ліворуч - маленький, а посередині найбільший, білий. Звідкілясь назустріч ярлові виїхав вершник у шоломі та кольчугі, але поверх кольчуги лежали довгі, лискучі навіть у темряві коси!

- Вітаю тебе, володарю, - мовила дівчина. - Вітаю з перемогою!

- Вітаю і тебе, Еовіно, - відповів Теоден. - Чи все гаразд?

- Все... - Але тільки слова були бадьорими, а голос - ні; Меррі здалося, що Еовіна нещодавно плакала - якщо така дівчина взагалі була на це здатна. - Усе гаразд. Спочатку було нелегко, були чвари та скарги -

адже людям довелося кинути рідні домівки, обжиті місця. Але зараз усі заспокоїлися, мабуть, ти вже й сам помітив. Приміщення для тебе вже приготували - мене попередили, і я чекала на вас саме цієї години.

- Це означає, що Арагорн доїхав без перешкод, - посміхнувся Еомер. - Він ще тут?

- Вже відбув, - сказала Еовіна, відвертаючись.

- Куди?

- Не знаю. Приїхав пізно ввечері і від'їхав учора на світанку.

- Ти чимось засмучена, доню, - сказав Теоден. - Що сталося? Скажи, чи згадував він про Стежину Мерців?

- Так, володарю. Він переступив заповітний поріг. Мені не пощастило його зупинити... [55]

- На жаль, розійшлися наші шляхи, - зітхнув Еомер. - Доведеться далі воювати самим, і надії в серці зостанеться менше, Арагорна ми вже не побачимо...

Вони проїхали ще трохи і зупинилися біля великого намету. До прибуття гостей вже все було підготовано, не забули навіть про гобіта: поставили окремий маленький наметик, і Меррі, сидячи під пологом, міг спостерігати, як люди заходять до намету ярла, а потім, отримавши накази, виходять. Настала ніч, небо заясніло зорями, в їхньому світлі ледь вирізнялися гори на заході, але на сході все поглинула чорна пуста. Шлях до Димхольту розтанув у темряві, але величезна брила Диморборгу, темніша за саму ніч, увесь час нагадувала про себе.

- Стежина Мерців, - пробурмотів Меррі, - та що мені до мерців? Усі мене покинули! Всяк має свою справу, у всіх своя доля. Гандальф з Піном - у Гондорі, Сем та Фродо - в Мордорі, Гімлі з Леголасом - на Стежині Мерців... А мені куди? Хоч би хто пояснив, що збирається робити Теоден, про що радиться. Адже я йтиму з ними разом...

Від цих похмурих думок у Меррі з'явився несамопитий апетит, і він зібрався пошукати, чи згодиться хтось потоваришувати з ним у пошуках їстівного в цьому незвичному таборі. За два кроки від намету його зустрів посланець, який сповістив, що Теоден запрошує гобіта до столу.

Посеред великого намету килимами відгородили місце для столу, підлога була вкрита дубленими шкірами. Окрім Теодена за стіл посідали Еомер, Еовіна та Дунгарн з Дун-харрану. Меррі був став за спиною ярла, щоб прислуговувати, але Теоден зупинив його:

- Ні, пане мій Меррі, твоє місце не там. Сідай до столу, розваж мене бесідою.

Гобіта посадили ліворуч від Теодена, але ніхто не квапив його починати веселі приповідки. Взагалі говорили мало, їли та пили знехотя; все ж таки Меррі, зібравшись з духом, задав Теоденові питання, яке вже давно не давало йому спокою:

- Володарю, я тут уже двічі чув про Стежину Мерців. Що це таке? А ще, до чого тут Блукач... вибачте, Арагорн?

Теоден зітхнув, ніхто не квапився відповідати. Нарешті Еомер сказав: [56]

- Навіщо це йому здалося, ми самі не знаємо. Щодо Стежини Мерців... ти й сам уже став на неї, Меррі. Ні, ні, я не хочу тебе лякати! Просто та дорога, що підіймається до Городища, тягнеться далі й веде до воріт, що звуться Димхольт. А що за ними, ніхто не знає...

- З тих, хто нині живе, - додав Теоден. - Але в "старовинних переказах розповідається, що за Димхольтом є підземна стежка, яка веде до невідомої мети. Розвідати її не наважувався ніхто з того часу, як Бальдор, син Брего, ступив на неї і не повернувся. Брего бенкетував з приводу новосілля в Золотому Дворі. Бальдор, випивши забагато вина, необачно поклявся розкрити таємницю - і Рохан залишився без ярлового спадкоємця... Кажуть, нібито ще від Чорних Років цю стежку охороняють привиди і нікого живого туди не пускають; але самі вони інколи з'являються на дорозі між рядами каменів. Тоді мешканці Дунхаррану зачиняють двері на всі замки, спускають віконниці: бо мерці залишають свої підземелля тільки в лиху годину, в час смертельної небезпеки.

- А зараз у Дунхаррані кажуть, - закінчила Еовіна, - що темними ночами повз долину сунуть загони привидів. Вони з'являються невідомо звідкіля, підіймаються по Дорозі Каменів і зникають за Брамою, немов поспішають, як ми, зібратись в умовленому місці...

- Чому ж Арагорн поїхав туди? - спитав Меррі. - Невже ніхто не може цього збагнути?

- Ну, якщо він не розповів це тобі, своєму найближчому товаришеві, - мовив Еомер, - то серед нас тим паче ніхто не знає, що змусило його і куди він поспішав...

- Він дуже змінився з часу нашої першої зустрічі на Золотому Дворі, - тихо сказала Еовіна. - Спохмурнів, постарішав. Так буває, коли

людина чує поклик мертвих.

- Може, так і сталося, - відіззався Теоден. - Може, ми його вже більше ніколи не побачимо. Але він - нащадок високого роду, народжений для великих подвигів... Цим треба втішитись, доню, бо я бачу, що доля Арагорна засмутила тебе і втіха тобі потрібна... А ще розповідають, нібито, коли Еорлінги перебралися сюди з півночі і перейшли Сніговицю в пошуках укріплених місць або схованок, Брего і його син Бальдор піднялися на Городище і дійшли до самого Димхольту. На порозі сидів старий, такий [57] древній, що здалеку здавався схожим на замшлий валун. Він не ворухився і не дихав, доки Брего і Бальдор, обминувши його, не спробували увійти до печери. Тоді старий підвівся, високий та величний, і глухим, начебто з-під землі голосом промовив: «Стійте! Шлях закрито!»

Брего і Бальдор зрозуміли його: він говорив мовою західних племен. «Шлях закрито, - повторив старий, не дивлячись на них. - Його будували ті, хто нині вмер, і вони будуть стерегти його, доки не проб'є визначена година». - «А коли ж вона проб'є?» - запитав Бальдор. Відповіді він не одержав. Промовивши останнє слово, старий впав мертвим. Більше нічого вони не дізналися. Може, і настала ця визначена година? Тоді заборонена дорога відкриється перед Арагорном!

- Цього не перевіриш інакше, як переступивши поріг Димхольту, - сказав Еомер. - Але хай женеться за мною хоч уся мордорська рать, я б не наважився там сховатися! Лихо нам! Чому мертвим забаглося покликати людину настільки досвідчену і хоробру? Хіба мало погані нишпорить по землі, щоб шукати її ще й під землею? А війна спалахне не сьогодні-завтра!

Він замовк і прислухався; ззовні намету хтось називав ім'я Теодена, а вартові не хотіли пускати. Відразу начальник сторожі одхилив полог і доповів:

- Володарю, кінні гінці з Гондору. Просять прийняти негайно.

- Запрошуй! - відповів Теоден.

Коли гонець увійшов, Меррі ледь не скрикнув: «Боромир!» - та ж гордовита постава, темне волосся, сірі очі. Гонець був у дорожньому темно-зеленому плащі поверх кольчуги, у шоломі зі срібною зірочкою над переніссям. У руці він тримав червону стрілу з чорним оперенням.

Опустившись на одне коліно, гонець подав стрілу Теоденові:

- Привіт тобі, друже Гондору! Я, Ергон, був посланий Денетором вручити тобі цю стрілу. Гондор потребує допомоги Рохану. Ви завжди підтримували нас, і нині Намісник просить прибути без зволікання та при повній силі. Інакше Гондор загине. [58]

Теоден узяв стрілу. Видно було, що він давно очікував цього знаку, і все ж таки рука його здригнулася.

- Червона стріла... За мого життя її не бачили в Роха-ні. Значить, дійшло до останньої межі. Яке підкріплення буде потрібне Денеторові, в які терміни?

- Це вирішувати тобі, володарю, - сказав Ергон. - Знай, що Мінас-Тіріт може бути незабаром оточений, і якщо в тебе бракує сил, щоб прорвати кільце облоги, Денетор радить поквартитися і прийти раніше, ніж кільце замкнеться.

- Намісник повинен знати, що народ наш живе врозсіп і на збори потрібен час. Мабуть, я не помилюся, Ергоне, якщо скажу, що Намісник Мінас-Тіріту знає більше, ніж велів сказати?

- Не знаю, володарю, звідки б йому знати, однак становище наше кепське. Денетор не наказує, а просить згадати стару дружбу і старі умови. До нас дійшли звістки, що багато правителів півдня стали на бік Мордору. Від північних лісів до Дагорладу всюди спалахують бої, дзвенить зброя. З півдня харадрими загрожують узбережжю - на допомогу підлеглих нам князівств розраховувати не можна. Поспішай, володарю! Під стінами Мінас-Тіріта вирішується доля світу, і якщо ми не втримаємося, потік залле також зелені степи Рохану. Тоді навіть ці гірські сховища не врятують вас.

- Страшні звістки приніс ти, - сказав Теоден, - однак не всі вони несподівані. Передай Денетору: ми прийшли б на допомогу, навіть якби Рохану нічого не загрозувало. Але ми зазнали значних втрат, борючись зі зрадником Саруманом, і не можемо оголити ні північний, ні східний кордони. Денетор про це напевне знає. Може також трапитись, що Ворог встигне оточити вас. Проте завтра, відразу ж після зборів, ми виступимо. Спочатку я сподівався зібрати десять тисяч кінних; на жаль, частину доведеться залишити для охорони кордонів і міст. Шість тисяч я поведу до Мінас-Тіріту. Так і скажи: ярл Рохану сам поспішає прибути в Гондор, хоча навряд чи повернеться звідтіля живим. Щоправда, шлях неблизький, а люди і коні повинні берегти сили для

бою. Отже, порахуємо: за тиждень від завтрашнього ранку ви почуєте бойовий клич Еорлінгів. [59]

- За тиждень! - вигукнув Ергон. - Що ж, я розумію, інакше неможливо. А іншої допомоги чекати начебто б нема звідки... На жаль! З'явившись на сьомий день, чи не побачите ви на місці нашого міста руїни? Тоді хоча б зіпсуйте оркам і харадримам бенкет на руїнах Білої Вежі...

- Щодо цього можете не сумніватися, - запевнив Тео-ден. - А тепер прошу вибачити - після недавньої битви і довгої їзди мені необхідний відпочинок. Погостюй у нас до ранку. Помилуєшся на моїх молодців, і тобі легше стане. Ранок кращий за вечір, бо завжди обіцяє щось добре!

Теоден підвівся, за ним - усі інші.

- Йдіть спати і спіть міцно, - сказав Теоден. - І ти, мій Меррі, йди відпочивати. Завтра вранці ти мені знадобишся.

- Завжди до послуг, - вклонився Меррі, - навіть якщо ти звелиш їхати з тобою по Стежині Мерців.

- Не згадуй їх проти ночі! - спохмурнів Теоден. - Втім, і інші стежки нині можуть заслужити на таке ім'я... Тому я ще не вирішив, чи брати тебе в похід. На добраніч, друже мій!

- Вони за мене вирішують! Брати, не брати! - бурмотів Меррі. - Я не бажаю стирчати в обозі! Не хочу, не бажаю...

Уперто повторюючи ці слова, він непомітно заснув, а вранці хтось поторсав його за плече.

- Вставай, вставай, пане! - повторював посильний. Меррі підхопився, мов його вкололи.

- Що трапалося?

- Ярл кличе тебе.

- Та сонце ж іще не зійшло!

- Чи зійшло, чи ні - ми його не побачимо. Насунулася хмара. Але час не зупинився. Поквапся!

Меррі схопив плащ і вискочив з намету. Протягом ночі все дивно змінилося. Фарби пропали, усе стало попелясто-сірим і чорним, навіть повітря якось поважчало і ущільнилося; речі не відкидали тіней, тиша стояла повна. Самої хмари не було видно, лише на сході ворушилися чіпкі чорні пальці, і між ними слабо просвічувався ранок. Небо тисло, як склепіння льоху, світло не підсилювалося, а слабшало з кожною хвилиною. [60]

Біля наметів, тихо перемовляючись, юрмилися люди. Багато хто не приховував страху. З важким серцем увійшов Меррі до ярла.

- Ця хмара - передвісниця Мордору, - казав Ергон. - Учора перед заходом сонця ми їхали по Східній марці і бачили, як вона росла, поглинаючи зірки. Тепер немає просвіту від Похмурих гір до самого Мінас-Тіріту. Війна почалася...

Теоден схилив голову.

- Так... Велика битва обріже багато ниток, а багато інших знову зав'яже. Тепер немає сенсу ховатися. Ми поїдемо відкрито, найкоротшою дорогою, аби коні здужали. Чекати тих, хто запізниться, не станемо, огляд почнемо негайно. Чи вистачає в Мінас-Тіріті харчів? При такому поспіху ми не можемо брати з собою нічого, крім хліба і води, аби заморити голод.

- Усе необхідне є в достатку, - запевнив Ергон. - Рушайте необтяжені і якомога швидше.

- Еомере, викликай сурмачів, - велів Теоден. - Нехай грають збір.

Еомер вийшов, і за кілька хвилин тишу порушив переклик сурм і ріжків; але в густому і важкому повітрі вони вже не дзвеніли так сміливо, як вчора.

- Ну, мій любий гобіте, - мовив Теоден, звертаючись до Меррі. - Я йду воювати і не можу утримувати тебе. З цієї хвилини ти вільний. Залишайся тут і, якщо побажаєш, служи Еовіні: вона буде правити замість мене.

- Ні, не треба! - закричав Меррі. - Так негоже, володарю! Я присвятив свій меч тобі! Я не хочу і не можу розлучатися з тобою... Усі мої товариші воюють, так чи інакше, соромно мені відсиджуватися в норі!

- Ми поїдемо верхи на швидких і сильних конях. А ти, хоч і хоробрий душею, просто не зможеш утриматися в сідлі...

- Ну, то прив'яжи мене чи причепи до стремена! Зроби як хочеш, тільки візьми. А не візьмеш - пішки піду, так і знай!

- Я такого не дозволю, - посміхнувся Теоден. - Вже краще візьму тебе на сідло до Сніжногривого. Можеш їхати зі мною до Едорасу. Побуваєш на Золотому Дворі, а там подивимося. Туди Малий донесе тебе легко, перегони почнуться пізніше. [61]

- Пішли зі мною, Меріадок, - сказала Еовіна, підводячись з лави. - Є справа.

Вони пішли між рядами наметів і зупинилися біля дощаної будівлі, де зберігалася зброя. Майстер-зброяр виніс звідти маленький шолом, круглий щит і всю потрібну амуніцію.

- Одне прохання висловив Арагорн, - мовила Еовіна, - забезпечити тебе всім необхідним для походу і битви. Я обіцяла і зробила все, що можна. Відчуває моє серце, це тобі незабаром знадобиться... Кольчуги на твій зріст у нас не знайшлося, а кувати нову не було часу. Візьми замість неї шкіряний панцир, пояс з накладками і ніж. Меч у тебе, я бачу, свій.

Меррі вклонився; Еовіна подала йому щит, такий самий, як у Гімлі, тільки з білим конем на зеленому полі.

- Прийми все це, і нехай воно служить тобі на здоров'я. До побачення, Меріадок! Ми з тобою ще зустрінемося...

Пітьма гнітила душі людей, наповнювала їх непевністю і страхом. Однак роханці - народ мужній, і тому рідко можна було почути в той день нарікання і плач: навіть втікачі з Едорасу, яких залишали самих перед лицем невідомої долі, не скаржилися. Слово треба було тримати.

За дві години ярл уже сидів у сідлі, гордий, стрункий, у високому шоломі на сніжно-білому волоссі; дивлячись на нього, такого міцного і непохитного, люди заспокоювалися.

П'ять з половиною тисяч вершників у повному озброєнні вишикувалися на пласкому березі Сніговиці, окремо стояли коноводи з трьома сотнями запасних, легко навантажених коней. Теоден проїхав уздовж ряду, змахнув рукою, заграла одна-єдина сурма, і роханське військо рушило в путь. Попереду їхали особисті дружинники ярла, два десятки добірних воїнів, знаменитих наїзників, за ними Теоден з Еомером. Маркграф попрощався з сестрою нагорі, на городищі, і згадка про розлуку мучила його; але мало-помалу її змінили турботи про майбутню подорож.

Відразу за Теоденом трюхикав на своєму поні Меррі, ліворуч і праворуч - обидва гондорських гінці, а за ними - ще двадцять дружинників. Так вони їхали по широкому проходу між двома шеренгами воїнів, що очікували своєї [62] черги з суворими, кам'яними обличчями. Тільки під'їжджаючи до кінця війська, гобіт відчув жвавий, гострий погляд молодого воїна, стрункого й трохи нижчого за інших. Ясно-сірі очі гаряче блищали, і Меррі здригнувся: то було обличчя людини, що йде в бій у пошуках смерті.

Слідом за дружиною Теодена один по одному потягнулися інші загони. Вони спустилися за течією Сніговиці, минули сільця Заріччя і Валунець, де в дверях темних будинків стояли, дивлячись на них, сумні жінки; без музики, без пісень почався цей знаменитий похід.

До Едорасу під'їхали опівдні, але було темно, як пізнім вечором. Теоден пробув у столиці недовго; тут до війська приєдналося кілька десятків кіннотників, що спізнилися на огляд. Ярл пообідав і зібрався їхати далі, але йому ще треба було попрощатися з вірним зброєносцем. І знову Меррі благав узяти його з собою, і знову Теоден відмовлявся:

- Твій поні не здолає дорогу. І що ти будеш робити в бою, мій славний гобіте, хоч і недарма носиш свій меч?

- Ніхто заздалегідь не знає, що з ним скоїться, - заперечував Меррі.
- Хіба не для того приймав ти мене на службу, щоб я завжди був при тобі? Хто відсиджується вдома, про того пісень не складають.

- Мені доручено берегти тебе, - відповідав Теоден. - Якби ми билися біля воріт Едорасу, я впевнений, ти зумів би показати себе в найкращому світлі, але до Мундборгу, твердині Денетора, сто ліг, а брати зайвий вантаж на сідло нікому з вершників не можна. Не проси, мій друже. Це моє останнє слово.

Меррі, ледве не плачучи, вклонився і пішов уздовж колони, придивляючись до воїнів. Люди готувалися до подорожі: підтягували попруги, стремена, підковували коней, раз у раз хмуро поглядаючи на низькі хмари. Раптом чиясь легка рука лягла на плече Меррі.

- Хто дуже бажає, знаходить спосіб, - шепнув тихий голос йому на вухо. - Чи не стану я тобі в нагоді, друже?

Перед Меррі стояв той самий юнак, що так дивно дивився на нього ще вранці.

- Тобі не хочеться залишати ярла, чи не так? - запитав він. - Я вірно кажу?

- Так, - шепнув Меррі. [63]

- Тоді поїхали зі мною. Я посаджу тебе поперед себе і прикрию плащем, доки не від'їдемо далеко і пільма не погустішає. Гріх не відгукнутися на таке бажання, як твоє. Мовчи і йди за мною!

- Сердечно дякую, - просяяв Меррі. - Але ми не знайомі!

- Гарзд, - кивнув юнак, - можеш звати мене Арнхельмом.

Ось у такий спосіб склалося, що гобіт не залишився в Едорасі. Сірий жеребець Вихор навіть не відчув, що ноша його зроста: Арнхельм, стрункий і гнучкий, важив менше за інших їздців.

На ніч вони зупинилися під вербами, біля злиття Сніговиці та Ентули, за дванадцять ліг від Едорасу. На світанку поїхали далі по землях Східної Марки; праворуч на схилах Хальфірієну розкинулися густі діброви - там уже починалися володіння Гондору, - а ліворуч у тумані колихалися трясовини нижнього Андуйну. Скачучи щодуху, доганяли ярла гінці зі звітками одна тривожніша від іншої. З півночі увірвалися вороги, зі сходу на плоскогір'я Рохану пробилася банда орків.

- Нам ніколи озиратися, - говорив Теоден. - Прирікові драговини прикриють наш фланг. Не можна втрачати жодної хвилини. Вперед!

Отже, ярл Теоден, син Тенгіла, залишав свої одвічні володіння; миля за милею вів він своїх людей на схід. Одну по одній минали вони всі вершини, що позначають кордони Гондору: Каланад, Мін-Рімон, Ерелас, Нардол; багаття на них уже згасли. Навколо стояла сіра тиша. Тінь густішала. Надія потроху згасала у всіх, навіть найстійкіших серцях.

Розділ 4 ГОНДОР В ОБЛОЗІ

Піна розбудив Гандальф. У кімнаті горіли свічки - за вікнами ледь світилося. Повітря було важким, як перед грозою.

- Котра година? - тамуючи позіхання, запитав Пін.

- Третя, - відповів Гандальф. - Вставай і вдягайся, Намісник чекає. Настав час виконувати нові обов'язки. [64]

- А мене там нагодують?

- Ні, але я тобі дещо приготував, до полудня як-небудь перетерпиш. Віддано наказ заощаджувати провізію.

Пін сумно подивився на тонку скибочку хліба з мізерним, на його погляд, кружечком масла, приготовлену на красивій тарілці, поряд з кухлем збираного молока.

- І навіщо ти мене сюди привіз...

- Ти сам це добре знаєш, - сухо відповів маг. - Щоб уберегти від ще гірших халеп. А якщо тобі не подобається, пригадай, що ти сам напросився.

Пін відразу прикинув і заходився їсти.

Незабаром вони вже крокували по знайомій холодній галереї до тронного залу Білої Вежі. Денетор сидів на колишньому місці, немов і не ворухнувся з учорашнього дня. Він вказав Гандальфу на крісло, а Піна начебто і не помітив. Тільки після довгої паузи Намісник запитав:

- Ну, пане мій Перегріне, сподіваюся, вчорашній день ти провів з користю? На жаль, харчування в Мінас-Тіріті нині скупеньке, не на твій апетит!

Пін промовчав: неприємно почувати, що за твоїми справами стежать і навіть читають думки!

- Чим би ти хотів займатися на моїй службі? - знову запитав Намісник.

- Я думав, ласкавий володарю, ти сам призначиш мені заняття.

- Спершу я маю довідатися, на що ти здатний. Для цього ти залишишся при мені. Мій зброносець вчора вирушив на стіни, в оборону, і я можу взяти тебе на його місце. Будеш прислужувати, виконувати доручення і розважати мене бесідою, якщо видасться вільна хвилина. Ти вмієш співати?

- У своєму колі - так, - сказав Пін. - Але наші пісні не пасують до великих хором, та ще в такі часи. Ми співаємо заради сміху, про всякі веселі випадки, про страви і питво.

- Ну і чому ж гобітанським пісням не звучати тут і зараз? Ми охоче послушали б пісні країв, що не зазнали наших турбот. Ви співаєте для забави, бо ви в спокої та безпеці - виходить, ми тут працювали не дарма, хоч ви й не знали, кому зобов'язані! [65]

Пін спохмурнів. Його не надихала думка виконувати перед правителем Мінас-Тіріту домашні пісеньки, особливо жартівливі, котрі йому краще вдавалися; занадто простацька це була розвага для такої компанії. Втім, Денетор і не зажадав співів зараз же; він став розпитувати Гандаль-фа про наміри роханців, про становище Еомера - племінника ярла. Піна вразило, які подробиці знав Денетор, вже багато років не залишаючи Гондору, про народ, що так далеко живе.

Серед розмови Денетор покликав гобіта, кивнувши головою:

- Йди до арсеналу, нехай тобі видадуть амуніцію і форму, яку носять гвардійці Цитаделі. Речі повинні бути вже готові, я вчора розпорядився. Переодягнись і повертайся до мене.

В арсеналі все дійсно було готове. Пін довго не міг звикнути до нового сріблясто-чорного вбрання. Кольчужка зі сталевих кілець була воронована, чорна, як агат; високий шолом прикрашало вороняче крило, а над переніссям блищала срібна зірка, емальована в коло. Поверх кольчуги вдягали короткий, теж чорний каптан з Білим Деревом, гаптованим на грудях срібною ниткою. Колишній одяг гобіта згорнули і віднесли на склад, залишили тільки лорієнський сірий плащ, але і його дозволялося носити лише поза службою. Тепер Пін виглядає» точнісінько як Ерніл-і-Періаннат, князь напівросликів, як його уявляли гондорці; але почував він себе дуже ніяково. На душі йому посутеніло, як і навколо. Весь день було хмарно, напівтемно; похмурі тіні стали насуватися задовго до вечора, дрож проймала тіло, а тривога - серце. З Мордору насувалася, неухильно розростаючись, величезна хмара. Повітря в долині Андуйну застигло в чеканні нищівного урагану.

Близько одинадцятої, звільнившись нарешті від елуж-би, Пін вийшов пошукати чого-небудь на обід - підживити дух, що помітно слабшав, і якось розважитись у ці важкі години чекання. Біля трапезної зали гвардійців він зустрів Берегонда; той їздив передавати накази по сторожових постах на стінах Пеленнору і щойно повернувся. Удвох

вони вийшли - Піну було тісно і задушливо в просторах [66] залах Цитаделі, - і сіли на тому самому місці, де відпочивали напередодні.

Вечір тільки наближався, але запона тіні вже простяглася далеко, і сонце зуміло послати лише кілька прощальних променів, опускаючись у Море, - тих самих променів, що позолотили голову скинутого короля на Роздоріжжі, на очах у Фродо. Полям Пеленнору, схованим за Міндол-луїном, не дісталось і цього скороминущого вітання. Піну здавалося, начебто не вчора, а двадцять років тому він сидів тут уперше, легковажний гобіт, любитель мандрівок, якого лише краєчком зачепило все пережите. Тепер він - маленький солдат міста, готового до жахливого удару, у вишуканому і похмурому вбранні.

Іншим часом та в іншому місці Піна, можливо, і розважив би такий маскарад, але зараз він не міг забути, що зовсім не граючись втрутився у справи великі і дуже небезпечні. Кольчуга гнітила плечі, шолом стискав голову. Плащ Пін поклав поруч із собою на кам'яну лаву і, намагаючись не дивитися на притьмарені поля десь унизу, мимоволі зітхнув.

- Втомився сьогодні? - поспівчував Бергонд.

- Жахливо! Нічого немає гіршого за бездіяльне чекання. Оце так служба! Цілісінький день тинятися під замкненими дверима, поки володар радиться з Гандальфом, Імраелем та іншими вельможами. І ще: не звик я на порожній шлунок слугувати іншим за їжею. Для гобіта це справжня мука. Ти скажеш мені, що варто цінувати таку честь, тільки що мені з цієї честі? Та якби я й наївся, все одно ця хмара висить... Що за штука така? Так сьогодні парко в повітрі, ніби воно погустішало. Чи часто у вас такі тумани бувають, коли вітер зі сходу?

- Це не просто непогода, а злість підступного Володаря Тьми. Він насилає зі Згубної Гори отруйний дим, щоб бентежити серця і розум. І йому це вдається! Хоч би Фарамир скоріше повернувся!.. Цей не піддається. Але пільма може перешкодити і йому.

- Гандальф теж стурбований, - згадав Пін. - Мені здається, через відсутність Фарамира він дуже засмутився. До речі, де Гандальф? Він пішов з наради ще до полудня, і дуже стривожений.

Бергонд не встиг відповісти. Протяжливий крик, повний лютої злості, зірвався з неба. Пін скорчився на лаві, [67] заткнувши руками вуха, Бергонд завмер біля парапету, напружено підвівши голову.

Точнісінько такий лемент Пін уже чув у лісах Гобітанії - з того часу крик набув нової сили та злості...

Берегонд із зусиллям струснув головою і промовив хрипко:

- Прилетіли... Наберися духу і глянь, які страховиська! Пін без особливого бажання перевісився через стіну.

Поля Пеленнору тонули в сутінках. Річка вдалині ледве виднілася. Між рікою і Міндоллуїном кружляли, як тіні у вітряну ніч, мерзенні чудовиська, начебто кажани, але розмірами більші за орла. Вони то наближалися на політ стріли, то віддалялися.

- Чорні Вершники, - прошепотів Пін. - Чорні Вершники літають... Ой, дивись, Берегонде! Вони знижуються в одному й тому ж місці! Бачиш? Там щось рухається, якісь маленькі фігурки... Так-так, це люди на конях. Чотири... п'ять вершників! Ой, не можу... не стану дивитися... Гандальфе, Гандальфе, врятуй їх!

Знову пролунав протягливий, несамовитий крик. Пін відсахнувся від парасюти й скоцюрбився під ним, важко дихаючи. Поволі згасало виття назгула, і крізь нього стало чутно слабкий голос сигнального різка. Але наступної миті він обірвався високою дзвінкою нотою.

- Фарамир! - скрикнув Берегонд. - Наш Фарамир, це його сигнал! Ти бачиш - він не злякався! Але як же він проб'ється? Ці пекельні тварини його не пустять! Ні, наші не відступають... Дивись, дивись! Їхні коні перелякані, задкують... Молодці, вони зістрибнули з коней - і бігцем! Тільки Фарамир утримався в сідлі, нашого капітана слухаються і люди, і коні... Чудовисько знижується, в нього цілить... Рятуйте! Рятуйте! Невже це кінець? Фа-ра-ми-ре!

Не перестаючи кричати, Берегонд помчав по стіні до найближчих вартових. Він боявся не за себе, за свого капітана... Піну стало соромно, і він змусив себе виглянути знов. На півночі затьмареної рівнини мигнула срібна зірочка й раптом стала наближатися, дедалі швидше, наганяючи чотирьох людей, що бігли наосліп. Вона випромінювала ясний, чистий вогонь, і чорні тіні розступалися перед нею.

- Гандальфе! - заволав Пін. - Ти почув! Поспішай, Білий Вершнику! Гандальфе, Гандальфе! - гарячково вигукував [68] він, немов глядач на змаганнях, коли потрібно підбадьорити своїх гравців. Але в цьому змаганні кожен і без того не беріг сил.

Криллаті потвори теж помітили нового супротивника. Одна завернула до нього, але Білий Вершник здійняв руку, і з долоні його

зірвався сніп сліпучих сонячних променів - так здалося Піну. Назгул заскиглив і, завалюючись набік, ривками полетів геть; інші четверо, збентежені, швидко злетіли вгору і гвинтом врзалися в чорну хмару. Морок над Пеленнором трохи розвіявся.

Пін бачив, як врятований вершник наблизився до Гандальфа і обидва вони затрималися, очікуючи тих, що бігли позаду. Потім усі разом рушили до міста і зникли за зовнішньою стіною. Пін зрозумів, що вони підуть прямо до Намісника, і побіг до брами верхнього кола. Там уже зібралася юрба: не один лише гобіт стежив за подіями...

Звістка швидко розійшлася по місту, і уздовж вулиць, що вели до Цитаделі, стіною стояли люди. Усюди повторювали імена Фарамира і Мітрандіра. Нарешті з'явилися люди зі смолоскипами, і Пін побачив двох вершників, що їхали ступою; один у білому вбранні, але вже не сяючому, а матовому, ніби весь вогонь був витрачений у сутичці, другий - у темному плащі, з опущеною головою. Біля входу до Цитаделі вони зійшли з коней, віддали повідця конюхам. Гандальф крокував рішуче, відкинувши за плечі старий плащ, в очах його ще жеврів гнівний жар. Фарамир ішов важко, похитуючись від смертельної втоми.

Пін протиснувся ближче до світла, глянув в обличчя Фарамиру, і горло його перехопило: ця людина пережила нестерпний жах і стримувала біль зусиллям волі. Гордовитий і стійкий, він постояв кілька хвилин, розмовляючи з вартовими, і Пін устиг з подивом помітити, наскільки він схожий на Боромира. Старшого сина Денетора гобіт з першого ж дня походу міцно полюбив, хоч і дивувався його вдачі, де змішалися вельможна зарозумілість і шляхетна простота. Але в Фарамирі вражала особлива гідність, яка іноді проривалася також у Арагорна: це був син людського племені, народжений правити, але пройнятий мудрістю і сумом старших братів - ельфів. Пін зрозумів, чому Берегонд розповідав про свого капітана з такою любов'ю. За [69] Фарамиром содцати пішли б у вогонь; за ним і гобіт ступив би без вагань під тінь вражих крил.

- Фарамире! - закричав Пін разом з гондорцями. - Привіт, Фарамире!

Його голос, не схожий на інші, привернув увагу капітана; той обернувся і запитав здивовано:

- Напіврослик, у мундирі стража Вежі! Звідкіля ти тут узявся?

- Він прибув зі мною з країни гобітів, - пояснив Гандальф. - Не будемо затримуватися. Треба багато чого обговорити і зробити, а ти втомився. Гобіт піде з нами: йому слід постійно знаходитися при Наміснику. Ходімо, Піне!

Вони увійшли до покоїв, де відпочивав Денетор. У каміні палали дрова; перед ним поставили глибокі крісла, подали вино, але Пін, стоячи за спиною Денетора, навіть не помітив цього - так він боявся втратити хоч слово з цікавої розмови; втоми його наче й не було.

Фарамир з'їв скибку білого хліба, запив вином і відкинувся на спинку крісла, поставленого ліворуч від Денетора. Праворуч і трохи віддалік улаштувався Гандальф; спочатку Піну здавалося, начебто він дрімає. Фарамир повідомив про дії свого загону за минулі десять днів, про битву на Південному Тракті, про розгром харадримів і про жахливого звіра оліфанта, про рух війська Ворога і його союзників. Взагалі, Намісник не раз вислухував такі доповіді - прикордонні сутички траплялися часто і нікого вже не хвилювали.

Раптом Фарамир подивився на Піна:

- А зараз я розповім вам дещо незвичайне. Цей напіврослик - уже не перший, якого я зустрічаю.

Гандальф стрепенувся, випрямився і стиснув підлокітники крісла. Але не сказав нічого і поглядом звелів Піну мовчати теж. Денетор глянув на них обох і кивнув головою на знак того, що багато чого йому вже відомо. Тим часом Фарамир говорив, не спускаючи очей з Гандальфа, і тільки іноді кидав погляд на Піна, немов хотів освіжити в пам'яті образи гобітів, яких зустрів за Андуйном.

Коли він дійшов до ночівлі в Еннет-Аннун, Пін помітив, як тремтять руки Гандальфа, і з жахом зрозумів, що Гандальф - сам Гандальф! - дуже стривожений, а може, навіть зляканий. У кімнаті було задушливо і тихо. Коли [70] Фарамир описав прощання з мандрівниками і згадав Кіріт-Унгол, голос його перехопило. Він похитав головою і замовк. Гандальф підхопився:

- Кіріт-Унгол! Долина Моргулу! Коли це було, Фарамире? Пригадай точно! Коли вони могли дійти до цієї проклятої долини?

- Ми розійшлися позавчора ранком. Якщо вони пішли прямо на південь, то їм залишалося п'ятнадцять ліг до входу в долину і ще п'ять до Заклятої Вежі. Навіть найшвидшим маршем вони не дійшли б раніше, ніж сьогодні, а може, ще йдуть. Я розумію, чого ти побоюєшся.

Але Тьма надходить не через них. Хмари з'явилися учора ввечері і за ніч затягли весь Ітіліен. Ворог, безперечно, призначив годину наступу задовго до нашої зустрічі.

Гандальф нервово заходив по кімнаті.

- Позавчора вранці, близько трьох днів ходу! Скільки ліг звідси до місця, де ви розпрощалися?

- По прямій десь ліг двадцять п'ять, - відповів Фарамир. - Але прийти раніше я не міг. Учора ми затрималися на Кайр-Андросі: це острів посередині Ріки, там чатує постійна сторожа. Коней ми залишили на тім березі. Коли стала наповзати п'ятьма, я зрозумів, що потрібно поспішати, і виїхав з чотирма вершниками. Іншим велів іти на південь, на допомогу гарнізону Осгіліату. Сподіваюся, це не буде визнано за помилку? - звернувся він до батька.

- Ти ще питаєш? - вигукнув Денетор, і очі його дивно спалахнули. - Ти - капітан, загін підлеглий тобі. Але якщо хочеш знати мою думку - слухай! У живі очі мені ти удаєш слухняність, але давно вже не питаєш поради. Ти і зараз говорив дуже гарно. Сину мій, я старий, однак розум досі не зраджував мені! Ані зір мій, ані слух не притупилися. По обличчю Мітрандіра бажав ти впевнитися, що зображуєш усе як потрібно і не сказав зайвого! Мітрандір заволодів твоїм серцем, і вже давно. Я не забув жодного разу, коли ти щось недоговорював або замовчував. Але в мене є ключ до твоїх загадок. О горе, горе мені! Навіщо доля забрала Боромира!

- Чим я прогнівив тебе, батьку? - тихо запитав Фарамир. - Я шкодую, що не зміг звернутися до тебе за порадою, перш ніж брати на себе таку відповідальність...

- Невже ти зробив би інакше на угоду мені? - уїдливо мовив Денетор. - О ні! Я бачу тебе наскрізь! Ти мрієш [71] уподобитися королям минулих часів, граєш у великодушність і мудрість. Може, за мирних часів це й непогано для нащадка знатного роду, але в лиху годину за м'якотілість і базікання часто накладають головою!

- Я готовий заплатити, - сказав Фарамир.

- Ось як? - вигукнув Денетор. - Але ти поставив на карту життя не тільки своє, але і батька свого, і всього народу, охороняти який ти зобов'язаний - тепер, коли з нами немає Боромира!

- Ти волів би радше втратити мене?

- Боромир був вірним сином, а не вихованцем чарівника. Він пам'ятав, як важко його країні і його батькові! Скарб сам ішов до рук - він зберіг би для батька цей рятівний дарунок долі!

На мить витримка зрадила Фарамирові.

- Спробуй пригадати, батьку, - кинув він різко, - чому саме я опинився в Етеріені! Намісник Мінас-Тіріту сам обрав Боромира!

- Так, цей трунок я сам собі приготував, - зітхнув Денетор.

- Гіркота його на вустах моїх уже багато днів, і чи не виявиться ще гіршим осад на дні. Мої побоювання справджуються... Навіщо все так безглуздо вийшло! Чому безцінний дарунок вислизнув від мене!

- Втішся, - сказав раптом Гандальф. - Боромир загинув, і загинув з честю - хай спочиває в спокої! А якби він захопив скарб, то згубив би і тебе, і себе. Він не зміг би розлучитися зі знахідкою, і якби повернувся з нею сюди, ти не впізнав би власного сина.

Денетор холодно перервав:

- Шкодуєш, що не спромігся приборкати Боромира, чи не так? Я, його батько, стверджую: Боромир віддав би... Ти, безперечно, мудрий, але неглибокий. Є способи різні: від мережі інтриг, що плетуть маги, до безглуздих витівок дурнів. Я обізнаний краще, ніж ти вважаєш!

- Та чи багато ти знаєш?

- Досить, щоб зрозуміти, яких помилок належало уникати. Користуватися скарбом небезпечно. Однак послати його в чорну годину під опікою нетями до володінь Ворога, як це зробив ти, Мітрандіре, вкупі з моїм сином, - це верх нерозсудливості!

- А як вчинив би премудрий Денетор? [72]

- Насамперед я не дав би себе втягти в безнадійну справу. На успіх її може сподіватися лише божевільний. Скінчиться тим, що Ворог поверне собі те, що втратив, і це буде наша остаточна загибель! Дарунок належало принести сюди і помістити в найнадійніше, найтаємніше сховище. Не користатися ним без крайньої потреби, але й охороняти, щоб Ворог не дотягся до нього. Хіба що після нашого повного розгрому, але тоді нам, мертвим, вже було б усе одно...

- Правителю Гондору личить піклуватися про долю своєї країни, - сказав Гандальф. - Але є інші племена, інші землі, і життя не кінчається сьогоднішнім днем. Я бажаю допомогти усім, навіть тим, хто несвідомо став пособником Ворога...

- А до кого звернуться по допомогу ці «інші», якщо Гондор буде втрачено? Якби цей предмет був схований у глибоких підвалах моєї Цитаделі, ми могли б діяти спокійно, помірковано, не тремтячи від страху перед Тінню. А якщо ти не віриш, що я витримав би цей іспит, - ти не знаєш мене, Гандальфе!

- І все ж таки я не вірю, Денеторе. Інакше давно передав би скарб тобі на збереження, заощадивши і собі, й іншим багато марної праці. Що довше я слухаю тебе, то менше довіряю, як не міг довіряти і Боромирові. Не гнівайся! У цій справі я не довіряю навіть собі самому: мені пропонували стати охоронцем скарбу, але я відмовився. Ти, безперечно, сильний, Денеторе, але скарб швидко заволодів би тобою. Навіть закопаний під п'ятою Міндол-луїну, він палив би твоє серце, і тим сильніше, чим більше лиховісних подій відбувалося б навколо...

Очі Денетора знову зблиснули, два мудреці подивилися один на одного, і Пін відчув, як зіштовхнулися їхня воля і сила. От-от трапиться щось жахливе! Але Денетор раптом охолов, обличчя його немов зашехрло кригою. Він знизав плечима:

- Коли б я заволодів... Коли б тобі пощастило... Коли б, якщо! Порожні слова. ВІН у володіннях Ворога, і тільки час покаже, що призначено йому і нам. Чекати вже недовго. А поки що нехай кожен, хто бореться зі спільним Ворогом, зберігає надію; коли надія згине - нехай у нас забракне мужності вмерти, як належить вільним людям...

Денетор повернувся до Фарамира: [73]

- Що скажеш про справи в Осгіліаті?

- Там не вистачає людей. Тому я і послав своїх.

- Як на мене, цього все одно недостатньо. Але ж Осгіліату доведеться витримати перший натиск. Там потрібен досвідчений командир!

- Так само, як і в багатьох інших місцях, - додав Фарамир. - На жаль, брата вже немає з нами!

Він підвівся, тримаючись за спинку крісла, - так його трусило.

- Ти дозволиш мені піти, батьку?

- Ти дуже стомлений, - помітив Денетор. - Занадто швидко їхав і занадто довго пробув на затемнених землях, під владою Тіні.

- Не варто зараз говорити про це...

- Як хочеш. Поки що йди спочинь. Вранці на тебе чекають випробування важчі за нинішні.

Надворі вже стояла чорна, беззоряна ніч, коли Гандальф з Піном, що ніс смолоскип, повернулися до себе на квартиру. Ледве дочекавшись, поки зачиняться двері спальні, гобіт схопив Гандальфа за руку:

- Скажи: можна сподіватися, що Фродо врятується? Маг задумливо погладив його по голові:

- Особливих надій не було і з самого початку. Правий Денетор: тільки божевільний міг сподіватися на удачу. Але Кіріт-Унгол...

Він обірвав на півслові і підійшов до вікна, немов бажаючи простромити ніч поглядом.

- Кіріт-Унгол... - повторив він пошепки. - Жахливий вибір! Навіщо? Знаєш, Піне, коли я почув цю назву, у мене на серці похолонуло. І все ж таки дещо втішає: виходить, Ворог ступив на шлях війни, коли Фродо, безперечно, був живий і вільний. Отже, на кілька днів Око відвернеться. Я добре відчуваю тривогу і поспіх, які охопили Ворога. Він почав раніше, ніж збирався. Щось змусило його поспішати...

Хвилину Гандальф помовчав, міркуючи.

- А може... Може, допомогла твоя дурна витівка, Піне. Днів п'ять тому він з'ясував точно, що ми розгромили Сарумана і забрали палантір з Ортханку. Але ми не могли б ним користуватися потай від Ворога. Отже... Арагорн? Надходить [74] його час. Він сильний, сміливий, суворий і справедливий, він вміє вирішувати і ризикувати, коли необхідно. Так, це цілком можливо... Арагорн міг заглянути в палантір і кинути виклик ворогу. Цікаво! Ну а точно ми дізнаємося, коли прибудуть роханці - якщо не запізняться. Нас чекають важкі дні. Давай, доки є час, ляжемо спати.

- Але... - почав був Пін.

- Що? Запитуй - сьогодні можна.

- Але Горлум! Горлум за провідника у Фродо і Сема! Обраний ними шлях лякає і тебе, і Фарамира - чому?

- Цього я тобі нині не скажу. Але я давно передчував, що Фродо повинен зіткнутися з Горлумом. На щастя чи на лихо. Про Кіріт-Унгол я говорити не хочу. Та це жалюгідне створіння ще й здатне зрадити... Але подітися нікуди. Часто зрадник сам себе губить і проти волі служить добру. Буває, все буває. На добраніч, Перегріне!

Ранком місто прокинулося в сірій півімлі: замість світання настало смеркання. Бадьорість, що ожила було з поверненням Фарамира, згасла. Крилаті Примари не з'являлися, але городяни кілька разів чули, долинали з високості приглушені крики, від яких болісно стискалися серця сильних, а слабкі відкрито стогнали і плакали. Фарамир знову залишив столицю. «Відпочити не дають капітану, - перешіптувалися люди. - Намісник занадто багато жадає від молодшого сина, удвічі навантажує після загибелі старшого». І усі поглядали на північ: де ж роханська кіннота?

Фарамир виїхав не зі своєї волі. Намісник умів нав'язувати свою думку Раді, і в ці дні менш, ніж будь-коли, схильний був прислухатися до чужих думок. Рано-вранці він скликав Раду, і всі радники погодилися, що з такими незначними силами ніяких дій до приходу роханців починати не слід, а потрібно розставити воїнів по стінах і чекати.

- Проте, - казав Денетор, - не можна легковажно залишати форпости і стіну Раммас-Ехор, зведену тяжкою працею. Ворог повинен дорого заплатити за переправу через Андуїн. Він не може переправитися всією силою ні на півночі, де драговини захищають Кайр-Андрос, ні на півдні, в Лебенніні: там Ріка вже занадто широка. Виходить, ворог піде на Осгіліат, як і минулого разу, коли Боромиру пощастило перетнути їм дорогу. [75]

- То була тільки спроба, - нагадав Фарамир. - Тепер, якщо навіть втрати ворога будуть удесятеро більші за наші, це його не втримає. Йому не так страшно втратити цілу армію, як нам - одну роту. А вартові на далеких ділянках будуть відрізані, коли вороже військо прорветься до Пеленнору.

- А що буде з Кайр-Андросом? - запитав Імраель, правитель Дол-Амроту. - Його потрібно неодмінно утримати, якщо ми бажаємо захистити Осгіліат. Не можна забувати про ліве крило. Роханці можуть і не з'явитися. Фарамир повідомив, які величезні сили зібралися за Чорною Брамою. Не одна рать вийде звідтіля, і не в одному місці спробують вони подолати Ріку.

- На війні завжди ризикують, - заперечив Денетор. - Гарнізон Кайр-Андросу збільшити ми не можемо. Але берег Ріки і Пеленнор я не віддам без бою, якщо знайдеться воєначальник, здатний виконати наказ свого володаря!

Радники презирнулися. Фарамир подивився прямо в обличчя Денетора:

- Я не стану супроти твоєї волі, батьку. Якщо доля взяла в нас Боромира, я піду куди скажеш і зроблю все, що зможу - замість нього. Чи правильно я тебе зрозумів?

- Так, - відповів Денетор.

- Тоді прощай, батьку. Якщо повернуся, ти, мабуть, будеш ласкавіше ставитись до мене...

- Залежить від того, з чим повернешся. Ти будеш потрібен тут не тільки для військових завдань.

Останнім, хто розмовляв з Фарамиром перед його від'їздом на схід, був Гандальф.

- Не лізь у пазурі смерті, - попросив він. - Навіть у тяжкій сердечній скруті. Батько любить тебе, Фарамире, і доостанньої миті зберігатиме цю любов. Йди з миром!

По годині Фарамир залишив Мінас-Тіріт із купкою добровольців - захисників міста, яких йому можна було виділити; стоячи на стінах, люди марно намагалися зрозуміти, що діється в півморозі на руїнах Оськілату. Інші з надією поглядали на північ, підраховуючи, скільки ліг відокремлює Гондор від Рохану.

- Чи Теоден прибуде? Він не забув про стародавній союз? - раз по раз запитували Гандальфа. [76]

- Прибуде, - відповідав маг. - Навіть якщо спізниться. Не забувайте: Червону стрілу він міг одержати в кращому разі два дні тому, а від Едорасу шлях неблизький...

Вночі дочекалися звісток. З берега Андуйну примчав вершник і повідомив, що з Мінас-Моргулу до бродів Оськілату рухається військо; до нього приєдналися полки відомих своєю жорстокістю харадримів.

- Веде їх сам Вождь Дев'ятки, - сказав гонець, - і його ім'я наводить жах на усе по берегах Ріки.

Цими невеселими словами закінчився третій день Перегріна Тука в Мінас-Тіріті. Мало хто спав тієї ночі. Усі розуміли: надії на порятунок незначні, і навіть Фарамиру не втримати бродів на Андуйні.

Назавтра темрява не погустішала - далі було нікуди, - але вщерть наповнила душі. Знову стали відомі безрадісні новини. Ворог перейшов Андуйн. Фарамир відступав, збираючи всі сили для зміцнення Раммас-Ехору, але військо супротивника було вдсятеро більше.

- Якщо Фарамир відступить до Пеленнору, - сказав черговий гонець, - ворог піде за ним по п'ятах. Переправа обійшлася ворогу не так дорого, як ми сподівалися. План нападу був докладно продуманий. На схід від Осгіліату потайки готувалася ціла флотилія човнів та плотів. Вони попливли через ріку усі разом. Але найстрашніше - це Чорний Вождь. Мало хто ризикує заступати йому шлях, а більшість втрачає мужність вже від його імені. Підлегли ж слухаються його беззаперечно, кожен готовий горло собі перерізати за першим наказом.

Вислухавши гінця, Гандальф спохмурнів:

- Мабуть, мені варто бути не тут, а там!

Не встиг ніхто і слова вимовити - маг свистом підкликав Тінебора, блискавкою промайнув за ворітьми і зник. А Пін цілу ніч самотньо вештався по стінах, пильно вдивляючись у чорну п'тьму на сході.

Знову лише по калатанню дзвонів можна було відрізнити початок дня: брунатна п'тьма ущільнилася, як перед ураганом. Ще не замовк передзвін, як Пін помітив удалині вогні; вони спалахували подекуди уздовж лінії, що позначала укріплення майже невидимого в сутінках Раммас-Ехору. Вартові голосно загукали, солдати розійшлися по [77] бойових місцях. Червоні вогні множилися на обрії, і звідтіля вже долітав глухий гуркіт вибухів.

- Раммас-Ехор втрачено! - кричали люди. - Вони зруйнували стіну! Вони вже близько!

- Де ж Фарамир? - кусаючи губи, у розпачі вигукував Берегонд. - Невже загинув?

Перші правдиві повідомлення привіз Гандальф. Він з'явився близько полудня з кількома вершниками, супроводжуючи обоз фургонів. Під полотняними навісами лежали поранені, жертви жакливої сутички на Раммас-Ехорі. Гандальф негайно попрямував до Денетора. Намісник сидів у кімнаті на самому верху Білої вежі, Пін стояв поруч. Вікна були затягнуті каламуттю, начебто вежа занурилася у збаламучену воду. Денетор напружено дивився в північне вікно, немов сподіваючись почути далекий стукіт копит.

- Фарамир повернувся? - не обертаючись, запитав він.

- Ні, - відповів Гандальф, - але кілька годин тому він ще був живий. Він вирішив залишитися в ар'єргарді, щоб відступ не перетворився на втечу. Можливо, на якийсь час йому ще вдасться підтримати дух

солдатів. У ворога нищівна перевага, тим паче, що їх веде той, кого я найбільше побоювався...

- Не... невже сам Володар Тьми? - ойкнув Пін, від переляку забувши про чемне поводження.

Денетор гірко посміхнувся.

- Ні, поки що ні, пане мій Перегріне. Він з'явиться після перемоги, коли настане година торжества. В бій за нього йдуть інші. Так чинять усі великі володарі, хай буде це тобі відомо. Якби не так, хіба сидів би я тут, міркуючи та очікуючи, віддавши на волю випадку навіть власних синів? Адже я і сам умію володіти зброєю!

Він встав і розгорнув свій чорний плащ - під ним блиснули панцир і гарда меча в чорно-срібних піхвах:

- Я не знімаю цього ні вдень, ні вночі, щоб тіло не старіло і зберегло силу.

- Проте, - втрутився Гандальф, - зараз твоєю країною намагається заволодіти від імені володаря Барад-Дуру найнебезпечніший з його прислужників, колишній Чорнокнижник, король Ангмару, а нині - проводир назгулів, бич страху в руці Саурона, сівач розпачу.

- У такому разі, ти маєш нарешті гідного суперника, Мітрандіре. Я давно знаю, хто розпоряджається воїнством [78] Чорного Замку. Хіба ти прийшов лише для того, щоб розповісти мені це, чи ти вирвався з бою, боячись зазнати поразки?

Пін стурбовано відвів очі: ці презирливі слова могли розгнівати Гандальфа. Але маг залишався незворушним:

- Ми з ним зустрінемося, і вже незабаром. Однак, якщо давні пророцтва справедливі, мій суперник від руки чоловіка не загине, а в який спосіб він загине, жоден мудрець не передбачає. Досі Чорний Вождь не виходить до першого ряду. Він дотримується тих же правил, що і ти, Денето-ре, - керує військом з безпечної відстані. Я ж повернувся сюди насамперед для того, щоб зберегти поранених; їх ще можна вилікувати. У стінах Пеленнору зяють тепер величезні проломи, незабаром армія Моргулу потече крізь них відразу в багатьох місцях. Я хотів би дати тобі одну пораду: треба приготуватися до вилазки. Найкраще пустити кінноту - це єдине, в чому супротивник нам поступається.

- Та й у нас її небагато, - заперечив Денетор. - Я вже лічу години до появи роханців.

- Інших гостей ми напевно дочекаємося раніше. Усі захисники Кайр-Андросу вже тут. Острів у руках ворога. Друга армія вийшла з Мордору слідом за першою і оточує нас з північного сходу.

- Тобі часто дорікають за погані новини, - посміхнувся Денетор. - Але я все це знав ще вчора звечора. Що стосується збройної вилазки, я про неї теж думав. Спустімось же до нижнього поверху і приготуймось!

Час летів. Незабаром зі стіни побачили відступаючих. Спершу з'явилися безладні купки змучених, часто поранених, солдатів; багато людей бігло наосліп. Вогні розповзалися по рівнині. Палали будинки і комори, сади; дві багряні смуги позначили лінію широкого Осгіліатського тракту.

- Ворог наближається, - шепотіли люди. - Зі смолоскипами... Де ж наші?

Годинник показував ранній вечір, але вже зовсім споночіло. Вогняні смуги все ближче підповзали до воріт. Аж ось приблизно за милю від міста з'явився великий загін, що рухався щільною лавою, швидко, але спокійним кроком. Спостерігачі з веж закричали:

- Це Фарамир! Це він веде загін! [79]

Відступаючі мали ще пройти чверть милі до брами. Тепер з темряви виринуло півколо вершників - решта ар'єргарду, остання перешкода, об яку розбивалася вогняна хвиля. Раптом пролунали дикі вигуки - гондорців наздоганяла ворожа кіннота. Вогняні смуги злилися в єдиний потік. Ряд за рядом лізли орки з палаючими головешками, озвірілі харадрими під червоно-золотими прапорцями; юрба розбухала на очах, обтікала гондорців з флангів. У цей час зверху почулося пронизливе виття: крилаті назгули ширяли над полем, сіючи жах і смерть.

Ряди відступаючих змішалися. Люди розбігалися мов навіжені, кидаючи зброю, або падали долілиць на землю. Тоді на стінах Мінас-Тіріту заграла сурма: Денетор послав свою кінноту на допомогу. Під стінами та брамою, скориставшись сутінками, зібралися усі вершники, скільки їх знайшлося в місті. Із бойовим кличем вони кинулися на ворога; попереду, під блакитним прапором Срібного Лебедя, мчав правитель Дол-Амроту. Зі стін їх підбадьорювали вигуками:

- Амрот і Гондор! Амрот і Фарамир!

Лава натисла на обидва ворожих фланги. Один вершник випередив усіх - його сріблястий кінь летів швидше, ніж степовий вітер. Шати

Гандальфові сяяли, блискавки били з піднесеної руки. Назгули з виттям відлетіли на схід: їхній вождь ще не з'явився помірятися силами з магом. Банди Мінас-Моргулу, захоплені зненацька, розсипалися, як солома по вітру. Гондорці помчали в погоню: дичина перетворилася на мисливця. Трупні людей і орків вкрили землю, кинуті на землю смолоскипи пускали у повітря їдкий дим. Вершники Імраеля стрімголов гналися за ворогом. Однак Денетор заборонив їм занадто віддалятися. Перший напад було відбито, але зі сходу підтягувалися нові полки. Знову заграла сурма; під прикриттям кінноти піхотинці, що вже отямилась, зібралися і рушили до міста, вишикувавшись як слід. Вони увійшли до брами Мінас-Тіріту з гордо піднесеними головами, і городяни дивилися на них з гордістю, але серця їхні щеміли від суму, бо ряди помітно порідшали. Фарамир утратив третину загону. Та де ж сам Фарамир?

Фарамир з'явився останнім. Позаду колони їхали верхівці, і серед них - правитель Дол-Амроту; він підтримував [80] на сідлі перед собою тіло свого родича, Фарамира, сина Денетора, знайдене на полі бою.

Ридаючи, волали до нього городяни - він не чув, не відгукувався. Юрба проводжала його до самої Цитаделі. Усі вже знали, що смертоносна стріла наздогнала Фарамира перш, ніж Білий Вершник розігнав назгулів. Син Денетора бився з могутнім харадримом і не помітив небезпеки зверху. Якби не кіннотники Дол-Амроту, воїни півдня неминуче добили б його. Імраель на руках приніс Фарамира під склепіння Білої Вежі.

- Син твій повернувся, Денеторе, - мовив він. - Прийми його як справжнього героя!

Він розповів усе, чому був очевидцем. Денетор повільно підвівся, подивився в обличчя синові і, по хвилі мовчання, звелів покласти Фарамира в своїй спальні, потім відіслав усіх і попрямував до потайної комірчини під дахом, куди не було доступу нікому. Хто дивився в цей час на вежу, міг бачити слабке мерехтіння у вузьких віконцях, потім щось яскраво спалахнуло, і світло згасло. Денетор спустився до спальні, сів у головах сина, і його посіріле обличчя було позначене печаттю смерті виразніше, ніж обличчя Фарамира.

Кільце облоги замкнулося. Весь Пеленнор був у руках ворога. Останні новини перед тим, як браму остаточно зачинили, принесли втікачі з півночі. Невеличкий загін тих, хто врятувався при розгромі

форту, що стереже дорогу з Анорієну і Рохану, привів Інгольд - той самий, що лише п'ять днів тому, коли сонце ще світило, пропустив Гандальфа і Піна до Пеленнору.

- Про роханців ані чутки, - мовив він. - Чекати безглуздо; ворожа армія наповнила береги Андуніу і Кайр-Андрос. Ми бачили орків Кривавого Ока і людей невідомого племені. Вони низькі на зріст, бородаті, як гноми, озброєні важкими сокирами і не знають милосердя. Вони перетнули шляхи на північ і вдерлися до Анорієну. Роханцям не пробитися...

Ворота Мінас-Тіріту заклали міцним засувом. Варта на стінах слухала всю ніч, як скаженіють на рівнині вороги. Горіли сади і поля. Ранком, коли ледве розвиднілося, стало зрозуміло, що нічні побоювання навряд чи поступаються грізній істині ранку: вся рівнина була тісно заставлена [81] чорними та бурими наметами, немов за ніч поросла кільцями гидких грибів.

Діловиті, як мурахи, орки снували між наметами, рили глибокі рови на відстані польоту стріли від стін; коли рови досягли потрібної довжини, у них якимось дивом спалахнув вогонь - дивом, оскільки ні хмизу, ані вугілля туди ніхто не кидав. Весь день кипів цей заколот, а гондорці безсило стежили за ним зі стін. Пізніше підїхали величезні криті вози, і орки заходилися збирати і встановлювати під прикриттям палаючих ровів великі машини для метання каміння. У місті такі машини теж були, але менші, їхні снаряди летіли недалеко і не могли перешкодити ворогові.

Спочатку люди посміювалися над цими хитрими вигадками. Головна стіна міста, побудована нуменорцями, коли вони ще не втратили у вигнанні притаманних їм сил і вмінь, була високою і міцною, внутрішні стіни, чорні і гладкі, як Ортханк, не піддавалися ні сталі, ні вогню. Щоб повалити їх, потрібно було, напевно, зрушити підвалини землі.

- Не здолати ворогу наших стін, доки ми живі, - казали в місті. - Хоч би і сам Безіменний з'явився...

- Та чи довго ми проживемо? - заперечували інші. - У ворога є зброя, не одну найпотужнішу твердиню змушував скоритися голод.

Усі шляхи відрізано. Роханці не прийдуть!

Але Саурон довірив свої головні війська не простому служці, не дикому орку: мудрість їхнього вождя дорівнювала злості. Він не став

дарма бити по незламних стінах. Коли під супровід лементу, скрипу мотузок і блоків були встановлені катапульти, вони почали кидати снаряди так високо, що ті перелітали через стіни, на льоту спалахуючи жовтим вогнем, і падали на дахи першого кола. Почалися пожежі, усім, хто міг відірватися від справ, довелося їх гасити; потім посипалися інші снаряди, менші за розміром... Вони не вбивали, але люди, що підбігали до них, відсаху-валися зі стогоном: то були голови гондорців, що загинули в Оскіліаті, під Раммас-Ехором і на рівнині. Багато було голів порубаних, потрощених, але багатьох можна було впізнати; на усіх був випалений лиховісний знак Кривавого Ока, риси були спотворені передсмертним стражданням. [82]

Страшно було впізнавати в покалічених і сплюндрованих останках обличчя друзів і родичів, що ще недавно готували зброю до битви, чи орали землю, чи приїжджали на свята повеселитися з околиць зелених долин...

Люди в безсилі гніві стискали кулаки; вороги не чули їхніх прокльонів, та й не зрозуміли б: мова заходу була їм невідома, а між собою вони спілкувалися невиразними словами, як дикі звірі чи стерв'ятники, що пожирають падло. Але незабаром у Мінас-Тіріті забракло сміливців, що ризикували показатися на стінах і викликати ворога на бій. У володаря Чорного Замку була зброя страшніша за голод: страх і розпач. Знову над містом кружляли назгули; сила і міць Чорного Володаря зросли, і голос крилатих чудовиськ теж набрав сили і люті. Вони кружляли високо, невидимі і недосяжні для стріл, але їхні вбивчі вигуки раз у раз розтинали повітря. Звикнути було неможливо, кожен крик вражав, мов перший. Найсміливіші падали додолу, прикриваючи голову руками, коли над ними пролітав невидимий убивця; інші застигали, випускаючи з ослаблих рук зброю, і воля їхня гаснула, поступаючи місцем жалюгідним думкам про притулок, про покірне повзання на колінах, про смерть.

Весь цей похмурий день Фарамир лежав у спальному покої Білої Вежі, страждаючи від сильної гарячки. Хтось сказав: «Умирає», - і незабаром по вулицях і на стінах передавали з вуст у уста: «Вмирає, вмирає...» Батько сидів у головах, скорботно німуючи. Оборона міста його більше не хвилювала. Гіршого часу не довелося Пінові зазнати навіть у лапах Урук-хаїв. Присяга зобов'язувала його залишатися при Намісникові, але той і думати про нього забув; і гобіт мовчки стояв біля

дверей напівтемної кімнати, марно намагаючись перебороти страх. Йому здавалося, немов правитель Мінас-Тіріту старіє з кожною хвилиною, ніби раптово зламалися в його душі пружини гордої волі і розуму. Денетор не міг приховати ані скорботи своєї, ані мук совісті. Гобіт помітив навіть сльози на цьому завжди холодному обличчі, і це злякало його більше, ніж вчорашні прояви гніву.

- Не плач, володарю, - шепнув він. - Може, ще минеться. Чи не порадитися тобі з Гандальфом? [83]

- Його ім'ям мене не втішай, - відповів Денетор. - Божевільні надії не виправдалися. Ворог заволодів скарбом, міць його зростає, він навіть думки наші читає й усе, що б ми не почали робити, повертає нам на зло. Я послав сина в бій без доброго слова, без благословіння, незаслужено скривдив - і ось він лежить переді мною, і кров у його жилах отруєна Ворогом! Ні, хоч би який був результат війни, мені вже ясно: мій рід згасає, династії Намісників приходить кінець. Відтепер

уцілілими гондорцями будуть правити самозванці, і буде мій народ ховатися в горах, поки ворог не виб'є усіх до єдиного...

Раз у раз до дверей спальні підбігали люди, вимагаючи, щоб Денетор вийшов і дав розпорядження.

- Не вийду, - відповідав Денетор. - Мені не можна відходити від сина. Я не хочу пропустити його останні передсмертні слова. А смерть його вже близько. Слухайте кого хочете, хоч би і божевільного мага. Я залишуся тут.

Так Гандальфові довелося взяти у свої руки оборону столиці Гондору. Де б він не з'являвся, серця людей відігривалися, і вони забували про Крилатих. Маг невтомно носився від Цитаделі до брами, з півночі на південь уздовж стін; його всюди супроводжував Імраель: ні він сам, ні його воїни чарам Ворога не піддавалися. Побачивши його, люди казали один одному: «Правду кажуть старі легенди, кров ельфів тече в жилах цього племені. Недарма нащадки Німроделі довго жили в тих краях!» І пригадувалися їм у півмороку війни балади про Німродель, складені на берегах Ріки за незапам'ятних часів. Але маг з Імраелем відходили, і тінь знову обволікала людей; мужність Гондору розвіювалася, мов порох. Нестерпно довго тягся день тривоги, і наставала чорна ніч розпачу. У нижньому колі міста більше не гасили пожеж; його захисники в багатьох місцях, відрізані вогнем, не могли нікуди пробитися. Щоправда, їх там залишилося небагато: більшість давно відступила за браму другого кола.

Тим часом у тилу ворожої армії спішно наводили мости через Андуїн, і по них без перешкод переправлялися свіжі полки і спорядження. До півночі все було готове, і ворог пішов на приступ. Передові шеренги перетнули вогняні рови по навмисне залишених проходах. Солдати [84] Мордору йшли нахабно, не криючись, без усякого ладу, добре освітлені полум'ям. Вони вже наблизилися на політ стріли, але на стінах мало залишилося стрільців, здатних завдати ворогу помітних втрат, хоча колись Гондор був уславлений спритністю своїх лучників.

Упевнившись, що дух захисників надломився, невидимий полководець кинув на штурм свої головні сили. Величезні облогові вежі, зібрані в Осгіліаті, повільно рушили в п'ятьмі до стін Мінас-Тіріту.

Знову гінці стукали в двері покою Денетора так наполегливо, що Пін пропустив їх. Денетор мовчки глянув на солдатів, не випускаючи з рук вогуку долоню Фарамира.

- Перше коло горить, - доповідали вони. - Що накажеш робити? Адже ти - наш правитель. Не всі згодні підкорятися Мітрандіру. Люди біжать, залишаючи стіни без захисту!

- Навіщо? - поморщився Денетор. - Якщо вже нам судилося згоріти, чи не краще згоріти відразу? Повертайтеся у вогонь! А я сам складу собі багаття. Денетору і його сину не знадобиться гробниця. Я не хочу повільно зотлівати в склепі. Ми згоримо удвох, як язичницькі вожді давніх часів, ще до перших кораблів із заходу. Захід нині гине. Повертайтеся у вогонь!

Гінці безмовно, не вклонившись, відійшли.

- Він уже горить, - сумно сказав Денетор, відпустивши руку сина. - Його дім уже валиться...

Намісник підвівся, підійшов до Піна:

- Прощай, Перегріне, син Паладіна. Недовго довелося тобі служити. Відпускаю тебе на той короткий час, що тобі ще залишається. Йди і умри так, як вважатимеш за найлегше. Йди до кого хочеш, хоч би

й до того, за чие божевілля поплатишся своїм життям. Поклич моїх слуг і йди куди побажаєш. Прощавай...

- Я не залишу тебе, володарю! - вигукнув Пін, опускаючись на коліна. Але в цю мить в його гобітанській душі закипіла запальність, він випростався і сміливо глянув в обличчя старому правителю. - Я піду зараз, бо мені конче потрібно переговорити з Гандальфом; він не божевільний, і я не стану думати про смерть, поки жива ще надія! Я також не вважатиму себе вільним від слова та служби, поки ти живий. Якщо ворог вторгнеться сюди, у вежу, я буду поруч [85] з тобою і, можливо, зумію не осоромити звання стража!

- Роби, як знаєш, пане мій, - стомлено відповів Денетор. - Але моє життя зламане. Та поклич же сюди служників!

Намісник повернувся до узголів'я Фарамира. Пін вибіг, розшукав слуг і передав наказ. їх було шестеро, усі високі та кремезні, але й вони злякалися, очікуючи на щось жахливе. Однак Денетор просто велів їм тепло укрити Фарамира і прямо на ложі винести надворі. Слуги намагалися рухатися обережно, щоб не розтрясти пораненого; за ними, згорбившись, спираючись на ціпок, йшов Денетор, а слідом - Пін. Так вони вийшли з Білої Вежі в темну ніч, під низькі хмари, подекуди пламенисті, мов гаряче вугілля, від заграви пожеж. Біля мертвого Білого Дерева Денетор знаком велів усім зупинитися. Бій у нижніх ярусах не вщухав, але в Цитаделі стояла така тиша, що можна було почути шурхіт крапель, що котились по висохлих гілках до чорної води басейну. За знаком Денетора рушили далі, пройшли крізь браму; вартові подивились їм услід здивовано і сумно. Завернули на захід і наблизилися до хвіртки Тен-Холлен у зовнішній стіні шостого кола. Хвіртка відчинялася тільки в ті дні, коли хтось вмирав; у інший час ходити тут мали право лише правителі, охорона й обслуга Дому Померлих. За хвірткою широка стежка крутою спіраллю спускалася в долину під Міндоллуїном, де здавна споруджувалися гробниці королів і Намісників Гондору.

Брамник, що сидів на порозі сторожки, підхопився, побачивши дивну процесію, і підняв ліхтар вище. Денетор велів йому відімкнути; брамник поспішно одхилив хвіртку і віддав ліхтар слугам - на стежці поміж стін було темно. Коло світла погойдувалося, вихоплюючи з мороку то ліворуч, то праворуч точені стовпчики поруччя. Повільні кроки луною відбивалися від кам'яних стін. Нарешті вони спустилися

на Рат-Дінен, вулицю Мовчання. Обабіч ледь помітно білили куполи і статуї. Денетор привів їх до родового склепу Намісників і звелів поставити ложе з Фарами-ром у порожній лункій залі.

Пін неспокійно озирнувся. У непевному світлі ліхтаря розпливалися обриси мармурових саркофагів з фігурами людей, що ніби спали на кришках: голови на кам'яних [86]подушках, руки складені на грудях. Тільки один саркофаг, найбільший, був порожній. Денетор велів перекласти Фарамира на гладку мармурову кришку і сам ліг поряд. Слуги укрили їх похоронним покривалом і стали навколо, схиливши голови, як на погребі. Денетор вимовив напівголосно:

- Тут ми зачекаємо. Бальзамувальників не кличте. Принесіть добре просушених дров, складіть і полийте олією. Коли я подам знак, кинете сюди палаючий смолоскип. Такий мій останній наказ. Не заперечуйте! Прощавайте.

- Ласкавий пане, я повинен піти! - скрикнув Пін і в паніці кинувся геть з Оселі Смерті. «Бідолашний Фарамир! Скоріше до Гандальфа, скоріше! - пронеслося в нього в думках. - Бідолаха, йому б зілля якогось, а не сліз... Ох, а де ж Гандальфа шукати? Напевно, де бій найгарячіший, там і він. Та, мабуть, йому ніколи рятувати вмираючих і божевільних...»

На порозі склепу Пін налетів на слугу, якого залишили зовні для охорони, і вигукнув:

- Твій пан не відає, що діє! Не поспішайте виконувати його накази. Не підпалюйте багаття, поки Фарамир живий! Взагалі нічого не робіть, чекайте Гандальфа!

- Цікаво, хто ж саме править у Мінас-Тіріті: наш пан Денетор чи Сірий Бурлака? - запитав слуга.

- Крім Сірого Бурлаки, ніхто про вас не піклується, - відповів Пін і побіг нагору, повз брамника, який оторопів з подиву, і мчав, не зупиняючись, доки не досяг воріт Цитаделі. Вартовий гукнув його; Пін упізнав голос Бере-гонда.

- Куди так хутко поспішаєш, пане Перегріне?

- Шукаю Мітрандіра!

- Мабуть, справа спішна? Я не хотів би тебе затримувати, але, заради дружби, поясни хоч двома словами: куди подався Намісник? Я тільки-но заступив на варту, і мені передали, начебто він пішов до Замкненої Хвїртки і перед ним несли Фарамира?

- Так, - кивнув Пін, - вони рушили на Вулицю Мовчання.

Берегонд опустил голову, щоб сховати сльози.

- Кажали люди - помирає. Виходить, правду казали... [87]

- Ні, він живий, і, як мені здається, його ще можна вилікувати. Але ваш правитель, Берегонде, відчув себе переможеним раніш, ніж ворог переміг! Він у нестямі!

Пін нашвидку розповів Берегондові про дивні слова і вчинки Денетора.

- Ось чому я шукаю Гандальфа, - закінчив він.

- Тоді йди вниз - там зараз саме пекло.

- Вже йду. Денетор звільнив мене від служби. А ти, Берегонде, благаю, не дай цій жахливій справі відбутися, поки не пізно!

- Тим, хто носить чорне зі сріблом, не можна залишати своє місце ні в якому разі без наказу Намісника!

- Тоді вибирай: вірність наказу - чи життя Фарамира. Прошу тебе, візьми до тями, Денетор уже не правитель, а збожеволілий від горя старий! Зрозумій! Мені треба бігти - повернуся, якщо зможу!

Він помчав до нижнього міста. Назустріч бігли люди з палаючих кварталів. Деякі, побачивши, що Пін вдягнений у форму Білої Вежі, обсипали його прокльонами, але гобіту були байдужі образи. Ось він уже пробіг Другу браму; крізь неї рвалися до неба язики полум'я. Там, за стіною другого кола, було напрочуд тихо: ані вигуків боротьби, ані брязкоту зброї. Раптом вдарив грім, земля здригнулась, у повітрі прокбтився глухий гуркіт. Перемагаючи страх - а як кортіло зігнутихся і заповзти в яку-небудь щілину! - Пін вискочив з-за рогу і опинився на площі біля Головної брами. Посеред площі Пін побачив Гандальфа, але відразу, зойкнувши, відступив до тіні і скорчився там.

Штурм тривав без перерви з пізнього вечора. Гриміли барабани. З півночі та з півдня дедалі нові й нові полки кидав Ворог на стіни. Величезні звірі з Хараду, оліфанти, немов живі будинки, обліті червоним мерехтливим світлом, рухалися між облоговими вежами і катапультами. Володарю Мордору було байдуже, як воюють його солдати і скільки їх гине. Він слав їх у бій лише для того, щоб випробувати силу захисників і змусити їх розосередитися по всій довжині стін. Вирішальний удар готувався біля Головної брами. Могутня, з булатної криці, захищена бастіонами і барбаканом з

нуменорського каменю, вона все ж таки була найбільш слабкою ланкою в непробивному колі стін. [88]

Барабани заторохтіли голосніше. Завирувало полум'я. Важке спорудження поповзло через полум'я. На товстих ланцюгах погойдувався таран завдовжки сто футів. Його заздальгідь кували в підземних кузнях Мордору; вістря було відлите у формі вискаленої вовчої морди, а навколо - вибиті чорні руни заклять. Тягли таран оліфанти, по боках бігли орки, а позаду - гірські тролі, тупі силачі, навчені працювати з тараном, що звався Гронд.

Гронд неухильно повз уперед. Вогонь його не брав. Оліфанти, що його тягли, скаженіли від опіків і толочили орків десятками; це нікого не бентежило. Розчавлених відтягали, і на їхнє місце ставали нові бійці.

Гронд повз та повз. Барабани гуркотіли, відбиваючи ритм. Над завалами з мертвих тіл позначилася жахлива фігура: високий вершник, закутаний у чорний плащ, з обличчям, схованим у тіні каптура. Не поспішаючи, під градом стріл, спокійно давлячи тіла копитами коня, він наближався до брами. Ось він притримав коня і здійняв догори меч; його клинок виблиснув у п'ятмі синюватою іскрою. Страх вразив усіх: і нападаючих, і захисників. Люди на стінах знесилено випускали зброю з рук. На якусь мить запанувала мертва тиша.

Барабани вибили частий дріб. Тролі розхитали таран і штовхнули вперед. Гуркіт прокотився містом, як грім віддаленої грози. Але стовпи та опори витримали. Тоді Чорний Вождь підвівся в стременах і страшним голосом вигукнув кілька слів забутою мовою, владних і грізних - закляття, що знищує і серця, і сталь.

Тричі повторив він це закляття. Тричі вдарив таран. І з третім ударом Головні ворота Мінас-Тіріту тріснули, начебто розрубані невидимим мечем. У повітря злетіли іскри та уламки, і ворота впали на міську площу безладною купою залізного брухту.

Вождь назгулів в'їхав до Мінас-Тіріту. Чорною тінню на заграві пожеж застиг він, моторошний символ розгрому і падіння, під склепінням брами, яку ще ніколи не переступала нога ворога. Вождь назгулів вступив до міста, і все живе розбіглося або падало долілиць. Але посередині спустошеної площі за ворітьми на нього чекав Гандальф верхи на Тінеборі; з усіх коней лише Тінебор не піддавався страху - він стояв гордий, незворушний, немов статуя. [89]

- Ти не ввійдеш! - мовив Гандальф. Чорна примара зупинилася.

- Повертайся до свого пекла. Розвійтись порохом, ти і твій господар. Геть звідси!

Чорний Вершник відкинув каптур; показалася королівська корона. Між короною і плечима, покритими плащем, ворушилося багряне полум'я. З невидимих вуст вирвався крижаний, глумливий сміх:

- Старий дурень! Дурень із сивою бородою! Сьогодні настав мій час. Чи ти, дивлячись у обличчя смерті, не впізнаєш її? Прокльони твої марні. Зараз ти помреш!

Він підняв свій довгий меч, клинок спалахнув синім вогнем. Гандальф не похитнувся. І в цю ж мить десь далеко, на невідомому сільському дворі, заспівав півень. Лунко, залиvisto голосив птах, не відаючи нічого про чари Пітьми, вітаючи сонце, що встає над світом, високо за пологом похмурих хмар. І, немов відповідаючи півню, здалека почулися ріжки. Луна рознесла їхній задерикуватий перегук темними схилами Міндоллуїну. Бойові ріжки витязів півночі грали сигнал до атаки. Рохан нарешті прийшов на допомогу Гондору.

Розділ 5 РОХАНЦІ ТРИМАЮТЬ СЛОВО

Лежачи на траві, загорнутий у ковдру, Меррі нічого не бачив, але чув у задушливому повітрі над собою тихий шепіт дерев. Уві сні Меррі почув гуркіт барабанів. Він прокинувся, підвів голову: барабани і наяву слабо дудніли в передгір'ях - то далі, то ближче.

«Чи вартові чують це?» - подумав Меррі. Пахло конями, чутно було, як вони переступають копитами і риють м'яку хвойну підстилку. Табір розташувався в сосновому лісі біля підніжжя гори Ейленах; її хребет здіймався над лісом Друадан, що тягся уздовж тракту до східного Анорієну.

Меррі дуже втомився, але заснути ніяк не міг. Чотири дні він трясся на коні; морок густішав і гнітив його дедалі сильніше. Гобіт уже шкодував, що напросився в похід, коли все, в тому числі і бажання ярла, схияло його залишитися в Едорасі. Чи відомо Теодену, що гобіт не послухався його [90] поради? Сердитесь він чи нічого не знає? В ескадроні Ельфхольма дотримувалися мовчазної домовленості: гобіта не бачили, не чули, не помічали, мов торбу, приторочену до сідла Арнхельма. Втішати Меррі було нікому. Юний воїн виявився неговірким; гобіт počував себе маленьким, самотнім і нікому не потрібним. А в повітрі збиралася тривога, і в лісах таїлися усілякі лиха...

До прикордоння залишався лише один нічний перехід. Вперед вислали розвідників. Одні не повернулися, інші не досягай стіни Раммас-Ехору, що огорожує приміські слободи Мінас-Тіріту: за три милі на захід від Амон-Діну стоїть велика ворожа армія, посилені роз'їзди прочісують дорогу небезпечно близько від табору роханців. А по околишніх горах і долинах нишпорять орки. Ярл і Еомер допізна тримали раду...

Меррі нудьгував. Ні з ким було відвести душу, а бідолаха Пін замкнений у великому кам'яному місті, такий же самотній і розгублений. Ех, якби став він, Меррі, вищий на зріст, скочив би на баского коня, заграв у ріг і помчав виручати друга... Меррі виліз з-під попони і сів. Звук барабанів помітно наблизився. Серед дерев почулися приглушені голоси і заблимав напівприкритий чимось ліхтар. Сусіди Меррі стали навпомацки підійматися в темряві. Хтось високий

спіткнувся об ноги гобіта і вилаявся, поминаючи корені сосон, через які ненароком і шию зламаєш. Меррі впізнав Ельфхольма.

- Я не корінь і не мішок, - сказав Меррі, - просто нещасний гобіт, весь у синцях. Маю право замість відшкодування збитку зажадати свіжих новин! Що відбувається?

- У цій чортовій сутіні нічого добре не довідаєшся, - відгукнувся Ельфхольм. - Наказано бути напоготові.

- Що, ворог уже близько? - перелякався Меррі. - Що це там бубонить? Я думав, мені здалося - крім мене ніхто начебто і не чує!

- Ворог на тракті, а не в лісі, - заспокоїв його Ельфхольм. - Це барабани лісовиків, вони так передають новини. Колись це плем'я було численним, а тепер дуже порідшало. Друадан - їхній давній притулок. Вони користуються отруєними стрілами, а мисливці вони, як кажуть, незрівнянні. Дякувати долі, вони не воюють ні проти Гондору, [91] ні проти нас, найлютіші їхні вороги - орки. Навала п'ятьми стривожила лісовиків, вони бояться повторення Чорних Років. Тому вони і запропонували нам свої послуги. Саме зараз їхній вождь прийшов до ярла. Онде, бачиш, йдуть з ліхтарями? Ось тобі всі новини, більше сам нічого не знаю. Збирайся поки що, пане мій гобіт. Та й я теж справою займуся.

Ельфхольм розтанув у темряві. Згадка про отруєні стріли і диких лісовиків не дуже підбадьорила Меррі. Він і без того місця собі не знаходив, а тепер взагалі стало нестерпно сидіти без діла і чекати. Чекати... Меррі не стерпів, піднявся і тихенько рушив слідом за вогником ліхтаря.

Вогник вивів Меррі стежкою до галявини, де стояв похідний намет ярла. З гілки старої крислатої липи звисав світильник, накритий плащем, у колі тьмяного світла сиділи Теоден і Еомер, а перед ними, навпочіпки, - дивна людина, кремезна, волохата, начебто замшіла, із шорсткою бородою аж по самі очі; ноги короткі, руки жилаві, замість звичайного одягу - спідниця з трави. Меррі пригадалися Оковиті з Дунхаррану - чи не його предків зображували різьбярі минувшини?

Меррі намагався підібратися ближче. Розмова тільки починалася - лісовик відповідав Теодену. Говорив він з гортанним придихом, але загальною мовою, тільки зрідка вставляючи якісь свої, незрозумілі слова:

- Ні, батьку вершників, ми не воюємо. Ми полюємо. Ми стріляємо тільки в горгунів... в орків. Ми ненавидимо орків. Ви теж ненавидите орків. Ми готові допомогти. Діти лісу мають зірки очі, чуткі вуха, вони знають всі стежки. Діти лісу вже жили тут, до того, як припливли великі кораблі.

- Допомога нам знадобиться, - сказав Еомер. - Що ви зможете зробити?

- Діти лісу вміють переносити звістки. Ми підіймаємось на вершини і бачимо далеко. Кам'яне місто оточене. Вогонь палав довкола нього, а тепер також усередині. Якщо ви прагнете туди, треба поспішати. Але горгуни і люди звідтіля, - він махнув короткопалою рукою на схід, - захопили шлях. Їх багато, дуже багато, більше, ніж вас.

- Звідки ти можеш знати? - здивувався Еомер. Ні пласке обличчя вождя, ні його темні очі не змінили виразу, але в голосі пролунала образа: [92]

- Діти лісу - дикі люди, вільні люди, але не діти. Я - їхній вождь, Ган-бури-ган, і я вмію рахувати різні речі - зірки в небі, листя на деревах і людей у темряві. Вас десять і, п'ять разів по двадцять двадцятку. А тих набагато більше. Велика битва. Хто переможе? А навколо кам'яного міста також зібралось багато війська.

- Він говорить мудро і розумно, - мовив Теоден. - Нам доповіли, що супротивник риє рови і робить засіки впоперек тракту. Ми не зможемо напасти зненацька і пробитися чвалом.

- Дайте Ган-бури-гану закінчити, - мовив лісовик. - Він знає багато доріг. Він може провести шляхом, де немає вовчих ям, де не ходять горгуни, а тільки діти лісу і звірі. Коли люди з кам'яних міст були набагато сильніші, вони будували шляхи, багато-шляхів. Вони розрізали скелі, як мисливець білує здобич. Діти лісу навіть думали, що вони харчуються каменями. Люди їздили через Друадан до Римону на великих возах. Тепер уже не їздять. Шлях усі забули, а діти лісу пам'ятають. Він веде через гору і під горою, у траві та під деревами, за Римон і вниз до Діну, а потім знову звертає на Шлях Вершників. Діти лісу покажуть вам цей шлях. Ви поб'єте горгунів, розженете пільму світлими мечами, і діти лісу знову зможуть спати спокійно у своєму лісі.

Теоден коротко переговорив з Еомером роханською мовою і звернувся до Ган-бури-гана:

- Ми приймаємо твою пропозицію. Зрозуміло, ми залишаємо в нашому тилу великі сили ворога, але це зараз не так важливо. Якщо місто захоплять, нам все одно не буде вороття, а якщо ми переможемо, банди орків опиняться в пастці. Допоможи нам, Ган-бури-гане, і я обіцяю тобі щедрю нагороду і дружбу Рохану на вічні часи.

- Мерті не можуть дружити з живими та обдаровувати їх, - відповів лісовик. - Але якщо залишишся живий, якщо розвіється п'ятьма, подаруй нам спокій, не дозволяй нікому полювати на дітей лісу, як на звіра. Ган-бури-ган не обмане. Він сам піде з батьком вершників, і якщо не зуміє вивести вас, можете його убити.

- Домовилися, - відповів Теоден.

- Скільки часу потребує обхід? - запитав Еомер. - Якщо ти поведеш, доведеться їхати кроком, та й шлях, мабуть, вузький? [93]

- Діти лісу ходять швидко. А дорога в долині Кам'яних Возів досить широка - чотирьом їхати в ряд, - відповів Ган, вказуючи на південь. - Тільки на початку і в кінці дуже вузько. Діти лісу, якщо виходять звідси на світанку, опівдні вже в Діні.

- Виходить, наші передові дійдуть приблизно за сім годин, - підрахував Еомер. - На збір усіх частин виділимо ще три. Врахуємо і непередбачені затримки. Колона сильно розтягнеться, чимало часу піде на шикування перед боєм, вже на рівнині. Визначити б час...

- Яким це побитом? - знизав плечима Теоден. - Адже зараз ніч триває цілу добу.

- Зараз темно, однак ніч минула, - втрутився Ган. - Схід сонця ми чуємо навіть крізь хмари. Зараз воно вже над Східними горами. Там, нагорі, починається день.

- Тоді виступаємо негайно, - сказав Еомер. - Хоч мало ймовірно, навіть при такому поспіху, встигнути сьогодні ж...

Меррі не став слухати далі, повернувся крадькома до себе і приготувався до походу. Останній привал скінчився. Меррі розумів, що мало хто зможе уціліти в бою, але думки про Піна та палаюче місто відігнали страх...

Обхід виконали без будь-яких несподіванок; супротивник, як і раніше, вартував на дорозі, а в ліс не заходив. Для надійності лісовики розставили уздовж стежки досвідчених мисливців, щоб жоден шпигун не помітив руху ро-ханців. Чим ближче до обложеного міста, тим густішою ставала п'ятьма, вершники і коні здавалися примарами. Кожен

ескадрон супроводжував окремий провідник, Ган-бури-ган йшов поруч з ярлом. Спершу рухалися повільніше, ніж очікували, бо коней довелося вести за вуздечку під низькою стелею непролазної хащі і потім, коли спускалися в укриту лісом долину Кам'яних Возів. Уже після полудня передовий загін вступив у сірі зарості на сідловині за Амон-Діном, останнім східним пасмом гір, що тягнеться від Нардолу на заході. Покинутий шлях до головного проїзного тракту з області Аноріен на Мінас-Тіріт ховався в хащах. Багато поколінь змінилося з тих часів, як шлях цей забули; він заріс, на ньому з'явилися ями і вирви, листя всіх минулих листопадів покрило його товстим килимом, Однак саме густота лісу давала роханцям останній [94] шанс потай наблизитися до ворога - далі потрібно було йти по прибережній рівнині Андуйну, а зі сходу і з півдня нагромаджувалися одна на одну голі скелі, поступово складаючись у могутнє тіло Міндоллуїну.

Ярл зупинився, очікуючи, доки підтягнуться інші, і викликав до себе ватажків. Еомер запропонував вислати розвідку, але Ган-бури-ган, похитавши головою, заперечив:

- Не відсилай своїх вершників; мої люди вже наглянули усе, що можна було побачити в цій темряві. Вони незабаром прийдуть сюди і все розкажуть.

Воєначальники зібралися навколо ярла, і тоді з кущів виринуло кілька істот, на перший погляд достеменно схожих на Гана. Вони пошепки доповіли щось своєму вождю на дивовижній дзвінкій мові. Ган переклав:

- Мої діти кажуть: перш за все будьте обережні. Менше години ходу звідси за Діном знаходиться ще одне велике військо. Але між нами і новими стінами кам'яного міста нікого немає. Горгуни дуже зайняті, руйнуючи стіну. їм допомагають підземні блискавки і чорне залізо. Вони не озираються, нічого не бояться. Вони думають, що їхні одноплемінники добре стережуть усі шляхи!

Старий вождь завершив свою промову дивним булько-тінням - так він сміявся.

- Чудово! - посміхнувся Еомер. - Підлі вигадки ворога обернуться проти нього ж. Він наслав пільму - ми прикрилися нею! Орки руйнують стіну Пеленнору - тепер вона не затримає нас... якщо зуміємо до неї дістатися.

- Ще раз дякую тобі, Ган-бури-гане, славний вождь! - сказав Теоден. - Спасибі за провідників, за добрі звістки!

- Бийте горгунів! - відповів Ган. - Убивайте орків! Нічим іншим ви не втішите дітей лісу. Проженіть лихо!

- Для того ми і прийшли сюди. Чи пощастить нам - покаже завтрашній день...

Ган-бури-ган низько схилювався, торкнувшись чолом землі, і вже збирався відійти, але раптом підняв голову, як олень, сполоханий на пасовиську. Очі його радісно блиснули.

- Вітер перемінівся! - гукнув він і в одну мить зник разом зі своїми родичами. Ніхто з роханців більше ніколи не зустрічався з ними. Незабаром далеко на сході знову забили барабани. Але ніхто не відчув у цьому звуку погрози [95] - діти лісу, замшілі на перший погляд дикуни, зраджувати не вміли.

- Звідси нам провідники вже не потрібні, - сказав Ельфхольм.

- У мирні роки наші не раз їздили до Мундборгу, і я сам бував там. Від повороту на південь до довгої стіни ще сім ліг. На узбіччях там соковиті луки. Гондорські гінці на цьому відрізку звичайно летять щодуху, і ми зможемо, не підіймаючи шуму, пустити коней в кар'єр.

- Головне - не прогавити засідку, - додав Еомер. - І не виснажити сили. Мені здається, тут варто відпочити, а рушити далі вночі, з таким розрахунком, щоб вступити в бій з першим світлом дня... чи за знаком ярла, якщо світла не буде.

Ярл погодився. Рада закінчилася, старшина розійшлася, але Ельфхольм незабаром повернувся.

- Я посилав розвідку на узлісся, - доповів він. - Вони щойно повернулися. Знайшли двох коней з їздцями, мертвих.

- Вбиті? - запитав Еомер. - Хто?

- Гондорські гінці. Один з них, мабуть, Ергон - у руці він тримав Червону стрілу. Точніше не скажу - голови відрубані. Зважаючи на обставини, вони, мабуть, нашкодили ворогів уже біля обвідної стіни і повернули назад на захід. Якщо вони змінювали коней, як звичайно, це повинно було відбутися позавчора ввечері. Припустити, що вони повернулися до міста і виїхали знову, неможливо.

- Виходить, Денетора не сповіщено, - мовив Теоден. - А як би підкріпила його дух надія на допомогу!

- Дає подвійно той, хто дає вчасно, - сказав Еомер. - Але говорять також: краще пізно, ніж ніколи. Хтозна, чи не виправдається і цього разу старе прислів'я?

Роханці безшумно мчали зарослими травою узбіччями тракту. Оминаючи Міндоллуїн, дорога повертала на південь. Прямо попереду червона заграва висвітлювала чорні стрімчаки величезної гори. Раммас-Ехор наближався; світанок ще не наставав.

Ярл їхав попереду, оточений своєю дружиною. За ним йшов ескадрон Ельфхольма; юний Арнхельм, скориставшись з темряви, непомітно приєднався до ар'єргарду дружини. «Навіщо?» - думав Меррі, міцно чіпляючись за сідло [96] Арнхельма. Раптом ярл наказав зупинитися: повернулися розвідники майже з-під самої стіни Пеленнору.

- Здалеку видно великі пожежі, - доповів один. - Місто у вогні, поля навколо кишать військами. Схоже, що всі сили кинуті на облогу. На Раммас-Ехорі солдатів зовсім небагато, та й ті зайняті руйнуванням і ні на що інше не відволікаються.

- Пригадай, володарю, прощальні слова лісового вождя, - мовив другий. - У мирний час я живу на відкритому плоскогір'ї; мене звать Видфар, і я вмю впізнавати вітри. Вітер справді перемінився. Тепер він несе з півдня дух Моря, слабкий, але безсумнівний. Ранок принесе зміни. На полях Пеленнору ми зустрінемо світанок!

- Якщо це правда, будь благословенний до кінця днів твоїх, Видфаре! - відповів ярл. Звернувшись до дружинників, він промовив так голосно, що почули і в ескадронах:

- Настав наш час, діти Еорла! Перед вами - Ворог, за вами - рідні оселі. Пам'ятайте: хоч боротися ви будете не на своїй землі, слава, заслужена в битві, буде з вами назавжди. Предки наші присягалися, нам личить виконати присягу. Друзі наші зазнали лиха. Вперед, вірні сини своєї землі і ярла!

Роханці дружно вдарили списами об щити.

- Еомере, сину мій, - вже звичайним голосом додав Теоден, - ти поведеш перший ескадрон під моїм прапором і вдариш посередині. Ельфхольм відразу ж за стіною поведе своїх на праве крило, Гримбольд - на ліве, інші нехай виступають за трьома першими, кому як зручніше. Атакуйте всюди, де скупчується ворог. Подробиці вирішимо, коли одержимо точніші відомості. Вперед, діти мої, не піддавайтеся пільмі!

Дружина пустила коней з місця в кар'єр. Меррі, тримаючись за луку сідла за спиною Арнхельма, поспішив добути меч з піхов. З гіркотою визнав він у цей час правоту Теодена: що може гобіт? «Тільки й того, що заважаю вершнику, - з тугою думав Меррі. - Хоч би не впасти під копита...»

Одна ліга відокремлювала їх тепер від зруйнованої стіни. Вони досягли її швидко, занадто швидко, на думку Меррі. Нестямно заволали орки, там і тут зав'язалися сутички, але незабаром усе скінчилося. Орки, захоплені зненацька [97] за улюбленою справою, були перебиті блискавично. Біля руїн Північної брами ярл ненадовго затримався. Перший ескадрон підтягся до нього; Арнхельм не відступав від ярла ні на крок, хоча загін Ельфхольма завернув праворуч. Гримбольд повів своїх людей через широкий пролом трохи на схід.

Меррі обережно виглянув через плече Арнхельма. Далеко, миль за десять, на півнеба розгорілася пожежа, а на рівнині палали вогняні заслони, вигнуті півмісяцем; до найближчого залишалось менше ліги. Ні натяку на ранкове світло, ні подуву вітру.

Зберігаючи мовчання, роханці рухалися по гондорській землі, не поспішаючи, але невпинно, як хвиля припливу. Думки і волю Чорного Вождя займала облога Мінас-Тіріту; він навіть не передчував наближення сили, здатної перекреслити його чудові плани.

Теоден прямував на схід, огинаючи вогняні вали. Ніхто не зустрічався їм, і ярл не поспішав починати атаку. Коли він велів зупинитися, місто вже було близько. В повітрі клубочилися хмари попелу, пахло згарищем і смертю. Коні непокоїлися. Але ярл незрушно сидів на Сніжногривому, споглядаючи передсмертні корчі Мінас-Тіріту; здавалося, страх або старість раптово вразили його й от-от зігнуть. Серце Меррі стукало повільно і глухо. Вони спізналися! Пізно - це гірше, ніж ніколи. Зараз Теоден схилить сиву голову, заплаче і поверне назад, шукати в горах безпечного прихистку...

Але тут усе перемінилося. Свіжий вітер дихнув в обличчя Меррі. Пітьма поріділа. Далеко на півдні стало видно, як клубочаться сірі хмари, а за ними народжувався ранок. Тієї ж миті біла блискавка розколола ніч від землі до неба; враз місто сліпучо засяяло первозданним білим саявом, гостро блиснула Біла Вежа - потім пітьма зімкнулася, і над Пеленнором прокотився могутній грім. Ярл Теоден розправив плечі. Ні сліду старечої немочі! Син Тен-гіла піднявся в

стременах і голосом дзвінким і молодим, якого давно не чули роханці, крикнув:

Вставай, дружино Теодена!

Розпочнемо бенкет мечів.
Вогнем зігрієтесь,
Кров'ю вмиєтесь, [98]
Усіх обійде чаша битви.
Спис не один впаде із рук,
І щит розколеться надвоє.
Замість світання
Ніч запалає
Крицею і кров'ю.
В Гондорі все до бенкету готово.
В бій же, відважні,
Скуштуймо слави!

Теоден вихопив з рук зброєносця Гутлафа великий ріг і засурмив з такою силою, що ріг тріснув і розпався. Ескадронні ріжки підхопили заклик. Бойова пісня розляглася над темними полями, і луна відгукнулася їй у горах. «Вперед, вперед, нас Гондор жде!» Ярл крикнув щось Сніжногривому, і той полетів стрілою. За ним тріпотів у міцній руці Гутлафа прапор з білим конем на зеленому полі, слідом помчала і дружина, але наздогнати ярла не могла. Еомер дав шпори коню, білий султан на його шоломі бився на вітрі, і весь загін у громі підків котився, мов штормова хвиля до прибережних скель, - але ярла наздогнати не могли. Чи то чари підбадьорили Теодена, чи то кров пращурів - він летів, подібний до героя Ороме в битві Валар у ті далекі часи, коли світ ще був молодий. Золотий щит відбивав перші промені сонця, трава загорялася свіжою зеленню під ногами баского коня. Бо ранок вступив у свої права, свіжий вітер віяв з Моря, пільма розсіювалася. Стогін пройшов по воїнству Мордору; найманці Саурона розбігалися і гинули під копитами розпашілих коней. Роханці рубали ворога і співали, радість чесної битви переповняла їхні серця, грізний наспів, підхоплений вітром, долетів до захисників обложеного міста.

Розділ 6 АРНХЕЛЬМ І МЕРРІ

Володар Мордору знав, кого призначити головним над своїм воїнством. Розум Вождя Дев'ятки був гострий, сила велика. Пітьма піддалася, розвіялася раніше, ніж він розраховував; удача на мить зрадила, перемога вислизнула з рук. Але у вождя назгулів було в запасі ще досить полків, було спорядження і явне, і таємне. Коронована примара відступила, але не здалася. [99] Теоден виїхав на Осгліатський шлях і озирнувся. Супротивника поблизу не було, зате його нарешті наздогнали свої, з ними і Арнхельм. До міста залишалось близько милі. Вершники Ельфхольма вирували серед облогових машин, рубали, кололи, скидали орків у рови, що палали вогнем. Північна частина Пеленнору була очищена, табір орків горів, самі вони з виттям тікали до Андуїну, але й там їх зустрічали роханці. Однак облогу ще не було знято. Біля воріт ворожі війська засіли міцно, на південь від дороги стояли харадрими. Помітивши роханський прапор трохи осторонь від гущавини бою, серед купки вершників, князь харадримів злобливо закричав, велів розгорнути свій прапор - чорного змія на червоному полі - і кинувся в атаку; криві палаші заблищали на ранковому сонці.

Теоден помітив харадримів і вчасно розвернувся їм назустріч. Кіннотники зіштовхнулися. Роханців було менше, але бойова їхня лють тільки розпалювалася, до того ж вони майстерно володіли і списами, і мечами, їх краще слухалися коні. Витязі Білого Коня впевнено прокладали собі дорогу, немов просіку рубали. У самому вирі сутички Теоден, син Тенгіла, вразив списом на смерть князя, а потім, вихопивши меч, одним ударом розщепив ратище прапора і тіло прапороносця. Чорний змій упав під ноги коням. Розгромлена кіннота Хараду втікала не озираючись.

Минула година, і золотий щит ярла потьмянів - знову наставала Тьма. Коні іржали, стаючи дибки. Люди валилися додолу з сідел.

- До мене! - гукав Теоден. - Усі до мене! Вище голови, діти Еорла! Не піддавайтесь!

Але Сніжногровий, що шаленів від жаху, здійнявся, борючись з невидимою напастю, і відразу з жалібним іржанням повалився набік, пронизаний чорною стрілою. Теоден не встиг зістрибнути і впав разом з конем, притиснутий його вагою.

Чорна тінь, немов хмара, зірвалася з небосхилу. Ні, не хмара: дивна і страшна істота, крилата, але більша за будь-якого птаха на світі, позбавлена пір'я, зі шкірястими крилами, розтягнутими між ороговілими пазурами. Невдале створіння найдавніших століть, що пережило свій час у невідомих щілинах землі, - чим вигодовувало воно своє останнє, спізніле потомство? Володар Тьми подбав про вилупків, вигодував їх м'ясом своїх жертв і подарував слугам [100] замість коней. Крилате чудовисько склало перетинчасті крила, хрипко крякнуло і вп'ялося пазурами в тіло Сніжногрівого, по-зміїному зігнувши довгу шию.

На спині чудовиська сидів страхітливий вершник у чорному плащі і сталевій короні; з порожнечі між вінцем корони і фібулою плаща люто світилися очі. Вождь назгулів повернувся сіяти страх і смерть, щоб надію перетворити на розпач, перемогу - на поразку. В руці його погойдувалася важка булава.

Але Теоден не залишився з ворогом сам на сам. Хоча частина воїнів його полягла поряд з ним, а інші не змогли вгамувати коней, що помчали геть, юний Арнхельм стояв, безстрашний у своїй любові і вірності. Він, не приховуючись, плакав над нещастям ярла. Меррі, сидячи за спиною Арнхельма, не дістав ні найменшої подряпини, поки Вихор, зляканий приходом Тьми, не скинув у паніці обох вершників. Тепер Меррі, осліплений, знесилений страхом, повзав у траві на чотирьох, повторюючи крізь зуби:

- Служиш ярлу, то служи! Ти обіцяв шанувати його, як батька! Обіцяв, то тримайся...

Але воля не відгукнулася на голос серця. Меррі боявся розліпити заплющені очі і тільки прислухався, тремтячи, до голосу Арнхельма. Дивно змінився цей голос і щось нагадував знайоме, але що?

- Геть звідси! - почув Меррі. - Геть, перевертень, приборкувач кажанів! Залиш загиблого в спокої!

Крижаний голос відповів:

- Не раджу ставати між назгулом і його здобиччю! Я покараю тебе так, що пошкодуєш про смерть. Я заберу тебе в країну розпачу, у безодню пітьми, де ти станеш безтілесною примарою, і Всевидяче Око буде читати твої думки.

Дзенькнув добутий з піхов меч:

- Погрожуй чим хочеш, я зроблю все, щоб твої погрози не здійснилися!

- Опирається? Мені? Дурень! Жоден чоловік, навіть найвідважніший воїн не в змозі мені перешкодити!

Меррі почув щось несподіване: презирливий сміх. Арнхельм сміявся, і в його чистому голосі дзвеніла криця:

- Могутній назгуле! Невже не розпізнав? Я не чоловік! Я - Еовіна, донька Еомунда. Ти заважаєш мені підійти до мого ярла і названого батька. Забирайся геть, будь [101] ти хоч двічі безсмертний. Живий ти чи примара, мій меч простромить тебе, якщо торкнешся Теодена!

Крилата тварина закаркала, але служник Персня нічого не відповів. Подив і цікавість допомогли гобіту здолати страх. Він розплющив очі. За два кроки від нього сиділо крилате чудовисько, а на ньому, чорною тінню, вождь назгулів. Трохи ліворуч, обличчям до нього, стояла та, кого в поході називали Арнхельмом. Шолом уже не вкривав її волосся, і воно золотою хвилею лежало на плечах. Сірі очі дивилися суворо і гнівно, а по щоках котилися чорні від кіптяви сльози. В руках вона тримала меч і щит, затуляючись ним від пекучого погляду примари.

Меррі відразу згадалося обличчя, на яке він звернув увагу ще при від'їзді з Дунхаррану, - обличчя юного витязя, що йде на смерть. Співчуття заворушилося в душі гобіта і розбудило нарешті неспішну, властиву його народові мужність. Меррі стис кулаки. Він не міг допустити, щоб ця прекрасна, сумна дівчина загинула. Принаймні, він не допустить, щоб вона загинула сама і без захисту! Назгул не дивився в його бік, і все ж Меррі поповз, боячись дихнути і повернути до себе страшний погляд убивці. Хоча навряд чи назгул, розлючений опором дівчини, помітив би гобіта, жалюгідного черв'ячка в траві.

Він швидко відкинув вагання. Гобіт ледь не знепритомнів - таким страшним смородом тхнуло від чудовиська, коли воно розправило крила, злетіло в повітря і зверху кинулося на Еовіну з пронизливим вереском, цілячи в неї пазурами і дзьобом.

Еовіна, Краса Рохану, гнучка і міцна, як нуменорський клинок, занесла меч і вдарила сильно і влучно. Витягнута шия чудовиська надломилася, зі стукотом покотилася голова. Еовіна відскочила, щоб не потрапити під важкий тулуб, що, розчепіривши крила, покотився в траву. Випадковий промінь сонця упав на обличчя Краси Еорлінгів, і волосся її заблищало в ранковому світлі. Але вже підвівся, вивільнившись зі збруї вбитого літуна, Чорний Вершник, моторошний, величезний, і з криком, сповненим такої ненависті, що сам звук його отруював душу, заніс тяжку булаву і вдарив. Щит Еовіни розколовся, рука безсило впала. Дочка Еомунда опустилася на коліна. Назгул

схилився над нею, очі його жевріли багряним вогнем. Він ще раз підняв булаву, щоб добити жертву. [102]

Але раптом він захитався і засичав від болю, удар не потрапив куди треба, булава зарилася в землю. Це Меррі, зайшовши з тилу, замахнувся своїм мечем-кинджалом і, проколовши плащ, вразив не закрите кольчугою місце під коліном ворога.

- Еовіно! Еовіно! - волав Меррі, сам себе не чуючи.

Еовіна через силу підвелася і, зібравши решту сил, прорізала мечем повітря між плащем і короною, над навислими могутніми плечима. Меч спалахнув, розсипався іскрами і розлетівся вщент. З брязкотом покотилася корона. Еовіна впала на тіло ворога. О диво! Плащ і кольчуга прикривали порожнечу. Вони валялися в траві, ці чорні ганчірки, а в небі над полем пролунав лемент, що перейшов у протяжливий стогін і полетів з вітром, затихаючи, завмираючи, поки не замовк назавжди.

Меррі стояв посеред поля, покритого трупами, мружачи очі, як розбуджена сова, - сльози текли ручаями. Крізь слізну імлу він бачив прекрасну голову Еовіни; дівчина нерухомо лежала поруч з Теоденом. Сніжногровий, здригаючись в агонії, сповз з тіла мимоволі убитого ним хазяїна. Меррі підійшов, підняв руку ярла, щоб поцілувати на прощання; Теоден розплющив очі.

Він був притомним, і голос його звучав спокійно, хоча і слабко:

- Прощай, відважний гобіте. Тіло моє роздавлене, я відходжу до пращурів. Але в їхньому шляхетному колі мені не буде соромно. Я здолав Чорного Змія. Похмурий ранок змінився сонячним днем.

Меррі гірко плакав і нічого відповісти не міг.

- Вибач мені, володарю, - вимовив він нарешті, - я тебе не послухався і не зумів допомогти, і нічого не можу віддати, крім сліз...

Старий ласкаво посміхнувся:

- Не журися. Я тебе прощаю. Навіщо непокоїти щире серце? Живи довго і щасливо, якщо настане мир. А як станеш розпалювати люльку вечорами біля каміна, згадуй мене. Адже я так і не навчився в тебе курити...

Він прикрив очі, перевів подих і тихо додав:

- Де Еомер? Пітьма застеляє очі, а я хотів би побачити його перед смертю. Еовіні передай моє останнє вітання. Вона так не хотіла розлучатися зі мною... А мені вже більше її не бачити. [103]

- Володарю, - зривистим голосом почав Меррі. - Володарю, Еовіна...

Його перервав страшний шум, немов усі роги і труби навколо заграли одночасно. Меррі оглянувся. Він встиг забути про все на світі, здавалося, минула не одна година, а тим часом все це відбулося за якихось десять хвилин. Бій розгорівся з новою силою, і гобіт опинився в самій його гущавині.

Через Андуйн переправлялися нові і нові полки. Під мурами міста стояли солдати Моргулу, з півдня - піхота Хараду, а за нею колихалися спини оліфантів, що тягнули нові облогові вежі. Тільки на півночі майорів білий султан Еомера: роханці знов готувалися до атаки, а з міста вийшли всі воїни, що залишилися на ногах, і ополченці під прапором Срібного Лебедя - їм вдалося відкинути супротивника від воріт. «Де ж Гандальф? - непокоївся Меррі. - Може, він врятував би ярла та Еовіну...»

Ще не скоро Еомер та уцілілі дружинники змогли пробитися до місця, де залишили ярла. Коні не бажали наближатися до вбитого чудовиська; Еомер, побачивши Теодена, зістрибнув на землю і безмовно схилився над нерухомих тілом. Хтось обережно вийняв ратище прапора із стиснутої долоні Гутлафа, що лежав віддалік, і, розправивши полотнище, високо підняв його. Теоден повільно розплющив очі і помітивши свій прапор, знаком велів віддати його Еомерові.

- Вітаю тебе, ярле Еомер, - мовив він. - Йди вперед і здобудь перемогу. Також передай Еовіні мій прощальний привіт...

Теоден стулив очі, так і не довідавшись, що Еовіна лежить поруч з ним. Сльози стояли в очах вершників. Стиснувши зуби, Еомер промовив за звичаєм:

Не лийте сліз даремно.
Се був великий воїн,
Загинув смертю славних.
Жінки оплачуть мертвих,
А нас чекає битва!

Але, вимовляючи ці слова, Еомер і сам, не ховаючись, плакав. Однак на довгу скорботу не було часу. Еомер витер слези і наказав:

[104]

- Нехай зброєносці залишаться тут і з пошаною віднесуть тіло володаря, поки битва не закипіла знову. Розшукайте також усіх полеглих дружинників Теодена...

Він обійшов лежачих на землі, вдивляючись в обличчя й окликаючи на ім'я. Раптом він завмер, немов уражений стрілою в серце, смертельна блідість вкрила обличчя, голос зрадив молодому ярлу.

- Еовіно! - вигукнув він голосно. - Еовіно, звідки ти тут? Чи я божеволію, чи зачарований? Доля відвернулася! Смерть, де ти? Прийди, забери усіх нас!

Не роздумуючи, не діждавшись гондорців, Еомер скочив на коня і засурмив у ріг, закликаючи своїх до останньої атаки.

Роханці не затрималися. Тепер вони не співали, тільки дрібний стукіт копит супроводжував їх, коли лавина вершників, обтікаючи тіло старого ярла, ринулася назустріч ворогам.

А гобіт Меррі все стояв на тому ж місці, сліпий від сліз; ніхто не заговорив з ним, та, напевно, його й не помітили... Він витер очі, підняв із землі зелений щит, дарунок Еовіни, і пошукав свій меч - той випав, коли Меррі вдарив назгула; права рука його тоді зааніміла, і тепер працювала тільки ліва. Меч знайшовся: на очах у Меррі клинок його скорчився, задимів, як гілка, що випала з багаття, і розтанув. Так відслужив до кінця свою службу клинок, знайдений у могилі тих, хто не зазнав спокою й після смерті. Майстри, що старанно працювали над ним, коли дунадани були ще сильні і найлютішим ворогом їх був чародій-чорнокнижник з Ангмару, мали б пишатися долею свого виробу... Ніяка інша зброя, навіть у міцнішій руці, не вразила б так відчутно оболонку примари, не зруйнувала б злі чари, що охороняли цілість його невидимого тіла.

На простих ношах, покритих плащами, понесли зброєносці свого ярла і Еовіну до воріт Мінас-Тіріту. Всіх загиблих, однак, відразу забрати вони не змогли. їх було семеро, серед них Деорвін, начальник особистої охорони ярла. Частоколом зі списів і щитів відокремили їх від убитих ворогів і від туші крилатого чудовиська. Лише набагато пізніше повернулися до них товариші; крилатого спалили, а для Сніжногривого викопали могилу і зверху поклали камінь, з написом по-гондорськи і по-роханськи: [105]

Кінь Сніжногривий воїна в битвах уславив.
Волею долі, ярла життя він позбавив.

Рясна зелена трава виросла навколо цього каменя, а там, де спалили скакуна назгулів, земля навечно залишилася чорною і безплідною.

Сповнений душевного сум'яття, змучений, плентався Меррі поряд з ношами, не зважаючи на те, що бій гримів за спиною. Він знемагав від втоми і болю, його трусило, як у лихоманці. Вітер з моря приніс рясний дощ; здавалося, цілий світ оплакує Теодена і Еовіну, заливаючи пожежі потоками мутних сліз. Скорботна хода порівнялася з першими рядами вищжаючої в поле гондорської кінноти. Ім-раель, правитель Дол-Амроту, притримав коня:

- Кого несете, друзі?

- Ярла Теодена, - відповів зброєносець. - Він загинув, але ярл Еомер вступив у битву, ви впізнаєте його по білому султану.

Імраель зістрибнув з коня, опустився на одне коліно перед ношами, віддаючи данину героїськи загиблому ярлу. Піднімаючись, він побачив на других носилках Еовіну і здивувався:

- Жінка у кольчuzі! Невже ваші жінки теж воюють?

- Ні, тільки вона одна, - відповідали роханці. - Це Еовіна, сестра Еомера. Ми не знали, що вона серед нас, поки не знайшли на полі бою, і тепер нам залишається тільки оплакувати її!

Краса дівочого обличчя, навіть жовтувато-блідого, застиглого, розчулила Імраеля. Він схилився над Еовіною, придивився і раптом круто обернувся:

- Друзі, чи немає поблизу лікаря? Вона поранена, може, й смертельно, однак ще жива!

Імраель зірвав з кольчуги полірований нагрудник і приклав до холодних губ Еовіни; блиск металу покритий легкий, майже непомітний серпанок подиху.

- Не баріться ні хвилини! - мовив Імраель і відразу послав служника до міста, щоб у Домі Цілителів терміново готували все для допомоги пораненій. Сам же він, ще раз вклонившись ярлу і його доньці, скочив у сідло і повів кінноту в бій.

Битва на полях Пеленнору не вщухала. Брязкіт зброї, лемент людей і кінське іржання зливалися, підіймаючись [106] до хмар. Грали

ріжки і сурми, ревіли оліфанти. Піхота Гондору билася на південному боці муру, кіннота прямувала на допомогу Еомеру: Турін Стрункий, Охоронець Ключів, і Форлонг Товстий, правитель Лоссарнаху, Ер-луїн із Зелених Пагорбів і Імраель зі своїми загонами. Підкріплення приспіло вчасно: бойовий запал Еомера повернувся проти нього, і терези хитнулися до успіху супротивника. Перший лютий натиск зім'яв ряди ворога, роханці широкими клинами врізалися в гущавину харадримів, скидаючи кінних із сідел, топчучи піших. Однак на оліфантів коні йти відмовлялися: величезні звірі, невразливі, височіли, як вежі, і харадрими ховалися за ними. Із самого початку ворогів було втрое більше, а тепер ще нові полчища йшли з Осгіліату. Вони скупчувалися в тилах, щоб в останню хвилину увірватися до міста і розпочати різанину та грабунок, чекали тільки наказу. Правда, їхній вождь кудись зник, але його замінив Готмог, глава Моргульського воїнства. Він вів тепер і озброєних сокирами варварів із Кханду, і жителів півдня в червонім убранні, і воїнів Далекого Хараду, темнолицих, тролеподібних, блискаючих білками налитих кров'ю очей. Частина їх зайшла в тил до роханців, інші стали на східному крилі, щоб відсікти гон-дорців. А потім, на довершення всього лиха, по місту пішов крик. Вітром віднесло дощ на північ, небо проясніло, і в яскравому полуденному світлі вартові забачили зі стін нову небезпеку, що руйнувала щойно відроджену надію. З вишини міських стін видно було весь закрут Андуну аж до гаваней Харлонду, і гострі очі вартових помітили кораблі, що плвли вверх за течією ріки. Вітер підганяв по граючих хвилях грізну флотилію гребних галер і човнів під чорними, туго нап'ятими вітрилами.

- Умбарські корсари! - кричали на стінах. - Умбарські корсари йдуть угору по Ріці! Виходить, Белфалат втрачено, і Лебеннін в руках у ворога...

Люди за власним розсудом - бо командира в місті не залишилося - підіймалися на дзвіниці і били на сполох; інші, схопивши сурми, грали сигнал відходу.

- На стіни! Вертайтеся на стіни! Поверніться, пропадете!

Але ці крики слабості і жаху вітер відносив далеко на північ - той самий вітер, що гнав до міста чужі кораблі. [107]

Втім, попереджати роханців було зайве. Вони і самі розгледіли чорні вітрила. Еомер вже заглибився у ворожий стан так, що йому

залишалася неповна миля до Харлонду; на цьому п'ятачку збилися ті полки, що він атакував, а за спинами роханців кишіли ті, хто не давав їм з'єднатися з кіннотою Імраеля. Еомер побачив вітрила і попрощався з надією. Благословенний вітер виявився зрадницьким. Зате найманці Мордору підбадьорилися і знову натисли, тріумфально волаючи. Еомер не піддався натиску ворога. Тепер він мислив тверезо і розважливо. Він велів подати сигнал, щоб усі, хто може, збиралися біля прапора Білого Коня - скласти стіну зі щитів і битися, поки стане сил, так, щоб заслужити право на пісню, - навіть якщо і нікому буде зберегти пам'ять про останнього ярла Рохану.

Еомер виїхав на пагорб і тут велів устроювати в землю древко прапора. Зелене полотнище з Білим Конем затріпотіло під вітром.

- Я лишив свої вагання в сутінках передсвітання.
Блиск оголеної криці відбивав проміння сонця.
Бився я в скорботі серця, і за променем останнім
Над кривавим бойовищем ніч розіллє смертну втому! -

проспівав Еомер і розсміявся: запал повернувся до нього. Мечі і списи досі минали його, він був молодий і вів у бій відважне плем'я. Висловивши піснею презирство до смерті, він подивився через плече на кораблі з чорними вітрилами, підняв меч - і раптом обличчя його осяяла радість. Він підкинув меч у повітря, спритно зловив його, і клинок блиснув на сонці. Усі погляди здивовано звернулися в тому ж напрямку. Перший корабель вже завертав до гавані, і вітер розгорнув прапор на щоглі. Заіскрилися самоцвіти, що нашивали руки Арвен, доньки Елронда. Біле Дерево в оточенні Семи Зірок і корони - герб Еленділа, королівський герб, не бачений тут уже сотні років! Арагорн, син Арахорна, спадкоємець Ісілдур, з вітром від моря наближався до Мінас-Тіріту.

Радісним сміхом, дзенькотом клинків вітали його роханці, на вежах Мінас-Тіріту знову заграли сурми і заgrimіли дзвони. А ворога охопила розгубленість: яким дивом на кораблях союзників з'явилися вороги? Вони зрозуміли, що доля проти них і порятунку немає. [108]

Лицарі Дол-Амроту гнали тепер на схід тролів, воїнів півдня та орків, осліплених сонячним світлом. Еомер зі своїми пробивався на

південь, і супротивник, щоб не потрапити між молотом і ковадлом, кинувся навтіки: в Харлонді вже сходили з кораблів озброєні люди.

Серед перших бігли Леголас і Гімлі з нерозлучною сокиркою, Хальвард з прапором, Елладан і Ерлоїр із зоряними обручами на головах, дружина півночі - дунадани, а за ними хоробрі воїни Лебенніна, Ламедону, південних провінцій Гондору... А вів їх Арагорн, здійнявши Андріл - полум'яний меч, відроджений Нарсіл Еленділа. На грудях Арагорна сяяла ельфійська зірка.

Так, у горнилі битви, зустрілися Еомер і Арагорн; вони обійнялися, не випускаючи мечів з рук, і щасливо подивилися один на одного.

- Ну, чи змогло воїнство Мордору розлучити нас? - спитав Арагорн. - Пам'ятаєш, я обіцяв, ще в Гірському Розі, бути разом у вирішальну днину?

- Пам'ятаю, - відповідав Еомер, - але надії іноді підводять, а я не знав, чи гарний з тебе провісник. Подвійно благословенна допомога, що прийшла несподівано!

Еомер стис тверду руку Арагорна і додав:

- І ніколи ще друзям не доводилось зустрічатися так вчасно! Ще хвилинка - і було б пізно. Ми зазнали тяжких втрат...

- Ти мені усе розповіси потім, - перебив його Арагорн. - Спершу ми повинні помститися...

І друзі пліч-о-пліч кинулися у вир бою.

Чимало довелося їм ще попрацювати: племена півдня були хоробрі і войовничі, розпач додавав їм мужності, та й східні варвари, добре вимуштрувані в Мордорі, здаватися не збиралися. Усюди на витоптаних полях, на руїнах садиб і під стінами міста билися до останнього, бій не вщухав до вечора.

Нарешті сонце сховалося за Міндоллуїном, по небу розлилась вечірня зоря, вершини гір почервоніли, Ріка заграла золотою лускою, і трави набули рудого кольору, з заходом сонця згасла велика битва під Мінас-Тірітом. У межах зруйнованої стіни Раммас-Ехор не залишилося серед живих жодного ворога. Ті, що не встигли втекти, майже всі загинули від ран чи потонули у водах Великої [109] Ріки. Лише купка недобитків повернулася до Мордору і Привражжя, а до Хараду дійшли тільки легенди про страшну помсту і міць Гондору.

Арагорн, Еомер і Імраель разом поверталися до міста, змучені, не маючи сил ні радіти, ні горювати. Усі троє вийшли з бою

неушкодженими; їх оберігала удача, сила руки і вірна, безвідмовна зброя. Мало сміливців відважувалися опиратись, глянувши у їхні обличчя, що горіли гнівом. Але багато славетних героїв полягло на полях Пеленнору, а інші дістали важкі рани. Форлонг, утративши коня, бився з варварами один проти багатьох і був зарубаний сокирою. Дейлін з Мортонду і брат його були затоптані на смерть, піднімаючи в атаку лучників, що цілили в очі оліфантам. Не повернеться до Піннат-Геліну гордовитий Ерлуїн, не побачить рідної оселі в Гримсладі Гримбольд, і майстер-слідопит Хальвард не ступить на знайомі стежки в лісах півночі. Чимало полягло воїнів, уславлених і безіменних, начальників і рядових, і непросто згадати всі подробиці великої битви. Багато років по тому роханські співці розповідали про ці події на свій лад:

Грізно ріжки на висотах гриміли,
Зброя дзвеніла в Південному краю.
Коні летіли, мов вітер ранковий,
Полум'ям смертним війна розжеврілась.
Впав Теоден, син Тенгіла відважний,
Батько загонів, що зброєю славні.
В злотні хороми, в долини зелені
Він не повернеться більше ніколи.
Хардинг і Гутлаф, Дунхаррн і Дервін,
Херфар і Хербранд, і Гримбольд славетний...
Фастред, і Горн - всі, що билися разом,
Разом лягли у далекому краї.
В гондорських землях навіки спочили,
З друзями поряд, з ким в битві стояли;
Ерлуїн гордий приморським узгір'ям,
Форлонг квітучому долу Арнаху
Не привезуть переможної пісні.
Лучники спритні, Дервін і Дейлін,
Мортонду темних озер не побачать.
Смерть свою щедрю данину збирала,
З ранку до ранку наосліп косила,
Юних і зрілих, великих і менших.
Нині над ними хвилюються трави,
Що Андуїн швидкоплинний годує,

Води його наче сльози прозорі,
І, наче сльози, блищать.
З кров'ю злилися славнії води,
Кров'ю налиті, сяють багряно...
Сонце, втомившись, за гори скотилось.
Стіни осяявши Раммас-Ехору,
Роси криваві рясно упали.

Розділ 7 ВОГНИЩЕ ДЕНЕТОРА

Коли назгул відступив, Гандальф ще довго нерухомо стояв посеред площі. Але Пін зірвався з місця, немов пружина, звільнена від вантажу; переклик роханських ріжків підбадьорив його. Навіть багато років по тому він не міг без сліз чути далекий поклик рога. Але тоді він думав тільки про негайну справу.

Пін устиг добігти до Гандальфа саме в той момент, коли маг вийшов із задуми і шепнув щось на вухо Тінебору, збираючись виїхати за браму.

- Гандальфе! Гандальфе! - вигукнув Пін. Тінебор зупинився.

- Ти що тут робиш? - здивувався Гандальф. - Наскільки я знаю, закони Мінас-Тіріту забороняють усім, хто носить чорне зі сріблом, залишати вежу без особливого дозволу?

- Денетор звільнив мене від служби, відпустив, розумієш, і я відразу - за тобою! Там, нагорі, справжній жах! Денетор, по-моєму, з глузду з'їхав, жити не хоче. Будь ласка, зупини його!

Гандальф дивився прямо крізь відчинену браму. Іззовні лунав шум бою. Маг стис кулаки:

- Я повинен іти туди, де вирує бій. Чорний Вершник кружляє над полем і може усіх занапастити. Я не маю часу ні на що інше.

- А як же Фарамир? - злякався Пін. - Адже він ще не вмер! Денетор його живцем спалить!

- Спалить живцем? Про що це ти? Не мимри, кажи ясно!

- Денетор пішов у свій склеп і забрав Фарамира. Ми, каже, все одно згоримо, то чого чекати? Велів принести [111] дрова і збирається горіти разом із сином. Послав слуг за дровами та олією! Я попередив Бергонда, та він навряд чи наважиться піти з варті! Та й чим Бергонд допоможе? Пін випалив усе це єдиним духом і тремтячими пальцями торкнувся Гандальфогового коліна.

- Невже ти не врятуєш Фарамира?

- А тут тим часом загинуть інші? Але Фарамир... Ворог вразив отрутою саме серце міста: адже все це його підступи!

Гандальф підняв Піна, посадив перед собою і розвернув коня. Бруківка загула під копитами Тінебора; назустріч їм, назустріч шуму

битви, вже зовсім близької, звідусіль бігли люди, перегукувалися, розбирали зброю. Мррок розпачу відпустив їх.

- Роханці прийшли!

Командири віддавали накази, загони шикувалися і йшли до воріт. По дорозі зустрівся Гандальфу і правитель Дол-Амроту.

- Куди поспішаєш, Мітрандіре? Настав час зібрати всі сили!

- Знаю, - відповів Гандальф. - Я прийду, як тільки зможу. У мене є справа до Денетора, яка не терпить зволікань. Заміни поки що Намісника на полі бою!

Що ближче до Цитаделі, то дужче хвилювався Пін. Прокинувся ранковий вітерець, вже проясняється небокрай. Ой, тільки б не прийти запізно!

- Світає, - зауважив Гандальф, - а над містом, як і раніше, темно...

Сторожі біля дверей вежі не було. «Значить, Берегонд пішов», - з деяким полегшенням подумав Пін.

Замкнену хвіртку вони знайшли одчиненою. Вартовий лежав на порозі, вбитий; ключі з його пояса зникли.

- Оце найкраща радість для Ворога, - мовив Гандальф. - Братовбивча чвара між вірними, що не можуть зрозуміти, в чому полягає їхній обов'язок...

Маг спішився і велів Тінебору йти до стайні:

- Нам обом зараз слід бути там, на полі, але мені потрібно затриматися. Йди і з'явись, щойно я покличу.

Вони пройшли у хвіртку і помчалися по Рат-Дінену. Колони і статуї замигтіли обабіч, немов оживаючи. Раптом мертвої тиші порушив лемент і дзенькіт зброї - шум, [112] якого з дня заснування міста не чули в цьому священному місці. Гандальф і Пін побігли до склепу Намісників; крізь світлу сутінь уже вирізалися обриси його круглого купола.

- Стійте! - крикнув Гандальф. - Зупиніться, божевільні!

Відбувалося неймовірне: слуги Денетора, з мечами і смолоскипами, насідали на одну-єдину людину в чорно-білому одязі, а та, стоячи на ганку, не пускала їх у склеп. Двоє вже лежали на східцях, заплямувавши кров'ю заповітну землю, інші обсипали Берегонда прокльонами, обзиваючи його івилупком, ізрадником, ібунтівником. Зсередини було чутно голос Денетора:

- Скоріше! Скоріше! Робіть, що я велю! Убийте зрадника або приведіть до мене, я сам покінчу з ним!

Двері, які Берегонд притискав лівою рукою, відчинилися, і з'явився Денетор, гордовитий і грізний, з мечем, занесеним для удару. Очі його горячково блищали. Одним стрибком Гандальф перескочив на ганок; люди відсахнулися, затуляючи очі, - маг промайнув, як сліпуча біла блискавка. Він здійняв руку, і відразу пальці Денетора роз-тиснулися, і меч із глухим стукотом упав на білі плити.

- Що відбувається, Денеторе? - спитав Гандальф. - Дім Померлих - не для живих. Чому твої слуги вбивають один одного серед гробниць, коли внизу вирує остання битва? Невже Ворог дістався і сюди, на Вулицю Мовчання?

- З яких це пір правитель Гондору повинен звітувати перед тобою? Хто позбавить мене права наказувати власним слугам?

- Ніхто, звичайно. Але ніхто не примусить також твоїх людей виконувати божевільні, безрозсудні накази. Де твій син Фарамир?

- Він тут, під склепінням родової могили. Він горить, він уже горить. Його тіло на багатті. Незабаром ми всі також згоримо. Захід гине. Я хочу залишити цей світ у полум'ї, бо воно очищає все. Нехай нічого не залишиться, крім попелу і диму, що розвіються за вітром!

Зрозумівши, що старий намісник у нестямі, побоюючись, чи не здійснив він уже свій шалений задум, Гандальф відштовхнув Денетора і увірвався до склепу. Денетор теж увійшов і став біля мармурового ложа, де лежав [113] Фарамир, змучений горячкою, але живий. Навколо саркофага громадилися сухі гілки, облиті олією; олією був просочений також і одяг Фарамира, і ковдра. Багаття було готове. Гандальф, вмить перестрибнув купу дров, підхопивши пораненого, зіскочив на підлогу і кинувся бігцем до виходу. Величезна сила таїлася під старечою оболонкою мага! Фарамир застогнав і невиразно вимовив ім'я батька. Денетор, немов прокинувшись, закричав:

- Куди ти несеш його? Він кличе мене!

- Тобі не можна зараз підходити до нього, - відповів Гандальф. - Фарамир на межі смерті, але його, можливо, ще вдасться врятувати. Твоє місце - на полі бою, під стінами твого міста. В душі ти й сам це розумієш.

- Фарамир не прокинеться, - вперто відповів Денетор, - боротися даремно. Навіщо ж жити далі? Чому б нам не вмерти разом?

- Нікому не дано призначати годину своєї смерті. Лише язичеські вожді Темних Років самі кінчали з життям, осліплені гординою і розпачем, вбиваючи заодно і своїх рідних, щоб легше було звести рахунки зі світом...

Гандальф виніс Фарамира на ганок й уклав на ту саму постіль, на якій його принесли. Денетор йшов за магом, але на порозі затримався і з тугою подивився в обличчя сина. Усі завмерли, побачивши неприховані муки Намісника.

- Ходімо з нами, Денеторе, - тихо покликав Гандальф. - Ми обоє потрібні зараз. Ти ще багато встигнеш зробити...

Несподівано Денетор вибухнув сміхом. Зарозуміло розпрямившись, він повернувся до зали, схопив із саркофага подушку, що була в нього під головою, і, стоячи в дверях, зірвав з неї наволочку. В руках у Денетора залишилась темна, матово полискуюча куля. Денетор підняв її високо над головою, і куля стала повільно наливатися багряним полум'ям. Червоні відблиски впали на втомлене обличчя Намісника, підкреслюючи тінями загострені риси, очі його знову горіли.

- Гординя і розпач? - гукнув він. - Ти думав, правитель Білої Вежі сліпий? Ні, очі мої бачили більше за твої, дурню у сірому плащі! Твої надії зростило нещасття. Йди, спробуй лікувати мертвих. Йди, борися! Даремна праця і [114] жалюгідні намагання! На якийсь день ти, може, і переможеш. Але ти не знаєш сили Чорного Замку! До нас простягнувся поки що тільки один палець ворожої руки. Весь схід під його владою, і усі вони підуть на нас. Оманливий вітер жене по Андуну чорні кораблі. Захід гине. Усі, хто не бажає стати рабами, повинен розпрощатися з життям!

- Тоді перемога легко дісталася б Ворогові, - заперечив Гандальф.

- Ти не згоден? - засміявся Денетор. - Я добре знаю тебе, Мітрандіре! Ти сподіваєшся захопити мою владу, стати співправителем усіх країн півночі, півдня і заходу. Я читаю твої думки, я знаю: напіврослик за твоєю вказівкою приховав правду. Ти приставив його до мене, щоб той шпигував! Але я зумів вивідати в нього імена і наміри усіх твоїх союзників. Так! Однією рукою ти штовхнув мене на Мордор, щоб ми послужили тобі заслоною, а другою послав сюди бурлаку-слідопита зайняти моє місце! Але я клянуся, Гандальфе Мітрандір, що не стану твоїм слухняним знаряддям! Намісник роду Анаріона не

дозволить перетворити себе на жалюгідного дворецького при безродному самозванці. Хоч би які були його права, я не схилюся перед нащадком роду, що давно втратив гідність і владу!

- Отже, як ти собі уявляєш майбутнє? - спокійно спитав Гандальф.

- Все повинно залишатися, як колись, як за мого часу та за часів моїх пращурів. Я бажав би правити в добробуті, а потім віддати владу синові, котрий мав би свою волю, а не жив би за вказівками чарівників. А якщо жити так неможливо, нехай краще все пропаде. Я не бажаю ділити з кимось любов мого народу, поступатися своєю гідністю!

- Намісник, котрий передає владу справжньому королю, не втрачає ні гідності, ні любові народу, - терпляче сказав Гандальф. - Так чи інакше, ти не повинен відбирати право вибору у свого сина, доки ще жевріє надія на його порятунок!

Ці слова викликали в божевільного новий напад гніву. Притискаючи палантір ліктем до грудей, він другою рукою видобув з-за пазухи кинджал і зробив крок до Фарамира. Але Берегонд випередив його і заступив Фарамира собою.

- Ось воно як! - закричав Денетор. - Ти вкрав у мене любов сина, а тепер забираєш також і любов слуг! Але є [115] одна справа, у якій ти не насмілишся мені заважати. Я помру так, як сам вирішив. До мене! - вигукнув він. - До мене! Чи тут залишилися самі зрадники?

Двоє служників прибігли на ганок. Денетор вихопив у одного з них смолоскип і кинувся до склепу. Перш ніж Гандальф устиг затримати його, він кинув смолоскип на дрова, і вони відразу спалахнули.

Денетор скочив на мармурову плиту саркофага, підняв свій жезл, зламав об коліно і кинув у вогонь, а сам ліг, витягнувшись і притискаючи палантір до грудей обома руками. Кажуть, що з того часу ті, у кого не вистачало сили керувати цим палантіром, бачили в ньому лише дві старечі долоні, охоплені полум'ям.

Гандальф з болем у серці зачинив двері і спустився з ганку; за його спиною гуло могутнє полум'я. Потім Денетор нестямно скрикнув - лише один раз - і замовк назавжди.

- Так загинув Денетор, син Ектеліона, - промовив Гандальф враженим гондорцям. - І разом з ним відходить у небуття Гондор такий, яким ви його знали. Адже всьому на світі колись настає кінець, і гарному і поганому. Ми були свідками мерзенних вчинків, але ви повинні забути ворожнечу, котра роз'єднує вас, бо її викликали наклепи

Ворога. Ви заплуталися в тенетах суперечностей, але не ви сплели ці тенета. Пам'ятайте, вірні слуги Денетора, сліпі у своїй покірності: якби не так звана Берегондова зрада, Фа-рамир, капітан варти Білої Вежі, був би зараз жменькою попелу. Заберіть тіла ваших злощасних товаришів, а ми понесемо Фарамира, Намісника Гондору, понесемо туди, де він вилікується або помре спокійно, якщо така його доля.

Денеторові служники довго стояли перед гробницею, немов прикуті до землі. Гандальф і Берегонд підняли ноші з Фарамиром. Пін пішов за ними, низько схиливши голову. Вже в кінці вулиці вони почули гуркіт; над гробницею Намісників клубочився дим, склепіння впало, в повітря злетіли уламки, по камінню поповзли вогненні язики. Тільки тоді служники Денетора оговталися і побігли слідом за магом до виходу з Долини Мертвих.

Проходячи крізь хвіртку, Берегонд з гіркотою глянув на вбитого вартового: [116]

- Цей свій злочин я буду оплакувати, доки живий. Але час підганяв, мене палила тривога, а він не бажав погодитися на мої вмовляння і взявся за меч... - Він дістав з кишені ключ, зачинив хвіртку і додав: - Тепер цей ключ належить Фарамиру...

- Доки намісник не одужає, замість нього правитиме Імраель з Дол-Амроту, - сказав Гандальф. - Але його тут нема, і я дозволю собі вирішувати. Прошу тебе, Берегонде, сховай цей ключ і збережи його до кращих часів!

Під ясним полуденним небом вони пройшли повз браму Цитаделі і попрямували до Дому Цілителів. Цей будинок, точніше кілька окремих будинків, прилягав до південного муру шостого кола і стояв посеред великого саду, де зеленіли галявинки з густою травою та квітами - єдиний зелений куточок у місті-фортеці. У мирний час там лікували хворих на важкі недуги, зараз головним чином піклувалися про поранених. Тут діяли жінки, що мали досвід догляду за пораненими, добре знали на перев'язках та цілющих рослинах. Гандальф зі своїми супутниками саме заходили до саду, коли з полів Пеленнору долетіло протяжливе, сумне виття. Жахом та злобою віяло від нього, але коли воно вщухло, далеко віднесене вітром, усім стало легко та спокійно, вперше після наступу Тьми. Хмари розтанули, день засяяв на повну силу.

Одначе Гандальф, як і раніше, залишався стурбованим та сумним. Він доручив Піну з Берегондом віднести Фарамира до лікарняного приймального покою, а сам піднявся бігцем на міський мур, що прилягав до саду. Звідтіля він побачив, як Еомер схилився над нерухомими тілами, що лежали на землі. Гандальф зітхнув, загорнувся у свій сірий плащ і неквапно повернувся до саду. Там його і відшукали Пін з Берегондом. Друзі запитально дивилися на мага, навколо них уже збирався натовп. Нарешті Гандальф облишив роздуми:

- Друзі мої та ви всі, городяни і жителі Західного краю! Нині сталося багато подій печальних і не менше славних. Сталося дещо, про що ми і мріяти не могли: Чорний Вершник, вождь ворожого війська, загинув. Ви тільки-но чули його передсмертне квиління. Але за перемогу заплачено великою втратою. Уникнути цього мені завадило божевілля Денетора. Тільки сьогодні я зрозумів, як це почалося. [117]

З роду в рід намісники вважали, нібито ніхто не знає їхньої таємниці, але я здавна знав, що в Білій Вежі, як і в Ортханку, зберігався один із семи палантірів. Доки мудрість не зрадила Денеторові, він уникав користуватися ним, знаючи межу своїх сил. Але згодом намісник став самовпевненим; коли війна підійшла впритул, він зазирнув у палантір - і став жертвою підлого підступу. Після від'їзду Боромира він, мабуть, робив це все частіше. Великим був гонор Денетора, він не дав себе поневолити; але він міг бачити лише те, що Саурон вважав за потрібне показувати. Поза сумнівом, Денетор отримував і корисні відомості, але свідоцтва непереможної могутності Мордору, котрі йому весь час постачали, посіяли розчарування й безнадію в його серці, що нарешті потьмарили розум.

- А я ж голову сушив, - втрутився Пін. - Денетор якось вийшов з кімнати Фарамира, а повернувся зламаний, постарілий...

- Ми бачили дивне світло в кімнаті під дахом незабаром після того, як Фарамира було поранено, - пригадав Берегонд. - Бувало світло і раніше, люди казали, буцімто Намісник почав думкою битися з ворогом...

- На жаль, це була правда, - сказав Гандальф. - Ось у такий спосіб вдалося Сауронові невидимо вторгнутися до Мінас-Тіріту. Тому і довелося мені кинути поле битви. І я залишуся тут ще надовго; невдовзі доведеться попідклубатися не тільки про Фарамира. Я бачив з муру гірко видовище; хтозна, чи не чекають на нас ще більш сумні події. Піне, ти можеш піти зі мною. А ти, Берегонде, повинен повернутися до Цитаделі і про все доповісти командирові. Мабуть, він вважатиме за потрібне виключити тебе з гвардії. Але скажи йому - якщо він багатиме врахувати мою думку, - що я раджу відіслати тебе сюди, ти будеш при новому Намісникові, коли той прокинеться... якщо взагалі прокинеться. Адже це тобі він повинен завдячувати, що не згорів живцем. Йди, Берегонде. А я вийду ненадовго і незабаром повернуся.

Він кивнув головою до Піна, і вони вирушили до нижнього міста. По дорозі їх наздогнав рясний дощ; він ішов та йшов, гасячи пожежі, і тільки білі клуби пару та шипіння згасаючих вогнищ супроводжували їх на вулицях Мінас-Тіріту. [118]

Розділ 8 ЦІЛИТЕЛІ ДУШІ І ТІЛА

Вже не сльози, а смертельна знемога застинала очі Меррі, коли він наближався до розбитих воріт Мінас-Тіріту. Він не звертав уваги ані на руїни, ані на трупи. Пахло згарищем, літав попіл - багато облогових машин згоріло чи попадало до ровів; потрапляли туди і люди, і тварини. Там і тут валялися напівобвуглені туші оліфантів - несхибні лучники Мортонду вражали їх влучними пострілами в очі. На нижніх колах повітря відгонило кислим смородом пожеж. Однак прохід до брами уже розчистили, і з міста принесли зручні ноші з м'якими подушками для Еовіни. Тіло Теодена накрили златотканим покривалом. Роханці запалили смолоскипи і оточили носилки; бліді в денному світлі язички полум'я тріпотіли на вітрі".

Перехожі знімали шапки і низько вклонялися перед цими людьми. Вони підіймалися брукованими вулицями все вище й вище. Меррі підйом здавався нестерпно довгим, він плентався, як уві сні, вже не розуміючи, куди йде та навіщо. З кожним кроком слабкішим здавалося йому світло смолоскипів, потім воно зовсім згасло. Меррі стало млосно, майнула думка: «Це, мабуть, підземний хід до могили, де ми залишимось назавжди...» Аж раптом у сонний одур увірвався знайомий голос:

- Меррі! Нарешті! Нарешті я тебе зустрів!

Меррі насилу підвів голову, і морок трохи розсіявся. Перед ним стояв Пін! Вони були одні посеред вузької вулички. Меррі протер очі.

- Де ярл і де Еовіна?

Його затрусило, він осів на чийсь поріг і знову розридався.

- Їх понесли нагору, до Цитаделі, - пояснив Пін. - А ти, схоже, заснув на ходу і десь завернув не туди. Коли помітили, що тебе нема, Гандальф послав мене шукати, і ось... Ох, бідолаха! Як же я давно тебе не бачив! Ти жахливо втомився, правда? Тоді не буду тобі заважати балаканиною, скажи тільки - ти не поранений?

- Здається, ні. Тільки знаєш, Піне, як я штрикнув цього... чорного... так у мене правиця й оніміла. А меч згорів, мов тріска.

Пін занепокоївся. [119]

- Знаєш, пішли-но хутчіш до Гандальфа. Шкода, що я тебе понести не зможу, бо ти ж ледве ноги тягнеш! Треба було і тебе відразу на

ноші... але вибачимо людей: стільки усього звалилося на них відразу, тут вже не до гобітів...

- Непомітність і корисною буває, - зауважив Мер-рі. - Той, чорний, мене теж не помітив. Ні, про це поки що не буду... Допоможи, Піне. У мене в очах темно, і рука мов крижана...

- Обіприся об мене, Меррі, голубчику, і підемо. Потихеньку, потрошку, тут недалечко.

Меррі зробив кілька кроків і зупинився.

- Ти мене поховаєш? - раптом запитав він. - Як треба, по-нашому?

- Що ти верзеш! - обурився Пін бадьоро, хоча серце в нього так і стислося. - Ми ж ідемо до Дому Цілителів!

Вони вийшли з провулка під стіною четвертого кола на головну вулицю і крок за кроком стали підніматися до Цитаделі. Меррі хитало, він бурмотів щось, немов крізь сон. «Так ми і за сто років не дійдемо, - подумав Пін. - Невже ніхто не допоможе? Адже я його, бідолаху, ні на хвилинку залишити не можу!»

Їм пощастило: незабаром повз них щодуху пробіг хлопчисько, і Пін упізнав Бергіля, сина Берегонда.

- Гей, Бергілю! - гукнув Пін. - Куди поспішаєш? Радий тебе бачити живого і здорового.

- Я став у лікарів за посильного. Мені затримуватися не можна!

- І не треба. Ти тільки скажи лікарям: у мене тут гобіт, по-вашому періан, потерпілий у бою. Сам він до них не дістанеться. А якщо побачиш Мітрандіра, скажи і йому!

Бергіль кивнув і помчався далі.

- Ну, тепер розумніше присісти і почекати, - сказав Пін. Він посадив Меррі на краю бруківки, на сонечку, присів поруч, поклав голову хворого собі на коліна й обережно обмацав його руки. Правиця і справді була важка і холодна, мов крига.

Незабаром з-за рогу з'явився Гандальф, він схилився до Меррі, погладив по голові, потім узяв на руки.

- Йому б треба влаштувати урочистий в'їзд, - пробурмотів маг. - Бачиш, друже, якби Елронд не згодився і ви не пішли з нами, було б набагато гірше... - Він зітхнув і [120] додав буркотливо: - Новий клопіт на мою голову, але ж долю битви ще не вирішено!

Тепер усі троє - Фарамир, Еовіна і Меррі - лежали в Домі Цілителів, на зручних постелях, оточені турботою і спокоєм. Щоправда,

колишнє мистецтво лікування призабули в Мінас-Тіріті, але ще вміли лікувати від усіх поранень і хвороб, які зустрічалися в Гондорі та на узбережжі. Тільки проти старості не було засобу, і нинішні гондорці жили лишень трохи довше інших народів, а щасливців, котрим в розквіті сил перевалило за сотню, можна було на пальцях перерахувати. Останніми роками з'явилася ще мор-іульська пошесть. Вражала вона людей, що потрапляли на очі назгулам. Цілителі виявилися неспроможні лікувати цю хворобу. Нещасні поступово занурювалися в непробудний сон, втрачали мову, потім тіла їхні ставали немов крижані, і наставала смерть. Лікарі і Доглядальниці Дому Цілителів підозрювали, що саме ця жахлива напасть вразила і напіврослика, і Красу Рохану. До полудня вони ще могли говорити, шепотіли щось (доглядальниці старанно прислухалися, сподіваючись зрозуміти суть хвороби), але незабаром замовкли, глибоко заснули, а коли сонце схилилося на захід, сіра тінь лягла на їхні обличчя. Фарамира, навпаки, спалювала страшна гарячка. Гандальф переходив від хворого до хворого, доглядальниці переказували йому слово в слово все почуте. Так тягся цей день у Домі Цілителів, доки на полях Пеленнору кипіла велика битва, повна дивних несподіванок і мінливої удачі. Нарешті рожеве західне світло проникло крізь високі вікна, оманливо розрум'янивши мертвотно-сірі обличчя хворих. Дивлячись на Фарамира, старша з доглядальниць, Іорет, мовила, плачучи:

- І такого красеня ми повинні втратити! Де ж королі колишніх часів? У старовинних книгах говориться: «Рука короля зціляє». За цією ознакою навіть можна відрізнити справжніх королів...

- Запам'ятайте всі слова Іорет, - зауважив Гандальф. - В них полягає зерно надії. Адже по місту ходять чутки, що король повернувся!

- Я зайнята по горло, мені ніколи слухати, що там кричать чи шепочуть, - відповіла стара. - А що стосується надії, я сподіваюся принаймні, що убивці не з'являться тут і не згублять наших хворих...
[121]

Гандальф, не дослухавши, поспішно вийшов на вулицю. Західна заграва вже тьмяніла, вершини гір мов засипало попелом, вечір затопляв низини.

Після заходу сонця Арагорн, Еомер і Імраель, зібравши усіх, хто вижив, рушили до міста. Неподалік від воріт Арагорн сказав:

- Подивіться, як палає захід! Це ознака майбутніх змін. Мінас-Тіріт жив під рукою намісників довго; якщо я вступлю сюди незваний, це викличе сумніви і суперечки, згубні під час війни. Тому я в столицю не ввійду і про свої права заявляти не буду, доки не визначиться, за ким перемога: за нами чи Мордором. Я поставлю тут намет і буду чекати, коли Намісник покличе мене.

- Але ж ти вже підняв прапор з гербом Еленділа! - заперечив Еомер. - Невже ти не зажадаєш належної зустрічі?

- Рано, - відповів Арагорн. - Поки Ворога не розбито, я не стану позиватися.

- Дозволь мені, родичеві Денетора, висловити свою думку, - сказав Імраель. - Твоє рішення підказане мудрістю. Денетор упертий і гордий, але вже старий. З того часу, як важко поранили його молодшого сина, він поводить дивно. Але, з іншого боку, не годиться тобі чекати, мов прохачеві, біля воріт своєї столиці!

- Я залишуся не як прохач. Зі мною Слідопити, а вони не звикли жити за кам'яними стінами.

Він велів згорнути свій прапор, а зірку Арнору зняв і віддав на збереження синам Елронда.

Імраель і Еомер попрощалися з Арагорном, в'їхали до міста і піднялися до Цитаделі, оточені радісною юрбою. У великому залі Білої вежі вони сподівалися побачити Денетора, але його крісло було порожнє, а посередині залу, під пологом, спочивав Теоден, ярл Рохану. Дванадцять смолоскипів горіло довкола нього, дванадцять воїнів Гондору і Рохану стояли на варті. Ложе затягли білою та зеленою тканиною, поверх парчевого покривала блищав оголений меч, біля ніг лежав щит. Сиве волосся ярла в мерехтінні смолоскипів блищало, як струмені води, а обличчя здавалося молодим, хоча на ньому відбивався спокій, якого молодість не знає.

- Де ж Намісник? - після довгого мовчання напівголосно спитав Імраель. [122]

- Він у Домі Цілителів, - відповів один із дванадцяти воїнів.

- А де сестра моя Еовіна? - спитав Еомер. - Вона заслужила не меншу пошану, чому її немає тут?

- Так вона жива! - відповів Імраель. - Хіба ти не знав?

Нові надії, нові тривоги! Не промовивши більше ані слова, Еомер вийшов із зали; правитель Дол-Амроту пішов за ним. Над містом уже

стояв вечір, на небі роїлися зірки. У саду Дому Цілителів вони зустріли Гандальфа; він вів когось, загорненого у темно-сірий плащ.

- Ми шукаємо Намісника, - сказав Імраель. - Нам розповіли, що він десь тут. Хіба він поранений?

- І де Еовіна? - додав Еомер.

- Обоє вони тут, - відповів Гандальф. - Намісника Фарамира поранено отруєною стрілою, Еовіна при смерті. А Денетора більше немає на світі.

- Виходить, ми здобули безрадісну перемогу, - спохмурнів Імраель. - І заплатили дорогу ціну: обидві союзні країни залишилися без правителів! Теодена замінив Еомер. Хто ж замінить Денетора? Чи не послати за Арагорном?

- Арагорн уже тут, - людина в плащі увійшла до кола світла, і друзі впізнали спадкоємця Еленділа, хоч він і прикрив кольчугу лорієнським плащем, а з прикрас залишив лише зелений камінь Галадріелі.

- Я прийшов на вимогу Гандальфа як вождь арнор-ських дунаданів. Правити в місті і краї до одужання Фарамира слід тобі, володарю Імраель. А в усіх інших справах, мені здається, ми усі повинні в ці дні підкорятися Гандальфу.

- Насамперед досить стояти під дверима, - кинув маг. - Ми не маємо ані хвилини на розмови. Арагорн - остання надія наших хворих. «Рука короля зціляє», - так сказала вельми досвідчена Іорет!

На порозі будинку стояли двоє охоронців у чорно-срібному одязі: один високий, другий на зріст як хлопчик. Цей другий, угледівши Арагорна, радісно заволав:

- Блукачу! Оце так зустріч! Знаєш, а я відразу угадав, що це ти пливеш! А всі кричали «корсари, корсари!» і не хотіли мене слухати. Як же ти все це влаштував?

Арагорн, сміючись, потиснув руку гобіта. [123]

- Потерпи, друже мій, зараз не до балаканини...

- Як дивно він звертається до короля, - шепнув Імраель Еомеру. - Під яким же ім'ям ми будемо коронувати його?

Арагорн почув і відповів, усміхаючись:

- Нашою стародавньою мовою мене звать Елессар - Скарб Ельфів, і ще Еновінтар, Обновник, - він торкнувся зеленого каменя на грудях. - Але нащадки, якщо вони в мене будуть, нехай звуться Блукачами. Понуменорськи звучить непогано: Тельконтар...

З цими словами він увійшов до будинку; його відразу провели до хворих. По дорозі Гандальф розповів йому про подвиги Еовіни і Меррі, про те, що вони говорили крізь сон.

Арагорн оглянув спершу Фарамира, потім Еовіну і Меррі і похитав головою:

- Доведеться застосувати все, Ідо я знаю і вмію. Як тут не вистачає Елронда! Він набагато досвідченіший, ніж я...

Помітивши, які змучені Арагорн і Гандальф, Еомер запропонував:

- А чи не відпочити спершу вам самим?

- Відкладати не можна, - заперечив Арагорн. - Для усіх трьох, а особливо для Фарамира, кожна хвилина може виявитися фатальною.

Він покликав стару Іорет і запитав:

- Ти відаєш запасами лікувальних трав у цьому будинку, чи не так?

- Так, пане, - відповіла стара, - і запаси чималі, запевняю вас. Але їх не вистачить на всіх, хто бідує, а де взяти ще, навіть не уявляю... У місті через усі ці неподобства нічого не знайдеш, і будинки згоріли, і крамниці, хлопчиків-посильних мало, шляхи перерізані... Вже дуже давно не прибувають товари з Лоссарнаху. Ми якось обходимося, вигадуюмо, що можемо, повірте мені, пане!

- Повірю, коли побачу, - перервав її Арагорн. - У нас мало не тільки ліків, але й часу на зайві пересуди. Чи ви маєте ацелас?

- Не знаю, пане. Щось не пригадую... Хіба брат-аптекарь підкаже...

- Його ще називають целема, або королівський листок, - пояснив Арагорн. [124]

- А, ці! - здивувалася Іорет. - Зрозуміло, якби шановний пан так і сказав, я б відразу відповіла. Ні, цього ми не тримаємо. Мені навіть чути не доводилося, буцімто целема - лікувальний засіб! Ото, знаєте, бувало, коли ми ходили до лісу збирати трави, сестри казали: «Дивіться, оце королівський листок! Цікаво, звідки така назва? Якби я була королевою, то саджала б у своєму садочку зелень більш показну та корисну!» Хоча, якщо розім'яти такий листок, він пахне дуже приємно. Чи, точніше, підбадьорливо.

- Дуже підбадьорливо, - підтвердив Арагорн. - А тепер, сестро, якщо любиш Фарамира, використай заради діла ноги замість язика і біжи за цією самою непривабливою зеленню. Переверни догори дном усе місто і дістань!

- А якщо в місті не знайдеться, я поскачу до Лоссарнаху, - втрутився Гандальф, - і візьму шановну Іорет з собою: вона вкаже мені цю траву, а Тінебор покаже їй, як слід поспішати, коли треба!

Іорет метнулася виконувати доручення; тим часом Арагорн попросив інших жінок приготувати гарячу воду, а сам присів на постіль Фарамира, поклавши одну руку йому на чоло, іншу - на долоню. Обличчя пораненого вкривав липкий піт; він не помітив дотику - він ледве дихав.

- Сили залишають його, - сказав Арагорн Гандальфу, - і не сама рана в тому винна. Подивись, як добре гоїться. Якби його вразила стріла назгула, він не дожив би до сьогоднішнього ранку. Хто витягав стрілу?

- Витягав я, - відповів Імраель, - і першу перев'язку робив я, але стрілу викинув - було не до неї. Звичайна харадська стріла. Але хто, крім Чорного Вершника, міг нанести таку рану? Адже стріла ввійшла неглибоко, важливі жили не зачепила, звідкіля ж такий сильний жар, і слабкість, і така впертість недуги?

- Вплинуло усе разом: втома, душевний біль через батьківську немилість, рана і найгірше - подих Темної Сили. Фарамир дуже стійкий, але ще до початку війни він часто бував на затемнених землях, у Привражжі. А це все одно, як кожного дня пити отруту. Шкода, що я не міг прийти раніше!

Іорет відшукала і привела брата-аптекаря.

- Милостивий пане, це ви запитували про королівський листок, як його звать у народі? Він же ацелас, або [125] целема мовою вчених, а ті, хто має поняття про мову Валінору...

- Так, запитував я, - перебив Арагорн, - і мені байдуже, назвеш ти його «асеа араніон» чи целемою, аби дістав хоч листочок!

- Прошу пробачення, милостивий пане, - зніяковів аптекар. - Я бачу, переді мною не простий воїн, а людина вчена. На жаль, цієї трави ми не маємо, оскільки лікуємо тільки найтяжчі хвороби. А целема, наскільки нам відомо, придатна лишень для освіження повітря і підбадьорення втомлених. Старим переказам вірять тільки старі жінки, такі як Іорет, та й ті просто повторюють слова, що колись запам'ятали, не розуміючи суті:

Від засилля тіней чорних,
Від примар лихих, потворних,

Якщо світ надії згас,
Нас врятує ацелас,
Королем правдивим даний,
- Зникне біль і тінь розтане!

Як на мене, це просто жіноче марновірство. Ви, милостивий пане, самі розсудіть, чи є в цих віршах сенс і що з них витікає? Можу ще додати, що наші старі п'ють відвар цієї трави проти головного болю...

- Ну, коли так, ім'ям короля благаю: йди і пошукай якого-небудь старого, менш освіченого, але мудрішого, ніж тутешні мудреці! - не втримавшись, закричав Гандальф.

Арагорн опустився на коліна біля постелі Фарамира, не віднімаючи руки від його чола. Обличчя Арагорна зблідло від напруги, він повторював ім'я Фарамира усе тихіше, немов спускаючись слідом за ним у глибокий колодязь.

Прибіг Бергіль і приніс шість сухих листків, загорнених у хустку.

- Ось! - задихаючись, повідомив він. - Королівський листок. Правда, сухий. Зірваний приблизно два тижні тому. Згодяться?

Хлопчик, глянувши на Фарамира, гірко схлипнув. Арагорн взяв у нього хустку і сказав з посмішкою:

- Молодець, це саме те, що потрібно. Найгірше тепер позаду. Побудь тут і не сумуй. [126]

Він узяв два листки, подихав на них, зім'яв, і в кімнаті повіяло лісовою свіжістю. Арагорн кинув ацелас у чашку з приготовленим окропом; свіжий запах ще підсилювався, нагадуючи ранок у краю вічної весни... Арагорн підвівся - очі його посміхалися - і підніс трунок до вуст Фарамира.

- Ви подивіться! - шепнула Іорет одній з доглядальниць. - Який запашний! Діє куди сильніше, ніж я вважала. Цей запах нагадує мені троянди з Імлот-Мелуї, я їх бачила дівчиною. Сам король не міг би побажати кращих пахощів!

Фарамир поворухнувся, розплющив очі й осмислено та радісно глянув на Арагорна.

- Ти кликав мене? - запитав він тихо. - Я тут, володарю.

- Не йди більше у п'тьму, - наказав Арагорн. - Це мій головний наказ. Відпочивай, набирайся сил і чекай - я прийду.

- Я буду напоготові. Хто стане відпочивати, коли повертається король?

- Ну, а поки що до побачення. На мене чекають інші, - відповів Арагорн.

Він вийшов з Тандальфом та Імраелем; Берегонд із сином залишились біля Фарамира, радісні й розчулені. Виходячи слідом за Гандальфом, Пін почув вигук старої Іорет:

- Король! Рука короля зціляє! Ви чули? Ну, що я казала?

Слова її миттєво стали відомі в Домі Цілителів, а незабаром і все місто знало: законний король повернувся і зціляє поранених.

Тим часом Арагорн казав біля постелі Еовіни:

- Рана тяжка. Зламано ліву руку, що тримала щит; вона перев'язана правильно і згодом зростеться - якщо у хворої вистачить сил вижити. Але джерело хвороби - у правиці, що тримала меч; кістка ціла, але рука омертвіла. Еовіна билася із супротивником, набагато могутнішим від її власних сил душі й тіла. Навіть торкання до нього було згубним. Чорний Вершник - і дівчина... Навіть не знаю, що й казати. Коли ми зустрілися вперше, вона нагадувала мені квітку, вражену морозом, приречену [127] на передчасне зів'янення... Адже хвороба давно точила її, чи не так, Еомере?

- Дивно, що ти запитуєш про це, володарю! Я ні в чому не дорікатиму тобі, але знаю точно: душа її заледеніла після зустрічі з тобою. Звісно, їй і раніше дошкуляли турботи; вона поділяла їх зі мною, вона стежила зі зростаючою тривогою, як Гадючий Язик підкоряв собі нашого ярла. Але ж не це викликало хворобу?

- Поміркуй краще, друже мій, - втрутився Гандальф, - у тебе були коні, походи, вільні степи, а сестра твоя, не менш сильна духом, сиділа вдома. Їй випала доля доглядати за старим, якого вона любила як батька, і намагатися, щоб він, старіючи, не заплямував свою колишню славу. І їй здавалося, що в очах людей вона значить менше, ніж ціпок, на який спирався старий. Хіба Гадючий Язик лив отруту тільки у вуха Теодена? «Халабуда, де пиячать недотепи, що знаються тільки на конях...» Ти ще не забув цих слів Сару-манових? Зрозуміло, Гадючий Язик не міг під дахом Золотого Двору висловлюватися так само відверто, але якби любов і вірність не замикали вуста твоєї сестри, Еомере, ти почув би від неї щось подібне. Хто міг довідатися, що казала

вона сама собі гіркими безсонними ночами про вбоге життя в чотирьох стінах, у замкненій клітці?

Еомер мовчки дивився на сестру: прожиті разом роки дитинства і юності тепер уявлялися йому в іншому світлі.

- А щодо наслідків нашої зустрічі... - додав Арагорн. - Серед ударів, котрі наносить життя, мало настільки гірких і болісних для чоловічого серця, як любов прекрасної, гідної поваги дівчини, коли не можеш відповісти взаємністю. Ми попрощалися в Дунхаррані, я ступив на Стежину Мерців, незважаючи на глибокий розпач Еовіни, і у всіх моїх справах і небезпеках сум і тривога за її долю не залишали мене. Але тебе, Еомере, вона любить сильніше. Ви росли разом, ви дружили, я ж - лише мрія і сон, надія на славу, чари невідомості. Мені вистачить сил зцілити її тіло і повернути душу з похмурих долин. Але не знаю, що чекає її після пробудження: надія, забуття чи туга. Якщо туга - тоді їй не жити, в мене потрібного зілля не знайдеться. Ми можемо втратити її, найславетнішу з дочок Середзем'я... [128]

Арагорн подивився на біле, неживе обличчя, поцілував гладке холодне чоло і прошепотів:

- Прокинься, Еовіно, дочко Еомунда! Ворог твій знищений твоєю рукою!

Вона не ворухнулася, але задихала глибше і рівніше. Арагорн розтер ще два листки ацеласу і, заваривши окропом, обмив відваром обличчя і праву руку дівчини, що мляво лежала поверх ковдри.

Може, Арагорн і дійсно успадкував чарівницькі вміння стародавніх дунаданів, а може, просто далось взнаки душевне напруження: усім здалось, що з вікна повіяло свіжим вітром. Ніяких запахів не було в ньому - тільки повітря, чисте, нескаламучене повітря засніжених вершин і далеких берегів, обмитих срібною піною Моря.

- Прокинься, Еовіно, Красно Рохану! - повторив Арагорн, узявши її за руку. - Прокинься! Тінь відлетіла, пільма розвіялася!

Арагорн підвівся і передав руку хворої Еомеру.

- Поклич її, Еомере, - наказав він і тихо вийшов з кімнати.

- Еовіно! Еовіно! - зривистим голосом покликав Еомер.

Дівчина повільно розплющила очі.

- Брате! Це ти? Як добре! А мені казали, ти загинув... ні, це нашіптував хтось уві сні... Чи довго я спала?

- Ні, сестро, зовсім недовго. Не думай про це!

- Я чомусь жахливо втомилася, доведеться трохи відпочити... Але скажи мені, що з Теоденом? Не жалій мене, не обманюй, я знаю, це був не сон... Він загинув!

- Так, загинув. Але він встиг передати прощальне вітання Еовіні, своїй названій доньці. Нині він спочиває з пошаною у великому залі Білої Вежі Мінас-Тіріту.

- Гіркий кінець... і все ж таки щасливий. На такий я й не сподівалася в ті сумовиті роки, коли будинок Еорла заслуговував на меншу пошану, ніж хатина старанного пастуха... А що з напівросликом? Знаєш, Еомере, він поведився хоробро, він врятував мене!

- І постраждав разом з тобою, - відповів Гандальф. - Він лежить тут неподалік. Я зараз піду до нього. Ти, Еомере, можеш залишитись, але не стомлюй сестру, не говори про війну та злидні. Відпочивай, Еовіно. Усі ми раді бачити тебе знову здоровою і повною надій. [129]

- Здоровою? Так, здоров'я повернеться, я знову займу місце в сідлі і вступлю в нові бої. Але надії... з ними я розпрощалася, - відповіла Еовіна.

Гандальф з Піном застали Арагорна в кімнаті, де лежав Меррі.

- Меррі, бідолахо! - вигукнув Пін, підбігши до ліжка - йому здалося, що друг його виглядає гірше, ніж вдень.

- Не бійся, - заспокоїв Арагорн. - Я встиг повернути його до життя. З ним трапилося те ж, що з Еовіною. Але душа в нього легка і сильна, усе переборє. Він не забуде пережитого, але не втратить веселої та добродушної вдачі... Хіба що стане мудрішим.

Арагорн лагідно погладив кучеряву голову Меррі, легко торкнувся повік і покликав на ім'я; А коли піднялася пара з відвару ацеласу і в повітрі розлились пахощі квітнучого саду, де гудуть бджоли сонячним днем, Меррі засовав-ся в ліжку, сів і сказав:

- Ох, як їсти хочеться! Котра година?

- Час вечері минув, - відповів Пін, - але я, мабуть, зможу добути чого-небудь, якщо тутешні кухарі не відмовлять.

- Не відмовлять, можеш не сумніватися, - сказав Гандальф. - Усе, чим багатий Мінас-Тіріт, охоче віддадуть для гобіта, що заслужив на велику славу!

- Добре! - пожвавішав Меррі. - Тоді, виходить, сперше повечеряю, потім покурю... - раптом він насупився. - Ні, паління скасовується. Навіть думати про люльку більше не буду.

- Чому? - спитав Пін.

- Тому, - смутно відповів Меррі, - що Теодена більше нема. Він не встиг навчитися розкурювати люльку і згадав про це в останні хвилини. Тепер як візьмуся за паління, відразу його згадаю... Пам'ятаєш, як він чемно говорив з нами в Ізенгарді?

- Але ж це означає, що тобі слід частіше братися за люльку, - сказав Арагорн, - і згадувати Теодена. Це була людина обов'язку і честі, доброго серця і твердої волі. Тому він і зумів вирватися з тенет Тьми. Ти служив йому недовго, але пам'ять про нього повинен зберегти до кінця своїх днів.

- Ну що ж, - посміхнувся Меррі, - якщо Блукач постачатиме мені усе необхідне, я буду попихкувати люлькою [130] і згадувати старого ярла. В мене ще залишалось чимало тютюну із Саруманових запасів, та не знаю, куди в цій метушні поділися мої речі.

- Ти глибоко помиляєшся, пане мій, якщо вважаєш, ніби я здолав гори і пройшов рівнини, прокладаючи собі дорогу мечем, тільки для того, щоб постачати куривом вайлуватого гобіта, що посіяв десь своє майно, - мовив Арагорн. - Або торба знайдеться, або доведеться тобі потурбувати брата-аптекаря. Він тобі повідомить, що нічого не знає про властивості згаданого зілля, зате він знає, що в народі воно зветься люльковим листям, по-науковому га-леном, а мовою різних племен так-то і так. Він розважить твої вуха стародавнім прислів'ям, зміст якого йому невідомий, а потім з великим жалем визнає, що такого зілля в них не запасують. Доведеться тобі втішатися міркуваннями над порівняльною історією мов Середзем'я. Я ж з тобою прощаюся. Я не спав у ліжку після від'їзду з Дунхаррану, до того ж з учорашнього вечора в мене не було в роті ані ріски.

Меррі винувато погладив його по руці:

- А я тебе затримав! Йди, будь ласка, відпочивай. З тієї найпершої ночі в Барбариса ми тобі завдаємо сам клопіт! Але так уже гобіти влаштовані: серце хвилюється, а язик меле якісь дрібниці. Ми чомусь боїмося сказати занадто багато... і якщо жарт не допомагають, нам не вистачає слів.

- Я вас непогано знаю, - відповів Арагорн, - інакше не платив би вам, як кажуть, тими ж грішми. Хай живе Гобітанія і гобітанські звичаї! Він поцілував Меррі і вийшов разом з Гандальфом.

- Кого можна порівняти з Арагорном? - захоплено мовив Пін. - Тільки Гандальфа. Вони начебто трохи схожі, еге ж? Слухай, роззяво, але ж торбинка твоя ось вона, під ліжком! Ти ж ніс її за спиною, коли ми зустрілися! Блукач, мабуть, її відразу побачив... До того ж у мене є свій невеличкий пакуночок тютюну. Отже, можеш не заощаджувати. Подумати тільки: тютюн з Південної чверті! Набивай люльку. Я збігаю по щось їстівне, а потім, нарешті, побалакаємо досхочу. Чорт його бери! Не можемо ми, Туки і Брендібоки, довго жити на висотах духу!

- Це точно, - погодився Меррі. - Принаймні, я не вмію. Але все ж таки ці висоти, мабуть, досяжні, якщо ми [131] любимо те, до чого серце саме від народження тягнеться. З чогось потрібно починати, а корені в Гобітанії глибоко сидять. Є ще й інші вершини і глибини. А не було б їх, жоден гобіт не міг би жити на втіху. Дуже добре, що ми довідалися дещо про ці речі. Ну, а тепер дай мені мій ки-сетик і люльку з торби - якщо не поламалася...

Арагорн і Гандальф з'явилися до Старшого Цілителя і порадили потримати Фарамира і Еовіну в ліжку подовше і доглядати старанно.

- Еовіна буде пориватися до бою, але їй не можна цього дозволити ще щонайменше днів десять.

- А Фарамир повинен довідатись про загибель батька, - сказав Гандальф. - Але казати всю правду відразу не треба, нехай він не знає про передсмертне божевілля Денетора, доки цілком не одужає. Попередьте очевидців, Берегонда і напіврослика Піна, щоб не наплели чогось передчасно.

- А що робити з другим напівросликом, котрий хворіє? - запитав Старший Цілитель.

- Скоріше за все, завтра він захоче ненадовго піднятися з ліжка, - сказав Арагорн. - Нехай прогуляється з Піном по саду. Вони близькі друзі.

- Дивне плем'я! - зауважив Старший, хитаючи головою. - їх і назгул не бере!

Біля воріт Дому Цілителів юрбилися люди, які чекали на Арагорна. Ледь він устиг повечеряти, як його обступили прохачі: вилікувати родича чи друга, пораненого смертоносною Тінню. Арагорн покликав на допомогу синів Елронда, і вони втрюх допізна ходили з будинку в будинок. По всьому місту уже впевнено говорили: «Король тут, король повернувся!» Його відразу прозвали Ельфійським Самоцвітом, за зеленим каменем Галадріелі, що він носив на грудях; так народ дав йому те саме ім'я, яким колись нарекли його ще при народженні.

Коли сили Арагорна, нарешті, зовсім вичерпались, він нишком вибрався з міста, загорнувшись у плащ, щоб поспати у своєму наметі хоч кілька годин до світанку. Ранком над Білою Вежею підняли стяг Дол-Амроту - білий корабель, немов лебідь на синій хвилі, і городяни, поглядаючи на нього, запитували себе: чи не наснилося їм, насправді, повернення короля? [132]

Розділ 9 ОСТАННЯ НАРАДА

Ранок після битви видався погожий, ясний; легкі хмари плинули в синяві, вітер завернув на схід. Леголас і Гімлі піднялися рано - їм дуже кортіло побачитися з Меррі та Піном.

- Я дуже радий, що вони обоє живі, - так висловився Гімлі. - Нам довелося чимало докласти зусиль заради них, добре хоч, що працювали не даремно!

Ельф і гном поруч увійшли на вулиці Мінас-Тіріту, і перехожі кидали здивовані погляди на незвичайну пару. Їх вражала краса ельфа і його поведіння: він легко йшов по крутій дорозі, наспівуючи, не мружачись від ранкового сонця. Гімлі крокував статечно, погладжуючи бороду і діловито поглядаючи на всі боки.

- Тут знаються на каменярській справі, - зазначив він, вивчивши кладку стін, - але іноді зневажливо ставляться до бруківки, можна було викласти ряди рівніше. Коли Арагорн візьметься наводити порядок, я викличу сюди наших майстрів з-під Гори. Ми йому відбудуємо гідну столицю!

- Не завадило б додати зелені, - сказав Леголас. - Будинки здаються покинутими, коли навколо них нічого не росте. Ти керуватимеш будівництвом, а я надішлю Ара-горну співучих птахів і дерева, що не засинають узимку.

Вони дісталися до Цитаделі, де їх провели до Імраеля. Леголас низько вклонився - він з першого ж погляду визнав у ньому людину ельфійського духу:

- Вітаю тебе, правителю! Давно вже нащадки Німроделі залишили ліси Лорієну, але, виявляється, не всі вони попливли від гаваней Амроту на захід, за Море.

- Так стверджують легенди, - відповів Імраель. - Але діти найпрекраснішого з племен не з'являлися в наших краях з давніх часів. Дивна зустріч у розпалі страшної війни! Що ж привело тебе сюди?

- Я - один з дев'яти, що вийшли з Імладрису разом з Мітрандіром. Але тепер прибули з моїм другом-гномом у загоні Арагорна. Хотілося б побачити наших товаришів, Меррі та Піна, що, як нам сказали, знаходяться нині у твоєму розпорядженні. [133]

- Ви знайдете їх у Домі Цілителів. Я охоче проведу вас.

- Досить, якщо ти даси нам провоза того, - відповів Леголас. - Бо я повинен передати тобі запрошення Ара-горна: він не вважає за можливе з'явитися в місті, а оскільки вам необхідно порадитись, він кличе тебе та Еомера до свого намету. Мітрандір уже там. Арагорн просив не гаяти часу.

- Добре, ми вирушаємо негайно, - відповів Імраель, і вони розлучилися, обмінявшись ще декількома ввічливими словами.

- Шляхетна людина і славний воїн, - промовив Леголас. - Якщо в Гондорі є такі люди нині, який же він був за часів розквіту?

- Та й працювати по каменю тоді краще вміли, - додав Гімні. - Кладка найкраща в найстаріших будівлях. У людей завжди так: почнуть з розмахом, але навесні падають заморозки, влітку - грози, і врожай виходить жалюгідний, зовсім не такий, якого очікували...

- Але все ж таки зерна довго не втрачають силу. Лежать під брудом та гниллю, а згодом гульк! - і проклюнувся паросток, коли й не чекали. Справи людей переживуть нас, друже Гімлі!

- Але це буде лише слабке відображення того, що могли б створити ми!

- Це складна загадка, - промовив Леголас. - Ельфи не знають відповіді на неї.

З'явився присланий Імраелем провідник, і вони попрямували до Дому Цілителів, де й застали обох гобітів у саду. Радісною була ця зустріч; вони трохи погуляли вчотирьох, насолоджуючись тишею та спокоєм ранку, дихаючи свіжим повітрям верхнього, відкритого для всіх вітрів кола міста. Коли Меррі притомився, вони сіли на мурі, обличчям на південь, до Андуїну; гном і гобіти безтурботно теревенили. Леголас мовчав, невідривно вдивляючись в далину. Ріка блищала на сонці і зливалася з зеленню рівнин Лебенніну і південного Ітілієну, а над нею кружляли білі птахи.

- Подивіться! - вигукнув ельф. - Морські чайки летять уверх по річці. Як дивно! Я не бачив чайок, доки не потрапив до Пеларгіру, та й там тільки чув їхній лемент, коли ми готувалися до бою. Я навіть забув на мить про [134] війну - їхні жалібні голоси нагадували про Море. Море! Але його я теж не побачив. У душах ельфів, на самому дні, дрімає туга за Морем, і її небезпечно роз'ятрювати. Не знати мені тепер спокою навіть у найпрекраснішому з лісів...

- Та що ти! - засмутився Гімлі. - Нам ще стільки потрібно зробити і стільки побачити в Средзем'ї. Якби всі ельфи вирушили в путь зі Сріблястої Гавані, світ потьмянів би в очах тих, хто повинен залишитися!

- Потьмянів би і пострашнішав, - додав Меррі. - Не тужи, Леголасе! Завжди знайдуться на землі різні істоти, великі і малі, навіть премудрі гноми, яким ти дуже будеш потрібен. Так я думаю і на це

сподіваюся. Хоча часом мені здається, що найгірше ще попереду. Як же хочеться, щоб усе скоріше скінчилося - і скінчилося добре!

- Не каркай! - втрутився Пін. - Сонце світить, ми усі вільні і живі, і ми разом, принаймні, ще на кілька днів. Давайте краще розповімо один одному про наші пригоди. Давай, Гімлі! Ви тут уже натякали на ваші з Блукачем діяння. Тепер ми жадаємо подробиць!

- Знаєш, коли світить таке сонечко, якось не хочеться ворухити похмурі спогади, - відповів Гімлі. - Якби я знав заздалегідь, що на мене чекає, найсвятіша дружба не змусила б мене ступити на Стежину Мерців!

- О, - стрепенувся Пін, - Арагорн теж згадував цю саму стежку. Можеш ти пояснити, що це таке?

- Хіба що тільки заради тебе. Зі мною там відбувся ганебний випадок. Я, Гімлі, син Глоїна, вважав себе стійкішим за людей, а під землею - навіть за ельфів. І я ганебно осоромився! Якби не підтримка Арагорна, не дійшов би до кінця...

- Воля Арагорна і твоя любов до нього, - зауважив Леголас. - Хто б не познайомився з ним, неодмінно полюбить, кожен по-своєму, навіть та холодна красуня з Рохану. Ми залишили Дунхарран на світанку того дня, коли ти прибув туди, Меррі, і страх так здолав людей, що ніхто не вийшов провести нас, крім цієї відважної дівчини, - а зараз вона лежить тут, важко поранена. Розставання було тяжким, боляче було навіть дивитися...

- Ну, а мене поглинали власні переживання, - зізнався Гімлі. - Ні, ні, про цю частину походу я говорити не бажаю!

Пін і Меррі не відставали, і зрештою Леголас сказав: [135]

- Добре, спробую я вгамувати вашу цікавість. До речі, примари мене нітрохи не злякали - вони були такі жалюгідні!

Він коротко розповів гобітам про перехід по Стежині Мерців, про зустріч під каменем Ерех, про стрімкий похід на дев'яносто три ліги до Пеларгіру над Андуїном.

- Чотири дні і чотири ночі ми їхали без відпочинку, а на п'ятий день, уже в Привражжі, в тіні Мордору, мені стало веселіше: примарне військо явно зміцніло і виглядало тепер цілком грізно. Були там і верхівці, і піхота, рухалися вони швидко, безшумно; очі їхні палали. Біля Ламедону вони обігнали нас і пішли б уперед, але Арагорн утримав їх. «Навіть примари підкоряються йому, - подумав я. - Значить,

вони нам ще знадобляться». Минув ще один день, напівтемний, і наступний, коли сонце зовсім не зійшло, а ми все мчали; переправилися через Сіріл та Рінгло і на третій день дісталися до Лингіру в гирлі Гілрайни. Там ламедонці обороняли броди від умбарських корсарів і харадримів, що припливли знизу по Ріці. Побачивши нас, і свої, і вороги почали розбігатися, нажахані: вони вважали Арагорна за «короля примар». Тільки Ангбор, правитель Ламедону, насмілився зустріти подібних гостей. Арагорн велів йому зібрати воїнів, пропустити примарне військо і пливати за ним, якщо вистачить духу. «Ви будете дуже потрібні спадкоємцю Ісілдура в Пеларгірі», - сказав Арагорн.

Ми перейшли Гілрайну, переслідуючи наляканих союзників Мордору, і на тім березі хотіли трохи відпочити. Але незабаром Арагорн став квапити нас: «Мінас-Тіріт в облозі! Ми можемо спізнитися!» Не чекаючи ранку, ми помчали щодуху по рівнинах Лебенніну...

Леголас зітхнув і, подивившись на південь, тихо проспівав:

- Срібляться ріки, Целос та Еруї,
у зелених лугах Лебенніну.
Вітер з Моря
буйнії трави хилить додолу.
В золотії дзвіночки, меллос та альтирін,
у зелених лугах Лебенніну
вітер з Моря
тихесенько дзвонить. [136]

У піснях луги Лебенніну названі зеленими, але у п'ятмі вони здавалися сірими. По широкій дузі, зминаючи траву і квіти, ми гнали супротивника до ранку і наступного дня, а надвечір вийшли до Великої Ріки. Я серцем зрозумів, що Море зовсім близько; води Андуїну розлилися широко, незліченні зграї птахів гніздилися по берегових укосах. І там, собі на лихо, я почув чайок. Адже прекрасна володарка Лорієну попереджала мене! Лемент чайок звучить у моїй душі...

- А я на птахів уваги не звертав, - підхопив Гімлі. - Там саме зав'язалася пристойна сутичка. Біля гавані Пеларгіру стояв флот Умбара: п'ятдесят великих кораблів і безліч всіляких суденець. Вороги,

тікаючи, встигли підняти в Пеларгірі переполох. Деякі судна відпливли, намагаючись піти вниз по річці або сховатися на тому березі, багато малих суден підпалили, щоб нам не дісталися. Але харад-рими, притиснуті до гаваней, вирішили битися - і билися люто. Вони нападали, сміючись - їх було набагато більше. І тоді Арагорн, підвівшись на стременах, громовим голосом закричав: «До мене! До мене, в ім'я Чорного Каменя!» І отут примарна рать кинулася вперед, подібна до гірської лавини. Я чув глухі заклики труб, шелест голосів, немов відгомін забутих битв. Синювато виблискували мечі; я так і не з'ясував, чи не затупилися вони протягом століть: головною зброєю примар виявився жах. Спершу вони захопили судна біля причалів, потім переметнулися на ті, що стояли на якорі посередині річки; матроси, очманівши від жаху, стрибали за борт, залишалися тільки веслярі-невільники, прикуті до весел. Без найменших перешкод, розбиваючи доценту переляканих бандитів, ми досягли берега. Арагорн послав на кожну галеру по одному з дуна-данів, вони звільнили веслярів і заспокоїли їх. Ще до кінця цього похмурого дня нам стало ні з ким битися. Хто не потонув, той загинув у сутичці - усі бігли на південь, сподіваючись пішки дістатися додому. Дивним, незрозумілим здалося мені, яким чином примари, породження тьми, що сіють жах, допомогли зруйнувати плани Мордору! Ми перемогли супротивника його ж зброєю...

- Так, це дивно, - підтвердив Леголас. - Я не зводив очей з Арагорна і думав, яким непереможним володарем міг би він стати, одержавши Перстень Влади. Недарма Ворог так боїться його! Але шляхетність душі - якість, не [137] зрозуміла Саурону. Адже Арагорн походить з роду прекрасної Лючієні. Потомство його не згасне в віках!

- Гноми століттями час не рахують, - промовив Гімлі, - але це правда; Арагорн був прегарний. Весь ворожий флот потрапив до його рук, він зійшов на борт найбільшого корабля і велів грати збір. Воїнство тіней вишикувалося на березі. Вони мовчали, їх не було видно, тільки очі горіли, відбиваючи полум'я палаючих човнів. Арагорн звернувся до них: «Слухайте спадкоємця Ісіддура! Ви виконали клятву. Повертайтеся до себе і ніколи більше не з'являйтеся в долинах. Ідіть з миром!»

Вождь померлих виступив наперед, переломив списа і кинув уламки на землю. Потім поклонився, завернув коня, сіра хмара його

воїнства стала віддалятися і зникла, немов розвіяна вітром. Мені здалося, начебто я спав і от тільки зараз прокинувся.

Тієї ночі ми відпочивали, а інші працювали. На кораблях було звільнено безліч бранців, серед них чимало гондорців, захоплених під час грабіжницьких набігів, до Андуїну підтягувалися великі загони з Лебенніну та Ітіліену, прибув Ангбор з Ламедону з кіннотою - страх перед примарами розсіявся, і тепер вони прагнули допомогти спадкоємцю Ісіддурі, чиє ім'я було в усіх на устах і приваблювало, як вогонь вночі.

Оце й усе. Протягом вечора та ночі приготували човни, зібрали людей, а ранком ми попливли вгору по річці. Здається, начебто сто років проминуло, але ж все це відбулося лишень позавчора, вранці шостого дня після відходу з Дунхаррану. Арагорн увесь час підганяв, квапив... «Від Пеларгіру до Харлонду сорок дві милі, - повторював він. - А прибути треба вранці, інакше всьому кінець!»

На веслах сиділи тепер вільні люди, і працювали вони в повну силу. Але ми пливли проти течії, і хоча в пониззях вона не занадто сильна, нам дуже не вистачало вітру. Тому навіть перемога в Пеларгірі не радувала мене, а Леголас сміявся: «Вище голову, нащадку Даріна! Пригадай прислів'я: найтемніше перед світанком!»

Але на яких підставах він сподівається на світанок, не пояснював. Ніч нічим не відрізнялася від дня, день від ночі. Вдалині на півночі під хмарами билася величезна заграва, і Арагорн мовив: «Мінас-Тіріт палає!» Близько півночі дещо змінилося. Досвідчені моряки з Лебенніну, [138] подивившись на південь, пророчили зміну погоди і вітер з Моря. Ще задовго до світанку на щоглах поставили вітрила, і вітер наповнив їх. Ми попливли швидше, і на зорі носи наших кораблів уже бадьоро різали і спінювали воду. О третій годині по сходу сонця ми при гарному вітрі і сонячній погоді пристали в Харлонді, розгорнули прапор... Великий був день і пам'ятна година, що б не відбулося далі.

- Великих діянь час не применшує, - підтримав Леголас. - Перехід по Стежині Мерців - подвиг, і подвигом залишиться, навіть якщо нікому буде співати про нього.

- Звичайно, так може статися, - кивнув Гімлі. - Арагорн і Гандальф сильно стурбовані. Цікаво, що вони там вирішують? Мені, так само як і Меррі, хочеться, щоб війна скоріше скінчилася. Але якщо ще потрібно буде, я піду з усіма, щоб не зрадити честі свого племені.

- Також і я, - мовив Леголас. - І ще заради любові до короля.

Друзі замовкли і довго ще сиділи в тихому саду, занурені кожен у свої думки. А тим часом воєначальники радилися в наметі Арагорна.

Попрощавшись з Гімлі та Леголасом, Імраель негайно послав попередити Еомера, і вони вдвох поспішили на заклик Арагорна. Його намет стояв неподалік від місця загибелі Теодена. Крім Арагорна і Гандальфа, там уже знаходилися сини Елронда, також викликані на раду.

- Насамперед я повинен переказати прощальні слова намісника Гондору, - почав Гандальф. - «На якийсь час ви, можливо, і здобудете перемогу, - сказав він, - але ви не знаєте усієї сили Чорного Замку. Весь схід під його владою, і усі вони підуть на вас». Я не вважаю це приводом для розпачу, але нам варто визначити, скільки в цьому правди. Палантіри не брешуть, навіть Володар Барад-Дуру не примусить їх до цього. Але він може з їхньою допомогою показати людині, що слабшає духом, картини, котрі сам захоче, або примусити помилково зрозуміти те, що показане. Втім, я не сумніваюся, що, побачивши могутні сили, зібрані в Мордорі і безупинно зростаючі, Денетор побачив правдиву картину. Нас усіх ледь вистачило, щоб вистояти під першим серйозним натиском. Наступні напевно будуть сильніші. У цій війні, як вірно помітив Денетор, у нас немає надії на остаточну перемогу. Зброєю ми її [139] не доможемося - ані відсиджуючись у місті і відбиваючи облогу за облогою, ані роблячи вилазки за Ріку, де ворог має велику перевагу. Інших способів у нас немає. Обережність радить зміцнити всі наші фортеці і чекати. Тим самим вдалося б, мабуть, ще трохи виграти часу для продовження нашого життя.

- Тобто ти пропонуєш замкнутися в Дол-Амроті, Мінас-Тіріті чи Дунхаррані і сидіти, як сидять діти в твердині з піску, чекаючи сильної хвилі? - запитав Імраель.

- Для вас у такій пропозиції не було б нічого нового. Саме це ви і робили при Денеторі, чи не так? Але я казав: так радить обережність. Я ж не прихильник подібної обережності. Важливо тільки зрозуміти, що повної перемоги силою зброї нам не домогтися. Але є ще й інші шляхи. Пам'ятайте, що головна пружина всіх починань Мордору - Перстень Влади, опора Барад-Дуру, надія Саурона!

Ви всі добре інформовані і можете ясно уявити собі стан справ. Якщо Воров здобуде Перстень, наша мужність виявиться марною; Саурон отримає повну і швидку перемогу і до кінця світу не залишиться надії на подолання його влади. Але якщо Перстень буде знищено, Саурон загине: адже він втратить найціннішу частку своєї сили, невіддільну від його ества; все, чого він домогся за допомогою Персня, розпадеться, і він буде повалений навіки, стане лише злим духом, позбавленим оболонки.

Можуть у майбутньому з'явитися й інші виплодки зла, адже Саурон був лише слугою і поплічником справжнього Володаря Тьми, але не будемо заглядати в майбутнє, доки тут і зараз не винищимо весь бур'ян, щоб залишити нащадкам ріллю, готову для сівби. А як вони розпорядяться спадщиною - вже не наш клопіт, на це ми вплинути не зможемо.

Саурон усе це добре знає. Йому відомо, що загублений ним скарб знову вплив з глибин часу. Але де він? Довідатися про це йому поки що не вдалося, і його мучать сумніви. Якщо Перстень у нас, між нами є люди досить сильні, щоб ним скористатися. Чи правильно я здогадався, Арагорне, що ти викликав Ворога через палантір Ортханку?

- Перед від'їздом з Гірського Рогу я вирішив, що час настав і палантір не випадково потрапив до мене. Це сталося за десять днів після того, як Хранитель Персня пішов [140] від водоспадів Раурос на схід. Я задумав відвернути Око Саурона від його земель. Нечасто викликали його на бій з того часу, як він відновив Чорний Замок. Але якби я знав, як швидко прийде відповідь, то, мабуть, не ризикував би. Доля Мінас-Тіріту висіла на волосині.

- Я одного не розумію, - сказав Еомер. - Ти, Гандальфе, вважаєш, що всі зусилля будуть даремні, якщо Саурон відшукає Перстень. Та хіба він не відмовився б від свідомо невдалого нападу, підозрюючи, що Перстень у нас?

- Він не впевнений, - пояснив Гандальф. - Також він не збирався марно очікувати, поки супротивник зміцніє, як це робили ми. Користатися Перснем ми навчилися б не відразу. До того ж він може мати лише одного справжнього хазяїна. Можливо, Саурон розраховує, що між нами виникне суперечка за володіння Перснем; якби переміг найсильніший, відіпхнувши усіх інших, Саурон, вчасно це врахувавши, міг би дещо вигадати. Тому він напоготові. Він багато бачить, багато

чує. Назгули продовжують кружляти над нами. І сьогодні вдосвіта вони літали над Пелен-нором, хоча втомлені люди міцно спали і їх не почули. Ворог усе помічає: відродження зламаного меча, сприятливий для нас вітер з Моря, несподіваний розгром ударних загонів, загибель вождя назгулів. Око невідривно стежить за нами, воно осліпло до всього іншого. І нам потрібно відволікати його увагу на себе якомога довше. У цьому і полягає моя рада: Персня ми не маємо, мудрість (чи нерозсудливість?) підказала нам відіслати його туди, де він може бути знищений, а не чекати, доки він знищить нас. Тепер нам залишається відволікати Саурона від єдиної дійсної для нього небезпеки, підкріпивши у такий спосіб можливості Хранителя Персня, щоб він виконав своє призначення.

Можна продовжити те, що почав Арагорн, змусити Ворога випустити останні стріли із сагайдака: виманити у відкрите поле, нехай залишить без заслону власні володіння. Для цього доведеться, не гаючись, виступити йому назустріч. Ми послужимо йому принадою, він неминуче вважатиме нашу зухвалість свідченням появи Персня. І він подумає: «Ось як! Занадто поспішно і занадто далеко зайшов новий хазяїн. Нехай підійде ближче, а тоді я його заману в пастку, звідки йому не виплутатися, і розтопчу [141] його, а скарб, що він з таким нахабством привласнив, знов стане моїм, тепер уже назавжди!»

На жаль, коли риба і потрапляє на гачок, принада залишається в її пащі. Скоріше за все, ми загинемо далеко від друзів і рідного краю і не побачимо наслідків перемоги. Але, на мою думку, обов'язок велить нам діяти саме так. До того ж, сидячи тут, ми загинемо напевно, загинемо, знаючи, що новим, кращим дням ніколи не бувати.

Довго, довго мовчали семеро радників. Нарешті першим заговорив Арагорн:

- Я почав, мені і йти до кінця. Ми зараз на межі між порятунком і загибеллю; якщо завагаємось - неминуче впадемо. Варто прислухатися до Гандальфової поради. Якби не він, усе давно пропало б. Нині його давнє протиборство з Сауроном дійшло до останньої межі. Але я не наполягаю. Вирішуйте кожен для себе.

Ерлоїр відповів відразу:

- Ту саму раду передавав тобі батько наш Елронд. Для того ми і поспішали сюди з далекої півночі. Невже ми повернемо назад? Ми з тобою!

- Я не все збагнув, - промовив Еомер, - і мало розуміюся на складних і таємних справах. Але я знаю: Арагорн врятував мене і моїх людей. Ми підемо за ним.

- Ну, а я вважаю себе підлеглим Арагорна, - сказав Імраель. - Навіть якщо він не наполягає, я піду за ним. Але поки що я заміню Намісника Гондору і повинен подбати про місто і народ. Тут потрібна обачність. Якщо іскра надії ще жевріє, прикро буде повернутися з перемогою до сплюндрованої країни та зруйнованого міста. А якщо ми всі підемо в похід, це може статися. Судячи з відомостей Еомера, на правому крилі супротивника залишилася ще одна армія. Цілісінька!

- Я і не пропоную залишати місто беззахисним, - пояснив Гандальф. - Для здійснення нашої мети не потрібно насправді погрожувати Сауронові, треба лише спокусити його. Важливіше за все - швидкість. Скільки людей ви можете зібрати і приготувати - щонайбільше за два дні? Це повинні бути люди хоробрі, що усвідомлюють небезпеку і готові добровільно йти їй назустріч.

- Люди втомилися, дуже багато поранених, і тяжких, і легких, - відповів Еомер. - Я втратив багато коней, це [142] теж ускладнює справу. Боюся, більше двох тисяч не зберу - адже стільки ж потрібно залишити для оборони.

- Ми можемо розраховувати на підкріплення, - додав Арагорн. - Чотири тисячі надійдуть з Пеларгіру через Лоссарнах під командою Ангбора. Якщо вирушаємо післязавтра, вони ще застануть нас. Приблизно стільки ж пливе зараз по Ріці, на човнах, кораблях і на всьому, що плаває; вітер попутний, значить, і вони незабаром висадяться тут. Вранці я вже бачив у Харлонді перші вітрила. Думаю, загалом можна буде зібрати тисяч сім кінних і піших та ще залишити в Мінас-Тіріті навіть більше війська, ніж було на початку війни.

- Брату зруйновано, - нагадав Імраель. - Де знайти працівників, щоб відбудувати її як слід?

- В Ереборі, у володіннях Даїна, - відповів Арагорн. - Якщо все відбудеться на краще, я споряджу потім Гімлі, сина Глоїна, до Самотньої Гори з проханням надіслати сюди кращих майстрів. До того ж міцність духу важливіша, ніж міцність воріт: не втримає ворога ніяка твердиня, якщо захисники ослабнуть...

На тому нарада і скінчилася: було вирішено вирушати через два дні, взявши, якщо можна буде зібрати, сім-вісім тисяч війська,

переважно піхоти, бо в горах, куди вела їхня дорога, кінноті було тісно. Арагорн мусив відібрати близько двох тисяч воїнів з південних провінцій; Імраель пообіцяв три з половиною тисячі, Еомер - п'ятсот чоловік, що втратили коней і були здатні подорожувати пішки, та окрім того п'ятсот добірних кіннотників; вести їх мав він сам. Дунадани та лицарі Дол-Амрота склали другий кінний загін. Загалом шість тисяч піхоти і тисяча кінноти. Основні сили роханців - хто зберіг коней і сам уцілів - повинні були охороняти Західний Тракт від ворога, що засів в Ано-рієні. Відразу ж після наради були послані розвідники на північ і схід, з'ясувати, що діється на землях між Оспіліа-том і шляхом на Мінас-Моргул.

Коли закінчили підраховувати, видали усі необхідні розпорядження і визначили терміни, Імраель раптом розреготався:

- Подумати тільки! Кращого жарту історія Гондору не знала! Виступати з сімома тисячами - а це за давніших літ ледь вважали б за передову розвідку! - на штурм гірських [143] хребтів і неприступної твердині! Двобій дитини з паличкою і воїна в повному обладунку! Якщо володар Мордору дійсно знає так багато, як стверджує Мітрандір, він зараз, мабуть, трясеться не від страху, а від сміху, впевнений, що розчавить нас одним пальцем, як настирливу осу!

- Скоріше, він спробує впіймати осу, щоб вирвати в неї жало, - уточнив Гандальф. - До того ж серед нас є такі, чиє ім'я значить на війні більше тисячі озброєних до зубів солдатів. Ні, Саурон сміятися не буде.

- Та й ми не будемо, - підхопив Арагорн. - Для жарту це занадто гірко. Та й не жарт це - останній хід у небезпечній грі...

Він витяг з піхов Андріл і здійняв його до сонця.

- Ти не повернешся до піхов, поки не скінчиться остання битва!

Розділ 10 БІЛЯ ЧОРНОЇ БРАМИ

Два дні по тому ополчення зібралося на полях Пелен-нору. Банди Саурона насунулися було з Анорієну, але, атаковані і розбиті роханцями, відступили майже без бою на Кайр-Андрос; а невдовзі підтяглося підкріплення з півдня, і тепер Мінас-Тіріт можна було вважати надійно захищеним. Повернулися розвідники і підтвердили, що аж до самого Роздоріжжя за Андуйном ворога не видно. Усе було приготовано до останнього випробування.

Йшли всі: Гандальф, дунадани, сини Елронда - у передовій охороні, Леголас і Пмлі на одному коні - у загоні Арагорна, йшов і Берегонд, виключений із сторожі Білої Вежі, не чекаючи суду за свою провину. Разом з ним, як гондорський воїн, ішов і Пін. А от Меррі не взяли!

- Нічого ганебного тут немає, - втішав його Арагорн. - Ти ще не одужав як слід. Гобітанію серед нас буде представляти Пін. Ти заслужив уже найбільшу славу, а він, хоча і поведився гідно, не встиг зрівнятися з тобою. І заздрити йому не треба: справа небезпечна. А втім, ваша безпека теж поки ще не зміцніла.

І ось Меррі з Бергілем, сином Берегонда, стояли біля брами, проводжаючи ополчення. Шикувалися ряди, рівнялися [144] шеренги; Меррі здаля угледів Піна - маленьку вертку фігурку серед рослих добровольців Мінас-Тіріту.

Заграли сурми, військо рушило. Полк за полком, ескадрон за ескадроном проходили, прямуючи на схід. Давно вже останні ряди зникли на дорозі до Оськіату, а Меррі, замислений, все стояв на тому ж місці. Відблиски сонця ще позначали вдалині вістря списів та шоломів, потім і вони згасли, а гобіту так не хотілося повертатися до міста... Всі близькі його серцю пішли, розтанули в диму, що затяг обрій, і не було надії знову побачитись. Від туги і горя знову занила поранена рука; Меррі відчув себе старим, немічним, а сонце, ранкове сонце, здавалося, світило напрочуд тьмяно.

Він здригнувся від дотику: Бергіль поклав руку йому на плече.

- Ходімо, славний періане. Ти ще нездоровий, як я бачу. Ходім, я проведу тебе до Дому Цілителів. Не сумуй! Наші повернуться. Ніхто не

переможе людей Мінас-Тіріту, тим більше коли з ними Елессар, Скарб Ельфів... та ще й Берегонд, воїн Вежі!

Ще до полудня ополчення досягло Осгіліату. Там працювали майстри та робітники, усі, кого пощастило відшукати: одні лагодили пороми і мости зі зчеплених човнів, наведені ворогом і частково спалені при втечі, інші впорядковували запаси на складах, збирали військову здобич; треті на східному березі річки швидко насипали захисні вали. Переправившись через Андуйн біля руїн стародавнього Осгіліату, передовий загін рушив по дорозі, що колись з'єднувала блискучі твердині Сонця-на-Заході та Мі-сяця-на-Сході, нині Мінас-Моргул, що стереже прокляту долину Привражжя. За п'ять миль від Осгіліату стали табором, але кіннота попрямувала далі і до вечора зупинилася біля Роздоріжжя. У колі старих дерев панувала повна тиша, супротивник не з'являвся, не чуто було криків чи вереску, не свиснула через кам'яні завали жодна стріла. І все ж дерева, камені, листя не просто мовчали - вони сторожко прислухалися. Сонце спокійно заходило за Андуйном, білі вершини гір світилися рожевим вечірнім рум'янцем у голубій далині, але над горами Ефель-Дуат лежали тінь і морок.

Арагорн розставив сурмачів на початку кожної з чотирьох доріг, що вибігали з кільця Роздоріжжя; вони заграли [145] дзвінкий заклик, а потім виголосили: «Законний правитель Гондору повернувся! Король вступає у володіння!» Огидну пику скинули і розбили, а колишню голову короля повернули на плечі статуї, зберігши вінці з білих і золотавих квітів; блюзнірські знаки з постаменту зішкребли і змили.

На вечірній нараді Імраель запропонував спробувати взяти Мінас-Моргул. Перевал за ним був зручнішим для нападу, ніж Чорна Брама на півночі. Гандальф рішуче заперечив, посилаючись на недобру славу долини Моргулу, де отруєне повітря породжувало божевілля, і на останні новини, привезені Фарамиром. Якщо Хранитель Персня обрав саме цей напрямок, не можна привертати до нього увагу Кривавого Ока. Тому було вирішено тільки залишити біля Роздоріжжя заслін на випадок, якби ворог вирішив через Моргульський перевал вислати свої війська; у заслін призначили найкращих лучників, знайомих з лісами Ітілієну. Вранці, коли всі загони наздогнали передовий, Гандальф і Арагорн з охороною все ж таки під'їхали до входу в долину і подивилися здаля на твердиню. Вона стояла темна і тиха - орки та інші

слуги Саурона, що колись населяли її, загинули під Мінас-Тірітом, назгули були десь далеко. Але й у порожній долині ще не вивітрився дух ворожості і погрози. Гондорці зруйнували арку мосту, підпалили луги отруйних квітів і поспіхом повернулися до своїх.

Наступного дня, третього від початку походу, рушили по тракту на північ. Від Роздоріжжя до Мораннону було близько ста ліг, і ніхто не міг передбачити, що їх очікує на цьому шляху. Йшли обережно, однак не криючись, по дорозі вперед висилали кінну розвідку, по узбіччях - пішу; вони старанно оглядали лісову хащу, яри і лощини, над якими нависав сумовитий довгий хребет Ефель-Дуат. Погода стояла гарна, вітер усе ще дув із заходу, але ніщо не могло розвіяти морок і туман над Похмурими горами; іноді над ними здіймалися чорні дими і довго висіли в небі.

За порадою Гандальфа сурмачі час від часу повторювали оголошення: «Володар Гондору повернувся! Беззаконні загарбники, йдіть геть!»

- Треба говорити точніше, - запропонував Імраель. - Не «володар Гондору», а прямо - «король Елессар». Нехай [146] він поки що і не коронований, на Ворога це ім'я справить більше враження!

З цього дня вони тричі на день оповіщали ліси Ітілієну про повернення короля Елессара. На виклик ніхто не відгукувався, вони просувались, здавалося, без перешкод, однак тривога з кожною пройденою милею сильніше гнітила всіх, від воєначальників до останнього солдата. Під кінець другого дня шляху від Роздоріжжя вперше з'явився ворог: велика банда орків і східних варварів спробувала напасти на передову охорону; це сталося на тому самому місці, де Фарамір нападав на харадримів - дорога тут урізалася в гори вузьким коридором. Але розвідники, досвідчені вояки з Еннет-Аннун, вчасно помітили засідку, і вона перетворилася на пастку для орків: кіннота обігнула їх по широкій дузі і поклала більшість на місці; недобиті розбіглися. Але командири не особливо зраділи з цього успіху.

- Це було навмисно зроблено, - сказав Арагорн, - щоб вселити в нас хибну впевненість у слабкості супротивника, а не для того, щоб зупинити нас...

Увечері після бою з'явилися назгули і почали стежити за просуванням війська; вони літали високо, і тільки Леголас зміг розгледіти їх, але люди помітили, що тіні почали густішати, а сонце

немов пригасло. Хоча примари Персня не знижувалися і не витрачали своїх жахливих криків, від страху, посіяного ними, позбавитись було дуже важко.

Так тягся час і тягся цей приречений похід. На четвертий день від Роздоріжжя, тобто на шостий від початку походу, вони перетнули кордон живих лісів і ступили на спустошені землі, початок перевалу Кіріт-Горгор; звідси драговини і пустища тяглися до самих підніж Надрічного узгір'я. У цьому царстві зневіри людям слабкішим почала зраджувати відвага. Молоді хлопці із Західної марки Рохану і хлібороби Лоссарнаха звикли з дитинства вважати Мордор скоріше символом зла, нічим не зв'язаним з їх повсякденним життям. І раптом страшний сон виявився моторошною дійсністю; нещасні не могли зрозуміти ані сенсу походу, ані потреби власної участі в ньому. Арагорн не гнівався на них.

- Повертайтеся, - сказав він їм. - Але якщо хочете уникнути остаточної ганьби, я даю вам завдання. Йдіть на [147] південний захід, до Кайр-Андросу, і утримуйте його, щоб прикрити землі Гондору та Рохану.

Дехто, засоромившись, в останній момент переміг страх і залишився. Інші вирушили виконувати доручення, зрозуміле і не занадто важке як на їхні сили. Тепер у загоні, що збирався штурмувати Чорну Брану Мордору, залишилося тільки шість тисяч.

Рухалися повільно, очікуючи з хвилини на хвилину якої-небудь відповіді на виклик; трималися щільною колоною: висилати розвідку тепер не мало сенсу. Ввечері п'ятого дня від Роздоріжжя востаннє стали табором, розпалили багаття з хмизу і сухих трав, але навіть такого палива годі було зібрати на спустошеній землі. Ніч минула без сну, люди, прислухаючись до скигління вовків, відчували присутність якихось істот, що зачаїлися поблизу. Вітер ущух, повітря завмерло. Нічого не було видно, хоча небо посвітліло і місяць уже підріс - дим і випари піднімалися від землі. Ближче до ранку повіяв північний вітер, несучи з собою різкий холод. Нічні спостерігачі сховалися, околиці, здавалося, вимерли. На півночі, серед чорних смердючих воронок з'явилися величезні насипи шлаку, щебеню, спопелілої землі - сліди кротової роботи невільників Мордору; на півдні, вже зовсім близько, між двома високими хижими вежами сутенів провал Кіріт-Горгору, Навіженої Ущелини. Тут військо Мінас-Тіріта зійшло зі старого тракту,

що звертав на схід, і, оминувши жужільні відвали, попростувало до Мораннону з північного заходу, повторюючи шлях Фродо.

Стулки величезних воріт під крутою дугою арки були щільно зімкнуті. На вежах - Зубах Мордору - ані душі. Отже, мета божевільного походу була досягнута: вони стояли перед твердиною настільки могутньою, що навіть якби мали стінопробивні машини, марні були б спроби взяти її. А в горах навколо Мораннону причаїлися тисячі ворожих солдатів, а в темній ущелині чигали таємні сили... Та ще й усі назгули кружляли над Зубами Мордору; за непроханими гістьми стежили, але Ворог, як і раніше, не подавав ознак життя.

А тим часом, почавши гру, треба було дійти до її кінця. Арагорн вишикував своїх людей, як дозволяла місцевість - уздовж і по верху двох довгих пагорбів, утворених камінням і землею, насипаною орками за довгі роки старанної [148] роботи. Під пагорбами замість рову тяглося болото, повне смердючої бридоти. Коли усі стали по місцях, Гандальф, Арагорн, сини Елронда, ярл Еомер та Імраель з Дол-Амроту з невеликим почтом, із прапором, герольдами і сурмачами виїхали вперед; з ними вирушили також Леголас, Гімлі і Перегрій Тук - щоб усі племена, що уклали союз проти Мордору, мали своїх очевидців на переговорах.

Вони наблизилися до Мораннону настільки, щоб їх було добре чути; розгорнули прапор, заграли сурми. Герольди стали викликати супротивників, котрі чатували за стінами:

- Покажіться! Ми прибули відновити справедливість. Нехай володар Мордору вийде поговорити з нами! Бо він винен у нападі на Гондор і в руйнуванні його. Король Гондору бажає, щоб він виправив скоєне і залишив його володіння! Покажіться, ми ждемо!

Довго ні голосу, ні лементу, ні шепоту не чулося у відповідь на зухвалий виклик. Одначе Саурон все розрахував заздалегідь і збирався погратися з мишею, перш ніж встромити пазурі. Коли герольди вже збиралися повертатися до своїх, тишу порушив протяжливий гуркіт, немов обвал зірвався в горах, а потім завило безліч рогів - каміння задвигтіло, люди були приголомшені. З голосним брязкотом відчинилася одна стулка воріт, і з них виїхав посланець Чорного Замку: людина відразливої зовнішності, на чорному жеребці - мерзенна bestія з вищиреними зубами і роздутими ніздрями злобливо косила кривавим оком. Вершник, загорнутий у чорний плащ, у високому шоломі з чорного металу, був не примарою, а живою людиною. Імені його не зберегли ані-пісні, ані легенди, та й сам він забув назватися, коли сказав: «Я - посланець Саурона».

Однак згодом розповідали, що був він з так званих чорних нуменорців, тих, що, оселившись у Середзем'ї, захопились таємницями чорнокнижників і вшанували Саурона за часів його першого піднесення. Цей виродок перейшов на службу Барад-Дуру відразу ж після повернення Саурона, здобув його прихильність завдяки своїй спритності і піднімався дедалі до вищих та вищих посад. Він опанував чорну магію і добре розумів задуми свого пана, а жорстокістю сам перевершував орків. От кому володар Мордору доручив виїхати назустріч Арагорну, в оточенні солдатів, одягнених у все чорне, під прапором, позначеним страшним [149] символом Кривавого Ока. Зупинившись за кілька кроків, він оглянув Арагорна прищуленим поглядом і голосно зареготав:

- Чи є в цій череді хто-небудь, гідний розмовляти зі мною? Чи хоча б досить тямущий, щоб мене зрозуміти? Може, ти? Щоб назватися королем, мало причепити зелене скельце й оточити себе озброєним набродом. Такою бандою може похвалитися будь-який розбійник!

Арагорн, не відповідаючи ані слова, подивився прямо в очі слугі Саурона; погляди їхні схрестилися, і хоча Арагорн не торкався зброї, взагалі не ворухнувся, посланець Мор-дору похитнувся і відступив, немов ухиляючись від удару.

- Я - герольд і посол, мене не можна торкати!

- В тих краях, де дотримуються звичаїв, - мовив Ган-дальф, - жоден посол не дозволив би собі говорити таким чином. Але тобі ніхто

не загрожує, доки тривають переговори. А потім усе буде залежати від розсудливості твого пана.

- Ага, ось воно що! - почав посол. - Виходить, ти заступник цієї компанії, бороданю! Ми давно стежимо за тобою, знаємо, які змови і злісні інтриги ти плетеш проти нас, сам тримаючись на безпечній відстані! Але цього разу ти висунув свого носа занадто далеко, Гандальфе, і тепер узнаєш, що буває з тими, хто виступає проти Саурона Великого. У мене є кілька дрібних подарунків, що він доручив передати тобі, якщо ти вирішиш сам з'явитися до Мораннону.

Посол кивнув одному із солдатів, і той подав йому згорток, обвитий чорною тканиною.

Посланець Мордору не поспішаючи розгорнув тканину, і товариші Арагорна побачили спершу короткий меч-кинджал Сема, потім сирій ельфійський плащ, а потім кольчугу з мітрілу, що Фродо носив завжди під курткою. У друзів Хранителя потемніло в очах, час зупинив свій біг, остання іскра надії згасла. Пін, що стояв за Імраелем, смикнувся вперед, не стримавши вигуку.

- Тихо! - суворо зупинив його Гандальф. Посланець Мордору глумливо засміявся:

- А, ти притяг за собою ще одного недоростка? Важко зрозуміти, яка тобі користь від них! У всякому разі, посилати їх шпигунами до Мордору - верх безглуздя! Але я вдячний цьому чутливому коротуну: виходить, він бачить [150] ці речі не вперше. Тепер вам не вдасться заявити, що ви їх не знаєте!

- Я і не збирався, - відповів Гандальф. - Звичайно, я знаю ці речі і всю їхню історію. Але ти, гідний представник Мордору, при усій своїй похвальбі, нічого про них не знаєш! Навіщо ти приніс їх?

- Обладунок гномів, плащ ельфів, кинджал давно повалених королів заходу і вивідач із зубожілої Гобітанії... а, ти здригнувся! Так-так, про цю місцинку нам теж усе відомо. Прямі докази змови! Можливо, той, хто носив ці речі, вам не потрібний... чи він вам не байдужий? Якщо так, то раджу скористатися залишками здорового глузду: Саурон зі шпигунами панькатись не стане, доля недоростка залежить від вас!

Ніхто не відповів йому, але посол Мордору помітив блідість на їхніх обличчях і жах в очах. Він знову засміявся, задоволений: удар потрапив у ціль.

- Все ясно! Отже, він вам потрібен. Може, доручене йому завдання мало особливу вагу? Як бачите, він його не виконав. Тепер він зазнає кари, повільного, на багато років розтягнутого катування, якими славиться Чудовий Замок, і ніколи не вийде на волю, хіба що ми вирішимо показати його вам, зломленого і занепалого духом, щоб ви пошкодували про власне безрозсудство. Так буде, якщо ви не виконаєте наших умов.

- Виклади їх, - промовив Гандальф спокійно, але ті, хто стояв ближче, бачили, яким старим, втомленим, остаточно понівеченим здавався маг. Ніхто не сумнівався, що він виконає умови Барад-Дуру.

- Отже, - почав посол Саурона, обводячи обличчя супротивників знущальним поглядом, - слухайте! Банда гондорців і їхніх обморочених союзників негайно відступає за Андуїн, попередньо давши клятву ніколи не піднімати зброї на Саурона Великого, відкрито або таємно; усі землі на схід від Андуїну відходять до Саурона відтепер і назавжди. Землі на західному березі Андуїну до Імлистих Гір і плоскогір'я Рохан будуть підлеглими володарю Мордору; їхнім мешканцям забороняється носити зброю, але своїми внутрішніми справами вони можуть займатися самі. їм слід допомогти у відновленні Ізенгарду, дуже нерозумно зруйнованого. Мій володар пришле туди намісника замість Сарумана, що втратив його довіру. [151]

Всі зрозуміли, що посланець Мордору сам розраховував стати новим управителем скорених земель заходу; він стане їхнім тираном, а вони - його невільниками...

- Висока ціна за одного бранця, - відповів Гандальф. - Твій володар бажає одержати відразу все, що інакше довелося б брати у довгих і важких боях. Хіба що на полях Гондору він зневірився у своєму військовому щасті і тепер віддає перевагу торгівлі? Навіть якщо ми погодимося заплатити так дорого, хто запевнить нас, що Саурон, уславлений своїм підступництвом, виконає свою частину домовленості? Де ж бранець? Приведи його, тоді ми поміркуємо над твоїми умовами.

Гандальф не зводив очей з обличчя посланця, чуйний, як фехтувальник у смертельному двобої. Він помітив, як той на мить запнувся, підшуковуючи відповідь, хоча швидко відкинув розгубленість і знову засміявся:

- Не кидайся словами, коли розмовляєш з послом Саурана! Запевнення вимагаєш? Саурон тобі їх не дасть. Якщо вже віддаєшся на його милість, повинен вірити на слово. Умови ви знаєте. Можете відмовитися, можете прийняти.

- Ми приймемо оце! - зненацька закричав Гандальф. Він підняв руку, відкинувши плащ за плечі, і одяг його засяяв білизою. Посланець Мордору відсахнувся, але маг швидко вихопив плащ, кольчугу і меч Сема з його рук. - Оце ми приймемо на пам'ять про друзів! А ваші умови ми не приймаємо. Можеш забиратися геть, твоє посольство скінчилося, а смерть твоя вже наближається. Ми прийшли сюди не витратити слова на балаканину з Сауроном, проклятим зрадником, а тим паче - з його челяддю! Забирайся геть!

Посланець Мордору більше не сміявся. Подив та злість спотворили його обличчя; він нагадував хижака, що отримав удар палаючою гілкою по морді, коли пазурами вже схопив здобич. Здригаючись від люті, тремтячими вустами він кинув незрозумілий, довгий прокльон; слова застрявали в нього в горлянці. Потім він заглянув у суворі, повні гніву очі товаришів Гандальфа, і страх перемиг у ньому злість. З криком він відскочив, підхопився на свого жеребця і чвалом помчав до Кіріт-Горгору. Чорні солдати поспішили за ним. Але перш ніж повернутися, вони засурмили, [152] подаючи умовний сигнал. Посол ще не сховався за воротами, коли Саурон зачинив приготовлену пастку.

Загуркотіли барабани, здійнялися язики полум'я. Льохи підземних казарм разом розчинилися. З них посипалися озброєні солдати, як зерно з розірваного лантуха.

Арагорн з товаришами повернулися до війська, супроводжувані диким вереском орків. Хмарою піднялась курява з-під ніг захищеного в тіні Горілих Гір засадного полку східних варварів. Незліченні банди орків зібралися на схилах обабіч Мораннону. Ополчення Гондору опинилося в кільці: ворожих військ було щонайменше вдесятеро більше. Саурон вчепився в принаду сталевими щелепами.

Небагато часу залишилося у Арагорна на приготування. Він пійнявся на пагорб разом з Гандальфом і зупинився під прапором Білого Дерева і Семи Зірок, розгорнутим для останнього бою. На другому пагорбі стояли прапори Рохану і Дол-Амроту: Білий Кінь і Срібний Лебідь. Підніжжя пагорбів оточили стіною воїни зі щитами і списами. Прямо навпроти Чорних Воріт, звідкіля очікували

найстрашнішого натиску, стали Елладан і Ерлоїр, ліворуч від них - дунадани, праворуч - витязі Дол-Амроту і найкращі з воїнів Мінас-Тіріта. Подув сильний вітер, заграли сурми, засвистіли стріли; сонце, близьке до зеніту, затягло димом, і воно світило багряно, немов затухаючи. У мороці, що густішав щохвилини, з'явилися назгули, і над горами розлігся їхній розтинаючий душу, убивчий крик.

Пін онімів від жаху, почувши, як Гандальф відкидає умови ворога, прирікаючи Фродо на смерть, але стримався і став у першому ряду, поруч з Берегондом і людьми Дол-Амроту. Тепер, коли все з'ясувалося, він бажав скоріше покінчити з обридлим життям.

- Який жаль, що Меррі тут немає! - мимоволі вирвалося у нього. Супротивник наближався, обривки думок кружляли в голові. - Я починаю розуміти бідолаху Денетора. Коли вже усе одно кінець, могли б хоч померти разом. Ну, Меррі далеко звідси. Будемо сподіватися, що йому більше пощастить. А я, нехай там що, продам своє життя якомога дорожче!

Він вийняв меч, помилувався складним переливом червоних і золотих візерунків на лезі; округлі знаки нуменорського письма сяяли, як нові, на пружній сталі. «Його [153] кували для цієї години, - подумав Пін. - Якби вдалося дістати цього гада на чорному коні, я б майже зрівнявся славою з Брендібоком. Ну, кого-небудь з цієї підлої зграї я все-таки вражу. Ех, невже ніколи мені більше не бачити чистого неба і молоді трав!»

У цю хвилину перша хвиля атаки накопилася на живий ланцюг біля підніжжя пагорба. Орки, не зумівши здолати болото, зупинилися і здаля почали метати стріли. Їх обігнали тролі з Горгороту. Вищі за два людських зрости, покриті чи коростою, чи то лускатими латами, вони прикривалися круглими щитами, а у вузлуватих лапах несли важкі молоти. Скиглячи на бігу, мов скажені вовки, без вагання стрибнули вони в болото і, скиглячи, посувалися вперед. Ось уже їхні молоти впали, зминаючи шоломи і трошачи черепи, ламаючи щити і руки; поруч з Піном похитнувся і впав Берегонд. Величезний троль, ватажок, нагнувся над ним і простягнув жадібні лапи, готуючись, за своїм мерзенним звичаєм, перегризти горло поваленому. Тоді Пін, забувши про все на світі, замахнувся мечем. Покрите рунами вістря пробило луску і розрізало черево троля. Бризнула чорна кров. Велетень упав як підрубаний, ховаючи під собою Піна.

Пін застогнав, світло згасло, мерзенний сморід перехопив подих; він непритомнів, він падав у чорну безодню.

«От і кінець», - шепнула йому остання думка, що вислизала, і він навіть встиг ще подумки посміхнутися: кінець сумнівам, турботам, страху. Але, занурюючись у забуття, він почув голоси з далекого, уже покинутого світу: «Орли! Орли!». На мить Пін забарився на межі темряви. «Більбо! - сплигло в пам'яті. - Ні, це було в його молодості, давним-давно, в іншій історії. А от зараз кінчається і моя історія. Прощайте, прощайте всі!» Думки його відлетіли в невідому далечінь, очі заплющилися.

Частина шоста

Розділ 1 ВЕЖА НАД КІРІТ-УНГОЛОМ

Розплющивши очі, Сем не відразу згадав, де знаходиться, але невдовзі все стало на свої місця: він біля підземного ходу до фортеці орків; він грюкав у зачинені двері, знепритомнів і впав. Тоді його обдавало жаром відчаю й люті, тепер тіпало від холоду... Сем підповз до дверей, приклав вухо. За дверима пролунали і змовкли схвильовані голоси.

Голова у Сема боліла, перед очима спалахували зорі, ясно йому було лише одне: пройти крізь цей вхід не можна. Хтозна, коли його знов відчинять! А зараз кожна хвилина на вагу мітрілу... Він повинен врятувати Фродо, хоча б і ціною власного життя. «Ну, за загибеллю діло не стане», - подумав він сумно, сховав Жало в піхви і відійшов від оббитих бронзою дверей.

Вирішивши поберегти фіал Галадріелі, Сем поплентався назад у п'ятні, потроху згадуючи події останніх днів, після Роздоріжжя... Визначити час він не міг: день чи ніч, яке число? В цьому царстві темряви час пропадав, як і все інше.

«Цікаво, чи пам'ятають ще про нас? - гадав Сем. - Що там у них робиться, на білому світі?» Він невиразно помахав рукою вперед, хоча тунель Шелоби вів на південь, а не на захід. Між тим, на білому світі сонце стояло майже в зеніті, було 14 березня за гобітанським календарем; Арагорн плыв по Андуйну з Пеларгіру, Меррі із рохан-цями пробирався по долині Кам'яних Возів, а в палаючому Мінас-Тіріті Пін із жахом стежив, як Денетор поринає в безодню божевілля.

Серед усіх поневірянь друзі постійно пам'ятали про Фродо і Сема, але допомогти нічим не могли. Сем, син Хемфаста, залишився сам на сам з долею. [157] Дійшовши до кам'яної перепони, що перетинала вхід до фортеці, він не знайшов ані замка, ані засува; довелося знову залізти наверх і скочити вниз, а там - бігти до виходу, де ще колихалися павутинні нитки. Після задухи підземелля Сема пройняло холодом, він трохи підбадьорився. Вибравшись на світ, Сем тишком повернувся до перевалу.

Навкруги панувала недобра тиша. Було напівтемно, як надвечір непогожого дня. Величезні клуби пари пропливали низько над головою

Сема на захід, покриваючи все небо, а знизу їх підсвітлювали багрові вогні з долин.

Закинувши голову, Сем подивився на вежу. З вузького вікна вдарив червоний промінь. Умовний сигнал? До кого? Страх, що був примовк, знову ожив. Втім, Семові нічого не залишалось, як шукати головний вхід у фортецю, але коліна його підгинались і проймала огидна дрож. Та все ж, чуйно дослухаючись і вдивляючись у темряву, він потроху посувався до мети. Ось уже позаду місце, де лежав Фродо, де ще тхне гидким запахом отрути, ось Сем на східцях, де вперше надів Перстень. Йти далі не було сили. Сем сів на камінь і важко замислився. Перейшовши верхню точку перевалу, він потрапить уже до меж Мордору, і вороття не буде. Не усвідомлюючи навіщо, Сем знов надів Персня і відчув тягар ще гірший, ніж раніше: лютий нетерпець Ворога зростав, Око Мордору наполегливо обшарювало землю, але Тьма, створена для прикриття, застинала і зір Саурона...

Слух Сема знов загострився, а предмети бачилися слабко і нечітко, навіть поблизу; але з-під землі долітало скигління злощасної Шелоби, а брязкіт сталі і сердиті крики, здавалось, лунають зовсім поруч. Сем на всяк випадок притиснувся до скелі і тут зрозумів, що звуки йдуть з фортеці: її лівий кут припадав якраз над перевалом. Там безперечно відбувалося щось недобре. Може, орки порушили наказ, піддалися спокусі і зараз катують Фродо, рвуть на шматки? Сем прислухався і заспокоївся: орки бились між собою, хлопці Шаграта з хлопцями Горбата. Це давало надію, крихітну, але її вистачило, щоб Сем зміг діяти. Забувши про все, він голосно гукнув: «Іду! Іду, пане Фродо!», бігцем досяг останньої сходинки і перейшов кордон Мордору. [158]

Дорога від перевалу завертала ліворуч і йшла круто вниз. Підкорившись неусвідомленому почуттю загрози, Сем відразу ж зняв Перстень, але вирішив, що бажає лише краще бачити. «Навіть найгіршій правді краще дивитися в очі. Нема сенсу блукати в тумані!»

Сумна й непривітна картина відкрилася перед його очима. З-під ніг до темного провалля збігав схил Горілих Гір, за ним підіймався наступний, нижчий, вкритий щетиною чорних скель: похмурий хребет Моргаї, внутрішнє захисне коло Мордору. Здавалось, ніби земля тут у хвилину гніву наморщила свою кору, мов дикий звір шкіру, та так і захолола. Майже прямо перед гобітом, але ще далі, бив у небо ярий

вогонь і стовпи густого диму, чорні вгорі, там, де вони зливалися із завісою п'їтьми, розтягнутої над Мордором.

Так Сем уперше побачив Ородруїн, Згубну Гору. Вічне, невичерпне джерело вогню, поховане під кряжами попелу, раз у раз оживало, плавилися гірські породи, і вогняні потоки з грізним гулом виривалися з тріщин і щілин на уривистих схилах. Одні сповзали широкими жолобами до Барад-Дуру, інші прокладали собі шлях по кам'яній рівнині, застигаючи вигадливими закрутами. Зловісне джерело Ородруїну, закрите кручами Ефель-Дуату від тих, хто підіймався із заходу, по цей бік перевалу заливало все навколо, і скелі здавалися покривавленими.

Сем, засліплений, блимаючи очима, побачив вежу Кі-ріт-Унгол у всій її красі. Над перевалом стирчала лише верхівка зі шпилем, а зі сходу відкрилися всі три яруси. Вміло складені бастіони упирались у широкий гірський карниз і поступово звужувались нагорі. На двісті футів нижче Сема перший ярус оточував товстий мур, який створював вузький двір. Брама виходила на північний схід; до неї вела широка дорога, що нависала над прірвою, - нижче вона зигзагами звертала на південь, у темну долину, де зливалася з дорогою від перевалу Моргул; а далі - по дну каньйону Моргаї, через долину Горгорот до самого Барад-Дуру. Вузька стежка, де стояв Сем, вела до дороги вздовж стіни.

Сем зрозумів: ця фортеця призначена не відбивати ворога ззовні, а перекривати вихід із Мордору. Споруджена [159] гондорцями як найдальший форпост на сході, після укладення Останнього Союзу, ця фортеця допомагала стерегти межі земель Саурона, де сховалися його поплічники. Але разом з Нархостом і Кархостом, Зубами Мордору, вона стала жертвою недбалості і зради. Зрадник відкрив Кіріт-Унгол вождю Дев'ятки; Саурон, повернувшись у Мордор, визнав стару фортецю корисною: адже в нього було набагато більше невільників, яких стримував страх, ніж відданих слуг. Тому й зараз втекти Кіріт-Унголом було неможливо. На всяк випадок тут цілодобово вартували орки.

Сем зрозумів й інше: йому не пройти непомітно понад муром. Орки краще бачать вночі, ніж удень. Вони його побачать і в тіні. Браму ж напевно постійно тримають під прицілом. А йому потрібно не проскочити мимо, не бігти далі, а увійти, увійти одному у ворожу фортецю.

Сем згадав про Перстень, але ще більше перелякався. Відчувши близькість рідного вогню, Перстень набрав сили, і ставати проти нього могла лише дуже сильна воля. Сем зняв його з пальця, повісив на ланцюжок, та все одно відчував, як він росте, яким стає непереможно могутнім. Устояти перед спокусою - значить виснажитися, виморитися, піддатися - оволодіти грізною силою... Перстень підштовхував Сема, трошив волю, затьмарював розум. У голові мерехтіли фантастичні примари: ось він, Сем Могутній, великий герой, на чолі армії, що піднялась на перший його заклик, з вогняним мечем, уривається в Барад-Дур. І хмари тануть, і сонце сяє над світом, і долина Горгорот за помахом переможця перетворюється на квітучий сад. Надінь Перстень, надінь, і все здійсниться...

І пропав би Сем назавжди, якби не любов до Фродо і не глибоко вкорінений, живий та ясний здоровий глузд. «Безсоромна брехня, картинки ці, - міркував Сем. - Та й будь вони правдою, не доріс я до геройських вчинків. Куди мені ціле королівство? Вистачить і великого саду. Я своїми руками хочу працювати, а не розпоряджатися плодами чужих рук. І взагалі усе це підлі каверзи. Я і зойкнути не встигну, як Той мене заграбастає. Так, становищах безнадійне, як мороз у квітні. Саме зараз так гарно б стати невидимкою - і не можна! А в глибині Мордору [160] Перстень буде ще сильніше тиснути і катувати. Ох, що ж робити?»

Він ще питав, але відповідь уже склалася: не зупиняючись більше, спуститись і увійти. Сем потягнувся, розправив плечі й поволі рушив униз, відчуваючи, як зменшуються в розмірах і тіло його, і душа. Невдовзі він знову став колишнім маленьким, переляканим гобітом. Між тим, брама наближалася, і шум бійки було чути знадвору вже без допомоги Персня.

Залишалось менше половини відстані до брами, коли з неї вискочили двоє орків і побігли не до Сема, а геть, до великої дороги; раптом вони один за одним спіткнулися, впали і залякли. Сем не встиг помітити, але зрозумів, що в орків влучили стріли, пущені з муру або з-під піддашся брами. Далі Сем пішов, притулившись лівим боком до муру. Дертися по ньому догори годі було й думати: гладка кладка без жодної щілинки чи тріщини підіймалася на тридцять футів над похилим палісадом. Увійти можна було тільки крізь браму.

Прямуючи нишком вперед, Сем міркував: скільки орків у Шаграта, скільки - у Горбага, і чому ці браві ватажки посварилися? У Шаграта десь чотири десятки, у Горбага - вдвічі більше, а ще у фортеці залишалося декілька, коли ті ходили на чати... А що їх призвело до сварки? Фродо і його майно? Сем навіть зупинився: кольчуга з мітрілу! Судячи з розмови в тунелі, Горбага брала хіть її привласнити. Наказ Чорного Замку - оце й весь захист Фродо. Хтось наважиться його порушити, і кінець!

- Такі діла, а ти плентаєшся, наче черепаха! - дорікав собі Сем, потім витяг Жало з піхов і побіг, уперто нахиливши голову, до відкритої брами. Але під темною аркою пружний удар зупинив його. Ні, не павутиння Шелоби - невидима, нездоланна перепона не пускала його. Сем придивився і в темряві під аркою побачив двох дивних вартових.

Чи то велетні, чи то статуї, вони сиділи на високих постаментах, у кожного по три тулуби, що ніби склеїлися в один, по три голови, звернутих до двору, до брами і дороги. Голови були совині, і пальці рук, що лежали на [161] колінах, кінчалися совиними пазурами. Ці вартові були вічно насторожі. Таємна, дивна чутливість дозволяла їм впізнати ворога. Видимий або невидимий, ніхто чужий не міг увійти непомітно - і вийти теж.

Розлютившись, Сем розбігся, кинувся на перепону - і знову сильний поштовх у груди й голову відкинув його. Тоді Сем вихопив із-за пазухи фіал Галадріелі. В яскравому світлі жахливі вартові виявилися ще страшнішими. З їхніх блискучих чорних зіниць випромінювався заряд такої ворожої сили, що Сем ледве не знепритомнів, але згодом відчув, як сила ця слабне і гасне. Єдиним стрибком проскочив Сем повз Вартових, але як тільки сховав фіал, страховиська прокинулись, і браму знов закрила перепона, надійніша за сталеві ґрати. Вартові порозкривали вуста, пролунав високий, деренькучий крик. Десь нагорі вежі відгукнувся самотній, охриплий удар дзвонів.

«У парадні двері я вже подзвонив, - подумав Сем. - Тепер час відрекомендуватися хазяям...»

- Гей, хто там! - гукнув він. - Брамнику! Скажи-но своєму Шаграту: великий воїн з'явився з візитом, при ельфійським мечі!

Відповіді не було. Сем побіг по двору. Жало в його руці мерехтіло блакитним сяйвом, висвітлюючи завали трупів на кам'яних плитах. Сем

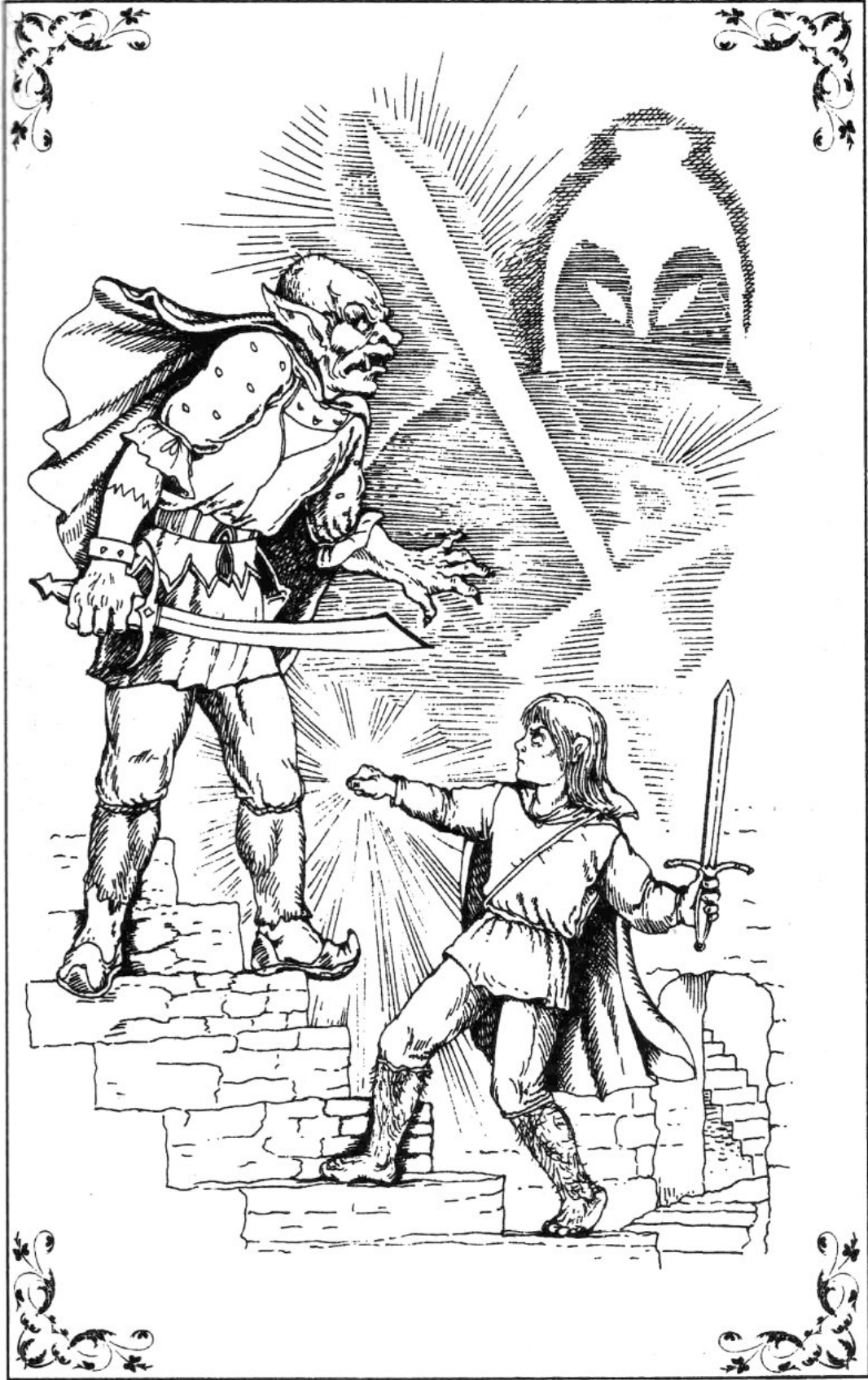
перечепився через тіла двох лучників. Між лопатками в обох стирчали ножі. Дедалі їх ставало все більше: деякі лежали поодиноці, як впали, настигнуті стрілами, інші заціпеніли парами, треті - купами, в найдикіших позах, задушені, загризені, затоптані. Плити були слизькими від крові.

Сем розрізнув на одязі вбитих знаки Кривавого Ока та Мертвого Місяця, але роздивлятися не став. Він добіг до вежі-донжона - з розчинених дверей текло червоне світло, на порозі мішком валявся величезний орк. Сем перестрибнув через нього і зупинився. Нагору вів лункий коридор. Його слабко освітлювали смолоскипи, встромлені в завіси на стінах, але глибина губилася в темряві. Ряди дверей, і ніде нікого, самі трупи. Сем пригадав підслухане: Фродо, живий чи мертвий, скоріше за все, замкнений нагорі, під самим дахом донжона - та тут можна блукати добу, доки зрозумієш, куди йти... [162]

- Мабуть, вхід десь у глибині, - вголос сказав Сем. - З того боку на вежі, здається, є виступ. Піду краще туди, де є світло...

Йшов він дуже поволі: його знов охопив страх. У глухій тиші його кроки гриміли, неначе якийсь велетень ляскав долонями по камінню. Трупи, пустка, вологі, ніби залиті кров'ю стіни, жах раптової небезпеки, що, може, чаїлася за дверима або в темному закутку, невсипні і невблаганні вартові за спиною - забагато на одного гобіта! Сем віддав би перевагу нерівній бійці перед цією тяжкою невідомістю - аби тільки не з усією зграєю відразу. Намагаючись думати тільки про Фродо - як він лежить, змучений, а може, і мертвий там, десь у цих непривітних стінах, - Сем стійко йшов уперед. Освітлений відрізок коридора залишився позаду, вже з'явилися великі двері, втиснуті в товщу стіни, - мабуть, саме ті, біля яких Сем лежав у підземеллі. І тут зверху долинув неясний, придушений зойк. Сем завмер; хтось із тупотінням нісся униз по сходах.

Боротьба зі страхом вичерпала мужність Сема, і рука його сама потяглася до Персня. Він уже тримав його в кулаці, але не надів: з темного ходу праворуч прямо на нього вистрибнув орк. Сем почув часте дихання, побачив сполох налитих кров'ю очей. Орк здригнувся і вкляк, наче вмерж: перед ним стояв не малюк-гобіт, який ледве тримав меч у тремтячій руці, а висока, мовчазна сіра тінь, зі зброєю, сяйво якої різало йому очі, і з чимось дуже грізним на грудях.

Орк зігнувся, завив і, круто розвернувшись, утік туди, звідки прийшов. Жоден мисливський пес відчувши здобич, не приходив у такий азарт, як Сем від такої несподіваної перемоги.

- Ага! - кричав він на бігу. - Стережись! Покажи дорогу непереможному ельфові, якщо не бажаєш розлучитися зі шкурою, мерзотнику!

Однак орк біг знайомою дорогою, він був ситий і спритний, а Сем голодний і втомлений. Сходи підіймалися круто, східці були високі; гобіт незабаром захекався і відстав. Орк утік, від його тупоту залишилися лише відгуки, а згодом і вони розтанули. [163]

Сем бігти не міг, але відчував, що натрапив на вірний шлях, і підбадьорився. Відпустив Перстень, підтягнув пояс. «Живемо! - подумав він. - Я дуже не сподобався оркам, а Жало тим більш. Може, ще мине? Схоже, Шаграт з Гор-багом зробили за мене левову пайку роботи. Цей, кого я злякав, мабуть, останній...»

Він охнув і зупинився: останній? Чий же тоді смертний крик чувся там, нагорі?

- Фродо, Фродо! - простогнав Сем. - Зараз я дійду, дійду до самого верху, я повинен дізнатися всю правду...

На сходах було темно, тільки подекуди на закрутах траплялися чадні смолоскипи. Сем спробував полічити східці, налічив двісті і збився. Тепер він намагався йти безшумно: зверху лунала розмова, значить, сполоханий орк не був останнім... Коли ноги в нього зомліли і стали підламуватись, а дихання перехопило, сходи несподівано скінчилися круглою надбудовою з банею і двома дверима, на схід і захід, посеред відкритого майданчика шириною кроків з двадцять. Сем досяг даху донжона. На сході, над темними долинами Мордору, дихав вогнем Ородруїн. Язика свіжої лави палали так жарко, що навіть сюди, в далеке прикордоння, сягали червоні відблиски. Краєвид на заході заступав цоколь височезного шпиля, з вузьким вікном і відчиненими дверима; з вікна падало світло, а за дверима в темряві були чутні роздратовані голоси.

Нишком визирнувши зі східних дверей, Сем озирнувся на майданчику. Його вистилали тіла, цілі й порубані, руки, ноги, голови. Побойще вже відгонило тлінням. Раптом пролунав хрипкий гуркіт,

гнівні вигуки. Сем відсахнувся: він упізнав грубий і холодний голос Шаграта.

- Гей, Снагу, чи ти так і не спустишся? Підлий боягузе! Вважаєш, у мене забракне снаги розправитися з тобою? Ану, підійди-но! Я тобі баньки повибиваю, як щойно Рабугу, а коли прийде зміна, накажу кинути тебе на харч Шелобі!

- Не прийде зміна, та й не доживеш ти, - зухвало відповів Снаг. - Я ж казав, ця падлюка Горбаг перший добіг до брами, й ніхто з наших не втік! Лагдуф і Лузгаш вискочили, так їх зараз же й підстрелили. Я бачив з вікна. Вони були останні з наших. [164]

- Тоді саме тобі йти. А я залишуся, бо я ж поранений. Щоб Чорна Безодня поглинула Горбага! Мерзенний бунтівник! - тут Шаграт вибухнув залпом брутальної лайки. - Я дав йому більше, ніж узяв собі, а цей мерзотник порснув мене ножем! І я не встиг його придушити... Йди, якщо не бажаєш, щоб я тобі глотку перегриз. Треба мерщій доповісти в Лугбурц, не то ми обидва в Чорну Безодню потрапимо. Так-так, і ти теж! Не сподівайся викрутитися, якщо будеш тут топтатися, боягузе!

- По сходах не піду, - буркнув Снаг. - Хоч би дюжина ватажків наказувала. Кинь ножа, бо я тобі заб'ю стрілу в черево! Коли в Лугбурці дізнаються, що тут скоїлось, тобі комендантом не бути! Я що, я робив своє діло, бився з моргульськими пацюками, захищав фортецю, а хто, власне, заварив кашу? Ви, старшина, здобич не поділили!

- Пельку стули! - обірвав його Шаграт. - Я додержувався наказу. Це Горбаг перший почав, на ту кольчугу зазіхнув.

- Але ж ти його своєю похвальбою і знадив! І взагалі він розумніший за тебе: він казав, що головний шпигун залишився на волі, а ти не вірив. А тут і справді блукає великий воїн, клятий ельф або тарк. Я тобі кажу, він гнався за мною! Чув дзвони? Він пройшов повз Вартових, а кому це під силу? Тільки таркам! Він на сходах. І доки не забереться, я вниз не піду, хоч би ти був назгулом!

- Балачки! - вибухнув Шаграт. - Це зроблю, того не зроблю! А якщо той нагряне сюди, втечеш і залишиш мене одного? Не дочекаєшся! Я тобі раніше кишки вийму!

З-під шпиля вистрибнув низенький орк, за ним Шаграт - великий, довгорукий. Одна рука висіла нерухомо, з неї капала кров, ліктем другої він притискав клунок, загорнений в чорну ряднину. Сем присів за

хвірткою; в отворі промайнула гидка, спотворена люттю пика, подряпана і заляпана кров'ю; між оциреними зубами пінилася слина, в горлянці клекотів звірячий рик.

Шаграт ганяв Снага по даху, доки той не втік назад під шпиль. Шаграт втомився; важко дихаючи, він зупинився біля парапету, опустил вузол на землю, щоб здоровою рукою вихопити ножа з-за халяви. Поплювавши на лезо, він перегнувся через парапет, гукнув раз, другий - ніхто не відповів. Доки він стояв так - спиною до майданчика, [165] одне з тіл раптом заворушилось, і жадібні пальці потяглись до чорного вузла. «Ще один живий!» - зі страхом подумав Сем, який дивився в шпарину між муром і дверцятами. Поранений, хитаючись, підвівся на ноги, підняв над головою уламок дротика з широким вістрям. Він цілив у спину Шаграта, але засичав від болю, а може, і від люті; Шаграт зі спритністю ящірки відскочив, обернувся і встромив ножа у груди супротивника:

- Тобі ще мало, Горбагу? То одержуй за все відразу!

Він скочив на мертве вже тіло і топтав його, і толочив, і колов ножем ще і ще. Наситившись помстою, він закинув голову і, тріумфуючи, хрипко, страшно закричав. Потім, облизнувши ніж, взяв його в зуби, підхопив клунок і побіг до сходів у надбудові.

Роздумувати не було часу. Сем міг би вискочити через інші двері, але його помітили б, і недовго гралися б у хованки гобіт з двома орками. Залишалося єдине: вибігти з гучним криком навперейми Шагратові. І хоча Сем навіть не торкався Персня, близькість його переповнювала жахом прислужників Саурона, а з меча линуло згубне світло, безжалісне сяйво зірок з жахливої країни ельфів, від одної згадки про яку застигала чорна кров орків. Шаграт не зміг прийняти бій, не випустивши цінної здобичі. Він зупинився, загрозливо буркочучи і оциривши зуби, а коли Сем пішов на нього, різко відстрибнув убік і кинув свій вузол з розмаху йому в обличчя. Сем устояв, але похитнувся; Шаграт стрімголов пронісся повз нього і скотився вниз по сходах. Сем, лаючись, припустив було наздогін, але зупинився. Передусім - рятувати Фродо! Біля шпиля ще залишився Снаг. Знову треба було вибирати, і до того ж швидко. Якщо дати Шаграту піти, він приведе сюди нових бійців. Але якщо погнатись за ним, Снаг може тим часом заподіяти щось непоправне... Та ще

невідомо, чи наздожене Сем Шаграта і чи вийде живим з двобою. Отож, треба спочатку пошукати тут, вирішив Сем.

- Може, я знову помиляюся, тільки Фродо самого залишати більше не можна!

Так Шаграту вдалося без перешкод спуститись, перетнути двір і покинути фортецю, несучи під пахвою важкий чорний вузол. Коли б Сем міг передбачати наслідки! [166]

Але Сема поглинуло головне завдання: здолати останні кроки, що відокремлювали його від полоненого друга.

Сем бігцем перетнув майданчик, перестрибнув поріг вежі. Проліт сходів був ледве освітлений. Кам'яні східці гвинтом вились попід муром; високо вгорі блимав самотній смолоскип. Сем піднявся східцями, намагаючись не шуміти, і незабаром був уже біля смолоскипа. Ліворуч від нього виявилася вузька бійниця, що виходила на захід, - світло з неї вони бачили, вийшовши з тунелю. Сем поквапився попрямував далі. Наступне вікно виходило на схід, над ним теж горів смолоскип, освітлюючи короткий поперечний коридор. З іншого кінця пробивалися крізь бійницю відблиски заграви. Тут сходи кінчалися. Сем проскочив до коридора і побачив обабіч нього низькі дверцята, замкнуті засувами. «Глухий кут, - зрозумів Сем. - Варто було дертися так високо! Невже далі нікуди йти?»

Він повернувся до першого майданчика і поторгав двері - вони не зрушили з місця. Знову побіг нагору. Піт заливав очі. Дорогоцінні хвилини спливали одна за одною в безплідних спробах. Йому було тепер наплювати на Шаграта, Снага і усіх орків Мордору. Він бажав лише знайти Фродо, зазирнути в очі, торкнутися його руки.

Нарешті, вкінцець стомлений, він опустився на верхню сходинку і затулив обличчя руками. Його оточувала тиша, ворожа тиша. Смолоскип догорів, засичав тихо і згас. Темрява холодною хвилиною залила гобіта. І раптом, сидячи ось так після довгих і марних зусиль, сам собі дивуючись, Сем заспівав давню гобітанську пісеньку.

Голос його лунав слабко і непевно в темряві вежі - жоден орк, що має вуха, не сприйняв би цю пісеньку за переможний спів величного воїна-ельфа. Сем виводив знайомі з дитинства наспіви, щось із віршів Більбо, і згадував про далеку рідну країну. Мало-помалу він ожив, голос зміцнів, а на просту мелодію самі собою лягли слова:

Можливо, в Західних краях
У променях ясних
Бринить під небом на вітрах
Духмяний квіт весни.
У чистім дзеркалі струмків
Гойдаються ліси, [167]
Вплітаючи у шум вітрів
Пташині голоси.
Там самоцвітами зірок
Палають небеса, їх світ крізь плетиво гілок
Спливає, мов роса.
Хай згинули мої сліди
У темній глибині,
- Твердиням Тіні і біди
Не загасить вогні
Ельфійських зір у далині,
Де сяє Вічний край!
Ще вернуться веселі дні,
- Тому ні сонцю, ні весні
Я не кажу «прощай»!

- Я не кажу «прощай», - повторив він і змовк. Йому раптом почулася слабка відповідь. Але марно він напружував слух: він вловив тільки кроки, кроки, що наближалися. Хтось відчинив двері до верхнього коридора - застогнали завіси. Сем насторожився. Двері глухо стукнули, і орк хрипко рикнув:

- Гей ти, клятий пацюк у клітці! Годі пищати, бо прийду і навчу тебе розуму. Втямив?

Йому ніхто не відповів.

- Не бажаєш говорити? Гаразд! - буркнув Снаг. - Зараз подивлюсь, що ти там поробляєш!

Знову скрипнули завіси. Сем підвівся і побачив темну фігуру орка з драбиною на плечі. Сем зрозумів: до камери під шпилем можна потрапити лише через люк у стелі коридора. Снаг приставив драбину, зіп'явся по ній нагору, брязнув засувом і знову заговорив:

- Лежи спокійно, або я тебе заспокою! Тобі не довго вже чекати на розвагу! Якщо не бажаєш, щоб вона почалася передчасно, не чіпай

дверей! А щоб ти краще засвоїв, ось тобі завдаток!

Свиснув батіг. Сем здригнувся, підскочив і по-котячому м'яко зліз на драбину. Просунувши голову в люк, він побачив велику круглу камеру. З її стелі звисав червоний ліхтар, на підлозі під вікном лежав в'язень, над ним розкарячився Снаг з батоном. Але вдарити вдруге йому не довелося. [168]

Сем з несамовитим криком кинувся на орка. Той швидко обернувся, але ще швидше Сем щосили опустив меч на лапу, що тримала батіг. Виючи від болю і жаху, орк пішов на Сема, нагнувши голову, мов бугай. Другий удар Сема влучив у повітря, він втратив рівновагу і впав горілиць, вчепившись в орка, але той вирвався. Сем не встиг підвестись на ноги, як навколо загуркотіло: утікаючи в сліпій панщі, Снаг перечепився за перекладину драбини, яка стирчала з люка, і провалився в отвір. Сем не цікавився, що з ним сталося. Він підбіг до в'язня, що лежав на підлозі. Це був Фродо.

Він лежав, зовсім роздягнений, на купі брудного шмаття, затуляючи рукою лице; на його боці набрякав свіжий рубець.

- Фродо, любий! - плачучи, загукав Сем. - Це я, Сем, прийшов за вами!

Він підхопив Фродо, притиснув до грудей. Фродо розплющив очі.

- Я сплю? - прошепотів він. - Але минулі сни були жахливіші...

- Ні, пане, ви не спите! Я й справді тут, я прийшов і розмовляю з вами!

- Ох, не вірю! - сказав Фродо, схопивши Сема за руки. - Ось лише орк з батоном, і раптом - Сем! Отож, пісня теж була? Я спробував відповісти... Це ти співав?

- Я, панеу звісно, я. Не міг вас знайти і заспівав з жалю...

- І все ж таки ти знайшов мене, Семе, дорогий мій, - сказав Фродо, обіймаючи Сема, і завмер, замружившись, як дитина.

Сем охоче блаженствував би в його обіймах до кінця днів своїх, але він пам'ятав: зроблено тільки півсправи. Ще потрібно вийти з фортеці...

- Прокидайтесь, пане, пора вставати, - сказав він, пригадавши той благодушний тон, яким він будив хазаїна, відхиляючи фіранки на вікнах літнім ранком у Торбі-на-Кручі.

Фродо випрямився, зітхнувши:

- Де ж ми зараз? І як я сюди потрапив? [169]

- Доки ми звідси не виберемось, пояснювати ніколи. Ми на даху вежі, яку бачили знизу, від печери. А коли це було - й не скажу. Приблизно добу тому.

- Та й тільки? Я гадав, два-три тижні! Добре, при нагоді розповіси все докладно. Мене стукнули по голові, так? Я неначе провалився в багно, а коли очунав... Орки обступили мене, влили в горло якусь пекучу мерзоту, в голові посвітлішало, але все боліло і сили зовсім ніякої. Вони мене обдерли, як липку, та посварились, здається, коли почали ділити речі. Я лежав тут, і мені було дуже страшно. А потім стало так тихо - страшніше, ніж під час бійки...

- Так, вони зчинили бійку, - кивнув Сем. - Їх тут було сотні дві, щиро кажучи, забагато на одного Сема Гем-джи. Але вони мені допомогли: самі понищили одне одного... Ну, історія занадто довга, усього не перекажеш. Що далі робитимемо? Адже не можна ж вам гольцем мандрувати!

- Вони все позабирали, - розвів руками Фродо. - Все, що в мене було. Ти розумієш, Семе? ВСЕ!

Він обхопив голову руками і впав на підлогу, неначе притиснутий важкою поразкою.

- Ми програли, Семе. Ну, вийдемо ми звідси - куди бігти? І вдома ніщо не врятує... Виживуть тільки ельфів. Вони попливуть за Море, але, може, Чорна Тінь доповзе і туди!

- Ні, пане, вони у вас не все забрали, - сказав Сем. - Перстень у мене. Я його зняв і сховав. Ох, і тисне він! - Сем показав ланцюжок з-під коміра куртки. - Отож, забирайте його скоріше!

Однак, кажучи по правді, йому, як не дивно, не дуже кортіло якнайшвидше позбавитися цього тягаря...

- Він у тебе? - зойкнув Фродо. - Тут? Семе, ти - золото!

Раптом голос його захрип.

- Віддай мені його, - сказав він, простягаючи тремтячу руку. - Зараз же віддай, тобі не можна його тримати!

- Будь ласка, вже віддаю, - сказав Сем, трохи ображений. - Беріть, пане! - Він помалу витяг Перстень з-за пазухи і стягнув ланцюжок.

- Тільки майте на увазі, пане: ми вже в Мордорі. Як вийдемо, побачите і Вогняну Гору, й інше. Перстень поважчав [170] і заворушився... Вам важко буде, пане. Хіба мені не можна допомогти вам?

- Ні в якому разі! - різко обірвал Фродо, висмикнувши ланцюжок з Перснем із рук Сема. - Ти не отримаєш його, злодію!

Він так і упився в Сема очима, розширеними від тривоги і люті. Раптом, стиснувши Перстень в кулаці, він завмер нерухомо; потім мутний погляд посвітлішав, він потер лоба, поворушив плечима. Дія павучої отрути ще не зовсім минула, і страшенна мара здалась йому реальністю: Сем перетворився на орка, що тягне до скарбу жадібні лапи, - в огидну потвору зі слинявою пащею! Але мара швидко згинула, і знову перед ним сидів на підлозі його Сем, а по щоках його текли сльози.

- Семе, ти що! - перелякався Фродо. - Я щось погане сказав? Вибач, я не хотів! Після всього, що ти зробив... Це Перстень, злий Перстень глузує над нами! Краще б його ніхто і ніколи не знаходив! Не сердься, Семе. Я повинен донести свій тягар до кінця. Тут ніщо не допоможе. Долю не зміниш...

- Добре, добре, пане Фродо, - погодився Сем, втираючи сльози рукавом. - Я все зрозумів. Але допомогти я все ж таки можу. Я вас виведу звідси! А поки що треба знайти одіж, зброю і харчі. Перше найлегше. Якщо ми вже у Мордорі, одягнемося орками за місцевою модою - і ви, і я. Коли мандруєш удвох, треба виглядати достойно. А поки що вгорніться!

Він скинув свій сірий плащ і вдягнув його на Фродо. Потім витяг з піхов Жало. Клинок світився слабо, ледве помітно.

- Я й забув, пане, адже ви мені позичили свій меч - пам'ятаєте? - і фіал Галадріелі. Ось перше, а от і друге. Але я їх трохи пізніше поверну, добре? Я піду на пошуки, а ви почекайте. Я швиденько!

- Обережніше! І не зволікай. Може, тут недобитки по кутках ховаються...

- Нічого не поробиш, маємо ризикнути, - сказав Сем і поповз по драбині. За хвилину голова його знов з'явилася в люку - він кинув на підлогу довгий ніж.

- Знадобиться, - сказав Сем. - Той орк, що вас ударив, дуже поспішав і шию скрутив. Ви, пане, втягніть драбину, [171] якщо зможете, і не спускайте, доки я не назву пароль: «Елберет». Це слово ельфійське, його жоден орк не вимовить.

Фродо посидів трохи, вгамовуючи дрож та відганяючи паморочні, страшні думки. Потім загорнувся в плащ, підвівся і почав ходити сюди-

туди, зазираючи в усі кутки своєї в'язниці.

Хвилини тягнулись наче години, але нарешті пролунало: «Елберет! Елберет!», і Фродо спустив драбину. Сем з'явився, важко дихаючи і тримаючи на голові чималий оберемок речей, який відразу кинув на підлогу:

- Тепер, пане, треба поспішати. Довелося попобігати, доки знайшлися речі, хоч трохи схожі на ваш розмір. Нікого немає, все тихо, але мені щось не подобається. Немовби хтось стежить за цим місцем. На жаль не можу пояснити, але чую - десь поблизу вештається один з цих... Може, на небі... хтось з крилатих.

Сем розв'язав оберемок. Фродо дивився на його здобич з відразою, але подітися не було куди: або чимчикувати гольцем, або натягати це огидне дрантя. Фродо натягнув довгі волохаті штани і засмальцьовану шкіряну куртку, а поверх ще й кольчугу, коротку для гобліна, але задовгу і важку для гобіта. Кольчугу перетягли поясом, до якого був причеплений широкий ніж. Сем приніс і декілька шоломів на вибір. Один з них сяк-так згодився Фродо - чорна шапка з залізним околишем, з обтягненим шкірою налобником; гострий, як дзьоб, виступ прикривав перенісся, а над ним знак Кривавого Ока.

- Речі моргульські, з солдатів Горбага, - менші і чистіші, - сказав Сем, - але після сьогоднішнього хизуватися в них необачно. Тепер дайте-но подивитися на вас! Справжнісінький орк, прошу вибачити, коли б іще маску надягти, руки витягнути, а нога вивернути... На всяк випадок загорніться ще в оце, - додав він, простягаючи йому цупкий чорний плащ. - Тепер гаразд! По дорозі підберемо ще де-небудь щит.

- А ти, Семе? Ти ж збирався теж перевдягнутися?

- Знаєте, я поміркував і передумав. Залишати тут мої речі не можна, а спалити або ще якось знищити неможливо. [172]

Кольчугу на все це не натягнеш, я лише прикриюся чим-небудь.

Він старанно згорнув свій сірий плащ - пакунок вийшов на подив маленький, - поклав у торбу, закинув її за плече, натягнув орчий шолом і накинув чорний плащ.

- Гаразд! - оглянувши себе, сказав він. - Тепер ми більш-менш подібно до них. Ходімо, пане!

- Мене надовго не вистачить, - сумно посміхнувся Фродо. - Сподіваюсь, ти розпитав, де тут найкращі трактири? Чи забув, що нам пити-їсти треба?

- А, щоб мене розірвало, забув, пане! - схаменувся Сем. - Оце ви нагадали, так у мене відразу і живіт затягло, і в горлі пересохло! Вже й не пам'ятаю, коли ми останній раз щось у роті тримали... Доки я вас шукав, у мене все з голови вилетіло! Ну, поміркуємо... На мене самого хлібців і Фарамирових запасів вистачило б на пару тижнів, якщо розтягнути. Отож на двох і ще менше. А води у флязі - краплина, і двох ковтків не буде. Пошукати тут? Хіба орки не п'ють, не їдять? Чи вони живляться тільки смердючим повітрям і отрутою?

- Зовсім ні, - сказав Фродо. - Той, хто їх створив, уміє лише наслідувати і передражнювати; нового він створити не може. Орки, як і все живе, повинні їсти. їм годиться і багниста вода, і тухлятина, але отрути вони не перенесли б. Мене ж тут годували, так що я навіть ситіший за тебе. Напевно тут є якісь комори...

- Так, тільки шукати ніколи!

- Не все ще так погано. Поки ти ходив, я зробив маленьке відкриття. Он бачиш ганчір'я, що лежить жужмом у кутку? Під ним знайшлась моя торба. Вони її, звичайно, перетрусили, все розкидали, частину потоптали, але вигляд і запах ельфійських хлібців їм ще миліший, ніж Горлуму. Отож і я не без харчів. А ось гондорські припаси відібрали і фляжку розчавили....

- Ну, тоді і турбуватися нема про що. Їжа на перший час є, з водою, щоправда, трохи гірше. Ходімо. Якщо забаримось, нам ніяка вода не допоможе...

- Спершу попоїси, - сказав Фродо, - інакше я і з місця не рушу. Ось тобі шматочок хлібця, і запий, скільки там залишилося. Справи наші безнадійні, нічого турбуватися про завтрашній день... [173]

Нарешті вони вирушили у дорогу. Злізли по драбині (Сем стягнув її і поклав у коридорі поруч із скорченим тілом Снага). До вежі прокралась темрява, але плаский дах ще трохи освітлювала заграва від Ородруїну; підібравши два щити, вони увійшли під баню надбудови.

Довго і тяжко спускалися вони нескінченними сходами. Камера під шпилем тепер здавалася їм затишним сховищем. А тут вони знову були на видноті, затиснуті вогкими, чужими стінами. Усе наче повмирало у фортеці над Кіріт-Унголом, та залишилися страх і ворожість.

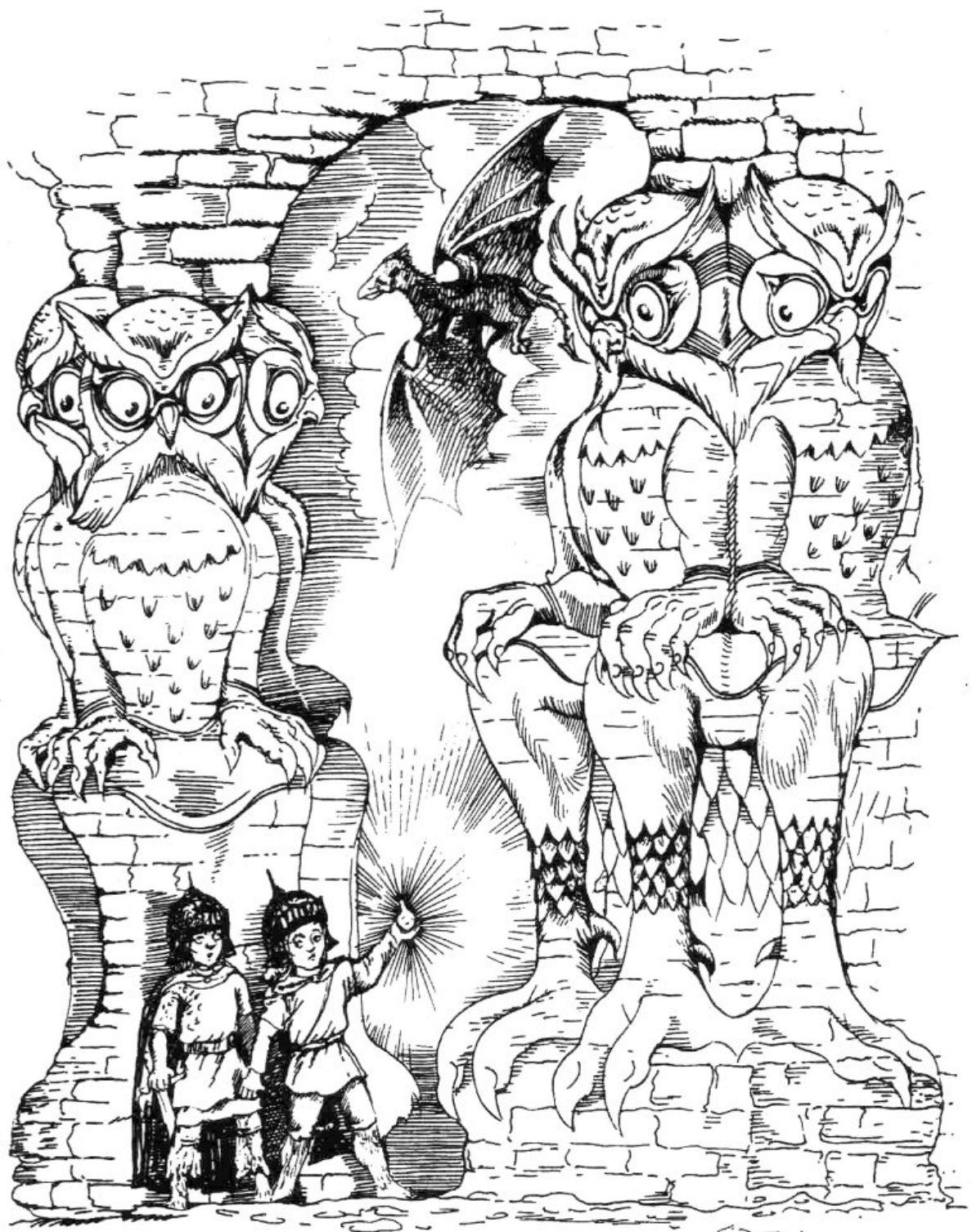
Перед тим, як вийти надвір, вони затрималися. Навіть тут, за товстими стінами донжона, відбивалися люті чари невсипних Вартових. Їхні чорні, нерухомі постаті було ледве видно під ворітьми. Кожен крок

по двору, устеленому тілами орків, давався друзям важко. Пружна сила остаточно зупинила їх за десять кроків від арки. Просунутися ще хоча б на п'ядь значило зазнати нестерпного болю у всьому тілі, до краю напружувати волю. Фродо безпорадно повалився на холодні плити.

- Не можу більше, Семе, - прошепотів він. - Я, здається, зараз знепритомнію... Ох, не знаю, що зі мною...

- Але я знаю, пане. Тримайтеся! Це все та брама. На ній якесь пекельне закляття. Але пройшов же я сюди, отож вийдемо й звідси. Навряд чи це більш небезпечно!

Він витяг фіал Галадріелі. Ніби винагороджуючи за мужність і твердість руки, що здійснила стільки вражаю-ливих вчинків, кришталева посудинка спалахнула відразу на повну силу, полилося світло, подібне до блискавки.

- О Елберет Гілтоніель! - вигукнув Сем. Чогось перед очима у нього постали ельфи, які колись зустрічалися їм у Лісовій межі

Гобітанії, і залунала пісня, що налякала Чорного Вершника...

Сила Вартових зламалася зненацька, як рветься занадто натягнута струна; Фродо і Сем пішли, а потім і побігли, промайнули під аркою, повз обидві жахливі постаті з палаючими очима, а лише ступили на дорогу - за їхніми спинами склепіння надломилось, і брама фортеці впала, розпадаючись купою трісок і щебеню. Задеренчав дзвін. Вартові пронизливо, верескливо застогнали. З п'тьми, що клубочіла в небі, їм відгукнулось волення, сповнене лютої злості. З чорного неба, як снаряд, зірвався крилатий наз-гул, роздираючи своїм воленням густу хмарову завісу. [174]

Розділ 2 НА ЗАТЕМНЕНИХ ЗЕМЛЯХ

Обачність Сема спрацювала і цього разу: він миттєво сховав фіал за пазуху.

- Побігли, пане, - шепнув він. - Ні, не туди! Там відразу за стіною прірва. Біжіть за мною!

Вони помчали вниз по дорозі. За п'ятдесят кроків від воріт вона огинала підніжжя нависаючого над обривом бастіону, і гобіти вже були недсяжні для ворожих очей. Притулившись до скелі, вони зупинилися відсапнутись, і раптом їхні серця тьохнули: назгул послав їм навздогін свій убивчий клич. Луна рознесла його по горах. Гобіти перечекали, поки затихне, і попленталися далі. Новий закрут знову виніс їх на видноту усьому світу. Цілу страшну хвилину вони бігли, нічим не прикриті і, оглядаючись, встигли помітити величезний чорний силует над стіною; потім знову опинилися в тіні високих обривів, що затискали дорогу. Вони вийшли до роздоріжжя, де зливалися дороги до перевалу і на Мінас-Моргул, так і не побачивши ні орків, ні їхніх слідів. На заклик назгула ніхто не відповів. Проте гобіти знали, що переслідування почнеться з хвилини на хвилину.

- Все даремно, - сказав Фродо. - Якби ми були орками, бігли б не від форту, а до нього. Перший же зустрічний нас розпізнає. Давай зійдемо з дороги, Семе!

- Куди? Крил ми поки що не маємо.

Східні схили Горілих Гір обривалися дикими, голими стрімчаками в бездонні прірви. Від наступного хребта гобітів відокремлювала вузька ущелина. За перехрестям виявився місток, перекинутий над ущелиною до хребта Моргаї. Фродо і Сем з відвагою розпачу кинулися на цей місток, але не встигли ще перебігти, як повітря прорізали верескливі крики. Форт Кіріт-Унгол був уже далеко й високо; його стіни тьмяно блищали. Хрипко пролунав дзвін, заволали сурми, аж загула луна, й розсипалася тиша. Через міст донеслися відгуки сторожі. В ущелину згасаюче світло Ородруїну не досягало, і гобіти нічого не бачили попереду, тільки чули швидкий тупіт підбитих залізом чобіт і кінські копита.

- Стрибаємо, швидко! - гукнув Фродо. [175]

Вони миттю перемахнули через низькі поруччя моста. На щастя, схил Моргаї доходив тут майже до самої дороги. Але було темно і не видно, куди вони опустяться після стрибка...

- Ну, я пішов, - промурмотів Сем. - До побачення, пане!

Він стрибнув першим, Фродо - за ним. Падаючи, вони почули гуркіт копит по настилу моста, потім ходу пішого загону. І все ж таки Сем ледве стримав сміх: каркаломний стрибок скінчився лише на кілька футів нижче. Гобіти гепнулися з хрускотом і тріском у густі зарості колючих кущів. Тепер Сем лежав на них, присмоктуючи подряпану руку. Коли стукіт і тупіт затихли, він шепнув:

- Оце так-так! Хто міг подумати: у цьому Мордорі щось росте! Вдало стрибнули, га? Мов навмисне поцілили! Ох, і колючки тут... мабуть, з лікоть завдовжки. Треба було кольчугу в орків прихопити!

- Від таких колючок кольчугою не врятуєшся, - пирск-нув Фродо. - Тут і кожух не допоможе...

Нарешті, роздерши свої плащі вщент, визволились гобіти з колючих гамаків.

- Тепер униз, у долину, - шепнув Фродо. - А там - хутчіш на північ!

Десь далеко сходило сонце, але над Мордором нерухомо стояла ніч. Згубна Гора курилася, вогні її згасли. Східний вітер, що завзято дув з того дня, як вони залишили Ітіліен, зовсім ущух. Повільно, важко спускалися гобіти, повисаючи на руках, спотикаючись об валуни, продираючись наосліп крізь колючки і сухостій; нарешті, зовсім знесилені, змокли від поту, повалилися відпочивати на дні ущелини.

- Якби мені зараз сам Шаграт підніс чарочку, їй-бо, прийняв би, ще й поклонився, - зітхнув Сем.

- Не треба про воду! - попросив Фродо. - Як згадаєш, так сильніше пити хочеться...

Він розтягся на землі і довго лежав мовчки. А коли із зусиллям підвівся, помітив, що Сем спить.

- Семе, прокинься! - покликав він. - Час іти! Сем із хрускотом потягнувся.

- Та хіба я спав? Ох-хо-хо... Коли довго не спиш, очі самі злипаються! [176]

Тепер першим пішов Фродо, намагаючись дотримуватися напрямку на північ по кам'яних завалах, що встеляли каньйон. Раптом він зупинився.

- Нічого не вийде. Я не здатний витримувати цю кольчугу. Навіть колишня; мітрілова, була б мені тепер надто важкою. Та й навіщо вона? На перемогу в рукопашній розраховувати ніяк не можна...

- Але можна розраховувати, що до рукопашної дійде, - заперечив Сем. - А ножі, випадкові стріли та інше? І наш добрий Горлум десь ще блукає. Що ж вас захистить? Оця шкіряна курточка?

- Та зрозумій, Семе, друже мій, я стомлений, знищений! Все мені противне, все гидке... Ні, поки я можу ворухитися, йтиму, але вистачить з мене і Персня. Будь-яке навантаження, окрім нього, мене вбиває. Не засуджуй мене за легкодумство. Я розумію, як тобі важко було обдирати убитих, щоб дістати ці речі...

- Та що вже там! Ви, пане, не хвилюйтеся, це головне. Я б вас і на руках поніс, якщо потрібно. Робіть, як вам краще...

Фродо звільнився від плаща і кольчуги, відкинув їх подалі. Його злегка проймала дрож.

- Мені б замість нього що-небудь тепле! Чи то похолодало, чи то мене лихоманить...

- А ось візьміть, - запропонував Сем і витяг ельфій-ський плащ з торби. - Підпережіть орчине ганчір'я, а зверху це. До такого вбрання не дуже пасує, але зігріє напевно і від небезпеки убереже, мабуть, краще за обладунок. Адже його ткала Володарка Лорієну...

Фродо розправив плащ, застебнув під підборіддям.

- І легше, і краще! - вигукнув він. - Тепер можна йти. Якби ще не ця пітьма. Вона мені всю душу проїла. Там, у полоні, я спробував пригадати наш Берендуїн, Лісову Межу, Гобітон - і не міг...

- Ох, пане, і про це краще не будемо, - попросив Сем. - От якби Галадріель могла нас бачити і чути, я б сказав: «Пані, нам нічого не потрібно, нічого не просимо, тільки світла і води, чистої води і звичайного денного світла, дорогоціннішого над усі скарби світу, якщо можна так висловитися!» На жаль, Лорієн далеко...

Сем похитав головою і махнув рукою у бік Горілих Гір. [177]

Вони відійшли на зовсім малу відстань, і Фродо зупинився знову:

- Над нами Чорний Вершник. Я його чую. Давай пере чекаємо.

Вони сховалися за камінь і мовчки сиділи, дивлячись на захід, поки Фродо не зітхнув з полегшенням:

- Пролетів! Ходімо.

Вони підвелися - і застигли, приголомшені. Ліворуч, на півдні, небосхил посвітлішав, піки і хребти гір чітко вималювалися на ньому. На сході теж з'явився просвіт і повільно розширювався на північ. У піднебессі йшла справжня битва. Хмари Мордору відступали, вітер куйовдив їх, вітер із Країни Живих зминав завісу випарів і відштовхував у глиб чорних долин. Крізь розідрану ковдру хмар уже сльозилося слабке, але ясне світло, як буває зимовим ранком.

- Ви бачите? Бачите? - зойкнув Сем. - Вітер перемилися! Ага, не все йде по-вражому! Питьма розповідається! Ех, знати б, що там...

Займався ранок п'ятнадцятого березня. Сонце долало питьму над долинами Андуїну, ярл Теоден прощався з Меррі на полях Пеленнору.

Світла смуга розтяглася на всю довжину Горілих Гір, і гобіти помітили якусь істоту, що летіла із заходу. Спершу вона виднілася лише чорною цяткою, потім стала зростати, влетіла стрілою в хмари і з довгим пронизливим вигуком промчалася високо над головами подорожан. Знайомий поклик назгула не злякав гобітів: у ньому звучали розпач і скарга. Вождь Примар Персня повертався переможений.

- Ну, я казав? - радів Сем. - Не занадилося в них! Недарма Горбаг не вірив Шаграту, що воєнні справи йдуть відмінно. От і витягам вони погану карту, пане! Невже це вас не радує?

- Не дуже, - стенив плечима Фродо. - Перемога, може, і значна, так не наша вона. Ми йдемо на схід, не на захід. І я жахливо втомився. Перстень нестерпно тисне. Перед очима золоті кола...

Сем із тривогою подивився на Фродо, погладивши його по руці:

- Пане, підбадьортесь! Ми загадали два бажання, одне уже справдилося: світло є. Тепер іти буде веселіше... хоча і [178] небезпечніше теж. Давайте пройдемо ще трохи і ляжемо поспати. А поки що з'їжте хлібця...

Вони розламали сухий корж і прожували його не запиваючи. Навколо було не світліше, ніж дощовим вечором, але тепер хоча б можна було оглянути околиці. Глибока долина злегка підіймалася на північ, уздовж підніжжя західних стрімчаків тягнулося сухе корито колишнього струмка. Берегом виляся протоптана доріжка. Вони давно могли б на неї вийти - вона відокремлювалася від великої дороги на Моргул відразу ж за мостом і спускалася в долину зручними східцями. Нею користалися дозорці і гінці, яких посилали до малих фортів та застав між Кіріт-Унголом і тісніною Залізної Пащі, Карах-Ангрен.

Вийшовши на стежку, гобіти надто ризикували, але тепер важливіше за все була швидкість, а Фродо боявся, що не зможе подолати хребет Моргаї по бездоріжжю. До того ж орки навряд чи стануть шукати їх на стежці, що веде на північ, - так здавалося Фродо: «шпигун» скоріше пішов би назад до перевалу. Тому Фродо і прагнув віддалитися від Кіріт-Унголу на північ, а вже звідтіля почати останній - дійсно останній - похід.

Отже, вони перетнули сухе русло і ступили на стежку. Ліворуч подорожан прикривали нависаючі скелі, і зверху їх вистежити не могли, але тропа нескінченно петляла, і перед кожним закрутом гобіти бралися за мечі і намагалися йти безшумно.

День так і не розгорівся - густі дими Ородруїну під натиском вітру розповзлися по небу, як величезний намет, підпертий непомітним здаля стовпом. Минула майже година, і гобіти, не вірячи своїм вухам, почули дивний шум: десь поблизу хлюпала вода. По жолобу в стрімкому схилі, вузькому і рівному, немов скелю втяли сокирою, текла вода - може, останні краплі живлющого дощу, пролитого так невдало над землею Мордору. Тоненький струмок перетинав стежку і губився серед мертвого каміння.

Сем так і рвонувся до води.

- Якщо доведеться ще зустрітися з Володаркою Лорієну, як нам віддячити їй! - хвилювався він. - Та дивіться, дивіться! Спершу світло, тепер вода... Тільки дозвольте, пане, я нап'юся перший. [179]

- Будь ласка, але ми тут умістимося і вдвох, - здивувався Фродо.

- Не в тім річ. А що як вона отруйна?

- Знаєш, нежданому щастю і дружньому дарунку треба довіряти! Аби не була занадто холодною.

Вода виявилася в міру свіжою, але не крижаною, на смак гіркуватою і маслянистою. У себе в Гобітанії вони б такою знехтували, тут пили хильцем та похвалювали. Вгамувавши спрагу, вони вщерть наповнили флягу Сема. Фродо підбадьорився, і вони пройшли без зупинки ще кілька миль, поки стежка не перетворилася на широку дорогу, а на обриві над нею не з'явиться грубо обтесані стіни ворожої застави.

- Настав час завертати, - сказав Фродо. - Звідси - відразу на схід... - Він похитав головою, дивлячись на похмурі громади, що стерегли

долину. - Мене ще вистачить, щоб залізти вище і пошукати якусь нірку. А потім доведеться зробити привал.

Сухе русло лежало тут трохи нижче стенки. Гобіти спустилися на дно і пішли до другого берега. Як не дивно, вони знайшли там темні калюжі, що їх живило якесь джерело у верхів'ях долини. Прикордонні землі Мордору вмирали, але ще не вмерли зовсім. Тут росли жорсткі, гіркі трави, кущі, покручені болісною боротьбою за життя. У долинах Моргаї чіплялися за камені розпластані дерева, якісь сірі щітки стирчали з-під валунів, обтягнутих сухим мохом, і все це звивалося в колючі, непролазні зарості. Одні кущі мали шипи довгі, прямі, інші - криві, гострі, як бритва. Зів'яле, зашкарубле торішнє листя сумно хрумтіло під ногами гобітів, а на нових бруньках, готових розкритися, вже бенкетувала товста гусінь. Сірі, чорні і бурі мухи з червоними плямами, що нагадували Криваве Око, носилися хмарами, дзижчали і боляче жалили. Над заростями очікувально зависли хмари зголоднілої комашні.

- Обладунок орків тут не врятує, - сказав Сем, відмахуючись від кровососів. - Нам би зараз товсту орчу шкіру...

Вони хотіли піднятися якнайвище, щоб оглянути околиці, але на півдорозі до вершини Фродо знову заслаб; йому потрібний був відпочинок. Не знайшовши на схилі [180] хоч трохи придатної вибоїни, вони зупинилися під поплутаними хвостами колючки, що звисала з невисокого уступу, і трошки попоїли. Хлібці, що не псуються, відклали на чорний день, зате вжили половину гондорського запасу: жменька сушених фруктів, шматочок солонини, запили водою, ось і весь обід. По дорозі вони ще кілька разів зупинялися напиться, але спрагу не потамували: повітря Мордору було гірке і висушувало горло. Навіть Сем зажурився, думаючи про воду. За горами Моргаї чекала жахлива рівнина Горгорот...

- Спить, пане, - сказав Сем. - Знову сутеніє. Мабуть, це просто вечір настав.

Фродо зітхнув і заснув раніше, ніж Сем скінчив говорити.

Як належить відданому слугі, Сем міцно тримав хазяїна за руку і силкувався здолати сонний одур. Він дотерпів до ночі. Тоді, щоб якось підбадьоритися, виповз з укриття. У темряві щось безупинно шелестіло, шаруділо, потріскувало, але не було чути ні кроків, ні голосів. Вдалині на заході над Похмурими Горами небо ще ледве сіріло,

і біла зірка проглянула крізь розірвані хмари високо над зазублинами гір. Сем, загублений у проклятому ворожому краї, помилювався красою зірки, і надія зродилася в його душі: зрештою, тінь - така нетривка штука! У світі є світло, є краса, і тінь їх не може здолати. Коли Сем співав у вежі над Кіріт-Унголом, це був виклик долі, а не надія - він оплакував самого себе. А тепер ні власна доля, ні доля улюбленого хазяїна не викликала в нього побоювань. Сем заповз назад під колючу завісу і, забувши про всі страхи, заснув глибоким, спокійним сном.

Вони спали, тримаючи один одного за руки, і прокинулися одночасно, не знаючи, котра година і як довго спали. Сем почував себе цілком бадьоро, Фродо хмурився: усю ніч йому снівся вогонь, і пробудження не радувало... Все ж таки сили його відновилися. Друзі попоїли, випили по ковточку води і пішли нагору розпадиною, що довела їх до голого крутосхилу з осипами. Тут навіть для найзавзятішого життя не було місця; сухими, зморшкуватими були мертві вершини Моргаї. [181]

Довгенько проблукавши, гобіти знайшли, де можна було піднятися, хоча останні сто футів підйому далися їм з великим зусиллям. Вузька тріщина розділила два чорних зубці останнього захисного валу Мордору; по ній гобіти досягали гребеня. Перед ними, на тисячу п'ятсот футів нижче, скільки оком сягнути, розляглася рівнина, а десь далеко, край небосхилу, здіймалася сива імла. Вітер дув західний, хмари пливли високо, але на похмурі простори Горгороту сочилось лише мутне підвальне напівсвітло. Дими тяглися над землею, накопичувались у заглибинах, із щілин та дір валили сірі клуби пари.

Десь за сорок миль від гобітів здіймалася Згубна Гора, її підніжжя загрузло в купах попелу, вузький конус врізався в небо, а пік тонув у хмарі задушливих випарів. Гора ледь жевріла, але була, як і раніше, страшною, мов сплячий звір. За Ородруїном стояла чорна пільма, заслін Чорного Замку, зведеного на крутому відрозі Горілих Гір. Володар Мордору занурився в думки, обмірковуючи тривожні і загадкові новини; образи блискучого меча і суворого королівського обличчя застеляли погляд Кривавого Ока. І могутню твердиню Мордору, усі її незліченні вежі і ворота, накрила сумовита, паморочлива пільма.

З відразою і тугою дивилися Фродо і Сем на ненависні землі. На три сторони світу, між ними і Згубною Горою, простяглася випалена пустеля, де ворушилися тільки димні смерчі. Де ж Саурон тримає і чим

годує своїх рабів і військо? А війська в нього сила-силенна: уздовж усього пасма гір Моргаї виднілися табори й обози, намети й буди. Прямо під ногами гобітів за милью від підніжжя гір розкинулося ціле містечко, осине гніздо з прямими і нудними вулицями, з рядами комор і приземкуватих казарм. На рівнині навколо усе кишіло орками; на шляхах, що вели на південний схід, до великого Моргульського тракту, було видно навалу війська - швидко рухалися колони маленьких чорних фігурок.

- Мені це страшенно не подобається, - сказав Сем. - Хоча... де стільки війська, повинні бути і вода, і провіант. Якщо мені очі не зраджують, це не орки, а люди...

Гобіти не знали, що на півдні Мордору невільники обробляють великі лани над сумними, темними водами озера Нурнен; не знали і про шляхи, якими з підлеглих володінь [182] на сході і на півдні слуги Саурона гнали каравани, навантажені всяким добром, здобиччю і даниною, та низки нових і нових рабів. На півночі Мордору були тільки копальні та збройові кузні, а на рівнинах війська готувалися до давно задуманої війни. Тут Володар Тьми пересував полки, як пішаків на шахівниці. Коли перший спробний випад був відбитий усюди, на півночі і на півдні, Саурон став збирати біля Кіріт-Унголу свіжі армії для нового, вирішального походу. Навіть діючи спеціально, він не міг би краще перепинити шлях гобітам до Вогняної Гори.

- Правда, ми їхніх ласощів не спробуємо, - помовчавши, додав Сем. - По-перше, не бачу, як нам спускатися. А по-друге, якщо спустимося, не йти ж по рівнині, нафаршированій військами!

- Я очікував чогось подібного, - сказав Фродо. - Все ж таки доведеться спробувати. Я і раніш не сподівався пройти благополучно, і зараз не сподіваюся, але справу робити треба! Головне - якомога довше від них вислизати. Тому, мені здається, треба пройти ще на північ і спуститися там, де долина звужується.

- Заздалегідь можу сказати, - зауважив Сем, - де найвужче, там і ворогів наб'ється тьма-тьмуца. От побачите, пане!

- Перш ніж побачити, дійти ще треба, - насупився Фродо.

Дуже швидко вони переконалися, що йти по крайці хребта Моргаї чи поблизу неї неможливо: глибокі тріщини, між ними гострі зубці... Довелося повернутись і йти долиною, не спускаючись на стежку. Пройшовши близько милі, вони порівнялися зі сторожовою заставою.

Стіна і кам'яний навіс оточували чорне жерло печери. Не було помітно ні найменшого руху, але гобіти про всякий випадок поповзли, прикриваючись буйними заростями колючки, берегом зниклої річки. Ще пара миль, і гніздо орків зникло. Мандрівники зітхнули вільніше, і тут до них долинули грубі, хрипкі голоси. Гобіти миттю пірнули в зарості. Показалися двоє орків: один дрібний, обшарпаний, з луком за плечима, із широко роздутими ніздрями, напевно, слідопит, а другий - солдат зі знаком Ока на шоломі, теж з луком і з дротиком. Вони явно належали до різних [183] племен, тому спілкувалися спільною мовою і, як звичайно, сварилися. За якихось двадцять кроків від гобітів низенький орк зупинився.

- Досить з мене! Мені пора додому! - Він кивнув головою у бік застави. - Набридло бити п'яти. Я тобі кажу, сліду нема. Через тебе все! Треба було піднятися на гору, второпав? Я був правий, а не ти!

- Цить ти, шмаркачу, собачий ніс! - відрізав солдат. - Наші очі варті більшого, ніж ваші паршиві носи!

- Ну, і що ти своїми безцінними баньками глядів? Ти взагалі не знаєш, чого шукаєш! Попрошу собі іншого напарника, либонь, знайдуться путящі, не такі тюхтії, як ти!

- Та чи я винуватий? - огризнувся солдат. - Якщо так наказують... То їм шукай воїна-ельфа в блискучому обладунку, то карлика-шпигуна. А потім раптом: згряя бунтівників - Урукхаїв. А ти здогадуйся, кого шукати!

- Начальство голову втратило, - сказав малий. - І ще дехто втратить. Це тобі не жарти: ворог проник у форт, сотню твоїх дружків перебив, та ще й полоненого викрав! Якщо вже ви, бойові орки, так служите, не дивно, що з поля бою надходять погані звістки!

- Хто сказав «погані»? - обурився солдат.

- А хто сказав «гарні»?

- Ці чутки розпускають бунтівники! Годі горло дерти, бо на ніж надіну. Второпав?

- Мовчу, мовчу! Тільки як думав, так і буду думати. А цікаво, той слизький ненажера з цією веремією зв'язаний?

- Хто його зна! Хай йому грець! Вертівся отут, ніс сунув, куди не треба, а тільки ушився - ось вам: наказано взяти живим!

- Ну, як зловимо, то дістане прочухана, - пирснув слідопит. - Адже це він сліди поплутав! Підібрав кольчугу десь у долині і затоптав отут

усе, поки ми за ним гналися...

- Кольчуга цього виродка і врятувала, - похмуро сказав солдат. - Я ще не знав, що велено брати живим, послав стрілу, а він не впав та й поскакав далі.

- Просто ти промазав, - відмахнувся слідопит. - Стріляєш погано, повертаєшся нехутко, а потім кличеш бідного малого на підмогу! Я вже ситий по горло! [184]

Він обернувся спиною до солдата і побіг у напрямку застави.

- Гей! Куди! - закричав солдат. - Дезертируєш! Я доповім!

- Кому? Чи не славному Шаграту? Йому більше над нами не командувати!

- Я повідомлю твоє ім'я і номер назгулам, - відповів солдат, переходячи на свистячий шепіт. - До Кіріт-Унголу саме прибув один, розслідує...

Малий затримався. Голос його затремтів від злості і страху.

- Ах ти падло, донощик! Та ти й родичів своїх продав би за добру ціну! Ремесла свого не знаєш, а я відповідай? Йди, йди до цих горланів, вони тобі кров заморозять! Якщо раніше їх самих не приберуть... Головного, кажуть, уже прибрали! І не чутка це, а правда!

Солдат кинувся за слідопитом, жбурнувши дротик. Але малий сховався за валунами, натягнув лук й увігнав стрілу прямісінько в око напарнику. Той із шумом повалився в кущі. Слідопит чимдуж помчав геть.

Гобіти трохи посиділи мовчки. Першим опам'ятався Сем.

- Гарно, га? Якщо такі люб'язності тут звичайна річ, нам буде набагато простіше!

- Тихіше, Семе! - шепнув Фродо. - Тут можуть й інші вештатися. Бачиш, вони йдуть по сліду, і ближче, ніж ми думали. А дух розбрату в Мордорі гніздиться всюди. Орки ж були такі завжди, судячи з переказів, ще до того, як пішли слугувати Саурону. Тільки сподіватися на це не варто. Нас вони ненавидять сильніше, і теж здавна. Ця парочка помирилася б, щоб з нами розправитись.

Знову запанувало мовчання, і знову його порушив Сем, тепер уже пошепки:

- А ви чули, пане, про слизького ненажеру? Казав я вам, Горлум живий!

- Краще б ти помилився... Тим більше не можна звідси висовуватися до ночі. Може, поки що розповіси нарешті, звідкіля про Горлума знаєш і взагалі що з тобою без мене було? Тільки помалу, не шуми! [185]

- Постараюсь. Хоч як згадаю про цього падлюку, так і хочеться кричати!

Вони просиділи в кущах, поки жалюгідне денне світло не змінила беззоряна мордорська ніч. Сем розповідав Фродо на вухо все, що міг вимовити словами, про зрадництво Горлума, про жахливу Шелобу і власні пригоди. Коли він закінчив, Фродо мовчки міцно потис йому руку, а перегодом сказав:

- Ну, а тепер пора йти. Хотів би я знати, чи довго нам ще буде щастити, коли прийде кінець цьому повзанню, усім цим мукам, та ще й марним!

Він підвівся.

- Темно, як у льоху, а фіал діставати не можна. Бережи його, Семе. Мені його зараз ніде ховати, хіба в кулаці, а руки мені знадобляться. Жало я тобі віддаю назовсім. У мене є ніж орків, та й навряд чи мені доведеться боротися такою зброєю...

Важко і ризиковано було йти ось так у темряві, але гобіти йшли, часто спотикаючись, година за годиною, все далі на північ. Коли блякле світло зажеврилося на верхівках західних схилів, години за дві після світанку над Середзем'ям, мандрівники знову прилягли в підхожій заглибині і по черзі поспали. Сем, стоячи на чатах, ніяк не міг відволіктися від продовольчих клопотів. Коли Фродо прокинувся і запропонував щось пожувати, Сем запитав про те, що мучило його вже давно:

- Прошу пробачити, пане, ви не могли б сказати, як довго нам ще крокувати?

- Дуже приблизно, - сказав Фродо. - У Рівенделлі я бачив карту Мордору, зроблену ще до повернення Ворога, але запам'ятав погано. Десь обидві гряди, західна і північна, немов пускають паростки всередину рівнини і сходяться майже впритул. Від мосту під Кіріт-Унголом туди не менше двадцяти ліг. Пройшли ми поки що близько дванадцяти. Правда, ми таким чином віддаляємося від Згубної Гори миль на шістдесят. Навіть якщо все піде як треба, раніше ніж за

тиждень я до Гори не дійду. Боюся, голубе, що тягар мій стане ще важчим, і чимчикувати я буду тим повільніше, чим ближче до мети.

Сем зітхнув. [186]

- Цього я й боявся. У такому разі, пане, не кажучи вже про питво, ми повинні тепер або менше їсти, або швидше йти, хоча б по рівній місцевості. Ще одна вечеря або сніданок - і залишиться тільки дещиця ельфійських хлібців.

- Я спробую йти швидше, - сказав Фродо, глибоко вдихаючи сухе повітря. - Отож, пішли...

Вони вирушили ще засвітла і не зупинялися всю ніч. Коли світанок позначив край темного небосхилу, вони сховалися під виступом якоїсь скелі. Повільно розвиднілося, сильний західний вітер змітав тепер димну завісу навіть у височині, і незабаром усе стало видно на кілька миль навколо. Каньйон Моргаї піднімався, поступово звужуючись, поки хребет не перетворювався на карниз, приставлений до стрімкої стіни Горілих Гір, зі сходу він обривався до рівнини Горгорот, немов обрізаний ножем. Назустріч йому від сірого, імлистого північного кряжа Еред-Литуї тяглася немовби довга лапа, залишаючи вузький прохід Карах-Ангрен, або Залізної Пащі. За ним лежала відокремлена глибока долина Удун. Десь тут ховалися підземні арсенали, приготовлені для оборони Чорної Брами. Володар Мордору готувався відбити напад союзного війська заходу. На відрогах гір ставили вартові вишки, розпалювали багаття, впоперек проходів городили земляні насипи.

Милі на дві на північ, на розі, де від головного хребта відщеплявся західний відріг, стояв високо на горі стародавній замок Дуртханг, один із трьох укріплених фортів, що охороняли долину Удун. Від замку вниз повзла, петляючи, дорога на схід, до Залізної Пащі. І хоча похмура, задимлена долина була порожня - ні військ, ні обозів, - гобіти зрозуміли, що весь обхідний шлях відмахали дарма.

- Ми зайшли в тупик, Семе, - сказав Фродо. - Підемо під гору - потрапимо прямо у фортецю; підемо дорогою - будемо як на долоні. А іншого спуску немає. Залишається тільки повернутися.

- Або вийти на дорогу. Давайте ризикнемо, покладемося на талан, пане, якщо талан в Мордорі взагалі мешкає. Годі кружляти наосліп. Вже краще прямо піти і здатися в полон... У нас провізія закінчується! [187]

- Добре, Семе. Тоді веди ти. Ти ще сподіваєшся... А в мене - одна зола. Тільки бігцем я не зможу, пошкандибаю потроху.

- Навіть щоб шкандибати, треба відпочити і поїсти. Давайте дозволимо собі і те, й друге, у міру можливості.

Сем подав Фродо флягу, відламав величенький шматочок хлібця. Потім згорнув свій плащ замість подушки ненаглядному своєму товаришу. А Фродо був занадто змучений, він навіть не помітив, як випив усю воду до краплі і з'їв, крім своєї, порцію вірного Сема. Коли він заснув, Сем прислухався до його подиху, вдивлявся в обличчя; воно змарніло, але не втратило виразу спокійної безстрашності. «Вже пробачте, пане, - подумав Сем, - доведеться мені вас на хвилиночку залишити. Вода потрібна. Без неї далеко не зйдемо...»

Стрибаючи з каменя на камінь з обережністю, надзвичайною навіть для гобіта, він збіг до сухого русла і пішов уздовж нього, пригадуючи, де бачив мимохідь сліди джерела. Раз у раз він нахилився, ледь не чиркаючи вухом по каменю, і нарешті розчув слабкий шепіт води. Темний струмок падав у неглибоку яму і розтікався калюжею між камінням. Сем спробував - вода виявилася цілком питною. Сем напився досхочу і наповнив флягу; розпрямляючи спину, він раптом помітив чорну живу цятку неподалік від укриття, де спав Фродо. Сем стримав зойк, перемахнув одним стрибком яму з водою і помчав нагору по схилу. Чорна тварина була наготові, спритно ховалася, але Сем знав, кого побачить, і руки в нього вже свербіли... Чорна голова майнула над обривом і відразу зникла.

- Ну, доля поки що за нас, - посміхнувся Сем. - Мало нам орків, ще й цей падлюка винюхувати з'явився! І як його, лиходія, земля носить...

Сем присів поруч із Фродо; будити не хотілося, але в нього самого очі злипалися, і він м'яко поплескав Фродо по плечу:

- Пане, Горлум з'явився. А не він, то його двійник. Я по воду ходив - аж гульк, стирчить голівонька. У такому сусідстві спати вдвох не можна. А я вже, прошу вибачити, прямо носом клюю...

- Давно пора! - зніяковів Фродо. - Лягай, голубе, спи. Як на мене, вже краще Горлум, ніж орки. У всякому [188] разі, він нас не видасть, якщо сам у їхні лапи не потрапить.

- Зате своїми лапами й уб'є, і пограбує, - промурмотів Сем. - Ви, пане, дивіться в обидва. Ось вам фляжка, пийте досхочу. Перед відходом я ще наберу...

Прокинувся він надвечір. Фродо сидів, притулившись до скелі, і спав. Фляга була порожня, Горлум не з'являвся, над Мордором знову лежала безпросвітна імла. Тільки сторожові вогні на вершинах сипали в небо червоні іскри. Вибираючи місця, де темніше, гобіти знову рушили в дорогу, ще небезпечнішу, ніж досі. Спершу навідалися до джерела, потім, ледве знаходячи опору для ніг, спустилися на звивисту стежку. Звідси до Залізної Пащі було двадцять миль. Вузька доріжка, без підпірної стінки й парапету, йшла над самісенькою прірвою. Гобіти прислухалися - нічого підозрілого; тоді вони вискочили на дорогу і майже бігцем помчали на схід.

Зупинилися друзі, тільки коли здолали цілих дванадцять миль. Дорога тут вигиналася на північ, і вони не могли спостерігати за пройденим її відрізком. Це ледве не згубило їх. Не встигли вони присісти і відсапатись, яку нічній тиші розлігся тупіт маршируючих ніг; з-за рогу вдарило, щохвилини стаючи яскравішим, світло смолоскипів.

- От і покладайся на талан, - сказав Фродо. - Пропали ми...

Він гарячково окинув поглядом скелю, але ті, хто колись побудував її, гладко обтесали каміння і вирівняли стіну на багато ліктів над дорогою. Метнувся на другий бік - там зяяла чорна безодня.

- Пропали... - повторив він, повернувшись до Сема, сів під скелею й похнюпився.

- Схоже, ваша правда, - сказав Сем, тулячись до нього. - Нічого, подивимося ще, як воно буде.

Їм не довелося довго чекати. З-за рогу з'явилися орки зі смолоскипами. Сем відвернув обличчя від світла, ноги затулив щитом, щоб не видно було гобітанської вовни на ногах. «А що як приймуть нас за солдатиків, що відстали, та й дадуть спокій?» - подумав він.

Це було цілком можливо. Перші ряди промчалися пою них не оглядаючись - низькорослі орки з півночі, яких [189] гнали на війну за Чорного Володаря; їх ніщо не цікавило, аби швидше добігти і не дістали бичем по потилиці. Уздовж колони носилися два здоровенних Урук-хаї, покрикуючи і розмахуючи бичами. Ряд за рядом пробігали далі, небезпечно світло вже пересунулося вперед. Сем тамував подих. Половина колони пройшла. Раптом один з Урук-хаїв помітив дві скорчені фігурки під скелею, свиснув бичем і закричав:

- Встати, виродки!

Гобіти не ворухнулися. Погонич скомандував загону зупинитися.

- Пішли, пішли, кляті ледарі! Не час спати! Він підійшов ближче і помітив значки на щитах.

- Ага, втекти надумали? Усі ваші ще вчора повинні буди зібратися в долині Удун! Ну, цього досить! Стати до ряду! Та хуткіше, бо повідомлю ваші номери начальству!

Гобіти незграбно піднялися і, горблячись, прилаштувалися до останнього ряду.

- Не туди! - гаркнув погонич. - У третій ряд від кінця! І глядіть мені, щоб не заманулося комусь тікати, я за вами стежитиму!

Довгий батіг свиснув над їхніми головами, оглушливо клацнув - і Урук-хай наказав пуститися бігцем з місця. Сем ледве встигав за орками. Фродо ж терпів справжні тортури. Зціпивши зуби, він біг, біг уперед. Його нудило від мерзенного смороду упрілих орків, до нестями хотілося пити, а вони все бігли, бігли... Фродо хапав ротом повітря, як риба на піску, і намагався не думати, до якої жахливої мети він так поспішає. Надії на порятунок не було. Погонич раз у раз перевіряв «дезертирів».

- Бігцем! Жвавіше! - гримав він, сміючись і шмагаючи їх батоном по щиколотках. - Швидше, виродки! Я б вас повчив, але ви і так своє одержите, коли спізнитесь в табір до збору. Війна йде, виродки, чи забули?

За кілька миль дорога почала похило спускатися на рівнину. Фродо втрачав останні крихти сил і волі. Сем намагався підтримати його, але і сам ледве стояв на ногах. З хвилини на хвилину Фродо впаде, усе розкриється, запеклі зусилля зйдуть нанівець. «Але з цим здорованем-погоничем я ще встигну поквитатися!» - думав Сем, хапаючись на бігу за руків'я меча. І тут трапилось щось несподіване. [190]

Вони вже бігли по рівнині. Перед мостом східна дорога зливалася з іншими, що йшли з півдня і з Барад-Дуру. Усі вони були забиті: гондорська рать наближалася, і Саурон поспішав відправити полки на північ. Тому на злитті доріг, куди не діставало світло палаючих на скелях багать, зіштовхнулися відразу кілька загонів. Здійнялися метушня, шум, сварка - кожний хотів пройти першим. Дарма погоничі лаялися й орудували батогами; зав'язалася бійка, подекуди вже брязкали

шаблі. Полк важко озброєних Урукхаїв з Барад-Дуру пригас колону, де страждали Фродо і Сем; ряди змішалися, здійнялася веремія.

Заціпенілий від болю й втоми Сем відразу стрепенувся і, скориставшись з нагоди, кинувся на землю, потягнувши за собою і Фродо. Орки, волаючи і лаючись, спотикалися через них, падали один на одного. Гобіти потихеньку на карачках відповзли від сутички на узбіччя дороги. Її відокремлювала від рівнини огорожа заввишки два фути. За огорожею панувала густа тінь. Кілька хвилин гобіти лежали нерухомо. Шукати притулку в темряві було неможливо, однак Сем розумів, що треба відповзти якнайдалі. «Нумо вперед, пане, - шепнув він. - Ще хоч пару кроків, і відпочинете...» Фродо останнім, неймовірним зусиллям проповз ще кроків двадцять і раптом наткнувся на невелику вирву на рівнині. Він скотився на дно і завмер у смертельній знеможі.

Розділ 3 ЗГУБНА ГОРА

Сем підсунув під голову Фродо свій розідраний орків плащ і накрився разом із Фродо сірим, лорієнським: витканий ельфами, він захистить їх у чужому відкритому полі. Сему стало тепло, і мрії його полинули до веселих ельфійських лісів. Шум і брязкання стихли, орки порозумілися і пройшли крізь Залізну Пащу. Можна було сподіватися, що відсутності двох дезертирів не помітили, принаймні відразу.

Не чуючи за собою погоні, гобіти помалу опам'яталися. Сем ковтнув води із фляги, щедро напоїв Фродо, а коли той трохи прийшов до тями, змусив його з'їсти цілу скибу дорогоцінного хліба. Потім, від втоми не почувачи [191] страху, вони скрутилися в ямі клубочком і заснули, тривожно, часто прокидаючись і тремтячи: рясний піт, висихаючи, проймав їх холодом, а від твердого ґрунту нили всі кістки. З півночі, через Кіріт-Горгор, тягло понизу крижаним протягом.

Ранком знову настало сіре напівсвітло; західний вітер віяв на височині, але нижче, у внутрішнім колі гір, повітря стояло нерухомо, холодне й задушливе одночасно. Сем визирнув з ями. Їх оточували сумні, пласкі поля. Рух по дорозі завмер, але Сем побоювався невсипущих дозорів Залізної Пащі - не більше ніж за якусь чверть милі на північ. На південному сході велетенською тінню майоріла Згубна Гора. З неї бив дим - частину його відносив вітер, а частина клубочилася, розповзаючись по схилах. За декілька миль на північний схід темним силуетом проступали Горілі Гори, за ними невиразно окреслювалася крайка північних хребтів. Сем вирішив визначити відстань хоча б приблизно і вибрати найкращу дорогу.

- Щонайменше миль п'ятдесят, - бурмотав він заклопотано, поглядаючи на лиховісну гору, - отже, якщо врахувати стан бідолашного пана Фродо, ще тиждень шляху...

Сем із сумнівом похитав головою. Вперше він усвідомив до кінця те, що стільки разів казав Фродо: про зворотний шлях можна не турбуватися. Запасів вистачить лише для того, щоб дійти до мети. А потім, виконавши своє призначення, вони з Фродо повинні будуть загинути - самотні, безпритульні, посеред нещадної пустелі. Що вже там думати про повернення!..

«Так ось який обов'язок я поклав на себе, коли напросився в похід, - думав Сем. - Допомогати Фродо, а потім померти разом. Що робити, коли так - хай так і буде... А як би хотілося побачити ще наше Заріччя, і Трояндочку Вовнер, і братів її, і Старого, і всіх сусідів по Гобітону! І не віриться, що Гандальф міг послати нас сюди, не маючи хоч якогось зернятка надії. Ох, коли б він не пропав у Морії... Страшенно не поталанило нам! Він уже нас виручив би як-небудь...»

І все ж таки, втративши надію, Сем не втратив відваги. Його звичайно добродушне обличчя стало майже похмурим, але в душі прокинулася непереможна завзятість. Сем Гемджи перетворився на істоту з каменю та криці - ні [192] розпач, ні втома, ні нескінченна дорога вже не мали влади над ним.

З новим почуттям відповідальності він озирнувся, обмірковуючи, що чинити далі. Тим часом трохи розвиднілось, і Сем побачив, що рівнина, яка здавалася суцільно пласкою, насправді вкрита вирвами, вибоїнами, завалами щебеню, немов якісь велетні поорали її кам'яними ядрами, стріляючи з пращі. Від вибоїн вусібіч розходилися звивисті, мов змії, тріщини. По такій місцевості цілком можна було крастися, не побоюючись найпильніших очей. Щоправда, для цього був потрібен чималий запас сил та часу. Для зголоднілих, виснажених мандрівників завдання непосильне...

Міркуючи про все це, Сем повернувся до Фродо. Будити його не довелося; він лежав горілиць, вдивляючись у похмуре небо.

- Ну, пане, - сказав Сем, - я тут дещо роздивився. Всюди тихо, можна вирушати. Чи ви впораєтесь?

- Впораюсь, - сказав Фродо. - Повинен впоратися...

І вони поповзли від ями до ями, користуючись будь-якою тінню, що траплялася, навропростець до підніжжя північної гряди. Неподалік йшов Східний Тракт, в далечині його сіра стрічка танула в тіні гір. Тракт був порожній, армії Мордору вже пройшли, до того ж Саурон волів пересувати полки під покровом ночі, побоюючись непокірливих вітрів, що розривають димову завісу. Непокоїли його також чутки про зухвалих вивідачів, що спромоглися перейти кордон...

Здолавши з великим зусиллям кілька миль, друзі зупинилися. Фродо знемагав. Сем зрозумів, що таким чином вони далеко не зайдуть - перебіжками в три погібелі, поповзом...

- Ходімо по дорозі, поки не спочіло? - запропонував він. - Адже вчора якось викрутилися! Ризикнемо, зате виграємо час, і можна буде відпочити.

Ризикували вони набагато більше, ніж Семові здавалося, але Фродо, роз'ятрений сердечним розбратом, знеможений зневірою, пригнічений тяжким тягарем обов'язку, на все був згодний. І вони пішли по твердому ґрунту тракту, що вів прямо до Чорного Замку. їм знов поталанило: [193] до ночі не зустрілася жодна жива душа, а вночі їх укрила темрява. Мордор завмер у передчутті бурі: отруйні луки під Мінас-Моргулом палали, вожді Заходу минали Роздоріжжя.

Так воно й відбувалося: Перстень рухався на південь, гондорська рать - на північ. Кожен день, кожна миля збільшували муки гобітів; сили танули, страх наростав. Удень вони ворогів не зустрічали, уночі, намагаючись заснути в якій-небудь щілині біля дороги, чули вигуки і тупіт безлічі ніг, дробовий перестук копит коней, яких безжалісно кололи острогами. Але гірше явної небезпеки була безсонна сила, злісний розум того, до чийого гнізда вони наближалися. Що ближче до Барад-Дуру, то страшнішою здавалася гобітам ця чорна перешкода, стіна ночі на останньому рубежі світу.

У той час, коли гондорська рать залишила Ітілієн, двоє подорожан боролися з лавиною чорного розпачу. Минуло чотири дні, як вони вирвалися з колони орків, але почуття кошмарного сну не минало. Протягом усього четвертого дня Фродо не вимовив ані слова, він ішов, зігнувшись до землі, і спотикався, як сліпий. Сем нічим не міг йому дозарадити: тягар Персня, нестерпний для тіла і болісний для душі, дедалі зростав. З тривогою помічав Сем, що Фродо часто підіймає ліву руку, начебто прикриваючись від удару, або затуляє очі, осліплені пекучим поглядом жахливого Ока. Часто тягнулася його рука і до захищеного на грудях Персня, жадібно хапалася за нього й в останній момент, підкоряючись наказу волі, безсило падала.

Настала ще одна ніч; Фродо сів, поклавши голову на коліна, опустив руки - пальці його дрібно тремтіли. Сем не зводив з нього очей, поки не погустішала темрява. Сему вже бракувало втішних слів. Якби не чудодійні хлібці, обидва гобіти давно б загинули. Але, підтримуючи сили, апетиту вони не збавляли; Сем з тугою згадував різні смачні страви і мріяв про шматок звичайного білого хліба із шинкою. І все ж таки без ельфійських хлібців - а вони тепер харчувалися тільки ними -

друзі не зберегли б так довго і силу, і стійкість... А зараз їм треба було прийняти нове рішення. Йти трактом далі було неможливо. Згубна Гора височіла праворуч від них, майже точно на півдні. Від тракту її відокремлювала велика мертва долина, засипана попелом [194] і залита скам'янілою лавою. Треба було перейти це рівне, не заросле й не закрите нічим місце, щоб опинитися біля підніжжя...

- Води б нам... води! - шепотів Сем; він шкодував витратити на себе навіть краплю, губи його пересихали, язик затвердів і розпух. Але, незважаючи на його ощадливість, у флязі залишилося менше половини. А йти вони мали ще кілька днів. І цей запас давно вичерпався б, коли вони не зважилися йти трактом: уздовж нього, на великій відстані одне від одного, на випадок спішного переходу військ, були влаштовані водоймища. В одному такому водозбірнику Сем і наповнив останній раз флягу затхлою, мулистю, але на крайній випадок придатною водою. Це було два дні тому. Розраховувати на нову нагоду не доводилося.

Нарешті Сем задрімав, так нічого і не придумавши. Йому наснилися пожежі, палаючі будинки, проповзали якісь тіні, рикали дикі звірі, хтось жахливо кричав під тортурами; але коли він прокидався, навколо була все та ж сама пітьма, пустка й тиша. Тільки раз, підвівши голову, він помітив, твердо знаючи, що не спить, бліде мерехтіння пари очей - але вони відразу відсахнулися і згасли.

Жахлива ніч тяглася без кінця. Світанок настав мутний: з-за Згубної Гори сюди дотягувалися щупальці Тьми, яку простяг Саурон навколо Чорного Замку. Будити Фродо Сему не хотілося, але це був його обов'язок - будити, годувати і примушувати йти далі. Він погладив Фродо по чолу і прошепотів на вухо:

- Пане, час підійматися!

Фродо скинувся, начебто зненацька почув дзвоник, подивився на південь і, вгледівши Згубну Гору, похмуро зіщулився.

- Не можу, Семе. Мені несила рухатися, я не здолаю...

Сем знав: будь-які слова зараз даремні і скоріше зашкодять, ніж допоможуть, але співчуття проймало його, і він не зумів промовчати.

- Дозвольте мені трохи понести його. Ви ж знаєте, я можу...

Очі Фродо гнівно блиснули:

- Не наближайся до мене! Не торкай мене! Він мій! Геть звідси! - Він намацав на поясі руків'я меча, але раптом [195] притих. - Ох, ні,

Семе, - сказав він печально. - Постарайся зрозуміти. Це мій тягар, ніхто інший його не винесе. Пізно, Семе, любий мій друже. Я вже майже цілком у його владі. Я не можу віддати його нікому, а якщо ти відбереш силоміць, напевно, збожеволію.

- Я розумію... Але мені здається, що від зайвої ваги позбавитися можна. Чом би не дозволити собі хоч малий попуск? Адже ми зараз прямуємо до Гори. Навіщо тягти непотрібні речі?

Фродо, не відриваючи погляду від Ородруїну, кивнув.

- Гаразд. У дорозі нам мало що знадобиться, а потім - і зовсім нічого...

Він підняв орчий щит, що лежав на землі, закинув подалі, туди ж пожбурих і шолом, і важкий пояс з ножем, а чорний плащ роздер на смуги і пустив за вітром:

- Не хочу орком прикидатися! Піду далі без зброї, чистої чи нечистої - все одно. Нехай мене вб'ють, якщо захочуть!

Сем теж скинув одіж та зброю орків, витяг з торби своє майно. Кожна дрібничка була така дорога для нього, адже він заніс їх у таку далечінь! Але найважче було розставатися з кухарським начинням.

- Пам'ятаєте тушкованого кролика? - запитав він. - Лавровий гай, тепле сонечко? Там ми зустріли Фарамира і бачили оліфанта...

- На жаль, Семе, нічого я не пам'ятаю. Тобто я знаю, це було, а ось у пам'яті нічого нема. Все розгубив: смак печені, свіжість води, шум вітру, усе забув - і місяць, і зірки... Йду один у п'тьмі і нічого не бачу, окрім вогняного кола. Я його вже й наяву бачу...

- Отже, треба поспішати, - підхопив Сем. Голос його зривався. - Чим скоріше впораємося, тим швидше вам можна буде відпочити...

«Словами йому не допоможеш, - думав Сем, збираючи розкидані речі - він не хотів залишати їх на видноті. - Падлюка знайшов кольчугу, тепер йому ще не вистачало знайти ніж. Він і з голими лапами досить небезпечний. І не дочекається, щоб я йому дозволив лапати мої каструлі!»

Він відніс весь оберемок до найближчої тріщини і жбурнув на дно. Похоронним дзвоном відлунув у вухах Сема [196] брязкіт його улюблених казанків, що котились у чорну пашу. Він труснув головою і став готуватися до походу: відрізав частину лорієнської мотузки, обв'язав нею Фродо, туго загорнув його в сірий плащ. Залишок мотузки старанно згорнув і сховав у торбу. Там бовталися тепер лише згорток із

хлібцями та фляга; на поясі ще висіло Жало, а в потайній кишені зберігався фіал Галадріелі і скринька з грудочкою лорієнської землі.

Нарешті вони повернулися обличчям до Згубної Гори і вирушили в дорогу, більше не ховаючись, зосередивши останні зусилля волі на одній меті - йти вперед. У сутінках похмурого дня навіть у цій країні, що її так добре стерегли, важко було помітити гобітів, особливо здалеку. З усіх поплічників Володаря Тьми тільки назгули могли попередити його про цих двох мандрівників, маленьких і непохитних, що крок за кроком заходили до самого серця його володінь. Однак назгули на своїх перетинчастокрилих скакунах відлетіли в іншому напрямку - їм було доручено стежити за просуванням гондорської союзної раті до Мораннону, туди ж була звернена увага і самого Саурона.

У той день Сему здалося, що Фродо ожив, і це його здивувало - адже він позбувся зовсім малої ваги. Тому спочатку вони рухалися набагато швидше, ніж очікували. Хоча околиця була поорана вибоїнами і порита, вони зуміли до вечора підійти впритул до гори. Але день минав, рано, занадто рано згасло слабке світло. Фродо знову горбився, знову його хитало. Коли зупинилися на привал, він повалився на землю і сказав тільки: «Пити хочеться, Семе...» Сем дав йому ковтнути з фляги. Залишалося ще кілька краплин - Сем пити не став. І коли ніч над Мордором знову вступила у свої права, він уже не міг думати ні про що, крім води. Усі ріки, струмки і річечки, бачені ним, лисніючі на сонці або затінені вербами, з булькотом і плескотом пропливали перед його збудженими очима. Він почував під ногами вогкий пісок Заріччя, де гуляв у дитинстві з Джоллі Шерстоном, з Томом Курносиком і сестричкою їхньою Трояндочкою... «Давненько це було, - зітхав він. - Та й далеченько... І дорога додому, якщо вона взагалі є, лежить через цю трикляту гору».

Заснути він ніяк не міг і все сперечався сам із собою. [197]

«Дотепер нам більше щастило, ніж я очікував, - радів він. - Так чи інакше, половину справи зроблено. Ще один день...»

«Не верзи дурниць, - заперечував він, трохи поміркувавши. - Фродо не витримає ще одного такого дня, він навіть піднятися не зможе... Та й ти не зайдеш далеко, віддаватимеш йому свою частку хліба і води» - «Я можу ще йти, і я піду». - «Куди?» - «Ясна річ, на гору». - «А потім, Семе Гемджи? Потім що? Фродо сам не впорається...»

На це питання Сем відповісти не зумів. Він не міг навіть уявити, що слід зробити. Фродо про своє завдання говорити не любив, а Сем знав тільки, що Перстень якимось чином треба кинути у вогонь. У пам'яті спливла назва: «Згубна Щілина». Пан Фродо, мабуть, знає, де вона, а я - ні... От і виходить, що усе безнадійно. Фродо так і казав. Тільки дурень може себе обманювати марними надіями. Якби не моя упертість, ми б уже давно лягли удвох у якійсь воронці і заснули навіки. Смерть і так нас не мине - а може, судилося нам і щось гірше за смерть. Краще вже визнати, що програв, і більше не рипатися. Нам ніколи не піднятися на цю вершину...»

І відразу він сказав своє останнє слово:

«Я дійду до вершини, хоч би від мене самі кістки zostалися. І пана Фродо донесу, хоч би й надірвався. Годі молоти дурниці. Я не піддамся!»

Тої ж миті Сем відчув спиною тремтіння землі і почув у надрах її віддалений гул і грім. Сніп червоних іскор вдарив у хмари і згас. Згубна Гора теж спала тривожно.

Настав ранок, і почалося сходження. Сем не міг збагнути, як він досі зносить ці торттури. Змарнілий, виснажений, він уже не міг проштовхнути в пересохле горло ані шматочка хліба. Було темно, і не тільки від подиху Гори: насувалася гроза. Чорні хмари росли вдалечині, на південному сході, повзли над чорною землею, і вже розрізали небо багрянні блискавиці. Повітря було насичене випарами. У головах гобітів паморочилось, ноги підгиналися. І все ж таки Гора неухильно наближалася, і настала хвилина, коли, піднявши обважнілі голови, вони побачили її конус [198] прямо перед собою. Вона заступила увесь світ. Вона височіла перед ними, завалена попелом, шлаком і оплавленим камінням, пік її вкривали хмари. Надвечір гобіти допленталися до самого підніжжя. Фродо зі стогоном упав там, де зупинився. Сем приліг поруч. Як це не дивно, йому полегшало: сумніви більше не дошкуляли йому. Він усе вирішив, і тепер зупинити його могла тільки смерть. Сем струснув сонливість, розуміючи, що треба бути напоготові. Усі лиха й небезпеки зібралися тут, на випаленому шматку землі, і завтрашній день вирішить усе: останній ривок, а там перемога або смерть.

Але коли ж настане цей ранок? Час немов зупинився. Мертві хвилини склалися в мертві години, навколо нічого не змінювалося. Сему вже спадало на думку, чи не почалася нова епоха Темних років.

Він намацав руку Фродо. Вона була крижана і дрібно тремтіла: Фродо трясла пропасниця.

- Не треба було викидати ковдри! - промурмотів Сем, ліг поруч із Фродо й пригорнув його до себе, щоб хоч якось зігріти. Мутна зоря останнього дня застала гобітів сплячими. Вітер, що вщух напередодні, піднявся тепер з півночі і відчайдушно бився об гору. Світло невидимого сонця прорізалось крізь завісу диму і лягло на обличчя Сема і Фродо.

- Пора. Останній ривок, - хрипко вимовив Сем, підводячись із землі. Він обережно розбудив Фродо. Храни-тель Персня застогнав, важко піднявся і упав на коліна. Підвів голову, подивився на чорні укуси Згубної Гори і попою уперед на колінах.

Серце Сема рвалося від болю, але сліз не було. «Сказав, що понесу його, ото ж і понесу, - подумав він. - А там хай буде що буде».

- Я не можу понести ваш тягар, але вас самого понести можу! - гукнув він. - Чіпляйтеся мені на спину, Фродо, голубе, я вас візьму на плечі, тільки покажіть, куди нести!

Фродо обхопив руками шию Сема, намагаючись не тиснути, Сем міцно взявся за його ноги з боків і трохи постояв, збираючись на силі. Однак ноша виявилася зовсім легкою. Чи то Фродо виснажили багатоденні поневіряння, поранення, отрута Шелоби, сум та страх, чи то в [199]Сема взялися звідкись свіжі сили, але підняв він свого товариша легко, немов якесь гобітьятко. Він зітхнув, набираючи в груди повітря, і рушив уперед.

Вони підібралися до Ородруїну з північного заходу, де схил був не такий крутий. Фродо мовчав, Сем вибирав дорогу сам, намагаючись швидше зіп'ястись якнайвище, поки його не залишили сили і воля. Він ішов зигзагами, часто оступаючись і падаючи на коліна, потім поповз, як равлик з важкою мушлею. Нарешті він зупинився і м'яко опустив Фродо на землю.

Фродо розплющив очі і судомно зітхнув. Тут, на височині, дихати було легше - смердючі випари накопичувались нижче.

- Спасибі тобі, Семе, - хрипко шепнув він. - Звідси ще далеко?

- Чи я знаю? Залежить від того, куди нам треба... Сем глянув нагору, униз - і здивувався, як далеко вони опинилися. Ородруїн, самотній і грізний, здаля здавався вищим, ніж насправді. Гори Ефель-Дуат, либонь, були вищі - а вони ж через них перевалили! Широко

розкинуті розгалужені відроги підніжжя підіймалися десь на три тисячі футів, а з них виростав удвічі нижчий конус на зразок труби над броварнею, з кратером на вершині. Рівнина Горгорот розтанула в імлі під ногами в гобітів. Подивившись угору, Сем мало не скрикнув: між буграми і вибоїнами лежала уторована стежка. Вона підіймалася з заходу до самого піка, огинаючи його, і пропадала з очей. Сем здогадався, що продовження доріжки повинно лежати десь прямо над ними. Немов навмисне підсунули, - подумав Сем. - Інакше зазнали б ми поразки біля самого порога... Але ця зручна стежка була прокладена зовсім не для гобітів. Сем і не підозрював, що вона з'єднувала Барад-Дур із Саммат-Науром, Лігвищем Вогню. Від західних воріт Чорного Замку вона йшла по залізному мосту над прірвою і далі по рівнині між двома димними проваллями до довгого похилого насипу, що зливався із східним схилом Ородруїну. Петляючи з півдня на північ, вона оперізувала могутні підніжжя і, не доходячи до вогнедишного кратера, звертала до темної діри, що дивилась прямо на схід, на оповиту тіннями твердиню, де невсипно пильнувало страхітливе око Саурона. Виверження Ородруїну часто засипали [200] й обвалювали стежку, але сюди приганяли юрми ор-ків, і все відновлювалось...

Сем почував у потилиці. Виходить, дорога є. Як же до неї видертися? Насамперед дати спочинок втомленій спині та плечам. Він приліг поруч із Фродо. Обоє мовчали. Тим часом помалу розвиднілося. Раптом Сем, сам не розуміючи, як це сталося, відчув: треба поспішати. Немов хтось крикнув у нього над вухом: «Уперед! Швидко! За хвилину буде пізно!» Сем напружився і встав. Фродо, здається, теж почув заклик: заворушився, підвівся на коліна.

- Далі я сам, - шепнув він.

Вони поповзли по схилу, як сірі мурахи. Стежка знайшлась неподалік. Вона була вимощена рінню і засипана утоптаним попелом. Ступивши на неї, Фродо повільно, немов щось штовхало його, повернувся обличчям на схід. Вдалечині клубочилася Сауронова Тьма; свіжий вітер розкуйовдив її, і на мить перед Фродо відкрилися чорні, чорніші за ніч, грізні шпилі і залізний вінець над донжоном Барад-Дуру. І цієї миті Фродо встиг побачити, як з величезного вікна, що майоріло неймовірно високо над землею, майнула спрямована на північ люта блискавка, вогняний погляд безжалісного Ока. Потім тінь зімкнулася знову, і видиво розтануло. Око дивилося на північ, де стояли при брамі

Мордору вожді Заходу, туди ж були спрямовані усі думи Саурона, що готував нищівний удар. І все одно Фродо повалився на землю і, здригаючись всім тілом, смикнув за ланцюжок, що висів на шиї.

Сем схилився до нього і почув ледве чутний шепіт:

- Допоможи! Допоможи! Втримай мою руку... Я більше не можу...

Сем схопив його руки, склав долоню до долоні, поцілував і обережно притиснув. Раптом промайнула думка: «Вистежили нас! Все пропало!»

І знову Сем звалив непритомного хазяїна на спину, але тепер ноги Фродо бовталися, бо руками Сем притискав до своїх грудей його долоні. Уперто нахиливши голову, він пішов по стежці нагору. Це виявилось не так просто. На щастя, останнє виверження викинуло струмені лави тільки на західному і південному схилах, і стежка збереглася. Але її раз у раз перетинали завали і вибоїни, до того ж вона увесь час круто закручувалася. На одному із закрутів стирчав [201] величезний, погризений зубом часу валун, залишок давнього виверження. Обминаючи його зі своєю ношею, Сем пригнувся майже до землі і все ж таки помітив краєчком ока, як з валуна покотився начебто чорний загострений камінь; Сем подумав, чи не сам він його зачепив, аж раптом сильний удар звалив його з ніг. Сем упав долілиць, обдерши руки, і відпустив Фродо. І почулося знайоме ненависне сичання:

- Злий гобіт! Бридкий! Обдурив нас! Обдурив Смеагорла, гор-р-лум! Туди не можна йти. Не можна нищити наш сскарб! Віддай його Смеагорлу, віддай, віддай, віддай!

Сем різко підхопився, вихопив меч, але не вдарив. Горлум і Фродо, зліпившись в один клубок, качалися по землі. Горлум дряпав Фродо, силкуючись підчепити Перстень. Ніщо інше не могло б краще розворушити заціпенілу волю Фродо. Він захищався з люттю, здивувавши не тільки Сема, але й Горлума. І все ж таки сутичка могла скінчитися погано, якби незвідані стежки, блукання на самоті, без їжі й води, у муках жадібності та страху, не виснажили злосчасного Горлума. Тепер це була схудла, жалюгідна істота, жовта в'яла шкіра та кістки. Очі дико горіли, але злість і хитрість не замінять колишньої чіпкості рук. Фродо струснув його і встав, тремтячи всім тілом.

- Геть! Геть! - крикнув він зривистим голосом і приклав руку до грудей, затиснувши Перстень в кулаці разом з краєм шкіряної куртки. -

Геть з дороги, підла потворо! Твій час скінчився. Ти більше не можеш ні вбити, ні зрадити мене!

І знову, як уже було під Емін-Мейлом, Сем побачив супротивників іншими. Один корчився в поросі і здавався лише тінню живої істоти, другий стояв, недоступний милосердю, у білому плащі, притискаючи до грудей вогняний Перстень. З полум'я донеслося:

- Йди геть, не смій заважати мені. Якщо наважилися мене торкнутися, тебе поглине згубне полум'я!

Жалюгідна тварина відступила, мружачи осліплені очі, але жадібність не згасла в них.

Полум'я вщухло, і знову перед Семом стояв Фродо, важко дихаючи і стискаючи руки на грудях, а перед ним, упираючись плоскими долонями, качався на колінах Горлум. [202]

- Бережіться! - крикнув Сем. - Він зараз стрибне! Він ступнув уперед і здійняв меч.

- Біжіть, пане! Скоріше! Біжіть щодуху! З цим я сам розберуся!

Фродо глянув на нього, немов упав з неба на землю.

- Так, мені пора, - хрипко сказав він. - Прощай, Семе. Тепер уже точно все скінчено. Ми на Згубній Горі, і нині вершиться наша доля. Прощай!

Він обернувся і повільно, тримаючись дуже прямо, пішов нагору по стежці.

- Ну, зараз я з тобою поквітаюся! - мовив Сем, кидаючись на Горлума. Але той не ворухнувся - лежав на землі і плакав.

- Не вбивай нас, - схлипував він. - Не протикай нас цим жахливим, холодним залізом! Дозволь пожити ще трошки, хоч трішечки! Ми пропали, пропали! Якщо наш скарб загине, ми загинемо, розсиплемося порохом, так-так! - довгими кощавими пальцями він шарпав попіл. - Порохом!

Гнів закипав у душі Сема при одному спогаді про всі лиха, заподіяні Горлумом. Але рука його завмерла. Було б цілком справедливо убити підступного гада, вбивцю, що стократ заслуговував страти. Розум підказував, що це навіть необхідно заради безпеки і Фродо, і його власної. Але все ж таки щось утримувало Сема. Він не міг ударити зрадника, що повзав у поросі. Хоча і недовго ніс Сем тягар Персня, він міг зрозуміти страждання спустошеної душі і виснаженого тіла Горлума, невільника Персня, так обплутаного злими чарами, що не було

вже для нього ані спокою, ані іншого життя. Сем добре відчував усе це, але, як завжди, не вмів дібрати слів.

- Ах, лихий би тебе взяв, підлабуза ти! - сказав він. - Геть звідси! І щоб я тебе більше не бачив. Мені й торкатися тебе гидко, а то б завдав тобі жару! Геть, бо познайомишся ближче з цим жахливим, противним залізом...

Горлум рачки відповз, потім обернувся і, зрозумівши, що Сем не жартує, пострибав стежкою вниз. Сем враз і забув про нього. Фродо вже не було видно. Сем помчався доганяти. Якби він озирнувся, міг би помітити, як Горлум, спустившись на пару футів, завернув назад і, скажено [203] блискаючи очима, став швидко і спритно збиратися нагору, минаючи стежку.

Останній закрут вивів Сема прямо до Саммат-Науру. Сонце досягло зеніту і просвічувало крізь дим, мов бурий тьмянний щит. Землі навколо Ородруїну безгучно причаїлися, очікуючи останнього удару. Сем підійшов до темного провалля Лігвища Вогню; усередині було димно і задушно. Глухий підземний гуркіт стрясав землю.

- Пане Фродо! Фродо! - покликав Сем. Ніхто не відгукнувся. Сем одну мить постояв - серце його від страху так і билосся об ребра, - потім увійшов. За ним ковзнула коротка темна тінь.

Спочатку Сем не бачив нічого. Він дістав світильник Галадріелі, але руки його тремтіли, і світло виникло слабке, бліде. Сем стояв у кузні, де колись кувалася могутність Саурона. Боязко озираючись, Сем ступив уперед раз, другий, і раптом з-під його ніг у високе склепіння вдарила червона блискавка, освітивши довгу печеру, що йшла у димні надра гори. Трохи віддалік підлога і стіни печери прорізала глибока щілина, звідкіля віяло жаром і злітали язики полум'я, то розквітаючи, то падаючи в пітьму. І звідки ж лунав невпинний гуркіт, немов десь крутилися колеса величезної, лиховісної машини.

Знову спалахнула блискавка, і Сем побачив, нарешті, Фродо: він стояв над прірвою, маленький, прямий, нерухомий.

- Пане Фродо! - крикнув Сем.

Фродо здригнувся, обернувся і заговорив - чітко, лунко, як ніколи не говорив, перекиваючи голос Ородруїну:

- Ось я і тут. Я прийшов. Але я не зроблю того, для чого мене послали. Не зроблю! Перстень належить мені!

Раптом він надів Перстень на палець і зник. Сем розкрив рота, але не встиг закричати: неймовірні події лавиною посипалися на нього.

Щось боляче вдарило Сема в спину, хтось схопив його за ноги й жбурнув так, що бідолаха влип головою об стіну. Невиразна тінь перестрибнула через нього. Сем на хвилину знепритомнів.

Тієї ж миті, як Фродо, стоячи біля Колиски Перснів, надів Перстень Влади на знак володіння, у Барад-Дурі [204] сколихнулася земля і Чорний Замок здригнувся від підземель до сталевого вінця. Саурон зрозумів усе. Його Око, пробивши пільму і тінь, звернулося до Лігвища Вогню. Миттєво усвідомив він свою помилку й осягнув задум супротивника. Нищівний гнів спалахнув у ньому, але і страх огорнув його душу, немов димна хмара. Володар Тьми почув, що доля його висить на волосині.

Розум, що так довго керував силами Тьми, забув усі військові плани, усі хитрощі, погрози, лестощі, зрадництво; заціпеніння охопило Мордор. Воєначальники розгубилися, прислужники затремтіли. Владика забув про них... Думки і воля його були прикуті тепер до Згубної Гори. На заклик Саурона назгули, примари Персня, злетіли і шумлячи крилами, загрозливо волаючи, мов вітер помчали на південь.

Сем опам'ятався і звівся на ноги. У вухах дзвеніло, кров з розбитого чола заливала очі. Навпомацки побрів він уперед і побачив дивне і страшне видовище: на краю прірви Горлум, мов навіжений, бився з невидимкою. Він то відступав, то подавався вперед, іноді нависаючи над щілиною, падав, звивався, викручувався. І безупинно, не вимовляючи ані слова, сичав крізь вискалені зуби.

Глибинні вогні розгорілися, багряні язики били без упину, наповнюючи печеру світлом і жаром. Раптом Горлум підніс свої довгі руки до рота, ікла його з брязкотом зімкнулися. Фродо закричав, і Сем побачив його - він лежав на самому краї Згубної Щілини. Горлум, кружляючи в божевільному танці, тримав у піднятій руці Перстень разом з відкушеним пальцем Фродо. Перстень сяяв і переливався.

- Мій с-скарб, мій с-скарб! С-скарб мій! - викрикував Горлум. - С-скарб, ого-го! Мій, мій, мій!

Наспівуючи, милуючись дорогоцінною здобиччю, він зробив зайвий крок, спіткнувся, на мить затримався на крайці і з диким

вереском звалився у вогонь. Востаннє пролунало: «Мі-і-й с-с-с-карб!» Полум'я ревіло. Вогняні язики лизали склепіння. Земля тряслася дедалі сильніше. Гора тремтіла до самих надр. Сем кинувся до Фродо, схопив і потягнув до виходу. На порозі Лігвища Вогню він застиг, вражений. [205]

Перед ним у повітрі вихрилася гігантська хмара, а посеред неї - могутні вежі, неприступні стіни, бастіони і каземати, мости і навстіж розчинені сталеві ворота. Мить - і все зникло. Вежі й стіни надломилась і впали. Здійнялися довгі спіралі диму, стовпи пари. Вони підіймалися вище і вище, і нарешті вся ця споруда важко впала, і тоді над принишклими просторами рознісся глухий гуркіт, розростаючись до оглушливого ревіння. Рівнина здіймалася хвилями, ґрунт тріскався. Ородруїн гойдався, як підрубане дерево. Блискавки голками прошивали небо. Злива хльостала землю. І в саму гущавину цієї грози, розриваючи крилами хмари, увірвалися назгули, і вир падаючих гір та бурхливого неба затягнув їх і спопелив.

- Все скінчилося, - сказав безмірно втомлений голос за спиною Сема. Фродо, блідий і змучений, знову став самим собою. Очі його були спокійні, напруга, божевілля і страх зникли. Поруч із Семом стояв колишній Фродо Торбинс, як у добрі старі дні в Гобітоні.

- Ох, пане! - крикнув Сем, падаючи на коліна. На руїнах колишнього світу він відчув чисту, сильну радість. Завдання виконано, Фродо врятований, вільний... Ох, а як же його рука?

- Але ж ви поранені! - зойкнув Сем. - Кров тече! А в мене нема чим перев'язати! Ох, краще б той негідник мені руку по плече відхопив... Але з ним усе покінчено. Його ми більше не побачимо.

- Так, - спокійно сказав Фродо. - А пам'ятаєш слова Гандальфа: «Навіть Горлум може ще тобі стати у пригоді»? Якби не він, я не знайшов би в собі сили знищити Перстень. Так що не будемо згадувати лихом Горлума. Справа зроблена, ми квиті. Я дуже радий, що ти тут зі мною, Семе: тут, в останню годину існування світу.

Розділ 4 НА ЛУГАХ КОРМАЛЛАН

Навколо пагорбів кишіла мордорська солдатня. Чорна навала, мов повінь, заливала гондорську рать. Сонце світило багряно, крила назгулів плямували землю смертоносною тінню. Арагорн стояв під королівським прапором, [206] мовчазний і суворий, думки його, здавалося, витали далеко, але очі сяяли тим сильніше, чим густішою ставала ніч. Гандальф стояв на самій вершині, Тінь не торкалася його осяйних шат. Атаки насувалися хвиля за хвилею на приречені пагорби, вишуми бою, брязкіт криці й лемент зливалися у грізний гул штормового моря. Раптом Гандальф здригнувся, обернувся на північ, де ще зостався клаптик білого чистого неба, змахнув руками і крикнув громовим голосом:

- Орли летять!

І інші підхопили:

- Орли летять! Орли!

Найманці Мордору здивовано поглядали в небо, не розуміючи, що означає це небесне знамення. До бойовища поспішав Гваїхор-Вітробій і брат його Менельтор, найчудовіші з орлів півночі, гордих нащадків прабатька Торон-дора, що звив гніздо ще в Передвічні дні Середзем'я. За ними, підхоплені дужим вітром, мчалися зграєю їхні піддані. Різко низившись, орли накинулись на назгулів; їхні величезні крила звихрили повітря, мов ураган.

Але в цю хвилину назгули, почувши заклик Володаря з Чорного Замку, здійнялися і зникли в пільмі над Мордором; сумнів зародився в чорних душах прислужників Тьми, нахабний сміх застряв у пашах, із тремтячих рук падала зброя, коліна підгиналися в поплічників Саурона. Владика, чия міць гнала їх у бій, чия воля годувала їх ненависть і злість, завагався, відвернувся. І вони, подивившись в очі своїх супротивників, побачили в них світло, нещадне світло, і жахнулися.

Далеко пролунали урочисті вигуки вождів Заходу; лицарі Гондору, вершники Рохану, дунадани з півночі згуртованими рядами пішли на заціпеніле воїнство ворога, прокладаючи собі дорогу вістрями списів. Але Гандальф здійняв руки і знову владно крикнув:

- Стійте! Стійте й чекайте! Настала заповітна хвилина! - І ще не встиг він вимовити ці слова, як земля заходила ходором. Вдалині,

високо, вище гір зметнулася до неба чорна хмара, неосяжна, прошита полум'ям. Земля двигтіла і стогнала. Гострі вежі Мораннону, Зуби Мбрдору, надломилися й упали, могутня стіна осіла безформною купою. Чорні Ворота були стерті з лица землі; здалека, то [207] тихіше, то голосніше, досягаючи хмар, долинув гул, гуркіт, посилений луною, немов прокотився каменепад.

- Кінець пануванню Саурона! - сповістив Гандальф. - Хранитель Персня виконав своє призначення!

Усі подивилися на південь, у бік Мордору, і багатьом здалося, начебто на тлі білястої хмари здіймається хитка чорна тінь у вінці з блискавок. Вона зависла, заповнюючи собою небо, ворущачи щупальцями, немов загрожуючи світу, лиховісна і безсила; потім сильний порив вітру зім'яв її і відніс геть. Все стихло.

Вожді Гондору схилили голови, а коли знову глянули на бойовище, ворожа армія вже бігла врозсип: сили Тьми розвіялися, мов порох під вітром. Коли гине мурашина матка, що керує всім родом, мурахи розповзаються хто куди, безпомічні і незграбні, слабшають і гинуть. Те ж трапалося і з поплічниками Саурона: орки, тролі, навчені злу звірі раптом, втративши розум, забігали, тикаючись безглуздо в різні боки. Деякі самі собі смерть заподіювали, натикаючись на власні списи чи падаючи в ями; інші, волаючи, шукали темні нори, де можна укритися від пекучого світла. Тільки люди з озера Рун і з Хараду, східні варвари і жителі півдня сприйняли падіння свого володаря і велич вождів Гондору. Ті, що давно служили Саурону і до глибини душі пройнялися ненавистю, зберігши, однак, пиху й відвагу, згуртувалися для останньої, безнадійної битви. Але інші - більшість - у паніці втікали на схід; були й такі, що, кинувши зброю, благали про пощаду.

Гандальф, полишивши Арагорна з його товаришами вирішувати воєнні справи, піднявся на вершину пагорба і голосно покликав Вітробоя. Той миттєво злетів до нього з піднебесся.

- Двічі носив ти мене, друже мій, - сказав маг. - Доведи ще раз свою дружбу, якщо твоя ласка. Я, мабуть, не став набагато важчим з того дня, коли ти відніс мене з вершини Зіракзигілу, де згоріло моє колишнє життя...

- Я понесу тебе, куди побажаєш, хоч би ти був важчим за камінь, - відповів Гваїхор.

- Тоді летимо! Візьми із собою брата і ще двох-трьох родичів, що літають найшвидше. Нам треба обігнати не тільки вітер, але й назгулів. [208]

- Вітер північний, але ми його переженемо, - сказав Гваїхор.

- Як добре, що ти тут зі мною, - сказав Фродо, - в останню годину існування світу.

- Так, я з вами, пане, - сказав Сем, обережно перекладаючи поранену руку Фродо собі на груди. - І ви зі мною. Наш похід скінчився. Але якщо вже ми зайшли так далеко, мабуть, не варто здаватися. Я так не звик, ви ж мене знаєте...

- Може, ти й не звик, але так улаштований світ: надії не здійснюються. Всьому є край. Тепер вже недовго. Усе летить казнакуди, і нам не врятуватися...

- Будь що буде, пане, тільки чому б не відійти від цього небезпечного місця, Згубної Щілини, чи як там її? Це, принаймні, нам під силу, еге ж? Нумо спустімося по стежині!

- Гаразд, Семе. Якщо тобі так хочеться...

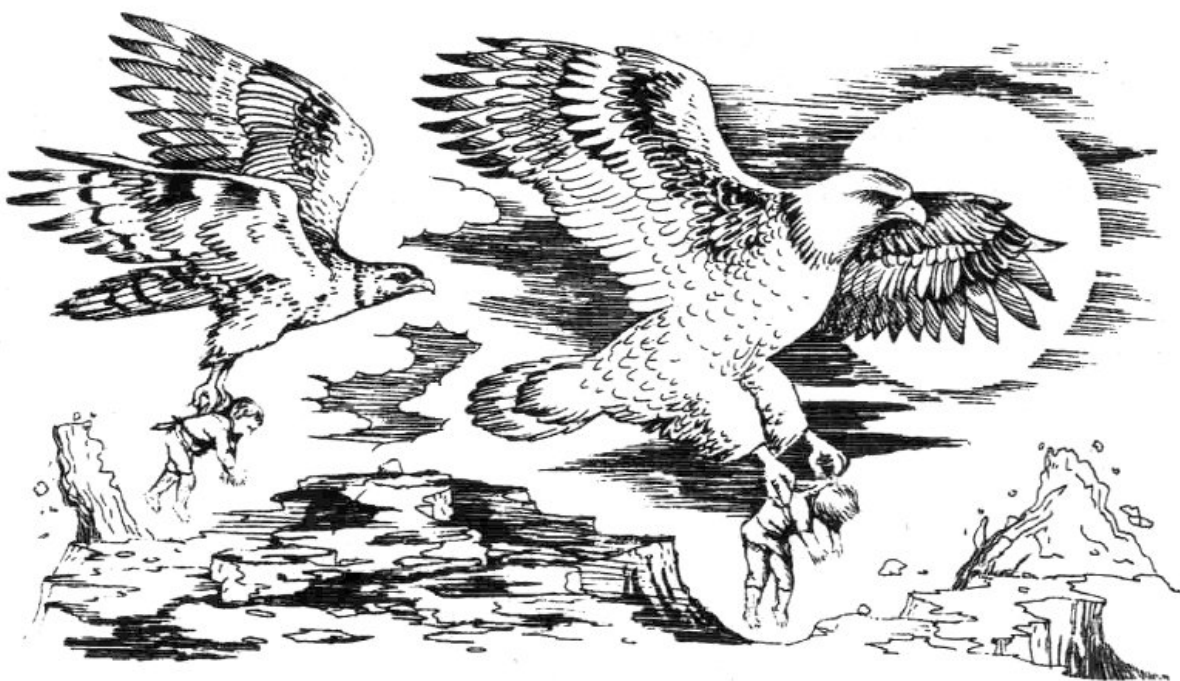
Вони повільно пішли вниз закрутами стежини, а коли досягли розворушеного підніжжя гори, з печери Саммат-Наур виметнувся стовп диму, купол вершини тріснув, з нього вилився вогняний потік і поповз по східному схилу.

Фродо і Сем видряпались на купу попелу біля підніжжя Ородруїну, але далі ходу не було, їх обступила вируюча стихія. Усюди навколо розверзалися тріщини, з них витікав густий дим, гора судою здригалася, схили розступалися, язики лави ліниво повзли до гобітов. На голови друзів дощем сипався гарячий попіл. Ще трохи, і їх змете... Їм залишалося лише стояти і чекати. Сем, як і раніше, притискав до грудей руку Фродо.

- Взагалі дуже цікава склалася історія, чи не так, пане? - зітхнув Сем. - Шкода, не почути мені, як її будуть розповідати... Сядуть гуртом, і хтось скаже: «А тепер послушайте про Фродо Дев'ятипалого і про Перстень Влади». І усі принишкнуть, як ми самі в Рівенделлі, коли слухали про Берена Однорукого і про Безцінний Скарб... А що там далі буде, без нас?..

Він говорив і говорив, намагаючись до останнього не піддатися страху, і поглядав на північ: там небо зовсім посвітліло, вітер, набираючи сили, розігнав жмути пільми [209] та клуби хмар. А тим

часом гострі очі Гваїхора вже помітили гобітів. Орел знизився і, переборюючи вихори, став кружляти над пагорбом: дві маленькі, самотні фігурки стояли на острівці серед вогняних потоків, тримаючись за руки, а смерть дихала їм в обличчя нестерпним жаром. Орел вже спускався до них, коли вони, задихаючись у випарах, не маючи більше сили дивитися на наближення неминучої загибелі, захиталися й упали. І поринули з неба до вогняного виру Гваїхор і могутній брат його, Менельдор, і підхопили міцними своїми дзьобами непритомних гобітів, і віднесли у небесну далечінь, геть із країни вогню і п'їтьми.

Сем прокинувся на м'якій постелі. Над ним тихо колихалося товсте букове гілля, крізь молоде листя лилося золотаво-зелене світло, повітря повнилося медовим духом. Сем упізнав аромат лугов Ітілієну. «От сонько, - подумав він. - Скільки ж я проспав?» Йому здавалося, ніби ще триває той день, коли він розіклав багаття в розігрітому сонечком лавровому гаю; усе, що було після того, потонуло в його напівсонній пам'яті. Він потягнувся, вдихнув глибше. «Оце так сон мені привидівся, - подумав він. - Вчасно прокинувся!» Він сів і побачив поруч себе Фродо, який безтурботно спав: одна рука під головою, друга поверх коври, знайома рука - але без середнього пальця.

Сем відразу ж усе пригадав і скрикнув:

- Це не сон! Леле, тоді де ж ми зараз? Хтось за його спиною шанобливо відповів:

- В Ітілієні, під захистом короля, який чекає на вас! З-за бука вийшов Гандальф, у білосніжному плащі, із сліпучо-білою бородою.

- Як відчуваєш себе, Семе Гемджи?

Сем повалився на постіль, роззявивши рота, онімівши від щасливого подиву. Нарешті він спромігся прошепотіти:

- Гандальфе! Ти живий! І ми теж живі... а я ж бо думав навпаки! То що ж трапилось?

- Тінь розвіялась, - відповів Гандальф і засміявся, і сміх його звучав, як мурмотіння джерела, що пробилось в пустелі. З давніх-давен не чув Сем сміху - музики сердечних веселощів. Ожила в душі його пам'ять про всі колишні радощі, і ні з того ні з сього він раптом розридався. Але [210]сльози пролилися і висохли, як весняний теплий дощик, і підхопився Сем і закричав, сміючись:

- Як я себе відчуваю? Немає слів! - Він широко розкинув руки і задріботів: - Як весна по зимі, як сонце в листі, як дзенькіт арфи і гул сурми, як всі пісні світу...

Він перевів подих і повернувся до Фродо:

- А як же пан Фродо? Шкода пальця, зате все інше, сподіваюсь, у доброму стані, еге ж? Жахливі речі довелося йому витерпіти...

- Щира правда, я цілий і здоровий, - сказав Фродо, широко усміхаючись і теж підхоплюючись. - Чекав, чекав тебе, та й заснув удруге, непоправний ти сонько! Першого разу я прокинувся на світанні, а зараз майже полудень.

- Полудень? - повторив Сем, намагаючись визначити час. - А якого дня?

- Чотирнадцятого після Нового року, - відповів Гандальф, - або, коли хочеш, 8 квітня згідно з гобітанським календарем. Відтепер у Гондорі рік завжди буде починатися з 25 березня (Березень - по-гобітанськи Ратен - налічував за календарем гобітів 30 днів. - Прим, автора.), на пам'ять про той день, коли був переломлений Саурон, а ви були врятовані з вогню і доставлені до короля. Сам він і доглядав за вами, а тепер бажає вас бачити. Вас запрошують до його столу. Збирайтеся, я вас проведу.

- Король? - не второпав Сем. - Що за король? Чий?

- Король Гондору, володар усіх західних земель, - туманно пояснив Гандальф. - Він вступив у володіння своїм королівством і незабаром вирушить у столицю для коронації - він чекав, поки ви одужаєте.

- У чому ж ми підемо? - стурбувався Сем, не бачачи поруч з постіллю нічого, крім вицвілого й рваного дрантя - залишків похідного одягу.

- Одягнете те, в чому ходили в Мордор, - сказав Гандальф. - Це орче ганчір'я ми збережемо, Фродо. Ані шовк, ані полотно, ані обладунок з гербом не принесуть вам більшої пошани. Ну, а пізніше, зрозуміло, підберемо вам усе нове.

Він простягнув уперед руку, і з його розкритої долоні потекло яскраве світло.

- Що це?! - вигукнув Фродо. - Чи це можливо...

- Ми знайшли це в потайній кишені Сема, коли орли принесли вас. Це дарунки Володарки Лорієну - світильник Фродо і скринька Сема. Я вважаю, вам приємно буде одержати їх знову...

Гобіти вмилися, одяглися і, трохи попоївши, вирушили з Гандальфом до короля. Від букового гаю, де вони спали, маг провів їх зеленим лугом, до купи величних дерев з темним листям і червоними квітами. Неподалік шумів водоспад, у траві плюскотів струмок, що біг до діброви; здаля з-за стовбурів поблискувала ще одна стрічка води.

На галявині лицарі - росли гвардійці в блискучих кольчугах, чорних зі сріблом, - усі низько схилялися перед гобітами. Потім лунко заграла сурма, і вони ступили на просіку, що розділяла діброву. За нею відкрилося розлоге поле, а за ним - широка річка; легесенький пар, що здійнявся над водою, сповивав сріблястим серпанком довгий лісистий острів на стрижні і безліч причалених до берега кораблів. На полі рівними рядами вишикувалися незліченні полки. Коли гобіти наблизились, блиснули мечі, вийняті з піхов, списи вдарили об щити, заграли ріжки і сурми, і багатоголосий, різномовний хор вигукнув:

- Хай живуть напіврослики! Кайо і Періан ананн! Аглар і Періаннат! Слава Фродо і Сему! Даур а Бергаель, коннинен Аннун! Еглеріо! Хвала їм! А лантате! Лаудава лайтуваль! Слава! Коннаколиндор, а лайта тарієнна! Хранителям Персня слава повік!

Фродо і Сем, вражені, зніяковілі, червоніючи, з блискучими очима йшли серед цих дружних вигуків до узвишся, вкритого дерном. На ньому стояли три похідних крісла: над правим тріпотів прапор з білим

конем на зеленому полі, над лівим - блакитний зі срібним кораблем. Посередині ж, на високому ратищі, майорів на вітрі чорний прапор із квітучим Білим Деревом, короною і Сімома Зірками. Під ним на різьбленому кріслі сидів воїн у кольчугі, але без шолома, з великим мечем на колінах. Він підвівся назустріч гобітам, темноволосий, із сірими очима, прекрасний і світосяйний, справжній король Рослого народу. І хоча він дуже змінився, гобіти відразу впізнали його і кинулися обіймати: [212]

- Це вже занадто! - кричав Сем. - Та це ж наш Блукач!

- Та він же, - посміхнувся Арагорн. - Далеку дорогу ми пройшли від Бригори, де я так тобі не сподобався при першій зустрічі, правда? Усім було важко в цьому поході, але вам важче за всіх...

І ще сильніше здивувався і зняковів Сем, коли король низько вклонився їм і, узявши за руки, посадив Фродо праворуч, а Сема ліворуч від себе. Потім звернувся до військ, і його почули по всьому полю:

- Слава напівросликам! Слава!

Голосний заклик радості вирвався з тисяч грудей, а коли він стих, з'явився гондорський менестрель і, схиливши коліно, попросив дозволу заспівати:

- До вас звертаюся я, витязі і воїни з серцями, що не знають страху, правителі і князі, шляхетні мужі Гондору, вершники Рохану і ви, сини Елронда, дунадани півночі, ельфи, гноми і славетні діти мирної Гобітанії! Діти Вільних народів, слухайте! Я проспівую вам про славні діяння Фродо Дев'ятипалого і про Перстень Влади.

Сем щасливо розсміявся і, зіскочивши з місця, закричав:

- Як красиво! Як здорово! Усі мої мрії здійснюються! І раптом він розплакався. І разом з ним сміялося і плакало все військо, і тільки чистий, дзвінкий голос співака заспокоїв їх.

Менестрель співав то ельфійською, то Загальною мовою, і серця слухачів, розчулені красою слів, наповнилися радістю, гострою, як клинок меча, і поринули думки їх у країну, де біль і щастя сплавлені воєдино, а сльози напувають веселощами, як вино.

Коли сонце перейшло до вечірнього пруга і тіні дерев подовжилися, співак востаннє вигукнув: «Слава!» і замовк. Тоді Арагорн підвівся, відпустив військо, і люди посідали за довгими столами під навісами їсти, пити й веселитись, доки не стемніє.

Фродо і Сема провели до намету, де вони скинули похідне дрантя; люди старанно склали його і сховали в особливу скриньку. Натомість гобіти одержали чисту білизну і все інше, а коли вже кінчали вдягатися, з'явився Гандальф і приніс речі, викрадені в Мордорі: меч, ельфійський плащ [213] і кольчугу з мітрілу. Для Сема знайшлася позолочена кольчужка, а його сірий плащ, відпрасований і вичищений, знову виглядав як новий.

- Меч я не візьму, - сказав Фродо.

- Сьогодні ти повинен бути при мечі, - заперечив Гандальф.

Тоді Фродо взяв той меч, що Сем залишив йому, ідучи з перевалу Кіріт-Унгол.

- Жало я віддав Сему, - пояснив він.

- Ох, ні, пане! Пан Більбо дав вам його разом з кольчугою, напевно, йому б не сподобалося, якби його носив хтось інший!

Фродо погодився. Гандальф, схилиючись як зброєносець, допоміг їм надягти обладунок, подав два срібних вінця. У такому вигляді гобіти і вирушили на королівський бенкет, де, крім Арагорна, з ними за столом сиділи Гандальф, Гімлі і Леголас, Еомер, ярл Рохану, і конунг Імраель, і найславетніші з воїнів.

Коли по хвилині урочистого мовчання кубки наповнилися вином, Сем помітив двох пажів, що прийшли, як він вирішив, прислужувати за столом, - один був у туніці чорній зі сріблом, другий - в білій з зеленим. Спершу Сем здивувався, як це таких малят взяли на службу. Але, придивившись краще, він радісно заволав:

- Пане, пане, погляньте-но! Та це ж наш Пін, тобто я хотів сказати, пан Тук, і пан Меррі! Вирости як! Ви подумайте! Не у нас одних, мабуть, є що розповісти!

- Ще б пак, - підхопив Пін, обертаючись до Сема. - І ми вам після бенкету охоче все викладемо. Поки що спробуй розворушити Гандальфа. Він уже не такий потайний, хоч і сміється тепер більше, ніж говорить. А в нас з Меррі роботи аж по саме горло. Бачиш, ми обоє служимо: я - Гондору, а Меррі - Рохану, як ти вже міг здогадатися!

Минув, нарешті, і цей щасливий день. Сонце пішло спати, місяць вплив з туману над Андуніном, проливаючи на листя сріблисте сяйво; Фродо і Сем сіли під деревами, насолоджуючись свіжим шелестінням і пахощами прекрасних Ітілієнських земель. Допізна пробалакали вони з Меррі, Піном і Гандальфом; Гімлі і Леголас, звичайно ж, приєдналися.

Фродо і Сем незабаром довідалися про все, [214] що трапилось після пам'ятного нещасливого дня на Причальному Лузі біля водоспаду Раурос, але не було кінця запитанням і відповідям.

Орки, енти, широкі степи, вершники, осяяні самоцвітами печери, білі вежі і золоті палати, стрункі кораблі з напнутими вітрилами, битви і подвиги - усе це жваво вставало перед очима приголомшеного Сема. З усіх див його більше за все займало, чого Меррі і Пін так вирости. Він приставляв їх то до Фродо, то до себе, вимірював, чухав у потилиці.

- Щось не візьму я до тям, як це могло з вами трапитися, і це в вашому віці! - мовив він нарешті. - Але от вам факт: ви тепер на цілих три вершки більші, ніж були, не будь я гобіт!

- Ти гобіт і є, на гнома зовсім не схожий, - пирскнув Гімлі. - Я ж казав, смертним пити воду ентів - не те, що кухоль пива!

- Вода ентів? - зацікавився Сем. - Ви їх усі згадуєте, але хоч убийте мене, якщо я знаю, хто це такі. Нам, либонь, цілий місяць доведеться розбиратися, поки ми порозуміємось!

- Не менше місяця, - погодився Пін. - А Фродо ми замкнемо в Білій Вежі, хай опише всі свої поневіряння. Інакше він половину позабуває і підведе старого Більбо.

Пізно вночі Гандальф нагадав:

- Руки короля зціляють, але ви, друзі мої, були на краю смерті, і йому потрібна була вся його сила, щоб витягти вас і занурити в цілюще забуття. Ви спали довго і солодко, але й зараз вам непогано б відпочити.

- Не тільки їм, але і тобі, Піне, теж, - додав Гімлі. - Я за тебе турбуюся, щоб мої зусилля не пропали марно! Узяти хоча б останню битву: якби не Гімлі, кінець би тобі настав. Мені пощастило збагнути, як виглядає ступня гобіта, якщо від усієї його особи тільки вона одна й стирчить з-під купи тіл. А коли я скинув тушу троля, мені здалося, що ти вже вмер. Я ледве бороду собі не вирвав з горя. І піднявся ти з ліжка тільки вчора. Отже, й тобі час спати, та й іншим було б непогано...

- А я погуляю ще лісами цієї прекрасної землі, - сказав Леголас. - Для мене кращого відпочинку немає. Якщо [215] король не заперечуватиме, я запрошу сюди декого з наших, і Ітіліен стане щасливим краєм... на якийсь час. На місяць, чи на одне покоління, чи на сто людських літ. Андуїн близько, Андуїн, дорога до Моря...

До Моря, до Моря, де чайки печально квилять,
Де крилами вітер торкається пінної хвилі!

На захід, на захід схиляється сонячне коло,
Вітрильника срібного чую далекий голос.
То пісня народу мого долинає і кличе з собою,
- І серце в зелених лісах не знаходить спокою.
Прощайте, ліси! Догоряє осіннє світання,
Поплину я Морем бурхливим в самотнє блукання.
Віки і віки пестять хвилі мій берег останній:
Наспівів дзвінких долинає солодке вітання.
О, там Ерессеа, - мій дім, для людей недосяжний,
Той край, де знайшли собі ельфи притулок назавше.

Наспівуючи, Леголас заглибився в ліс. Почали розходитися й інші. Фродо і Сем заснули у своїх ліжках під буком, а вранці піднялися, повні спокою і радощів. Луги Кормаллан, де розкинувся табір Арагорна, лежали поблизу від Аннет-Аннун; ночами чутно було голос потоку, що плинув квітучими лугами до Кайр-Андросу, де впадав в Андуйн. Гобіти блукали околицями, побували на місці свого першого привалу. Сем усе сподівався застати десь у затишній лощинці оліфанта на пасовиську. Довідавшись, що під час облоги Мінас-Тіріту ворог пригнав безліч оліфантів до стін міста і усі вони там загинули, Сем страшенно засмутився:

- Чому не можна бути відразу у двох місцях? Як багато я втратив!

Помалу втома минала, рани гоїлися. Деякі загони зазнали значних втрат в сутичках з недобитками армії Саурона, але успішно довершили справу. Пізніше за всіх повернулися ті, кого послали в глиб Мордору - руйнувати укріплення. Тільки наприкінці квітня був відданий наказ повертатися, і кораблі понесли переможців від Кайр-Андросу до Осгіліату; там зупинилися на день, а наступного вечора військо і почет короля вступили на зелені луги Пеленнору і знову побачили білі вежі під хребтом Міндоллуїну, останнє з поселень вигнанців із Заокраїнного заходу, що, пройшовши крізь п'тьму і полум'я, дочекалося зорі нових часів. [216]

У полі розбили шатри і намети на ніч; а ранком, в останній день травня, на сході сонця, король мав переступити ворота столиці, що тепер належала йому.

Розділ 5 НАМІСНИК І КОРОЛЬ

У місті панували непевність і неспокій. З години на годину очікували звісток про поразку; гарна погода і ясне сонце здавалися глузуванням. Правитель міста помер, тіло його згоріло; у залі Цитаделі спочивали останки ярла Рохану, а його спадкоємець пішов воювати з такою страшною силою, що даремними здавалися зусилля навіть найхоробріших витязів. Звісток не було. Після того як ополчення залишило долину Моргулу і пішло далі на північ, до міста не прибували гінці, не доходили ніякі чутки.

За два дні після відходу ополчення Еовіна, Краса Рохану, наполягла, щоб їй принесли одяг, і, не слухаючи умовлянь доглядальниць, піднялася з ліжка. Ретельно одягнена, з рукою на полотняній перев'язі, вона з'явилася до Старшого Опікуна.

- Мене мучить тривога, - сказала вона, - я не можу більше лежати тут без діла.

- Ти ще не зовсім здорова, - заперечив Опікун. - Мені доручили доглядати за тобою якомога дбайливіше. Тобі слід полежати ще хоча б тиждень, так ми домовилися. Прошу тебе, повернися в ліжко!

- Я цілком здорова! У всякому разі, тілом. Рука ще болить, але незабаром мине і це. А якщо я не займуся чим-небудь важливим, напевно заслабну знову. Чи немає яких звісток? Жінки нічого не могли сказати мені.

- Відомо тільки, що військо увійшло в долину Моргулу, - сказав Опікун. - Їх веде, здається, новий воєначальник, що прибув з півночі. Гідна людина і здібний цілитель - це мене особливо дивує. Рука, що уміло володіє зброєю, рідко вміє зціляти! У наш час такого не зустрінеш, хоча колись, кажуть, бувало. Вже багато років ми, цілителі, лише лікували рани, нанесені тими, хто володіє мечем. Щоправда, і без війни в нас було досить турбот. Багато на світі хвороб і лиха - а війна їх ще примножує... [217]

- Іноді війни хоче лише один із супротивників, - зауважила Еовіна, - і ті, хто меча не підіймає, часто гинуть від чужих мечів. Невже ти здатний обмежитися збором лікувального зілля, коли Володар Тьми збирає свою рать? Зцілення тіла - це не завжди добре; буває краще

загинути в бою, хоча б і болісною смертю... Якби можна було вибирати, я б віддала перевагу такому кінцю.

Цілитель уважно подивився на дівчину. Вона стояла перед ним, бліда, тендітна, очі її блищали, а дивилася вона поверх голови старого у вікно, що виходило на схід. Цілитель зітхнув і похитав головою.

- Хіба для мене не знайдеться справи? - згодом запитала Еовіна. - Хто править містом?

- Достеменно не знаю, якимось чином цікавився. У роханців свій головний, у нас, здається, Гурін. Але законним Намісником вважають Фарамира.

- Де я можу його знайти?

- Тут у нас, пані. Він страждає від тяжких ран, але помалу одужує. Тільки я не знаю...

- Проведіть мене до нього, а там подивимося, - твердо сказала Еовіна.

Фарамир походжав на самоті по саду; сонце пригрівало, свіжими силами наливалось його тіло, але на серці було важко, і він не відводив очей зі сходу. В саду і застали його Опікун з Еовіною. Почувши, що його кличуть, Фарамир обернувся і побачив Красу Рохану: бліду, з рукою на перев'язі, з сумом і тривогою в очах.

- Володарю, - сказав Опікун, - перед тобою сестра ярла Рохану, Еовіна. Вона боролася пліч-о-пліч із загиблим ярлом і нині знаходиться тут на лікуванні. Однак їй важко зносити довге неробство і вона хоче звернутися до тебе як до Намісника.

- Прошу зрозуміти мене вірно, - сказала Еовіна. - Я не скаржуся на брак турботи і догляду. Ніде не було б краще тому, хто жадає спокою. Але я не терплю безглузлого сидіння в чотирьох стінах. Я шукала смерті в бою, та вона обійшла мене, а війна йде далі...

Фарамир зробив Старшому Опікуну знак вийти і запитав:

- Чого хочеш ти від мене? Адже я теж у полоні в лікарів! [218]

Він дивився на неї, і чуйне серце його вразили краса і сум дівчини. Еовіна зростала серед воїнів і розуміла, що Фарамиру не знайшлося б рівних мужністю серед роханців, але в його серйозному погляді вона вловила м'якість.

- Чого ти чекаєш від мене? - повторив Фарамир. - Усе, що в моїх силах, я зроблю.

- Накажи Опікуну відпустити мене, - сказала вона; і хоча слова звучали гордо, Еовіна вперше в житті відчула невпевненість: цьому чоловіку, такому серйозному і ласкавому, її бажання могло здатися примхою вередливої дитини, що не має досить витримки, щоб довести нудну, хоча й потрібну справу до кінця.

- Я сам поки що підкоряюся цілителям, - сказав Фарамир, - і справами правління ще не займався. Але навіть якби я правив давно, не став би опиратися порадам цілителів у питанні, яке вони знають краще за мене, без крайньої потреби.

- Я не прагну видужати, - заперечила Еовіна. - Мені треба піти на війну, як мій брат Еомер, і загинути, як брат моєї матері Теоден, здобувши і славу, і заспокоєння.

- Вже пізно, - сказав Фарамир. - Ополчення тепер не наздогнати і здоровому. А смерть у бою може знайти нас і тут, шукаємо ми її чи ні. Якщо ти цілком відновиш сили, вони тобі знадобляться. Ми обоє мусимо терпляче чекати...

Вона не відповіла, але йому здалося, що погляд її пом'якшав, немов міцна крига піддалася першому подиху весни. Сльоза блиснула на її віях і сповзла по щоці, переливаючись, мов крапля роси. Горда голова трохи схилилася. Еовіна вимовила спокійно, скоріше до себе, ніж до Фарамира:

- Лікарі мають намір протримати мене в ліжку ще тиждень. А з мого вікна сходу не видно.

Голос її пролунав по-дівочому смутно. Фарамир усміхнувся, хоча серце його стисла жалість:

- Ну, це легко виправити. Я можу попросити Опікуна. Якщо ти погодишся залишитись тут, ніхто не заборонить тобі гуляти в саду і дивитися на схід, де жевріють зараз усі твої надії. Я теж часто приходжу сюди... Ти розрадиш мою тугу, якщо не відмовишся терпіти мою присутність і розмовляти зі мною. [219]

Вона підвела голову і глянула йому прямо в обличчя; легкий рум'янець вкрив її щоки.

- Як же я можу розрадити тебе? Розмовляти з живими мене не тягне...

- Чи дозволиш висловитися відверто?

- Так, - сказала Еовіна.

- Тоді слухай. Прекрасні квіти наших гірських долин, прекрасніші за квіти наші дівчата. Але жодна квітка, жодна дівчина, що я їх бачив досі, не зрівняються з тобою, Красо Рохану. Ти й сумуючи чарівна. Хтозна, може, нам залишилося жити кілька днів, і Тьма навіки затягне наше небо; я сподіваюся не зламатися в лиху годину, але якщо я встигну надивитися на тебе, поки сонце світить... мені буде легше. Нас зачепило одне й те саме чорне крило і до життя повернула одна рука!

- На жаль, Тінь не відпускає мене. Не чекай розради: я звикла до меча і щита, рука моя тверда. Але я вдячна тобі, що зможу тепер залишати осоружні палати. З дозволу Намісника я гулятиму в саду!

Вона відійшла з чемним уклоном. Фарамир довго ще блукав серед квітників на самоті, і погляд його частіше звертався до вікон Дому Цілителів, ніж до східних стін міста.

Повернувшись до своєї кімнати, Фарамир покликав Опікуна і попросив розповісти усе, що той знав про Еовіну.

- Я впевнений, - сказав Опікун наприкінці, - що більше за мене знає той напіврослик, який також знаходиться в нас: адже він прибув з Теоденом і, як кажуть, супроводжував пані в битві.

Так довелося і Меррі з'явитися перед Фарамиром. Вони говорили до вечора, і молодий Намісник довідався багато чого, навіть більше, ніж Меррі міг висловити, і багато чого зрозумів. Увечері вони з Меррі вдвох знову вийшли в сад, але Еовіна не прийшла.

Зате вранці Фарамир побачив її білу сукню на стінах. Він позвав Еовіну, вона спустилася в сад, і вони разом ходили по траві і відпочивали в тіні дерев, то розмовляючи, то мовчки. Ці прогулянки стали щоденними. Опікун поглядав на них з вікна задоволено: старого лікаря втішало, що ці двоє, доручені його нагляду, на відміну від інших [220] мешканців міста, не піддаються гнітючому страху, а навпаки, щодня набираються сил і впевненості.

Так минуло п'ять днів. На шостий, як і щоранку, Еовіна з Фарамиром піднялися на міську стіну. Звісток, як і раніше, не було, люди втрачали надію з кожною годиною. Погода теж зіпсувалася. Стало холодно. Вночі піднявся північний вітер, вдень він посилювався, поля Пеленнору лежали сірі і сумовиті.

Фарамир і Еовіна загорнулися в теплі плащі. Плащ для Еовіни, темно-синій, як небо вночі влітку, Фарамир велів доставити в Дім Цілителів і сам накинув їй на плечі. Колись цей плащ належав його рано померлій матері, Фіндуїлас з Амроту; пам'ятка веселого дитинства і першого великого горя, він здався Фарамиру придатним для чарівної і печальної Еовіни. Дійсно, Краса Рохану стала в цьому вбранні ще гарніша і величніша.

І все ж таки крізь теплу тканину проникав вітер; Еовіна тремтіла, дивлячись в далечину, туди, де чисте небо суворо синіло над обрієм.

- Що ти побачила, Еовіно? - запитав Фарамир.

- Чорна Брама лежить прямо перед нами, чи не так? - сказала вона.

- Вони вже напевно там. Адже минув цілий тиждень!

- Так, тиждень... Зізнаюся, цей тиждень приніс мені і біль, і радість, яких я ніколи не знав. Не подумай про мене погано! Радість - від зустрічей з тобою; біль - від того, що страх і напруга не минають. Не хотілося б мені, Еовіно, дожити до кінця світу і втратити відразу все, що так неочікувано знайшов!

- Все втратити? - вона глянула йому в очі зі стриманою ласкою. - Що міг ти знайти в дні втрат? Не будемо говорити про це, друже мій. Не будемо говорити ні про що! Я стою на якійсь жахливій межі: попереду непроглядна п'ятьма, а чи є світло за спиною - не знаю, не можу поки що озирнутися. Я чекаю миті здійснення долі.

- Ми всі її ждемо...

Більше вони не вимовили ані слова. І вітер вщух, і сонце світило тьмаво. Завчасно споночіло. Завмер шум у місті і на полях, не шурхотіло листя. Мовчали люди і птахи, навіть серця стали стукотіти тихіше. Час зупинився.

Самі того не помітивши, Фарамир і Еовіна міцно взялися за руки і застигли в чеканні, не знаючи, чого ждуть. [221]

У якусь мить їм здалося, що над віддаленою гірською грядою виросла ще одна, пронизана блискавками, немов хвиля над вутлим човником. Потім земля зітхнула так, що здригнулися стіни, і серця їх знову забилися сильніше.

- Так було в Нуменорі, - сказав Фарамир, з подивом прислухаючись до власного голосу.

- В Нуменорі? - перепитала Еовіна.

- Нині його немає. Він лежав далеко на заході. Величезна чорна хвиля здійнялася над зеленими полями і горами Нуменору і поглинула їх, затопивши все. Мені це часто сниться.

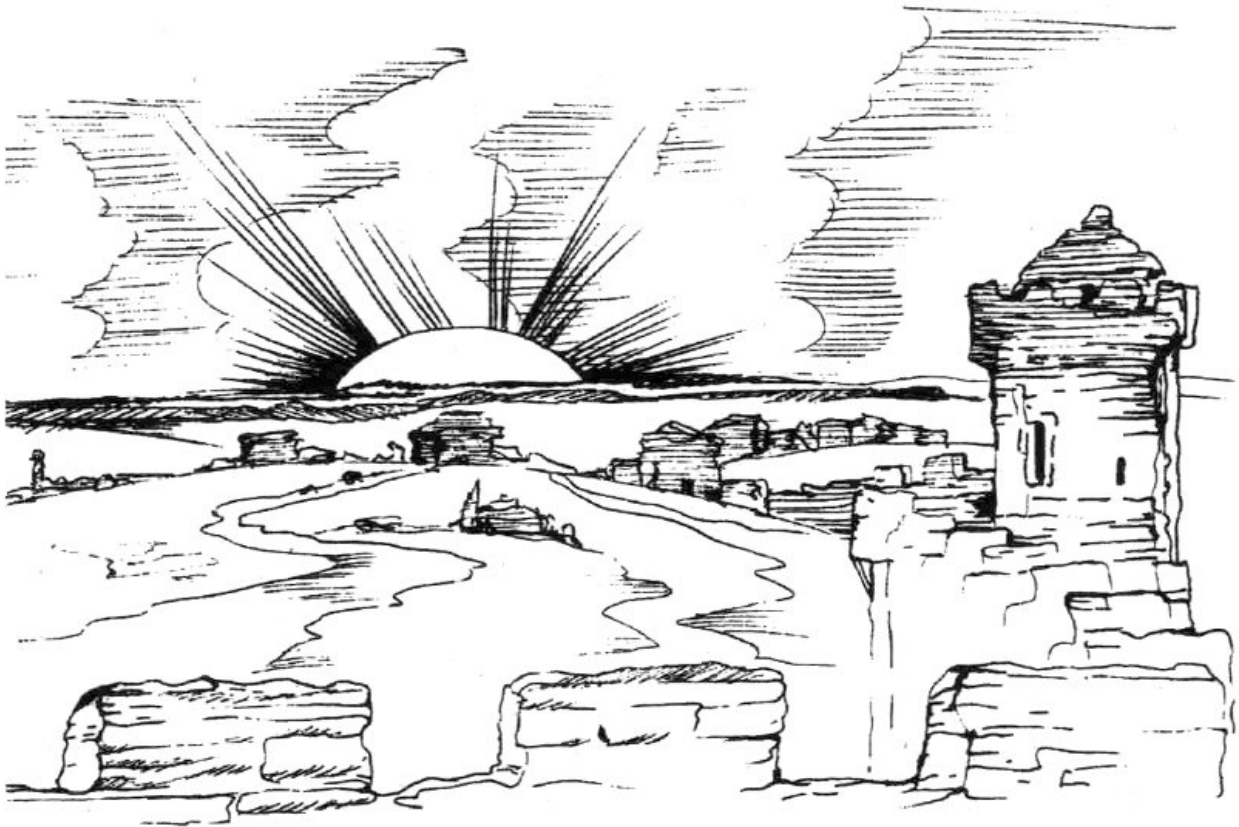
- Отже, ти вважаєш, наближається Тьма? Невідворотна Тьма? - Еовіна мимоволі пригорнулася до нього.

- Ні, - дивлячись у її ясні очі, відповів він, - це лише гра уяви. Не знаю, що відбувається. Тверезий розум каже: трапилося зле, а серце повниться радістю. Еовіно, Еовіно, я не вірю, що ми бачили перемогу Тьми!

І, схилившись до неї, він поцілував її в чоло.

Вони все стояли на стіні, раптом сильний вітер підхопив і переплів у повітрі їхнє волосся, чорне і золоте. Хмари розвіялися, світло залило

землю. Води Андуйну блиснули живим сріблом, і по всьому місту люди заспівали, відчувши несвідому радість.

Сонце ледь перейшло zenit, коли зі сходу прилетів чудовий орел зі звістками від вождів ополчення, звістками радісними понад усякі сподівання.

Радо співайте, о люди Арнору!

Впала навек Сауринова влада!
Світлом зруйнована Темна твердиня!
Нині радій, о сторожа недремна,
- Пильність бо ваша була недаремна!
Брама ворожа упала під ноги!
Хід короля вам несе перемогу!
Піснею славте, о Заходу діти,
Звістку, принесену крилами вітру!
З вами король ваш перебуде вівіки!
Древо зів'яле віродиться пишно

І зацвіте на Арнорських узвишшях,
Благословляючи край!
Радуйтеся, люди! [222]

Такі пісні бриніли на вулицях Мінас-Тіріту.

Настали погожі дні, весна в союзі з літом прикрасили землі Гондору. Примчали на баских конях гінці з новинами, і в місті закипіли приготування. Меріадока на чолі обозу з провіантом відправили до Кайр-Адросу, де вантаж мали перенести на барки і відправити в Оскіліат. Фарамир, цілком одужавши, зайняв посаду Намісника - ненадовго, бо він готувався, згідно зі звичаєм, передати владу королю.

Еовіна залишилася в Мінас-Тіріті, хоч брат і покликав її до себе на луки Кормаллан. Її рішення здивувало Фарамира. Зайнятий безліччю невідкладних справ, він рідко бачився з нею в ці дні; Еовіна самотньо гуляла по саду Дому Цілителів і знову зблідла. В усьому місті, мабуть, вона одна залишалася сумною.

Коли Фарамир знайшов час, щоб відвідати її, вони знов піднялися вдвох на міську стіну.

- Еовіно, чому ти не їдеш у табір за Кайр-Андросом, де мають бути урочистості і де чекає на тебе брат? - запитав Фарамир.

- А ти не розумієш?

- Я припускаю дві причини. Яка з них справжня?

- Мені зараз не до загадок. Кажіть прямо, Фарамире!

- Скажу, якщо хочеш. Ти не поспішаєш туди, тому що тебе покликав тільки Еомер, а свято Арагорна, спадкоємця Еленділа, не дало б тобі радості. А може, ти залишилася тому, що не поїхав я? Чи обидві причини змішані і ти сама не знаєш, яка вагоміша? Чи любиш ти, чи бажаєш полюбити, Еовіно?

- Я бажала, щоб мене полюбив... інший. Жалості ж мені нічиєї не треба!

- Я знаю. Арагорн прекрасний, могутній, а ти жадала слави, пошани, піднесення над жалюгідними, безкрилими нікчемами. Він засліпив і захопив тебе, як великий полководець юного ратника, тому що з нинішніх володарів він гідний найбільшої пошани. Але, відчувши лише розуміння і співчуття, ти відмовилася від своїх мрій і не бажала вже нічого, крім славної загибелі. Подивися ж мені у вічі, Еовіно!

Вона підвела голову і глянула на нього безтрепетно. [223]

- Не зневажай жалість, - вів далі Фарамир, - якщо її дарує чесне серце! Але я не жалість тобі пропоную. Ти належиш до високого роду, і ти гідна його, ти завоювала славу, нечувану серед жінок, і ти прекрасніша за найпрекрасніші ельфійські співи. Жалість пройняла мою душу спочатку, тому що ти сумувала. Нині я люблю і буду любити, навіть якщо ти забудеш тривоги й тугу, навіть якби ти, радіючи, зійшла на престол відродженого королівства! А ти - чи можеш ти полюбити мене, Еовіно?

За туманом горя людина часом не бачить, як у душі проростають сходи нових надій. Так трапилося і з Еовіною. Палка промова Фарамира відкрила їй істину. Серце її стрепенулося, і вона сказала:

- Зі стіни Мінас-Тіріту бачу я мирні простори. Тінь повалена. Не потрібні мені більше зброя, походи, бойові гімни. Я хотіла б стати цілителькою. Відтепер мені любе усе, що росте і плодоносить, - вона знову глянула на Фарамира і усміхнулася. - Та й королівська корона мені більш ні до чого!

- Чудово! - сміючись, відповів Фарамир. - Адже я короною не володію! Але чоловіком Краси Рохану, дочки Еомунда, стану, якщо їй буде завгодно. Залишимо Білий Замок, поїдемо в зарічні Ітілієнські землі - нехай там росте і квітне усе, що радує душу!

- Але як я залишу свій народ? Твої гордовиті одноплемінники скажуть: «Наш шляхетний лицар узяв за дружину дикунку з півночі. Невже не знайшлося б йому пари серед дівчат нуменорської крові?»

- А нехай собі кажуть! - заперечив Фарамир і обережно пригорнув її до себе. І вона поцілувала його під ясним небом, не звертаючи уваги, чи хтось їх бачить. І багато хто справді бачив, тоді і пізніше, коли вони, щасливі, йшли, тримаючись за руки, у Дім Цілителів.

- Еовіна, дочка і сестра ярлів Рохану, зцілилася, - сказав Фарамир Опікуну.

- Бачу і готовий відпустити, - відповів цілитель. - Хай не доведеться їй страждати від поранень та хвороб! Довіряю її Наміснику до повернення брата.

- Ніщо тепер не утримує мене, - сказала Еовіна, - а хотілося б ще пожити тут. Цей дім став мені милішим за всі домівки на світі! [224]

І вона прожила в Домі Цілителів аж до повернення короля.

Все було готове; звістка про перемогу розлетілася від Мін-Риммону до Піннат-Геліну і далеких узбереж. Усі, хто міг, поспішали до

столиці; зібралася незліченна сила люду. Знову з'явилися на вулицях та подвір'ях жінки й діти: вони поверталися додому з оберемками гірських і лугових квітів. З Дол-Амроту прибули арфісти - незрівнянні майстри, перші в Гондорі; збиралися і ті, хто грав на віолах та флейтах, і ріжечники, і дзвінкоголосі співаки з Лебенніну.

І от якось надвечір зі стін помітили розкинуті в полі намети; мешканці цілу ніч не гасили світло - чекали ранг ку. Сонце піднялося над безпечними відтепер горами сходу, ясне і тепле. Задзеленчали дзвони, пружні вимпели затріпотіли на вітрі, а над Білою Вежею востаннє здійнявся прапор Намісників, без гербів і девізів, граючи білосніжним полотнищем. Воєначальники повели полки до міста, а городяни висипали на стіни і милувалися, як вони наближаються, ряд за рядом, лисніючи у промінні вечірньої зорі. Не доходячи кілька десятків кроків до Головної Брами, війська зупинилися. Ворота ще не встигли відбудувати, тільки поставили ґратчастий бар'єр поперек проїзду; по боках його завмерли гвардійці з мечами наголо.

За бар'єром ждали Фарамир, Намісник Гондору, Гу-рін, Хранитель ключів, Еовіна - Краса Рохану, маркграф Ельфхельм і найкращі з роханських витязів. За ними щільно, але не штовхаючись, стояли городяни й гості - різнобарвна ошатна юрба з вінками і гірляндами.

Перед бар'єром залишалася вільне місце. Настала цілковита тиша, коли з рядів виступили дунадани в сірих зі сріблом плащах. Першим йшов Арагорн, у чорній кольчuzі зі срібним поясом, у білому переливчастому плащі з блискучим зеленим самоцвітом на комірі. За Арагорном ішли його соратники: Еомер, ярл Рохану, Імраель, Гандальф, весь у білому, і чотири низькорослих чоловічки.

- Ні, голубе, це не діти, - пояснювала шановна Іорет землячці з Імлот-Мелуї. - Це періани з далекої країни, або напіврослики. У себе вдома вони шляхетні князі. Я це добре знаю, сама доглядала за одним у нашому Домі. Маленькі, але хоробрі неймовірно! Уяви собі, хтось із них [225] удвох зі зброєносцем без всякого війська прийшов до Країни Тьми, побив Чорного Володаря і підпалив його замок! Бачиш, саме той, що йде відразу за Елессаром - Скарбом Ельфів? Кажуть, вони всі - друзі короля. А король у нас чудовий буде! Може, не зовсім чемний, але серце золоте - усі так кажуть. А руки його зціляють! Я так їм і сказала: рука короля зціляє. Тоді всі збагнули, що до чого. І Мітрандір сказав: «Іорет, люди довго будуть пам'ятати твої пророцькі слова!» Отож...

Іорет довелося перервати розповідь: заспівала сурма. Всі відразу замовкли. З брами вийшов Фарамир, його супроводжував тільки Гурін. За ними четверо воїнів у високих шоломах несли велику скриньку з чорного дерева ле-бетрон, окуту сріблом.

Фарамир і Арагорн зійшлися посередині вільного простору. Фарамир опустився на одне коліно і сказав:

- Останній Намісник Гондору просить тебе зняти з нього тягар обов'язків!

Він подав королю білий жезл, але Арагорн негайно повернув його:

- Твоя справа ще не довершена. Ти й надалі збережеш своє звання, а після тебе - твої нащадки, доки не згасне мій рід. А тепер чини те, що слід!

Фарамир підвівся і дзвінким голосом проголосив:

- Народе Гондору, слухай слово Намісника! Прибув справжній король, щоб вступити у володіння законною спадщиною. Він перед вами - Арагорн, син Арахорна, перший серед арнорських дунаданів, проводир воїнства Заходу, витязь Зірки Півночі, що володіє відродженим мечем, Елессар з роду Валанділа, рука його переможна і цілюща. Чи бажаєте ви мати його своїм володарем? Чи бажаєте, щоб він увійшов до міста й навіки став правителем усіх земель Гондору?

Війська і народ одностайно закричали: «Бажаємо!» Іорет пояснила землячці:

- Бачиш, такий у нас звичай, але король уже бував тут, у місті, і розмовляв зі мною...

Однак її знову перервали.

- Мешканці Гондору! - вів далі Фарамир. - Мудреці стверджують, що відповідно до звичаю король одержував корону від свого батька; якщо ж це виявлялося неможливим, [226] він сам брав корону з рук батька, що спочивав на ложі смерті. Однак нині я своєю владою розсудив інакше. Я сам приніс з Рат-Дінен, Оселі Мовчання, корону Еарнура, останнього короля, що правив за життя наших прабатьків.

Четверо воїнів піднесли скриньку, і Фарамир дістав з неї древню корону. Вона нагадувала шоломи стражів Білої Вежі, але була ще вища, уся біла; з боків були прикріплені посипані перлами пластини на зразок крил чайки - птаха, що служив гербом королів, які прибули колись через море. Сім діамантів сяяли на обручі, а один, найчудовіший, жаром горів на верхівці шолома.

Арагорн узяв корону з рук Фарамира, підняв над головою і вигукнув:

- Ет Еарелло ендоренна отоліен. Синоме марван ар Хільдін'яр тену Андор метта!

То були слова, сказані Еленділом, коли вітер приніс його до нового узбережжя: «Через Море Велике прибув я в Середзем'я. Тут я й залишуся, і тут зостануться мої нащадки до віку».

На превеликий подив глядачів, Арагорн не став надівати корону, а повернув її Фарамиру зі словами:

- Спадщина повернулася до мене стараннями й мужністю багатьох соратників. На знак вдячності я хотів би, щоб корону подав Хранитель Персня, а Мітрандір, якщо згодиться, хай покладе її. Адже він був душею нашої справи, і йому належить перемога, що ми нині її святкуємо!

Фарамир подав корону Фродо, той передав Гандальфу. Арагорн опустився на коліна, і Гандальф поклав корону на його голову.

- Відтепер настають дні короля, нехай же вони минають щасливо, поки не похитнуться престоли Валар!

Арагорн підвівся оновлений. Стрункий і ставний, на голову вищий свого почту, він здавався і зрілим чоловіком, і квітучим юнаком. Мудрістю були позначені його риси, сильні були його руки, що вміють зціляти, і весь він немов світився.

- Ось наш король! - вигукнув Фарамир.

Заграли сурми, Гурін-скарбничий відсунув бар'єр, і король Елессар вступив на всіяні квітами вулиці під музику арф, віол і флейт, під спів чистих і радісних голосів. Він [227] піднявся до Цитаделі, переступив поріг Білої Вежі, і на шпилі підняли прапор Білого Дерева й Семи Зірок. Так почалося правління Елессара, оспіване в тисячах пісень.

Мінас-Тіріт став при ньому прекрасніший, ніж будь-коли, прекрасніший, ніж у роки колишнього панування. З'явилися зелені і фонтани, арки з мітрілу, що не іржавіють, та вулиці, бруковані білим мармуром; гноми, мешканці надр, допомагали будувати, ельфи, жителі лісів, охоче відвідували відроджену столицю. Все зруйноване було відновлено, усякий збиток відшкодований; заселені знову будинки задзвеніли дитячими голосами, зникли сліпі вікна й зарослі двори. А коли Третя Епоха підійшла до кінця, пам'ять про великі діяння перейшла до нових поколінь.

Кілька днів по коронації король розглядав невідкладні справи і виносив рішення, сидячи на троні у Великому залі Білої Вежі. Він приймав посольства зі сходу і півдня, з Чорнолісся і західних земель. Східних варварів, що віддалися на милість переможця, він відпустив по хатах, уклав мир також і з Харадом. Він забезпечив усім необхідним звільнених невільників Саурона і віддав їм для поселення береги озера Нурнен, колишнього Озера Сліз. Воїни, що особливо відзначилися, одержали з його рук нагороду і подяку за мужність. Нарешті начальник гвардії привів до нього на суд Берегонда.

- Ти пролив кров у священному місці, де не можна навіть торкатися зброї, - сказав йому король. - Крім того, ти покинув без дозволу свій пост. Старі закони вимагають за такі провини смертної кари. Я мушу винести тобі вирок. Отже, слухай! Усі провини я тобі прощаю за відвагу в бою, а також за врятування Фарамира. Але гвардію і місто тобі доведеться залишити.

Кров відхлинула від обличчя Берегонда, серце защеміло, він похмуро опустил голову. А король додав:

- Тобі доведеться залишити нас, оскільки ти призначений начальником гвардії Фарамира, правителя Ітілієну, і житимеш там у пошані і спокої. Служи Фарамиру - адже саме заради нього ти ризикував життям і честю!

Не відразу збагнув Берегонд зміст вироку, але, осягнувши його точність і справедливість, гвардієць просяяв і, відсалютувавши королю мечем, пішов, щасливий до глибини [228] душі. Арагорн віддав Фарамиру Ітілієн як удільне князівство і порадив оселитися в горах Емін-Арнен, у межах видимості з Білої Вежі.

- Мінас-Ітіль доведеться зруйнувати, - сказав Арагорн, - і хоча згодом долина Моргулу очиститься від лиха, нікому не варто селитися там ще багато років.

Останнім викликав король до себе Еомера, обійняв його і сказав:

- Між нами не потрібні ані слова, ані нагороди - ми стали братами. У щасливий день з'явився сюди Еорл Юний! Світ не знав союзу міцнішого, ніж союз Гондору й Рохану: жодного разу жодна зі сторін не підводила іншу і не підведе. Якщо не заперечуєш, ми поховаємо Теодена Славного в усипальниці гондорських королів. Але якщо бажаєш, щоб його останки знайшли спокій у землі Рохану, ми проведемо його з великою пошаною.

- З тієї хвилини, як ти вперше виріс переді мною з трави на пагорбі, я полюбив тебе, - відповів Еомер. - І я тебе ніколи не залишу. Але зараз на мене чекають вдома термінові справи. А коли все буде приготоване, я повернуся за тілом славетного ярла.

Еовіна сказала Фарамиру:

- І мені треба побувати на батьківщині, попрощатися з нею, допомогти братові. Коли ж мій названий батько ляже в рідну землю, я повернусь до тебе.

Настав час зяйнятися справами. Роханські вершники виїхали Північним Трактом; від воріт столиці до стін Пеленнору вони їхали між щільними рядами гондорців, що прийшли провести вірних друзів. Усі, хто прибув у Гондор здалеку, з легким серцем роз'їжджалися додому. А в місті вирувала робота, і багато знаходилося бажаючих докласти рук: лагодити, відбудовувати, заліковувати сліди війни й виганяти пам'ять про навалу Тьми.

Гобіти залишилися в Мінас-Тіріті разом з Леголасом і Гімлі. Арагорну важко було розстатися з друзями-хранителями.

- Всьому настає кінець, - казав він, - але ви заждіть ще трохи, щоб побачити завершення історії, яку ви самі так відважно створили. Наближається день, про який я мріяв довгі роки, з часів моєї юності, і коли він наступить, цей день, я хотів би бачити поряд вас, друзі мої!
[229]

Однак про який день йдеться, Арагорн не пояснював. Колишні Хранителі разом з Гандальфом оселилися в красивому і затишному будинку і проводили дні, гуляючи по місту.

- Ти не знаєш, на що натякає Арагорн? - запитав якимось Фродо в Гандальфа. - Нам тут добре, і їхати не тягне, але час іде, Більбо жде, і мій дім стоїть порожній у Гобітанії.

- Щодо Більбо, - відповів маг, - він чекає того ж самого дня і знає, чому ви затримуєтесь. Час, звичайно, йде, але зараз лише травень, до розпалу літа далеко. Це тільки нам здається, нібито світ перевернувся, але дерева й трави пам'ятають, що з того дня, як ти вийшов з дому, круговорот року ще не завершився.

- Послухай-но, Піне, - зауважив Фродо, - чи ти й справді вважаєш, що Гандальф став не такий потайний? Це в нього, мабуть, було від втоми. А тепер він, схоже, отямився!

- Дехто любить заздальгідь знати, чим його почастиють, - пирскнув Гандальф, - але ті, хто готує бенкет, воліють зберігати секрет: чим більша несподіванка, тим голосніші похвали. І потім, Арагорн теж чекає умовного знаку...

Одного чудового вечора Гандальф зник, і друзі марно гадали, що б це значило. А старий маг з Арагорном вийшли з міста до південних відрогів Міндоллуїну і там відшукали початок стежки* прокладеної багато сторіч тому. Ніхто не зважувався ходити по ній, бо вона вела до вершини, куди дозволялося підійматись лише королям. Вони вдвох підіймались по кручі, поки не зупинилися неподалік від засніженого піка, на увалі над прірвою, між відрогами Міндоллуїну. Вже світало, з гори можна було розрізнити лани й місто, що розкинулося прямо під ногами, долину Андуїну і далекі Імлисті Гори в золотавому серпанку. З одного боку виднілися сірі хребти Прирічного узгір'я і водоспади Раурос, з другого примхливо виляся Велика Ріка аж до Пеларгіра, а ще далі світла крайка, злита з небокраєм, нагадувала про Море.

- Ось усі твої володіння, зародок прийдешнього, ще більшого королівства, - сказав Гандальф. - Третя Епоха кінчається. Ти маєш стати зачинателем і зберегти все, гідне [230] збереження. Правда, багато чому відтепер кінець. Зникла сила Трьох Перснів. Усі землі, видимі звідси і сховані за обрієм, стануть землями людей. Настала їхня доба. Плем'я Першонароджених зів'яне чи відійде.

- Знаю, друже мій. І все ж таки я хотів би й надалі користуватися твоїми порадами.

- Недовго вже, - відгукнувся Гандальф. - Я був Ворогом Саурона, я виконав те, для чого посланий. Незабаром я піду. Тоді весь тягар ляже на тебе і твій народ.

- Але ж я смертний! Нехай у жилах моїх тече кров нуменорців і я проживу значно довше звичайного віку - все одно часу не так уже й багато. Коли ті, хто ще не народився, змужніють і зістаріють, зістарію також і я. Якщо моя мрія не здійсниться, хто правитиме Гондором і всіма народами нашого союзу? Дерево в Цитаделі, як і раніше, мертво. Де ж ознаки надії?

- Відвернися від квітучого світу, стань обличчям до вічної зими!

Арагорн обернувся і подивився на схил, що опадав зморшками униз від межі снігів. Там, серед голого каміння, виднілася тоненька, як прутик, жива рослинка. Арагорн піднявся ближче. На самій межі снігу й каменю молоденьке, десь на три фути, деревце випустило свіжі листочки, округлі, темні зверху, знизу зі сріблястим пушком; на верхівці розкрилася китиця сніжно-білих квіток, що відбивали сонце.

- Егеїє! Утвеніє! - вигукнув Арагорн. - Тут проросло найдавніше з дерев! Йому немає й семи років! Звідки воно тут?

Гандальф підійшов, оглянув деревце і сказав:

- Так, це Німлот-Прекрасна з насіння Галатіліону, із плодів Тельперіону Багатоїменного, найстарішого з рослин світу. Саме тут і саме сьогодні! Вершина ця здавна заповітна. Хто ж устиг посіяти тут насіння ще до того, як загинув останній король і Біле Дерево зів'яло? Кажуть, що плоди його визрівають рідко, але насіння здатне дрімати багато років, і не можна угадати, коли воно оживе. Пам'ятай про це. Щойно дерево дасть стиглий плід, потрібно посіяти насіння, щоб рід його не згас. Рід Німлот-Білосніжної старший від твого, Елессаре! А це насіння дожило до наших днів, укрите в пустельних горах, як і нащадки Еленділа на пустищах півночі... [231]

Арагорн дбайливо торкнувся тонкого стовбура, і деревце відразу ж немов саме пішло йому в руки: корені ледь трималися в тонкому шарі ґрунту і, неушкоджені, легко відокремилися. Король загорнув саджанець і відніс у місто. Сухий стовбур викорчували, але не спалили, а поклали на спокій у тиші вулиці Мовчання. Арагорн сам посадив нове деревце над водоймищем в Цитаделі, воно швидко й міцно вкоренилося, дало сильні паростки і до червня усе покрилося квітами.

- Ось і знамення, - сказав Арагорн. - День наближається.

І він велів виставити на стінах спостережні пости.

Напередодні найдовшого дня року до міста примчали-ся гінці з Амон-Діну і повідомили, що з півночі до стін Пеленнору наближається чудовий кортеж.

- Нарешті! - сказав король. - Готуйтеся зустрічати гостей!

І ось напередодні Маківки літа, коли небо стало синє, мов сапфіри, і білі зірки заблищали на сході, а захід ще рум'янило вечірнє сонце, Північним Трактом до воріт Мінас-Тіріту наблизилися дивні вершники: Елладан і Ерлоїр, за ними Глорфіндель, Ерестор і всі ельфи Рівенделлу, за ними Володарка Галадріель і Келеборн на білих конях та безліч ельфів Лоріену в сірих плащах з коштовними аграфами, нарешті з'явився Елронд, шанований і людьми, і ельфами, з жезлом Анумінасу в руці. Дочка Елронда Арвен їхала поруч на сірому коні. Фродо з захопленням дивився, як вона наближалася, Вечірня Зірка свого племені, ясніючи в літніх сутінках, і зірки блищали над її чолом.

- Ось тепер ясно, чого ми чекали, - сказав Фродо Гандальфу. - Тепер наша історія гарно скінчиться. І дні будуть нам милі, і ночі солодкі та безпечні!

Король вийшов назустріч гостям, коли вони спішилися. Елронд передав Арагорну жезл і з'єднав руку своєї дочки з рукою короля. І вони усі разом вирушили наверх, до Білої Вежі Мінас-Тіріту, під небом, що сяяло одвічними зірками. Арагорн-Елессар одружився з Арвен Андоміель, і зіграли весілля в столиці в день літнього сонцестояння.

І на тому прийшов кінець довгим рокам чекання і смутку. [232]

Розділ 6. ПРОЩАННЯ І РОЗЛУКИ

Коли минули святкові дні і друзі стали подумувати про повернення додому, Фродо навідався до короля. Той відпочивав біля водограю під рясним квітом Білого Дерева, слухаючи спів Арвен, своєї королеви. Помітивши гобіта, він піднявся і сказав:

- Здогадуюся, чого ти прийшов, Фродо! Ви хочете додому. Вірно, любий друже, усяке дерево краще росте в рідному ґрунті. Але май на увазі: усі землі королівства будуть завжди відкриті перед тобою. Хоч досі твій народ займав небагато місця у легендах Великих народів, відтепер він удостоївся слави, якою не кожна держава може похвалитися.

- Так, ми хотіли б повернутися до Гобітанії, - підтвердив Фродо. - Але спершу ще потрібно завітати до Рівенделлу. Якщо мені зараз чогось не вистачає, то це тільки старого Більбо. Дуже шкодую, що його не було в почті Елронда!

- Чому ж ти дивуєшся, Хранителю Персня? - сказала Арвен. - Адже ти сам випробував силу знищеного скарбу. Усе, що трималося його владою, розпалося. Твій дядечко володів Перснем довше за тебе. Він дожив до поважного віку, за міркою вашого племені. А тепер він сам виїхати вже не зможе... хіба востаннє.

- Тоді дозволь мені, володарю, відправитися швидше! - попросив Фродо.

- За тиждень поїдемо всі разом. Нам по дорозі до самого Рохану. Через три дні Еомер повернеться за тілом Теодена, і ми супроводжуватимемо їх додому, щоб ушанувати пам'ять славетного ярла. Але я вже зараз хочу підтвердити слово Фарамира: тобі надана повна воля і допомога в межах Гондору. Якби я мав нагороду, гідну твоїх заслуг, я віддав би її не шкодуючи. Але ти й так можеш узяти що побажаєш, тебе спорядять у дорогу, як князя, і проведуть гідно.

- Прийми дарунок і від мене, - додала Арвен. - Я дочка Елронда, але він вирушить до Сріблястої Гавані без мене: я вибрала, як колись Лючієнь, долю і солодку, і гірку. І я поступаюся тобі, Хранителю Персня, своїм місцем. [233]

Коли настане твоя година, можеш, якщо побажаєш, відпливти з ельфами за Море. Якщо ж тобі дошкулятимуть старі рани і спогади про

скинутий тягар, відправляйся на захід, за Море, там вгамуються біль і туга. І носи ось це на пам'ять про Елессара Ельфійського і Вечірню Зірку, з якими звело тебе життя. Це охоронятиме тебе від важких дум про страх і п'їтму.

З цими словами вона зняла зі своїх грудей білий переливчастий камінь на срібному ланцюжку і наділа на шию Фродо.

Як і казав Арагорн, за три дні прибув Еомер з найславнішими воїнами Рохану. їх зустріли з належною пошаною, а коли всі зібралися за столами у Великому бенкетному залі Цитаделі, Еомер вперше побачив і Володарку Галадріель, і королеву Арвен. Після бенкету він відшукав гнома Гімлі і запитав:

- Гімлі, сину Глоїна, твоя сокира при тобі?

- Ні, але якщо потрібно, можу принести.

- То принеси, вона тобі зараз знадобиться. Бо я оголошую, що зовсім не пані Галадріель - найчарівніша в цьому світі!

- Усе ясно. Біжу за сокирою!

- Зачекай, дай мені виправдатися, - сказав Еомер. - Якби я побачив її одну, погодився б з тобою. Але сьогодні я віддав першість королеві Арвен, Вечірній Зірці, і готовий битися з усяким, хто буде заперечувати. Ну, чи братися мені за меч?

Гімлі низько вклонився.

- Ти виправданий цілком, ярле. Ти вибрав Вечір, я - Ранок, але серце підказує мені, що Ранок незабаром мине...

Настав день від'їзду. Усе було готове. Правителі Гон-дору й Рохану на золотих ношах пронесли тіло Теодена вулицею Мовчання, Рат-Дінен, мовчазним містом й уклали на похоронну колісницю. Підняли прапор; колісницю оточили роханські вершники. Меррі, як зброєносець Теодена, сидів на колісниці, тримаючи його меч і щит.

Іншим Хранителям підібрали коней на зріст; Фродо і Сем їхали з Арагорном, Гандальф - на Тінеборі, Пін приєднався до гондорської гвардії, а Леголас і Гімлі, як і колись, удвох умістилися на Ароді. [234]

Проводжали Теодена і Арвен, і, Келеборн із Галадріел-лю й кількома ельфами, і Елронд із синами, правителі Дол-Амроту та Ітіліену, і багато воїнів і лицарів. Жоден з ярлів Рохану не мав такого почту, як Теоден, син Тенгіла, на своєму останньому шляху.

Урочисто і неспішно пройшли вони по Аноріену, затрималися поблизу Сірого Лісу біля підніжжя Амон-Діна; горами розлігся гуркіт

барабанів, але не було видно ані душі. Арагорн велів сурмачам грати, герольди виступили вперед і гучно проголосили:

- Слухайте! Слухайте! Тут стоїть король Елессар! Він віддає ліс Друадан у вічне володіння Ган-бури-гану і його нащадкам. Нічия нога відтепер не ступить на цю землю без дозволу Ган-бури-гана і його родичів!

Барабани вибили радісний дріб і змовкли.

За два тижні, пройшовши по зелених степах Рохану, кортеж Теодена прибув у Едорас. Золотий Двір, завішений строкатими килимами, сявав безліччю вогнів; тут було підготоване свято, якого ці стіни не бачили з дня новосілля. Через три дні Теоден був похований у кам'яній гробниці; туди поклали зброю, кольчуги і багато речей, що служили йому при житті. Над гробницею насипали високий курган, восьмий на правій стороні могильного поля, виклали його шарами дерну, і незабаром свіжий насип вкрився білими зірочками зимбельмайнів - квіток безсмертя.

Охоронці Теодена, верхи на білих конях, оточили новий курган і проспівали плач, складений бардом Глеовіном; з того часу він більше пісень не складав. Сильні і глибокі голоси роханців зворушили навіть тих, хто не розумів мови; а в родичів Теодена очі блищали, і вчувався їм перестук коней, що летять з півночі, і голос Еорла, що йде в бій на Келебранті. Все було в тій пісні: ріг Хельма сурмив у горах, насувалася Тьма, ярл Теоден вступав у битву з Тінню і Вогнем, гинув зі славою, і сонце поверталося на небосхил, і люди горювали, а ранок сявав над Міндоллуїном.

Серед п'ятми прокинувся він до життя.
Коли сонце зійшло, загинув.
Не страшні йому долі пророцтва,
Старість не страшна! [235]
Назустріч світанку летів нащадок героїв,
Меч та пісню батьківську взявши до бою.
Віродив він надію в серцях
І з надією в серці загинув.
Не страшні йому долі пророцтва,
Старість не страшна!
Лютою смертю за славу сплативши,

Безсмертя здобув він навік.

Меррі плакав біля підніжжя кургану, а коли спів затих, вигукнув, не стримуючи плачу:

- Теодене, ярле Теодене! Батьку мій, що на короткий час повернувся! Прощай!

Коли відбулися поминальні обряди і затих жіночий плач, Теоден залишився сам під землею, а народ зібрався в Золотому Дворі, забувши про сум: адже ярл дожив до глибокої старості і вмер у бою, а не в ліжку. Вшанувати померлого келихом вина не вважалося блюзнірством. Еовіна, Краса Рохану, у сукні, що переливалась сонячним золотом і місячним сріблом, подала перший келих Еомеру.

Коли келихи обійшли коло, вийшов літописець і пом'янув усіх правителів Рохану, починаючи з Еорла Юного: Брего, будівельника Золотого Двору, Альдора, брата нещасливого Бальдора, Фрейра, Фреавіна, Годуїна і Деора, Грама і Хельма, що укритися в Білих Горах, коли ворог захопив степ; ці дев'ятеро сплять вічним сном під дев'ятьма Західними курганами. На Хельмі рід перервався, нову династію почав племінник його Фреалаф; потім один по одному йшли Бритт, Вальд і Фолько, Фольквін і Фенгель, Тенгіл і останній - Теоден. Коли бард дійшов до цього імені, Еовіна звеліла слугам наповнити келихи знову, і всі, підвівшись, випили за здоров'я нового ярла. Наприкінці свята Еомер оголосив:

- Ми справили тризну по Теодену, але перш ніж розійдемося, я хочу повідомити вам радісну новину; небіжчик дарував би мені це, бо любив сестру мою Еовіну як рідну доньку. Отже, знайте, шляхетні гості з Лорієну й інших земель, найславетніші з усіх, кого мав честь приймати Золотий Двір: Фарамир, намісник Гондору і правитель Ітілієну, просив руки сестри моєї Еовіни, і вона погодилася стати його дружиною. І зараз у вашій присутності вони заручаться! [236]

Фарамир і Еовіна подали один одному руки; гості випили за їхнє здоров'я.

- Я особливо радий, - сказав Еомер, - що ці нові узи ще більше зміцнять нашу давню дружбу з Гондором.

- І дружба ця щедра, Еомере, якщо ти даруєш Гондору найпрекрасніше, що створила твоя земля! - вигукнув Арагорн. Еовіна подивилася йому прямо у вічі й сказала:

- Володарю, зцілителю мій, побажай мені сьогодні щастя!

- Я бажав його тобі з першої ж нашої зустрічі. А тепер ти щаслива, і тягар з мого серця знятий!

Скінчилися і ці бенкети. Ті, хто мав від'їжджати у далеку путь - Арагорн, ельфи Лорієну і Рівенделлу, - прощалися з Еомером; Фарамир і Імраель поки що залишалися в Едорасі. Залишилася й Арвен - вона мала попрощатися з братами. Ніхто не чув її прощальної бесіди з батьком: вони вдвох надовго пішли в гори. Гірка, вічна розлука чекала на них - і після кінця світу не судилося їм побачитись...

Перед самим від'їздом Меррі відвідали Еомер і Еовіна.

- Доброї дороги тобі, славний Меріадоку, Головний виночерпій Рохану! Ми будемо раді, якщо ти незабаром повернешся відвідати нас!

- Правителі колишніх часів обдарували б тебе за подвиг під стінами Мундборгу цілим обозом скарбів, - додав Еомер, - але ти не бажаєш іншої нагороди, крім обла-дунку, який носив з такою доблестю. Я схвалюю твій вибір. Але сестра моя просить прийняти оцю дрібничку на пам'ять про Арнхельма та про ті наспіви, якими ми зустрічаємо ранкове сонце.

Еовіна подала гобіту стародавній ріжок митецької роботи, срібний, на зеленому шнурі, візерунок - вершники, що скачуть ланцюгом, - був викарбуваний від наконечника до краю ріжка і переплетений з доброзичливими рунами.

- Ріг цей здавна в нашому роду, - сказала Еовіна, - робили його гноми. Він був знайдений серед скарбів, викрадених драконом Скатом, Еорл привіз його з півночі. Хто потребує допомоги, повинен піднести ріжок до вуст і заграти, тоді ворогів уразить страх, а друзі почують і при-мчаться на допомогу. [237]

Меррі поцілував руку Еовіни і прийняв ріжок - від такого дарунка відмовлятися не годилося. А Еомер обійняв гобіта, і на цьому вони розпрощалися.

Випили келих на розстання і відправилися до Хельмо-вого Яру. Там затрималися ще на два дні. Леголас, тримаючи слово, дане Гімлі, побував разом з ним у печерах Аг-ларонду. Повернувся він мовчазний і лише повторював, що відповідні слова може знайти тільки Гімлі.

- Нечувана річ, - казав він, - гном красномовством перевершив ельфа! Але тепер нам треба удвох відвідати ліс Фангорна, там уже я зрівняю рахунок!

Від Хельмового Яру виїхали до Ізенгарду, де тепер господарювали енти. Вони знесли коло стін, перетворили улоговину на розкішний сад, прорізаний нитками чистих струмків. Тільки посередині залишилося озеро, а з нього виростала вежа Ортханк, як і раніше неприступна, і чорні стіни її відбивалися в дзеркалі води.

Мандрівники трохи перепочили там, де нещодавно піднімалися ворота Ізенгарду, - замість них тепер красувалися два струнких клени, позначаючи початок стежки, що вела до Ортханку. Стільки змін - а навколо нікого! Аж ось пролунало знайоме гобітам «Хм! Хм!», і на стежці з'явилися Древес і Брегалад.

- Вітаємо вас у садах Ортханку! - звучно вимовив Древес. - Я очікував вашого приїзду, але справи затримали мене у віддаленій долині. Тут ще багато роботи! Та й ви, як я чув, не втрачали часу даремно. На півдні і на заході про вас говорять багато хорошого, багато!

Він похвалив кожного за його діяння - він про все знав, опікун Фангорна, - а потім звернувся до Гандальфа:

- Отже, ти довів свою силу, здійснилось усе, що ти задумував. Куди ж ти прямуєш тепер? І для чого прибув сюди?

- Подивитись, як ви тут пораетесь, друже, - відповів Гандальф, - і подякувати за допомогу.

- Хм-хм, так, енти зробили все, на що були спроможні. Ми розправилися не тільки з цим... як його, хм-хм... проклятим катом лісу, але і з цілою бандою... буррарум... косооко-кривоного-кровожерливих мориамой-кахонда... хм... добре, я думаю, повна назва цих мерзенних орків для слуху ваших квапливих племен дуже довга, ви її не запам'ятаєте. [238]

Вони з'явилися з півночі, в обхід Лауреліндоренану, куди не змогли вторгнутися завдяки могутності Осіб, яких ми нині раді бачити, - тут він вклонився Келеборну й Галадріелі і вів далі: - Підлі орки дуже здивувалися, зустрівши нас тут, тому що про ентів і не чули - як і багато хто з порядніших істот, так би мовити. І попередити інші банди, мабуть, буде нікому: з прибульців мало хто повернувся живий; здебільшого вони потрапили в Ріку. Вам пощастило, що вони натрапили на нас, бо інакше володар степу не мав би куди зараз повертатися.

- Ми знаємо про це, - сказав Арагорн, - і ніколи не забудемо, ні в Едорасі, ні в Мінас-Тіріті.

- «Ніколи» - це занадто довго навіть для мене. Ти хотів сказати: «Поки стоять наші держави»? Довго ж потрібно їм існувати, щоб ми вважали цей термін дійсно довгим!..

- Починається нова епоха, - втрутився Гандальф, - і те, що створене людьми, можливо, переживе навіть тебе, друже Фангорне. Але зараз скажи, як ти впорався з моїм дорученням? Що з Саруманом? Йому ще не набрид Ортханк? Навряд чи його особливо тішить новий краєвид з вікон!

Древес вирячився на Гандальфа і раптом - так згодом стверджував Меррі, - хитро підморгнув:

- Хм-хм! Я чекав цього питання. Чи не набридло йому в Ортханку? Дуже. Головне, йому набрид мій голос. Я отут розповів йому декілька досить довгих історій... довгих, звичайно, як на ваш смак.

- Як же він слухав тебе? Хіба ти заходив до вежі?

- Хм-хм... Ні, я не заходив, він стояв біля вікна і слухав, оскільки інакше звідки б він довідався про новини? А він був жадібний до новин, навіть нерадісних. І я вже намагався доповісти йому все якнайретельніше! Та ще від себе додавав дещо, на мій погляд, корисне. Зрештою, він занудьгував. Він завжди занадто поспішав. Це його і згубило.

- Послухай-но, любий Фангорне, чому ти постійно вживаєш минулий час: «слухав», «був»? Хіба він помер?

- Хм-хм, наскільки мені відомо - ні, не помер. Але звідси забрався. Так, я його випустив. Адже від нього, можна [239] сказати, тільки спогад залишився. А той повзучий гад, його компаньйон, взагалі став схожий на тінь. Будь ласка, Гандальфе, не нагадуй, що я обіцяв за ним доглянути, - я це й сам пам'ятаю. Але з того дня багато чого змінилося. Я утримував його, поки він був небезпечний. Адже ти повинен знати - я не терплю позбавляти волі живі істоти, і навіть таку отруйну тварину не міг тримати замкненою довше, ніж було необхідно. Якщо отруйний зуб вирвано, гадюку можна випустити: нехай собі плазує, де їй подобається.

- Можливо, ти й маєш рацію, - задумливо сказав Гандальф, - але в цієї гадюки отруйний зуб не один... Отрута була в його голосі, і, схоже, він зумів зачепити тебе - намацавши, як завжди, слабку струну твого серця. Ну, нічого не поробиш. Хай буде що буде. Але знай, що Ортханк

повертається під владу короля - по праву. І оскільки він йому, вочевидь, вже не знадобиться...

- Час покаже, - сказав Арагорн. - У будь-якому разі долину цю я віддаю ентам, нехай влаштовуються, як їм зручніше, аби стерегли Ортханк і не пускали нікого туди без мого дозволу.

- Він замкнений, - сказав Древес. - Я велів Сарума-ну замкнути двері і віддати ключі. Вони зберігаються в Брегаллада.

Брегаллад схилився, як дерево під вітром, і простягнув Арагорну два великих ключі хитромудрої форми, з'єднаних сталевим кільцем.

- Ще раз дякую вам, - сказав Арагорн. - А поки що прощайте! Хай росте ваш ліс безжурно! Якщо вам стане тісно в долині, то на захід від Гір, де колись жили енти, є досить вільного місця.

Древес засмутився.

- Ліси, звісно, розростуться. Але енти... Дітей ми не маємо!

- Тоді відновіть свої пошуки. Тепер у вас більше надії на успіх: досліджуйте колись недоступні землі сходу!

- Далеченько, - похитав головою Древес. - І людей там розплодилося багато. Однак що ж це я? Забалакався і забув усяку ввічливість! Чи не бажаєте погостювати в нас довше? А може, хтось з вас побажає проїхати через Фан-горн і тим самим скоротити собі дорогу додому? [240]

При цьому він запитливо подивився на Келеборна і Галадріель; але всі мусили без зволікань вирушати далі, на південь або на захід. Тільки Леголас вигукнув:

- Гімлі, чуєш? З дозволу самого Фангорна ми можемо проникнути всередину його лісів. Ми побачимо дерева, що не ростуть більше ніде в Середземні! Адже ти не цору-шиш домовленості? А потім разом поїдемо додому - до Чернолісся й далі...

Гімлі погодився, хоча і без особливого захвату.

- Ось і розпадається дружина Хранителів, - сказав Арагорн. - Але я сподіваюсь незабаром побачити вас знову. Адже ви обіцяли допомогти відбудувати місто!

- Повернемось, якщо вдома відпустять, - відгукнувся Гімлі. - Ну, гобіти, прощайте! Тепер уже ви без пригод потрапите додому, і я можу нарешті спати спокійно. При першій же нагоді надішлю вам вітання, та й бачитися зможемо час від часу. Хоч, боюся, усього товариства нам уже ніколи не зібрати!

Древес попрощався з кожним окремо, а Келеборну тричі з великою повагою вклонився:

- Давно; давно вже познайомилися ми, біля самих коренів часу. А ванімар, ванімаліон настра! І ось ми зустрічаємось вдруге - коли все кінчається! На жаль, світ змінюється безповоротно. Я це чую по смаку води, землі, повітря. І немає надії побачитись ще...

- Навіть не знаю, як відповісти тобі, Найстарший, - тихо сказав Келеборн.

- У Середзем'ї ми не зустрінемося, - додала Галадріель, - поки земля, вкрита морем, не підніметься знов. Тоді, можливо, ми прогуляємось під вербами Тасаринану. Прощай, Найстарший!

Останніми прощалися з Древесом Меррі і Пін. Дивлячись на них, старий ент розвеселився.

- Ну, веселі чоловічки, чи не вип'єте зі мною на прощання?

- З великим задоволенням! - хором відповіли гобіти. Древес відвів їх на кілька кроків убік, де в затінку під деревами стояв високий кам'яний жбан, наповнив три келихи, і вони випили всі троє; придивившись до гобітів поверх келиха своїми дивними очима, Древес пирхнув: [241]

- Дивіться! А ви здорово підросли з нашої останньої зустрічі!
Сміючись, вони осушили келихи до дна.

- До побачення! І не забудьте сповістити мене, якщо почуєте щонебудь про наших жінок!

Древес махав своїми кострубатими руками услід подорожнім, а коли вони від'їхали далеко, обернувся й зник серед молоді порості. Їхній шлях лежав тепер до Воріт Рохану. Поїхали набагато швидше; нарешті, неподалік від того місця, де Пін так необережно зазирнув у палантір, Арагорн розпрощався з ними. Гобіти зажурилися. Адже Арагорн ніколи не підводив їх, і під його проводом вони вийшли неушкодженими з таких колотнеч!

- От би нам мати таку кулю, щоб бачити в ній всіх друзів, - зітхнув Пін. - Чи якось розмовляти...

- На те, що показав би тобі палантір Мінас-Тіріту, тобі напевно дивитись не захочеться, - сказав Арагорн. - Ти б міг користуватися палантіром Ортханку, але він потрібний королю для діла. Перегріне, пам'ятай: ти одержав звання лицаря Гондору! Я тебе звільняти не збираюся. Відпускаю тимчасово, на відвідини, але незабаром покличу назад! І майте на увазі, друзі мої: королівство моє охоплює і північні краї, отже, і я вас неодмінно відвідаю.

По-іншому прощався Арагорн із правителями Лорієну.

- Елессаре, Скарбе Ельфів! - сказала Галадріель. - Ти пройшов крізь Тьму до здійснення надій і досяг усього, чого прагнув. Хай всі дні і роки, що тобі судилися, будуть | щасливими!

- Прощай, родичу, - сказав Келеборн. - Хай буде доля милостивішою до тебе, ніж до нас. Зберігай свій скарб до кінця!

На цьому вони розсталися. Сонце вже заходило, і коли гобіти обернулися востаннє, король, оточений лицарями, сидів на коні, осяяний вечірнім промінням, кольчуга його лисніла червленим золотом, а білий плащ здавався багряним. Арагорн підняв над головою свій ельфійський самоцвіт, і смарагдовий вогник спалахнув у його руці.

Незабаром мандрівники наблизилися до Ізени, переправилися і, завернувши на північ, рушили уздовж межі [242] області Темнолицих. Місцеві жителі тікали і ховалися - вони звикли боятися ельфів, хоча ті тут бували рідко; до того ж мандрівники були ще досить численні і добре озброєні. Тому їхали вільно, ставлячи намети на ніч, де сподобається. Так помалу минало літо. їхали безлюдними лісами,

Імлисті Гори тепер були увесь час праворуч. Виїхавши з лісу знову на відкриті луки, вони якось наздогнали старця, що плентався з ціпком, у подертому брудно-білому одязі, а за ним шкандибав другий бурлака, горблячись і схлипуючи.

- Куди йдеш, Сарумане? - окликнув його Гандальф.

- А тобі що? - буркнув старець. - Знову хочеш мною попихати? Тобі мало мого падіння?

- Можеш відразу сам відповісти на всі три питання: нічого, не хочу, ні! Але моя справа наближається до кінця. Мій тягар взяв на свої плечі король. Якби ти не пішов з Ортханку, міг би побачитися з ним і переконатися в його мудрості і великодушності.

- Ще не вистачало мені його чекати! Я не бажаю бути йому вдячним. Знаєш, куди я йду? Шукаю вихід за межі його володінь!

- Тоді ти помилився дорогою. У цьому напрямку тобі нічого не знайти. Коли хочеш, ми могли б допомогти тобі.

- Допомогти? - обурився Саруман. - Ти посміхаєшся! Я волів би, щоб ти плакав! Не вірю я й особі, яку бачу серед вас, вона завжди ненавиділа мене і плела змови за твоєю вказівкою! Звичайно, вона навмисно вибрала цей шлях - поглузувати з мене! Якби знати заздалегідь, я б подбав, щоб не дати вам такого задоволення!

- Поглузувати з тебе? Схаменися, Сарумане! - сказала Галадріель. - У нас вистачає інших справ і турбот, важливіших. Ти повинен радіти зустрічі з нами. Це твоя остання можливість...

- Буду радий, якщо ця зустріч насправді виявиться останньою. Навіщо мені витратити сили, слухаючи вас? Мої надії загинули, поділяти ваші я не збираюся. Якщо, звичайно, вони у вас ще є, - очі Сарумана зловтішно блиснули. - Так-так! Недарма ж я студіював стільки років таємні книги. Я знаю: ви теж приречені. Руйнуючи мій будинок, ви зруйнували також і свій. Чудово! Чи знайдеться [243] корабель, щоб віднести вас назад через таке величезне море? Ах, срібlistий кораблик, повний видінь! - засміявся він скрипливо і тицьнув ціпком свого супутника, що присів на землю. - Вставай, дурню! Завертай! Якщо шляхетне панство обрало цю дорогу, ми оберемо іншу. Ворушися жвавіше, а то й недоїдків на вечерю не одержиш!

Худий бурлака піднявся, крекчучи й лементуючи:

- Бідолашний старий Грим! Бідолашний Грим! І б'ють мене, і клянуть мене! Як я його ненавиджу! Ой, якби ж можна було його покинути...

- То покинь! - крикнув навздогін Гандальф.

Гадючий Язик лише зиркнув скося зляканими, побляклими очиськами і зашкутильгав за Саруманом. Просуваючись уздовж кортежу, злочасна пара порівнялася з гобітами; Саруман зупинився і глянув на них - а вони дивилися на нього з жалістю.

- Ага, і ви тут! - просичав Саруман. - Глузуєте з мого нестатку, га? Адже ви всього маєте досить, і їжі, і надій, і найкращого тютюну. Так-так, я все знаю. Знаю, звідкіля ваш тютюн. Чи не дасте вигнанцю жменьку?

- Я дав би, але не маю, - вибачився Фродо.

- В мене ще залишилося, - сказав Меррі. - Зажди! Він зліз зі свого поні, пошарудів у притороченій до сідла торбі і простягнув Саруману шкіряний кисет:

- Бери! Віддаю охоче, бо ми взяли його в затопленому Ізенгарді.

- Моя власність, і дорого оплачена! - закричав Саруман, жадібно хапаючи кисет. - Жалюгідні крихти від того, що ти привласнив! На жаль, жебраку належить дякувати, якщо злодій віддає хоча б частину вкраденого... Ну, ти одержиш своє з гаком, коли відвідаєш Південну чверть. У Гобітанії ще багато років буде важко з тютюном!

- Дякую на доброму слові, - сказав Меррі. - Кисет віддай, адже він не твій! Висип тютюн у який-небудь вузлик.

- На грабіж відповідають крадіжкою, - кинув Саруман, дав стусана Гадючому Язику, і обоє поспіхом вирушили до лісу.

- Оце так-так! - пирхнув Пін. - Грабіж! А нам не належить відшкодування за марш по роханських степах? [244]

- Шахрай, - сказав Сем. - Тютюн, бач, дорого дістався! Яким це чином він його здобув, ось що цікаво! Дуже мені щось не сподобалися його натяки на Гобітанію. Пора вже додому...

- Правильно, - визнав Фродо. - Але все ж таки треба відвідати Більбо.

- Неодмінно треба, - кивнув Гандальф. - Бідолаха Саруман! Боюсь, йому вже нічим не допоможеш. А ось він ще може нашкодити де-небудь, небагато, але відчутно!

Наступного дня вони досягай північної межі області Темнолицих. Ніхто тут не жив тепер, хоча місця були зелені, приємні. Почався вересень - золоті дні, срібні ночі. Одного чудового ранку, коли сонце виплило з молочно-білої далечіні, мандрівники, вийшовши з наметів, розбитих на невисокому пагорбі, побачили на сході три вершини, що майоріли над низькими хмарами: Карадрас, Келебділ і Фануїнхол - отже, недалеко вже були і ворота Морії. Тут затрималися на цілий тиждень: наближалася нова розлука, про яку страшно було й подумати, - Келеборну і Га-ладріелі з почтом пора було завертати на захід, щоб через перевал Багряного Рогу і Маревий Каскад спуститись до Срібної і повернутися у Лоріен. Вони поїхали кружним шляхом, бажаючи багато про що переговорити з Гандаль-фом і Елрондом; вони і зараз зволікали. Часто, коли гобі-ти давно вже солодко спали, вони допізна прогулювалися під зірками, згадуючи минулі битви й радості, радячись про майбутнє. Випадковому перехожому вони здалися б безмовними тіннями минулого в спустілій країні. Для розмови вони не потребували ані жестів, ані слів: вони обмінювалися думками, і тільки блиск очей вторив плину бесіди.

Нарешті все було сказано, і вони розсталися, домовившись про побачення, коли настане час Трьом Персням залишити Середзем'я. Ельфи Лоріену в своїх чарівних сірих плащах швидко розтанули в тіні гір. Інші - ті, кому дорога лежала у Рівенделл, - стежили за ними з пагорба, поки здаля крізь ранковий туман не блиснула коротко яскрава блискавиця. Фродо зрозумів: це Галадріель на прощання послала їм світло свого Персня.

- Шкода, що не можна завітати до Лоріену, - зітхнув Сем. [245]

Настав нарешті день, коли вони досягай обриву пустища, що поросло вересом, і під їхніми ногами зненацька, як завжди, відкрилася глибока долина Рівенделлу і будинок Елронда у мерехтінні світла. Вони спустилися в долину, переправилися по мосту - а назустріч їм уже сяяли вогні і лунали пісні.

Гобіти, не умившись і не повечерявши, прямо в плащах побігли шукати Більбо. Вони застали його на самоті в кімнатці, заваленій аркушами паперу, книгами, перами й олівцями. Більбо сидів у кріслі перед каміном, де весело палахкотів вогонь. Він дуже постарів, і його увесь час хилило на сон. Почувши кроки, він розплющив очі й обернувся:

- Привіт! Ну, от і ви. Завтра в мене день народження. Ви вчасно прибули. Мені сповниться 129 років, не забули? Ще рік, і зрівняюся зі старим Туком. А якщо поталанить, то й пережену - ну, там побачимо...

Відсвяткували день народження, минули один за одним і наступні дні, а четверо гобітів майже безвилазно сиділи з Більбо в його кімнатці, звідки він виходив тільки попоїсти. У питаннях харчування він, як і раніше, був акуратний і лише зрідка міг проспати час обіду чи вечері. Сидячи біля каміна, друзі поступово переказали йому все, що запам'ятали зі своїх мандрівок. Спочатку Більбо намагався записувати, але раз у раз засинав, а прокинувшись, казав: «Дуже цікаво! Чудово! Та на чому ми зупинилися?» І доводилося повторювати з того моменту, на якому старий задрімав. Найбільше Більбо зацікавив і зворушив опис коронації і весілля Арагорна.

- Мене, звичайно, запрошували, - сказав він. - Адже я стільки років чекав цього весілля! Але коли дійшло до від'їзду, я якось не зміг вибратися: стільки роботи, та й речі пакувати ліньки...

Так минуло два тижні, і якось вранці Фродо, глянувши у вікно, побачив на землі іній; павутинки бабиного літа перетворилися на срібні мережива. І Фродо зрозумів, що настав час їхати. Погода все ще стояла рівна і тиха після найчарівнішого літа на людській пам'яті. Але вже прийшов жовтень, з дня на день можна було очікувати бездоріжжя і холодних вітрів, а шлях ще залишався неблизький. Однак Фродо поспішав не через холоди. Його підганяло тривожне нетерпіння. Та й Сем напередодні сказав йому: [246] - Побували ми далеко і бачили багато, а от не знайшли місця кращого, ніж Рівенделл. Не знаю, пане, чи вірно я висловлююсь, але тут у них начебто усього потроху: і Гобітанії, і Лорієну, і королівського двору, і придорожнього трактиру, і лісу, і лугу! А все ж таки серце моє чує: пора нам іти. Якщо казати відверто, пане, мені якось неспокійно за Діда...

- Вірно, Семе, тут є по частці від усього - крім Моря, - сказав Фродо і повторив про себе: - Крім Моря...

Того ж дня Фродо переговорив з Елрондом, і було вирішено їхати післязавтра. На їхню радість, Гандальф заявив:

- Я поїду з вами. Принаймні, до Бригори. В мене є справа до Барила.

Увечері пішли прощатися з Більбо.

- Ну, якщо треба, нічого не поробиш, - сказав Торбинс-старший. - Шкода. Мені вас бракуватиме. Так приємно, коли ви десь поруч! Але зараз мені щось хочеться спати...

Він подарував Фродо свою мітрілову кольчугу і Жало, забувши, що вже одного разу подарував їх; додав ще кілька хронік і книг з історії, написаних його рукою, тонкою в'яззю, у різні часи його життя. Томики були переплетені в червоний сап'ян і оздоблені написом: «Переклад з ель-фійської Більбо Торбинса». Сему він вручив невеликий мішечок із золотом:

- Це останні залишки скарбів дракона Смауга. Знадобляться, особливо якщо вирішиш одружитись!

Сем почервонів по самі вуха.

- Ну, а вам, молоді паничі, мені й подарувати нема чого, - сказав Більбо Меррі й Піну. - Хіба що поділитися досвідом...

І він виголосив напутню промову і закінчив дотепом у чисто гобітанському стилі:

- Та дивіться, щоб не вирости з капелюхів. Якщо й далі ростимете з такою швидкістю, розоритесь на капелюхах!

- Ти хочеш обігнати Старого Тука, чом би нам не перерости Бандобраса Бичого Рика? - пирхнув Пін.

Більбо розсміявся і витяг з кишені дві красиві люльки з перловими мундштуками, мистецьки окуті сріблом. [247]

- Згадуйте старого Більбо, пихкаючи цими люльками. їх зробили для мене ельфи, але я кинув палити... - Раптом голова його звісилася, він заснув на хвилину, потім стрепенувся: - На чому ми зупинилися? Ага, я роздавав подарунки. Що це мені нагадує?.. А, слухай, Фродо: куди подівся той перстеник, пам'ятаєш, я тобі залишав?

- Я загубив його, Більбо, голубе. Зовсім загубив...

- Шкода! - зітхнув Більбо. - Із задоволенням подивився б... Та що це я! Ти ж і в похід вирушив, щоб його позбутися! Важко все охопити, стільки тут намішано: справи Арагорна, Рада Мудрих, Гондор, вершники й оліфанти... ти і справді їх бачив, Семе?... Печери і замки, орки і... та хто ж усе це запам'ятає! Тепер я бачу, що свого часу занадто прямою дорогою повернувся з походу. Не дав мені тоді Гандальф подивитися на світ... Правда, інакше я спізнився б до продажу свого будинку і мав би з цим ще більше клопоту. Ну, добре. Зараз уже пізно,

та й взагалі куди зручніше слухати про ці дива, сидячи тут. По-перше, тут дуже затишно, а по-друге, ельфи завжди поблизу. Чого ж мені ще?

Біжить дорога сотні літ
Геть від дверей в широкий світ,
За обрій, ген за край долин:
За нею мчати навздогін
Судилось іншим, молодим.
Вони залишать рідний дім, >.
Вони почнуть нові стежки:
А я - поспав би залюбки.
Ногам натрудженим моїм
Давно вже сниться рідний дім.

Прошепотівши останні слова, Більбо клюнув носом і солодко заснув.

Згустилися вечірні тіні, вогонь у каміні розгорівся, і друзі добре бачили обличчя Більбо: він усміхався уві сні. Посиділи, помовчали, потім Сем, подивившись на тіні, що танцювали по стінах, шепнув:

- Здається мені, пане, що пан Більбо небагато написав, поки нас не було. І нашу історію він уже не опише...

Більбо, немов розчувши ці слова, розплющив очі, потягнувся, підвівся. [248]

- Бачите, знову я заснув. Останнім часом, якщо я сідаю писати, у мене добре виходять тільки вірші. Любий Фродо, тобі не вельми складно буде перед від'їздом трохи упорядкувати мої папери? Тобто зібрати всі окремі нотатки, розрізнені аркуші. Захопив би їх із собою, га? Звичайно, я не наполягаю. Мені, розумієш, усе ніколи вибрати головне, розташувати... ну, і так далі. Сем міг би тобі допомогти, а коли розберешся, привези мені - я подивлюся. Обіцяю не дуже критикувати.

- Звичайно, зроблю все з задоволенням, - сказав Фродо. - І прищучу неодмінно, адже тепер дорога безпечна. У нас є король, він забезпечить спокій і порядок.

- Спасибі, мій любий. Ти знімаєш величезний тягар з моєї душі!

І Більбо, спокійно опустившись у крісло, знову заснув.

Вранці Гандальф і гобіти знову прийшли прощатися в кімнату Більбо - на вулиці для старого було холодно. Потім простилися з

Елрондом і його домочадцями.

Коли Фродо вже стояв на порозі, Елронд, побажавши йому доброї дороги, тихо додав:

- Я думаю, тобі нема чого повертатися сюди, якщо тільки ти не поспішиш з цим. Приблизно через рік, коли почнеться листопад, чекай Більбо в лісах Гобітанії. З ним буду також я... та інші.

Ніхто, крім Фродо, не чув цих слів - а Фродо ними ні з ким не поділився.

Розділ 7 ДОДОМУ, ДОДОМУ!

Побачити Гобітанію не терпілося усім, але їхали спершу дуже поволі. Фродо було якось не по собі. Коли дістались до Бруїненського броду, він попросив зупинитися, і всі зрозуміли, що він боїться входити в воду; очі його на мить помутніли, неначе засліпли... Потім до самого вечора він не промовив жодного слова. Це було шостого жовтня.

- Що з тобою? - тихо спитав Гандальф.

- Рука болить, - відповів Фродо. - Стара рана ниє, і спомини каламутять душу. Зараз якраз річниця... [249]

- На жаль, є рани, - сказав Гандальф, - які не загоюються.

- Моя саме з таких. Для мене вороття не буде. До Гобітанії я, звісно, доїду, але нічого вже не буде, як раніше, бо я сам змінився. Кинджал і отруєний клинок, гострі зуби і важкий тягар знівечили мене. Де знайти відпочинок?

Гандальф промовчав.

Надвечір наступного дня біль стих, і Фродо ожив, як нічого й не було. їхали без пригод, дні спливали швидко, ніхто не заважав їм відпочивати скільки бажалось у тихих лісах, що палахкотіли золотом і пурпуром, під тихим осіннім сонцем. Незабаром зрівнялися з підніжжям Вітрової. Вечоріло; довгі тіні лягли на дорогу. Фродо попросив друзів дати коникам остроги; доки не виїхали з тіні Вітрової, він сидів у сідлі, втягнувши голову в плечі і щільно загорнувшись у плащ. Вночі погода змінилася, західний вітер приніс дощ, різкі пориви його зірвали і здійняли в повітря жовте листя, мов зграю зляканих птахів. Коли вийшли на узлісся, дерева стояли вже майже голі, а завіса дощу закрила від них Бригору.

Отак вітряним, дощовим вечером наприкінці жовтня, п'ятеро подорожан в'їхали крутою дорогою на пагорб і зупинилися біля південних воріт Бригори. Ворота були замкнені на чотири засуви, дощ плескав по обличчях, хмари летіли в темному небі, і в душу мимоволі закрадалися погані передчуття - такого прийому вони не очікували. Довго довелося їм кричати і стукати, доки не з'явився брамник з товстою палицею в руці. Він дивився злякано й недовірливо, але, впізнавши Гандальфа і гобітів, повеселішав.

- Заїжджайте! - сказав він, відхиляючи стулки воріт. - Важко розмовляти під дощем такої ночі, але старий Барилко буде радий прийняти вас у «Грайливому Поні», там і про всі новини дізнаєтеся!

- А ти потім розвідаєш усі наші новини? - усміхнувся Гандальф. - Ну, а як поживає Харрі?

Брамник сердито скривився:

- Так його вже нема давно. Спитай у Барбариса. Добраніч!

- Добраніч! - відгукнулись прибулі й рушили вулицею селища.
[250]

Крізь живу огорожу було видно новий будинок, довгий і низький; з-за кущів визирали насторожені мешканці. Садиба Білла Терника вся заросла бур'яном, кущі огорожі давно не стригли, вікна будинку були забиті.

- Може, ти його тоді вбив своїм яблуком, Семе? - висловив припущення Пін.

- Це було б добре, - сказав Сем, - та все ж цікаво, що сталося з бідолахою Біллом? Залишили коника під дверима Морії, сам на сам з усякою поганню...

«Грайливий Поні» на перший погляд зовсім не змінився. За червоними фіранками першого поверху привабливо горіли лампи. Смикнули шнур, задзвонив дзвінок, прибіг Ноб і, відчинивши двері, виглянув у шпаринку. Побачивши гостей у світлі ліхтаря, він заволав:

- Хазяїне! Добродію Барбарисе! Вони повернулися!

- Та невже? - заgrimіло всередині будинку. - Ну, зараз я з ними розправлюся!

І господар вибіг на ганок, розмахуючи важким кийком. Однак, придивившись до прибульців, він остовпів, і грізна гримаса на його фізіономії змінилася радісною міною:

- Нобе, баранячий ти лоб! Не міг старих друзів назвати на ім'я! Ну і налякав мене цей дурень, і це за таких часів! Вітаю, вітаю! Звідки, яким вітром? Не сподівався я вас ще побачити, їй-бо! Блукач повів вас у такі краї, де темні сили прямо кишать! Дуже, дуже радий вас бачити, особливо Гандальфа! Прошу, прошу, заходьте. Чи бажаєте зайняти колишні кімнати? Вони вільні. В мене взагалі майже порожньо, ніде правди діти - ви все одно самі помітили б. Зараз вигадаю якусь вечерю і постараюся швиденько подати, але це нелегко, тому що служників не вистачає. Нобе, гей ти, незграбо, поклич Боба! Ох, прокляття, адже Боб

тепер завжди ще засвітла додому йде... Заведи усіх поні до стайні, Нобе. А ти, Гандальфе, мабуть, сам влаштуєш свого коня? Чудовий скакун, слово честі, я тобі ще тоді казав! Заходьте, розташовуйтеся! Будьте як вдома!

Барил Барбарис не став порівняно з минулим роком мовчазнішим і жив, як і раніше, бігцем. Але заїзд його був майже порожній: із загальної зали слабко лунали лише два-три голоси. Коли ж господар запалив пару свічок, щоб провести їх коридором, на обличчі його стали помітні зморшки стурбованості. [251]

Барил завів їх до вітальні, де вони рік тому провели таку незвичайну ніч. Під удаваною бадьорістю господаря вчувалася зневіра. У Бригорі дійсно трапилося багато чого, і зовсім не на краще. Але гості не поспішали розпитувати.

Як вони й очікували, Барбарис з'явився після вечері спитати, чи задоволені вони. Ясна річ, усі були задоволені - пиво й частування в «Грайливому Поні» залишилися на вищому рівні.

- Не наважуюсь вам запропонувати провести вечір у загальній залі, - сказав Барбарис. - Ви, мабуть, втомилися, та й немає там нікого. Але, якщо приділите мені перед сном півгодини, я дуже хотів би побалакати спокійно й без свідків.

- І ми бажаємо саме цього, - відповів Гандальф. - Ми не дуже втомлені, подорож була спокійною. Щоправда, ми змогли й змерзли, але від цього ти нас уже вилікував. Сідай, Бурлимоне, а якби ти нам видав ще щіпку тютюну, ми б тебе благословили!

- Спитайте краще чогось іншого, - засмутився Барбарис. - Тютюну нам якраз і бракує! Скільки виростимо, стільки й наше - а це ж крапля в морі! З Гобіта-нії нічого тепер не отримуємо. Ну, заради вас я вже якось подбаю.

Він збігав кудись і приніс зв'язку нерізаного листя, якого товариству вистачило б днів на два:

- Ось, це найкраще, що маю, хоча цьому зіллю до тютюну з Південної чверті як куцому до зайця. Я завжди так вважав, хоча взагалі, прошу вибачити, Бригора мені подобається більше, ніж Гобітанія!

Для господаря підсунули до каміна широке крісло, Гандальф сів навпроти, а гобіти - на низьких стільчиках поміж ними; пробалакали не півгодини, а вчетверо більше, слухаючи місцеві новини і розповідаючи

свої. Оповіді гостей вражали славетного трактирника й важко доходили до розуму; він тільки й міг повторювати:

- Та невже, добродію Торбинс... тобто Підкопай... Ох, усе в мене геть-чисто переплуталось! Та що ви, майстре Гандальфе! Подумати тільки! Нечувано! Що за часи!

Самому Барбарису теж було що розповісти. У Бригорі було неспокійно, у справах - самі негаразди... [252]

- З-за кордону ніхто не прибуває, - скаржився Барбарис, - а тутешні всі сидять по домівках, зачинившись на всі засуви. Все через цих чужинців, що стали вчашати до нас по Зеленому шляху - та ви, мабуть, пам'ятаєте. Після вашого від'їзду вони прямо юрбами сунули. Зустрічалися серед них і справжні бідолахи, що рятувалися від навали, але здебільшого - злодії, мерзотники й підлі вбивці. До такого жаху дійшло, до справжньої сутички, були навіть постраждали, вбиті, слово честі, я не перебільшую!

- Вірю, вірю, - кивнув Гандальф. - І скільки ж було вбитих?

- Одних троє, інших двоє, - сказав Барбарис, лічачи окремо людей і гобітів. - Бідолашні Мак Верескор, Ролі Сливоу, малюк Том Тернозбір з-за пагорба, та ще Віллі Рийберег і один Підкопай зі Старого Порубу - все порядна публіка, ми за ними досі плачемо. А Харрі, що був за брамника при Західному в'їзді, і Білл Терник переметнулися до тих прибуд, та з ними разом і втекли. Либонь, це вони впустили ворогів, коли трапилася бійка: десь під кінець року ми їх виставили без церемоній, а відразу після Нового року, як випав сніг, все й трапилось... Взагалі, Харрі й Білл перетворилися на розбійників, засіли чи в лісах за селом Тесаки, чи на пустищах північніше нашого пагорба - наче за колишніх страшних часів. На тракті всім незатипі, намагаються далеко не їздити, а вечорами зарання в домах замикаються. І треба тримати вартових при огорожі, та ще біля воріт ставити варту.

- А нас ніхто не зачіпав, - сказав Пін, - хоча ми їхали не поспішаючи і без остороги. Ми вважали, що всі труднощі позаду...

- Ні-ні, добродію Перегріне, і попереду ще більше ніж досить! А вас не зачіпали тому, що озброєне товариство з мечами, шоломами та усім таким їм не до шмиги. Насправді будь-хто двічі зважив би, перш ніж на вас лізти. Щиро кажучи, як я вас побачив, теж трохи злякався!

Тільки тепер гобіти збагнули, що бригоряни дивуються не поверненню їх, а озброєнню. Самі вони при звичаїлися, спілкуючись з

воюючими народами, і не подумали, яку увагу всіх привернуть у їхній рідній країні блискучі кольчуги, гондорські шоломи, роханські гербові щити... Та ще [253] на довершення всього Гандальф увесь у білому, на розкішному білому коні, у пишному плащі, що виблискує золотом і блакиттю, з довгим мечем біля пояса!

- От і добре, - посміхнувся маг. - Якщо ми п'ятеро на них такого жаху нагнали, можна не хвилюватися - нам супротивники зустрічалися й страшніші. Принаймні, доки ми тут, не турбуйся - вони не нападуть.

- Чи надовго? - зітхнув Барбарис. - Погостювали б ви подовше! А то ми, самі розумієте, до таких жахів не звичні, а Слідопити, схоже, наші міста покинули зовсім. Тепер уже я бачу, чим ми їм зобов'язані, як мало їх цінували! Бо завелися в нас потвори жахливіші за розбійників. Узимку вовки скиглили під огорожею, по лісу нишпорять якісь темні - подумати - аж мороз по шкірі... Так, дуже, дуже це все неприємно й неспокійно.

- Ще б пак, - погодився Гандальф. - Останнім часом по всьому Середзем'ю було надто неспокійно. Але ти, Барбарисе, не журися: Бригору лихо краєчком зачепило, і я з полегшенням переконуюсь, що нічого особливо важкого тут не трапилось. Тепер настануть кращі часи, яких і старожили не пам'ятають. Слідопити повернулися: ми їхали разом із ними. У нас знову є король, дорогий мій Барбарисе; і він швидко нагадає про себе в цій частині свого королівства. Лихі потвори згинуть, Зелена стежка оживе, по ній будуть снувати королівські гінці, а пустища перетворяться на рясні лани.

Барило Барбарис задоволено кивнув:

- Так, мати трохи більше порядної публіки нікому не завадить. Але задерикуватих волоцюг з нас вистачить! Ми не бажаємо чужинців ані в Бригорі, ані навколо! Дайте нам спокій! Нема чого стороннім тут селитися і викорчовувати наші ліси!

- Буде вам спокій. І місця всім вистачить між Ізеною й Срібною, та й на південному березі Берендуїну; ніхто вас не буде тіснити. Адже колись люди жили за сто миль звідси на північ, де кінчається Зелений шлях, і на Північному узгір'ї, і над озером Евендим. ^

- На півночі, за Валом Мертвих? - із сумнівом спитав Бурлимон. - Та там самі привиди живуть, а з живих хіба що лиходії! [254]

- Одначе там бувають і Слідопити, - заперечив Гандальф. - Вал Мертвих, кажеш? Авжеж, саме так зветься це місце здавна. Але колись

звалось воно Форност-Ерайн, Північний град королів. І король незабаром повернеться туди, і тобі доведеться побачити на тракті розкішну процесію.

- Гаразд, сподіваймося на краще, - сказав Барбарис. - Може, й справи жвавіше підуть. Аби король Бригори не зачіпав.

- Не чіпатиме, будь певний. Він ваші краї знає і навіть любить.

- Яким це побитом? - здивувався Барбарис. - Сидить він десь за тридев'ять земель, на розкішному престолі у величезному палаці, винце, мабуть, із золотих келихів попиває! Навіщо йому мій заклад з пивом у кухлях? Хоча щодо пива ти, Гандальфе, не можеш заперечувати - пиво добре. А коли ти похвалив його минулої осені, ще смачніше стало! Це моя єдина втіха в тяжкі часи...

- Король теж казав, що в тебе пиво дуже добре, - вставив Сем.

- Король?

- Егеж! Це ж наш Блукач. Чи ти ще не втямив? Хазяїн нарешті зрозумів; очі його повилазили, він голосно засопів.

- Блукач? - ледве вимовив він. - Блукач на престолі! До чого ми дожили!

- До кращих часів, - відгукнувся Гандальф.

- Так-так, тепер вірю. Ну, панове, давно вже я ні з ким не розмовляв так чудово!- Поклавши руку на серце, зізнаюся: тепер я спатиму спокійно. Є про що поміркувати, але це я відкладу на завтра. Гей, Нобе! - покликав він, визирнувши в коридор. - Нобе, телепню! - Він стукнув себе по лобі. - Заждіть, заждіть... Но-о-бе! Що ж таке я хотів?

- Може, знову лист якийсь забули? - підказав Меррі.

- Ви мені не вибачили ще ту стару історію, добродію Брендібок? Гей, на чому ж я зупинився? Ноб... Стайня... О! В мене тут опинилося дещо з вашого майна. Пам'ятаєте, Білл Терник, конокрад, продав вам поні? Так ось, він, той поні, до мене повернувся - звідки, вам краще знати. Ледве доплентався, худий, наче тріска, весь у реп'яхах, але бадьорий. Тепер Ноб за ним доглядає. [255]

- Мій Білл! Не може бути! - підскочив Сем. - Ех, я, мабуть, у сорочці народився, як би там мій старий не гарчав! Ще одне бажання здійснилося! Де ж він, мій Білл?

Сем не пішов спати, доки не відвідав улюбленця у стайні.

Мандрівники сиділи в Бригорі весь наступний день і Барилко більше не скаржився на занепад у справах: увечері цікавість перемогла страх, і в заїзді яблуку ніде було впасти. Гобіти з чемності відвідали загальну залу і відповіли на безліч запитань. А оскільки у бригорян пам'ять хороша, ті питали у Фродо: чи написав він свою книгу.

- Ще ні, - казав він. - Везу багато нотаток, як приїду, всі в порядку.

Він мусив обіцяти, що не забуде пригадати надзвичайні події, що зворушили Бригору, бо без цього книжка, присвячена не дуже важливим подіям «десь на півдні», здавалася їм нецікавою.

Потім хтось з молоді попросив що-небудь заспівати. Усі відразу змовкли, старші тихенько пошпетили легкодумного юнака, і ніхто прохання не підтримав: бригоряни зовсім не хотіли нових халеп у заїзді. І ніщо не порушувало їхнього спокою ані вдень, ані вночі, цілу добу. Вранці наступного дня мандрівники піднялися до світанку: все ще дощило, і хотілося дістатися до Гобітанії засвітла. Бригоряни висипали проводити, від малого до старого, і настрої у них уперше за рік покращився; хто ще не бачив приїжджих у повному озброєнні, у захваті спостерігали, як вийшов Гандальф, білобородий, сяючий, у переливчастому плащі, і четверо гобітів, схожих на мандрівних лицарів з напівзабутих легенд. Навіть ті, хто глузував з новин, запідозрили, що новини, мабуть, дійсно, вірні.

- Ну, щасливої вам дороги і щасливого повернення додому! - урочисто побажав Барбарис. - Може, мені треба було вас відразу попередити, - в Гобітанії, судячи з чуток, кепські справи. Але, знаєте, те-се, третє-десяте, у людини повний рот свого клопоту. Щоправда, ви дуже змінилися - мабуть, і самі впораєтеся з безладом. Щастя вам! І пам'ятайте - чим частіше будете відвідувати «Грайливого Поні», тим більше мене втішите!

Вони щиро попрощалися з трактирником і виїхали через західні ворота в напрямку Гобітанії. Білла взяли із собою, [256] і хоча йому довелося тягти чималі в'юки, він баско біг поруч з поні Сема і всім своїм виглядом виказував радість.

- Цікаво, що старина Барбарис мав на увазі? - спитав Фродо.

- Приблизно здогадуюсь, - похмуро відповів Сем. - Те, що мені показало дзеркало Галадріелі: порубані сади і мого старого, вигнаного з дому. Треба було раніше виїжджати!

- І в Південній чверті щось погано, - додав Меррі. - Якщо тютюн не вивозять...

- Даю руку на відсіч, тут замішаний Лотто, - сказав Пін.

- Замішаний, може, й він, - зауважив Гандальф, - але заварив кашу хтось інший. Не забувайте про Сарумана! Він зацікавився Гобітанією раніше, ніж Саурон.

- Так, але ж ти з нами, - посміхнувся Меррі. - Все швидко владнається!

- Я з вами до Гобітанії не поїду. Доведеться вам самим розбиратися - для чого я вас, до речі, давно готував. Невже ви ще не зрозуміли? Мій час минув, наводити лад і навіть допомагати - вже не моя справа. Вам, друзі, взагалі вже й не потрібна нічия допомога. Ви підросли, гобіти, дуже підросли, і щодо вас я можу бути спокійний. Отже, невдовзі наші шляхи розійдуться. Хочу побачитися з Бом-бадиллом і поговорити врешті-решт ґрунтовно. Він наче той лежачий камінь, що мохом заростає, а мене поносило по світу. Але мої мандрі дійшли кінця, тепер ми з Бомбади-лом можемо все докладно обговорити...

Швидко вони дісталися до того місця на Східному Тракті, куди колись їх вивів БОмбадил. Гобіти мріяли і навіть очікували побачити його тут, але Тома Бомбадила не було видно ніде; сірий туман затягнув і Могильники, і Старий Ліс.

Вони зупинилися. Фродо сумно подивився на південь.

- Побачитися б! - сказав він. - Цікаво, як йому живеться?

- Чудово, як і завжди, не маю сумніву, - відповів Гандальф. - Безтурботний Бомбадил навіть не особливо зацікавиться, що ми робили і бачили, окрім зустрічі з ентами. [257]

Може, пізніше ти його й відвідаєш. Але зараз я б на твоєму місці не зволікав ані хвилини, інакше не встигнете переїхати міст до закриття воріт.

- Немає на мосту жодних воріт! - здивувався Мер-рі. - Ти ж сам знаєш, Гандальфе! У Забоччі, звичайно, ворота є, але мені в будь-яку мить їх відчинять!

- Раніше не було. А тепер є. І навіть у Забоччі можуть трапитися несподіванки. Але ви чудово з усім впораєтесь. До побачення, любі мої! Ми розлучаємося ще не назавжди. Щастя вам!

Маг завернув Тінебора до узбіччя тракту; кінь легко перескочив широкий зелений вал. Гандальф присвиснув, і Тінебор вихором помчав

його до Могильників.

- Ну от, як пішли ми вчотирьох, так вчотирьох і повертаємось, - сказав Меррі. - Усіх друзів по одному по дорозі залишили. Можна подумати, ми спали, а тепер потроху прокидаємось...

- А мені здається навпаки, - сказав Фродо, - ніби я зараз знову засинаю.

Роздїй 8 НОВИЙ ЛАД У ГОБІТАНІЇ

Вже в суцільній темряві змоклі та змерзлі подорожани досягли Берендуїну і наткнулися на огорожу. Міст був перегороджений з обох кінців тином з ворітьми. За рікою виднілися нові будинки, двоповерхові, з погано освітленими вузькими вікнами.

Стукали, стукали - ніхто не відповідав; потім просурмив ріжок, і вогні в будинках згасли. Хтось гримнув у пільмі:

- Хто там? Відійдіть від воріт! Зараз проїзду немає. Читати не вмієте? Написано ж: «Зачинено від заходу до сходу сонця»!

- А ви пробували читати в темряві? - крикнув у відповідь Сем. - Якщо через вашу цидулку чесні гобіти повинні всю ніч під дощем мокнути, то я її зараз відшучаю й зірву!

Зі стукотом закрилося вікно, і зі сторожки на тому березі висипала купка гобітів з ліхтарями. Вони відчинили ворота на своєму кінці, деякі навіть перебігли міст і, побачивши приїжджих, злякано завмерли. [258]

- Ану, підійди сюди, Хобе Скирдинг! - покликав Меррі, впізнавши земляка у світлі ліхтаря. - Не впізнаєш Брендібока? Роз'ясни, як усе це розуміти і що тут поробляють пристойні мешканці Забоччя, такі, як ти? Якщо не помиляюсь, ти служив при заставі Гобітону!

- Гей-гей! - заволав Хоб. - Та це ж пан Меріадок у військовій амуніції! А в нас базікали, начебто ви загинули в Старому Лісі. Дуже радий бачити вас живого і здорового!

- Чим казати люб'язності через тин, відчинив би! - перервав його Меррі.

- Пробачте, пане, ніяк не можу! Наказ...

- Наказ? Чий?

- Губернатора...

- Що за губернатор? Часом не Лотто? - запитав Фродо.

- Саме він. Але ж тепер його треба звати Губернатором.

- Чудово! Так він принаймні не ганьбить ім'я Торбинсів, - пирхнув Фродо. - Ну, я бачу, пора родичам узятися за нього і привести до тями!

З-за воріт долетів боязкий шепіт:

- Будь ласка, не треба так казати! А що як раптом він довідається? І якщо ви будете так шуміти, може прокинутися здоровило, що йому служить!

- Неодмінно прокинеться, - пообіцяв Меррі. - І ми швиденько його заспокоїмо! Якщо ваш новоз'явлений правитель наймає бандитів з Пустищ, то, схоже, ми й справді пізенько повернулися!

Він зістрибнув із сідла, зірвав оголошення і кинув за тин. Гобіти відсахнулися, жоден не зважився відсунути засуви.

- Піне, до мене! - скомандував Меррі. - Нас двох вистачить!

Вони видряпались на поперечину воріт. Гобіти-сторожі утекли. Знову занув ріжок. З двоповерхового будинку висунулася довга постать, що добре була помітна в освітленому прямокутнику дверей.

- Що за шум? - гаркнув здоровило, наближаючись. - Хто сміє ломитися у ворота? Пішли звідси, паршиві недомірки, поки шії не позвертав!

Раптом він позадкував: перед ним блиснули мечі. [259]

- Гей, Білле Тернику! - крикнув Меррі. - Якщо за десять секунд не відкриєш, гірко пошкодуєш! Відчиняй і забирайся геть, щоб духу твого не залишилося!

Терник, зіщулившись, підійшов до воріт і зняв засуви.

- Ключ віддай! - наказав Меррі.

Розбійник жбурнув ключ йому під ноги і кинувся навіки. Коли він пробігав повз поні, один з них вискnuв і піддав йому копитом. Терник заскиглив і назавжди згинув у темряві.

- Браво, Білле! - засміявся Сем.

- Так, із здоровилом все гаразд, - весело сказав Меррі. - З Губернатором теж у свій час поквітаємося. А зараз нам потрібна кімната для ночівлі. Якщо ви розвалили заїзд і замість нього наліпили поганих сараїв, доведеться вам самим нас розміщувати.

- Вибачте, пане Меррі... Це теж заборонено, - боязко промурмотів Хоб. - Приймати проїжджих, харчуватися не за розкладом... і все таке.

- Та що ж у вас діється? - вразився Меррі. - Недорід? Літо начебто було вдале і врожай відмінний!

- Рік таки видався непоганий, - зізнався Хоб. - Багато усього зібрали, але ніхто не знає, куди воно поділося. Приходили всякі збирачі, усюди лазили, все заміряли, на склади забирали. Зібрати зібрали, а роздати забули, нічого ми з цих складів не одержали...

- Слово честі, огидно слухати, - буркнув Пін, позіхаючи. - Та ще проти ночі! Ми маємо досить харчів. Ви тільки відведіть місце, де голову прихилити. Нам і гірші ночівлі випадали!

Гобіти-брамники все м'ялися та мимрили - пропозиція Піна відверто суперечила усім суворим наказам. Але ніхто не насмілювався опиратися чотирьом добре озброєним, рослим і сильним подорожанам. Фродо наказав знов зачинити ворота - якщо навколо водилися злодії, ця обережність не була зайвою. Потім друзі увійшли до сторожки - напівпорожнього, похмурого приміщення з вогнищем, де не розводили вогню, і абияк розташувалися. На другому поверсі стояли тверді ліжка, а на стінах висіли довжелезні списки заборон і розпоряджень. Пін їх негайно зірвав. Пива [260] не було взагалі, їжі обмаль; але з провізії, що гості розділили на всіх, вийшла пристойна вечеря. Пін, порушивши розпорядження № 4, кинув у вогнище цілу в'язку хмизу, приготовану для наступного дня.

- Зараз би люлечку закурити, - сказав Пін, - легше було б ваші новини слухати...

- Тютюну немає, - зітхнув Хоб. - Тобто немає ні для кого, крім людей. Кажуть, запаси скінчилися. А цілі каравани відряджали з Південної чверті, через Сарнський Брід - з рік тому, саме після вашого від'їзду. Але, схоже, тютюн і раніш потроху спливав з Гобітанії. Цей Лотто...

- Тримай язика за зубами, Хобе! - сполохнулися відразу кілька гобітів. - Ти ж знаєш, такі промови заборонені! Губернатор довідається, нам усім буде погано!

- Він би не довідався, якби не були ви підлабузниками! - запально викрикнув Хоб.

- Тихо, тихо! - зупинив його Сем. - І так усе ясно - гостинність скасована, пива нема, тютюну нема, але по горлянку заборон і чвар. Берете приклад з орків? А я вже думав відпочити нарешті! Ну, попрацюємо ще трохи... А зараз ходімо спати. Ранок покаже!

У новоз'явленого правителя, вочевидь, були свої засоби дізнаватися про новини. Від моста до Торби-на-Кручі було сорок миль з гаком, але хтось встиг протягом доби доповісти; Фродо і його супутники незабаром переконалися в цьому.

Вони не мали чітких планів; спочатку думали відправитися до Струмкової Яруги і трохи відпочити; але тепер вирішили їхати прямо до Гобітону. Тому вони виїхали рано-вранці і пустили своїх поні клусом. Вітер вшух, але небо залишалось похмурим. Округа здавалася безжиттєвою й сумною; щоправда, і пора настала така: листопад, пізня

осінь. Але навіть для цієї пори занадто багато горіло багать уздовж дороги і занадто багато їдкого диму стелилося над Лісовою Межею.

Надвечір мандрівники прибули до Жаб'ячого Лугу - великого селища за двадцять миль від моста; вони хотіли переночувати в трактирі «Пливучий Пень», повсюди відомому хорошею кухнею. Однак на околиці їх зустріла рогатка поперек дороги з причепленою картонкою: «Вхід заборонено». [261]

За рогаткою стовпилися гобіти з пір'ям на шапках і з ціпками в руках, фізіономії їхні були пихаті, надуті і трохи злякані.

- Що це ви? - поцікавився Фродо, ледве стримуючись від сміху.

- А от що, пане Торбинсе, - відповів найголовніший гобіт, із двома пір'їнами на шапці, - ви арештовані з приводу зламання воріт, псування офіційних оголошень, беззаконного порушення кордонів і підкупу стражів, що виконують службові обов'язки, шляхом їх частування!

- Оце й усе? - посміхнувся Фродо.

- Дозвольте, я трошки додам, - втрутився Сем. - Називання губернатора на ім'я, злочинне чесання рук з метою дати доброго ляпаса по його прищавій фізіономії, а також образа посадових осіб шляхом іменування їх чередою дурнів!

- Припинити! Згідно з наказом ви повинні піти за нами без опору! - завершав гобіт із двома пір'їнами - так званий шериф. - Ми відведемо вас до Заріччя і передамо здоровилам. Там ви відповісте на всі запитання і висловіте все, що забажаєте. Але якщо вам не подобається сидіти у в'язниці, раджу не патякати зайвого!

Шериф і його попихачі тільки роти роззявили, коли Фродо і його друзі у відповідь голосно розреготалися.

- Не плети нісенітниць, - сказав Фродо крізь сміх. - Я пошу куди побажаю і коли захочу. Проте зараз я поспішаю до Торби-на-Кручі, в мене там справи, можеш іти за мною, я не заперечую.

- Хай так і буде, пане Торбинсе, - відразу ж погодився шериф, - але пам'ятайте, що я вас заарештував, добре?

- Не забуду, можешбути певний, - завірив Фродо. - Повік не забуду. Але, можливо, колись пробачу. У будь-якому разі, зараз я нікуди не їду. Будь ласкавий провести мене до «Пливучого Пня».

- Не можу, пане. Трактир зачинено. Є казарма, на тім кінці села, можу надати вам...

- Давай, - сказав Фродо. - Ти вперед, ми за тобою.

Вони вирушили далі. Дорогою Сем оглянув ряди сільських стражів порядку і помітив знайоме обличчя. [262]

- Ей, Робіне! Робін Ямкінс! - окликнув він. - Підійди сюди, поговорити треба!

Робін боязко подивився на шерифа, той насупився, але суперечити не посмів. Сем спішився, і Робін пішов поруч з ним.

- Слухай, приятелю, - сказав Сем, - ти виріс у Гобітоні і повинен мати трохи більше здорового глузду. Чи не соромно тобі зачіпати пана Фродо? І чого це раптом трактир зачинено?

- Трактири усі зачинено, - шепнув Ямкінс. - Губернатор не любить пива. У всякому разі, з цього почалося. Тому що, щиро кажучи, здоровили п'ють, скільки влізе. Ще він не любить, щоб вешталися де заманеться по країні, і тому, якщо кому треба їхати, зобов'язаний іти до шерифа і доповідати, куди й навіщо.

- І ти вплутався в такі неподобства! Я пам'ятаю, ти завжди віддавав перевагу огляду трактирів не зовні, а зсередини. На службі і після служби охоче потягував пивце!

- І зараз не відмовився б... Не сердься на мене, Семе! Куди мені подітися? Я ж пішов до шерифа служити сім років тому, коли нам таке й не снилося! Думав, розумієш, що зможу всюди ходити і слухати плітки, де пиво краще. А вийшло он бач як...

- То й кидай її до біса, цю службу, якщо не хочеш паскудитися!

- Не дозволять, - зітхнув Робін. - Заборонено...

- Якщо я від тебе це слівце ще почую, - обурився Сем, - розлючуся! Так і знай!

- Чесно кажучи, я б не образився, - сказав Робін, знижуючи голос. - Нам би розлюститися всім разом, може, що і зрушилося б. Але зрозумій, Семе! Губернатору служать здоровили, він їх усюди посилає, і якщо хто обурюється - відразу тягнуть до в'язниці. Перший туди потрапив товстун Уші Шерстопал, бургомістр, а потім - ще багато хто... Арештантів б'ють...

- А ти на них працюєш? - зі злістю перебив Сем. - Хто тебе послав до Жаб'ячого Лугу?

- Ніхто. Ми тут постійно. Живемо в казармі... Загалом у Східній чверті стражників сотні дві, а буде ще більше - Губернатор видав наказ про новий набір. Багато хто служить з-під палки, але не всі. Знайшлися в Гобітанії охочі [263] сунути ніс у чужі справи й величатися! Знайшлися й такі, що доносять...

- Ага! Саме так Лотто про нас дізнався, чи що?

- Звичайно. Жителям не дозволяється користуватися поштою, а шпигунам можна, і вони тримають посильних напоготові. Один такий прибіг уночі з Кривої Версти з «секретною естафетою», другий її далі поніс. А нині опівдні прийшов таким чином наказ: вас затримати і доставити до Заріччя, а не прямо у в'язницю. Напевно, Губернатор хоче швидше з вами розправитися...

- Як пан Фродо з ним перемовиться, відразу передумає, - переконано сказав Сем.

Сільська казарма була нітрохи не краща за казарму при мосту: одноповерхова, вікна вузькі, стіни з брудної сірої цегли, усередині темно й вогко, вечерю подали на довгому столі з неструганих дошок, які, до того ж, нікому не спадало на думку вимити і пошкребти. їжа

була саме до такого столу. Мандрівники не відчували щонайменшого бажання затримуватися, а оскільки від Заріччя їх відокремлювало ще вісімнадцять миль, вони виїхали вранці, близько десятої. Виїхали б і раніше, якби не помітили, що зволікання дратує шерифа. Вітер перемінився з західного на північний, похолодало, але дощу не було.

При виїзді з селища кавалькада мала чудернацький вигляд, хоч ті нечисленні мешканці, що наважилися вийти подивитись, мовчали, не знаючи, чи дозволено сміятися. «Арештантів» повинні були супроводжувати два десятки стражників, але Меррі змусив їх вишикуватися спереду, а четверо Хранителів їхали за ними. Меррі, Пін і Сем сміялися, співали, невимушено розмовляли, а стражники крокували, як дерев'яні, силкуючись надати собі суворого і поважного вигляду. Фродо мовчав, здавався сумним і замисленим. Останнім, повз кого вони проїхали на сільській вулиці, був бадьорий дідок, що підстригав живопліт.

З колони відразу вискочили двоє і рушили до дідка.

- Пане шерифе! - вигукнув Фродо. - Негайно заклич своїх підлеглих до порядку, бо інакше я це зроблю замість тебе!

Шериф поспішно покликав стражників, і ті, похмурі, повернулися в стрій. [264]

- Вперед, кроком руш! - скомандував Меррі.

Вершники подбали, щоб непроханий ескорт був змушений швидше ворухитися. Сонце визирнуло крізь хмари, і хоч віяв холодний вітер, стражники засапалися і добряче змокли.

Діставшись до Каменя Трьох чвертей, вони зовсім скисли. Пробіжка на чотирнадцять миль з одним-єдиним привалом опівдні - не жарт, а йшли вже третю годину! Голодні, із збитими ногами, стражники вже не могли бігти нарівні з поні.

- Ну, ми вас не примушуємо, наздоженете, коли зможете, - сказав Меррі. - Ми їдемо далі.

- Будь здоровий, Робчику! - помахав рукою Сем. - Чекаю тебе в «Зеленому Драконі», якщо не забув туди дорогу!

- Арештанти тікають і знову порушують розпорядження, - сумовито промурмотів шериф. - Я за це не відповідаю!

- Не бійся, ми й інші розпорядження усі до єдиного порушимо, в тебе не запитаємо, - запевнив його Пін. - До побачення!

Вони пустилися риссю, і коли сонце почало знижуватися до Білого Нагір'я, дісталися Заріччя. Звідси починалися вже рідні місця Фродо і Сема, і тут їх наздогнало перше болісне враження. Багатьох знайомих будинків бракувало: одні згоріли, інші розібрані. На північному схилі пагорба - над Великим Ставком - затишні нірки зяяли пустою; садки, що тягалися раніше строкатим килимом аж до берега, заросли бур'яном. Там, де дорога на Гобітон йшла прямо понад ставком, на місці гомінких дерев вишикувався ряд нових нудних будівель. Подивившись з жахом убік, вони побачили вдалині високу цегельну трубу; вона плювалася клубами чорного диму у вечірнє небо. Сем скипів:

- Мені вже несила на це дивитися, пане! Я туди їду негайно! Розібратися хочу, старого свого відшукати!

- Спершу з'ясуємо, що нас там чекає, - зупинив його Меррі. - У «правителя» під рукою напевно ціла зграя охорони. Треба розпитати кого-небудь...

Але будинки і нірки Заріччя стояли покинуті, і ніхто не вийшов їм назустріч. Причина незабаром з'ясувалася: під [265] стіною корчми «Зеленіш Дракон» - він стояв, як і колись, останнім по дорозі на Гобітон, порожній, зяючи розбитими вікнами, - маячили фігури людей, довготелесих і косооких.

- Точнісінько Білл Терник з Бригори, - сказав Сем.

- Чи його родичі з Ізенгарду, - буркнув Меррі.

Здаля гобіти помітили ціпки в руках у розбійників і ріжки на поясах; іншої зброї не було видно. Коли подорожани наблизилися, вони висипали на дорогу і перегородили проїзд.

- Куди прямуєте? - запитав один, найбільший і най-бридкіший. - Далі їхати не можна. І де ваш славний ескорт?

- Іде за нами, - повідомив Меррі. - їм щось ноги болять. Ми обіцяли їх тут почекати.

- Ну, що я казав? - кинув бандит своїм друзкам. - Цим малорослим дурням вірити не слід, я так Шаркі й сказав. Потрібно було вислати парочку наших хлопців!

- Вийшло б те ж саме, - заперечив Меррі. - Щоправда, ми в наших краях до піших розбійників не звикли, але вже як-небудь призвичаїлися б.

- Розбійники? Це ти про нас? Краще по-доброму припиши, бо я інакше заговорю! У вас, недоростків, у головах розгардіяш. Не дуже

розраховуй на м'якосердя правителя! У нас є Шаркі, і Губернатор зробить усе, як він скаже!

- І що ж він каже? - спокійно запитав Фродо.

- Настав час розворушити вас і навчити правильно жити. Шаркі свого доб'ється і носитися з вами не стане. Вам потрібен справжній правитель. І ви його одержите, ще до кінця року, якщо не кинете бунтувати. Ми провчимо ваш щурячий виводок!

- Ну, спасибі, що пояснив, - кивнув Фродо. - Ось які ваші наміри! Я саме їду до пана Лотто - думаю, йому теж цікаво буде послухати!

Бандит зареготав:

- Лотто! Лотто усе знає. Про нього не турбуйся. Лотто послухає Шаркі. Позаяк примхливого правителя можна й скинути. А якщо Малий народець здумає втручатися не у свої справи, вкоротимо його! Зрозумів?

- Цілком, - відповів Фродо. - По-перше, я бачу, ви тут дещо відстали від життя. На півдні багато чого змінилося [266] з того часу, як ти звідтіля пішов. Чорний Замок повалено, до Гондору повернувся король, Ізенгард зруйнований, і твій знаменитий начальник блукає світом, як жебрак. Я зустрів його по дорозі. Тепер уже не зграї розбійників, а посланці короля будуть прибувати до нас по Зеленому тракту.

Косоокий глузливо посміхнувся:

- Як жебрак, кажеш? Та невже? Ач, вихизовується, хвалько! Нам це не перешкодить затишно влаштуватися у вашому тихому куточку. Годі гобітам ледарювати! А щодо королівських посланців - ось що я з ними зроблю! - додав він, клацаючи пальцями під самим носом Фродо. - Бачив? Якщо я взагалі забажаю звернути на них увагу!

Цього Пін уже стерпіти не міг. Він згадав луги Кормаллану, і кров його скипіла: як сміє косоокий лиходій обзивати хвальком Хранителя Персня! Пін відкинув плащ за плечі, витяг меч і, сяючи срібним шитвом гондорського вбрання, виступив зі своїм коником уперед:

- Я - друг і посланець короля, прославлений у землях заходу. Ти не тільки злодій, але й дурень. На коліна, мерзотнику, і проси пробачення, якщо не хочеш, щоб я провчив тебе цим клинком, який рубав тролів!

Меч блиснув у промінні вечірнього сонця. Сем і Меррі теж взялися за зброю і приєдналися до Піна. Але Фродо сидів нерухомо, лише мовчки дивився на ворогів. І ті відступили. Дотепер вони легко

приструнювали неозброєних селяків Бригори чи приголомшених мешканців Гобітанії. Безстрашні гобіти з гострими мечами і суворими обличчями - це було щось нечуване!

- Забирайтеся геть! - звелів Меррі. - А якщо ризикнете коли-небудь ще порушувати наш спокій, пошкодуєте!

Бандити порозбігалися, запекло сурмлячи на ходу у свої ріжки. Гобіти рушили далі.

- Все ж таки ми вчасно повернулися! - сказав Меррі.

- Мабуть, навіть дещо запізно, - заперечив Фродо. - У всякому разі, Лотто вже не врятувати. Нікчемний дурень, а все-таки шкода його!

- Врятувати Лотто? - здивувався Пін. - Ти, мабуть, мав на увазі - покарати?

- Ти, здається, не зовсім зрозумів суть справи. Лотто дурний, марнославний, і його заманили в пастку. Лиходії [267] загарбали все у свої руки, грабують, залякують і руйнують усе самовільно, прикриваючись його ім'ям. Лотто, по суті, у полоні і напевно тремтить від страху в Торбі-на-Кручі. Отож я й кажу: треба його виручати.

- У мене голова обертом йде! - поскаржився Пін. - Чого завгодно очікував, будь-якої катавасії, але бити на-піворків-лиходіїв заради порятунку прищуватого Лотто...

- Бити? Так, може дійти і до цього, - сказав Фродо. - Але пам'ятай: гобітів - ні єдиного! Навіть тих, хто служить ворогу не зі страху, а через схильність. Не бувало ще в Гобітанії, щоб гобіт убив гобіта навмисно. І не нам цей звичай порушувати. Взагалі, не прагни вбивати - це припустимо, лише коли неминуче. Стримуйся, не піднімай руку, не зваживши!

- Якщо цих типів тут багато, - зауважив Меррі, - без бійки не обійтись. Ні співчуттям, ні сумом, мій Фродо, не врятувати ні Лотто, ні тим більше всю Гобітанію!

- Авжеж, усіх так легко не розженеш, - погодився Пін. - Цих ми зненацька застигли. Чули, як сурмили? Виходить, їх поблизу ще багато. А гуртом вони похоробрі-шають. Пошукаємо, де укритися на ніч? Хоч ми і озброєні, нас усього четверо.

- Є ідея! - сказав Сем. - Поїхали до старого Вовнера. Він живе на південній стежці і завжди був гідним гобітом. Та ще в нього ціла купа синів, і усі - мої приятелі.

- Ні, - заперечив Меррі. - Шукати притулку немає сенсу. Гобіти завжди так робили - і виходило на руку ворогам. З'являться цілою юрбою, оточать і викурять нас, або й зовсім сплять разом з будинком! Ні, треба діяти!

- Як? - запитав Пін.

- Підіймати Гобітанію. І негайно! Будити гобітів! Нові порядки не могли нікому сподобатися, за винятком ледарів і дурнів: ті сподіваються таким чином здобути повагу й становище, а на інше їм плювати! Гобіти довго жили в спокої і достатку і тепер розгубилися. Але якщо кинути смолоскип, багаття охоче спалахне! Здоровили це, звичайно, розуміють. Вони спробують потоптати нас якнайшвидше. Не можна втрачати ані хвилини. Семе, якщо хочеш, навідайся до Вовнера. Його тут поважають, і не дарма. Але поквался! Я зараз заграю в мій роханський ріг. Тут такої музики, мабуть, і не чули! [268]

Друзі учвал поскакали до головної площі Заріччя, Сем завернув на бічну стежинку і помчався до Вовнерів. Незабаром його наздогнав чистий, дзвінкий наспів рога. Далеко в горах і полях відповіла йому луна, і такий наполегливий був заклик, що Сем ледь не повернув назад. Його поні став дибки і заіржав.

- Уперед! - весело гукнув Сем. - Не бійся, ми незабаром повернемося!

Тим часом Меррі заграв побудку, відому в Забоччі: «Вставай! Вороги, пожежа! Горимо!» У селищі за спиною Сема загрюкали двері. А попереду замигтіли вогні, загавкали собаки, почулись квапливі кроки, і назустріч Сему вибіг старий Вовнер і три його сини - Том, Джоллі й Нік, усі із сокирами. Вони заступили дорогу, але старий відразу зупинив їх:

- Стривайте! Він схожий на гобіта! Егей! Хто ти такий і чому у Заріччі галас?

- Не впізнаєте? Сема Гемджи не впізнаєте? Вовнер підійшов до нього впритул і придивився:

- Оце так-так! І голос Сема, і обличчя точнісінько. Ну, ти й вдягся! Якби я навіть зустрівся з тобою ніс до носа, і тоді не збагнув би, з ким маю честь... Отже, повернувся з далеких країв? А ми вже боялися, що тебе й не побачимо живим.

- Живісінький, - відповів Сем, - і пан Фродо теж. Він тут неподалік із друзями. Тому й галас: ми бунтувати зібралися... Не набрид вам

правитель і його згряя? Я за вами!

- Дуже добре! - сказав Вовнер. - Врешті-решт, хтось почав! Мені весь рік аж кортіло узятись за це, та ніхто не хотів підсобити. До того ж я не міг залишити дружину з дочкою: бандити тут всюди вештаються. Ну, а якщо ви бунтуєте, то й ми з вами!

- А дружина, а дочка? - запитав Сем. - їх і зараз самих залишати небезпечно!

- З ними залишиться Нібс. Якщо думаєш, що він один не справиться, можеш і ти залишитися, - лукаво посміхнувся Вовнер, потім махнув рукою, підкликаючи синів, і вони, тупочучи, побігли до селища.

Сем поспішив до ферми. У глибині просторого подвір'я, на ганочку перед круглими дверима, стояли дружина Вовнера [269] з дочкою, а під ганком - юний Нібс із вилами наготові.

- Обережніше, хлопче! - крикнув Сем ще здаля. - Не пробуй мене підняти на вила, я в кольчuzі, Нібсе, нічого не вийде!

Він зістрибнув з поні і вибіг на ганок. Господарка дивилася на нього, округливши очі.

- Добрий вечір, матінко Вовнер! - привітався Сем. - Добрий вечір, Трояндочко!

- Добрий вечір! - жваво відгукнулася Трояндочка. - Де ж ти пропадав? Усі казали - загинув, а я так із самої весни тебе ждала. Щось ти не дуже поспішав!

- Що вірно, то вірно, - погодився Сем. - Зате зараз я поспішаю жахливо. Ми вирішили розібратися з вашими справами, і на мене чекає пан Фродо. Я тільки забіг побачитися, подивитися, як ви тут живете.

- Пречудово живемо, - сказала матінка Вовнер. - І було б ще краще, якби не ці злодії й розбійники.

- Ну, Семе, біжи, - сказала Трояндочка. - Якщо ти допомагав пану Фродо увесь цей час, не годиться залишати його зараз, коли починаються справжні небезпеки!

Сем онімів від такого несправедливого докору, але йому довелося б витратити тиждень, щоб докладно порозумітися, і тому він круто обернувся, скочив у сідло і натягнув повідця, але Трояндочка встигла зістрибнути з ганку і підбігти до нього.

- Знаєш, Семе, ти так гарно виглядаєш! - вигукнула вона. - Поспішай! Але будь обережний, будь ласка, і як проженеш лиходіїв -

відразу до нас!

У Заріччі вже все вирувало. Повернувшись, Сем застав і юрбу молоді, і близько сотні дорослих, кремезних гобі-тів, озброєних сокирами, кувалдами, довгими ножами та кийками, у деяких були навіть мисливські луки. А з околиць ферм прибували все нові добровольці.

Розпалили багаття: по-перше, це суворо заборонялося, по-друге, ставало темно. Меррі велів перегородити дорогу на обох кінцях селища. Присланий загін, наштотхнувшись на перешкоду, відразу ж зупинився, а коли стражники втямили, що до чого, більшість, зірвавши пера із шапок, приєдналися до повстанців, а інші потихеньку накивали п'ятами. [270]

Коли Сем з'явився, Фродо розмовляв зі старим Вовне-ром, а околицьні жителі стояли навколо щільним гуртом і розглядали їх з цікавістю та подивом,

- З чого ж починати? - запитав Вовнер.

- Поки що не знаю, - сказав Фродо, - спершу треба зібрати відомості. Скільки тут у вас розбійників?

- Важко сказати. Вони то приходять, то зникають. Близько півсотні в їхньому сараї по дорозі на Гобітон, звідти вони розповзаються всюди красти - це в них називається «реквізиція». Але при начальнику завжди залишається не менше двох дюжин, при Губернаторі тобто. Взагалі ж він проживає в Торбі, але останнім часом не показується, вже десь два тижні. Щоправда, його люди нікого до садиби не підпускають.

- Але здоровили є не тільки в Гобітоні, чи не так? - запитав Пін.

- Де їх тільки немає! Ціла згряя на півдні, у Глибокопі, і над Сарнським Бродом, і в Лісовій Межі, кажуть, ховаються, а при Роздоріжжі збудували собі будинок. Та ще є Підвали, тобто старі льохи в Гобітоні, там вони в'язницю влаштували... А взагалі ж цих негідників по всій Го-бітанії більше трьохсот не набереться. Якщо навалимося усім миром, впораємось.

- Зброя в них є? - запитав Меррі.

- Батоги, палиці та ножі. Їм цього вистачає. Але якщо дійде до сутички, в них знайдеться, безперечно, щось серйозніше. Деякі навіть луки мають. Вони якось застрелили декого з наших...

- Бачиш, Фродо, - мовив Меррі, - я казав: без бійки не обійтися. Ті першими почали убивати!

- Не зовсім так, - заперечив Вовнер. - Стріляти почали ваші, пане Перегріне. Батечко ваш не бажав підкоритися Лотто, мовляв, якщо кому й правити Гобіганією, то це законному тану, а не самозванцю. Тоді Лотто наслав своїх людей, а пан Тук заявив, що не дозволить втручатися у свої справи. Тукам добре, вони мають у Пагорбах глибокі нори, та ще й Великі Кладівники. Туки лиходіїв до своєї землі і на крок не пускають. Якщо хто й заблукає - проганяють, а трьох застали за крадіжкою - тих і зовсім застрелили. Тоді здоровили дуже озлобилися, обложили садибу Туків, ніхто туди не пройде і звідтіля не вибереться... [271]

- Молодці родичі! - вигукнув Пін. - І все-таки з ними треба зв'язатися. Я їду до Кладівників. Хто зі мною?

Визвалося декілька хлопців. їм відразу підвели поні.

- До скорого побачення! - крикнув Пін. - Навпростець тут не більше ніж чотирнадцять миль, до ранку приведу ополчення!

Меррі засурмив у ріг, гобіти дружно крикнули «Ура!», і Пін з товаришами зник у густому мороці ночі.

- І все ж мені противне вбивство, - зітхнув Фродо. - Намагайтеся щадити навіть цих негідників, якщо не буде загрози для життя гобітів...

- Добре, - кивнув Меррі. - Візиту наших нових знайомих з Гобітона можна чекати з хвилини на хвилину. І вони сюди не базікати прийдуть! Постараємося обійтися з ними по-шляхетному, але готуватися треба до гіршого. В мене є план...

- Добре, - сказав Фродо. - Влаштовуй усе, як ти розумієш.

Підбігли два підлітки, яких Меррі годину тому посилав на розвідку до Гобітона:

- Йдуть! Голів двадцять, а то й більше. Двоє завернули ланами на захід.

- Напевно, до Роздоріжжя, - припустив Вовнер, - за підкріпленням. Ну, туди та назад їм ще відмахати миль по п'ятнадцять треба. Поки що можемо не турбуватися.

Меррі поспішив приступити до підготовки. Том Вовнер очистив дорогу, відіславши по домівках усіх, хто не мав зброї. Чекати довелося недовго. Незабаром почулися різкі голоси і тупотіння важких чобіт. Підійшовши до завалу на околиці, люди вибухнули сміхом: їм не вірилося, що в цьому тихому краю могли знайтися сміливці, готові чинити опір двом десяткам людей-здоровил!

Гобіти відкрили прохід у завалі і вишикувалися обабіч дороги.

- Дякуємо! - глумливо закричали бандити. - А тепер марш звідси, під перини, якщо не хочете отримати прочухана!

Тупочучи по вулицях Заріччя, вони репетували:

- Гаси лампи! Усі по домах! У разі непокори п'ятдесят голів заберемо на рік у Підвали! По домах! У начальства уривається терпець!
[272]

Ніхто не звертав на ці крики уваги. Гобіти дочекалися, поки загін пройде, вишикувалися по чотири в ряд і покрокували слідом.

Біля багаття на площі бандити застали одного Тома Вовнера - він грів руки над вогнем.

- Ти хто такий? Що тут робиш? - напустився на нього ватажок банди.

Вовнер не поспішаючи озирнувся:

- Саме це я хотів би довідатися у вас. Ця земля не ваша, і ніхто вас сюди не звав!

- Ого! - здивувався ватажок. - Ану, хлопці, візьміть його! До Підвалів! А по дорозі провчимо його, щоб не брикався!

Двоє бандитів підбігли до Тома, але відразу ж застигли, мов укопані: виявилось, що старий фермер на площі не один. У сутінку, по краю кола, куди досягало світло багаття, стояли гобіти, що тихо прокралися слідом за бандитами під прикриттям темряви. Їх було близько двохсот, і усі озброєні.

У коло світла увійшов Меррі:

- Ми вже зустрічалися сьогодні, і я вас, здається, застерігав? Застерігаю вдруге: ви добре освітлені, і наші лучники вже прицілилися. Якщо посмієте торкнути цього старого чи когось з інших гобітів, вони спустять стріли. Кидайте зброю!

Ватажок озирнувся - виходу з пастки не було. Однак, маючи при собі два десятки шибеників і погано знаючи гобітів, він не злякався. Йому здавалося, що пробитися через оточення буде легко.

- Бийте їх, хлопці! - верескнув він. - Бийте, не жалійте! - І з довгим ножем в одній руці і палицею в другій він кинувся на прорив. Меррі заступив йому шлях - бандит люто замахнувся палицею - і впав, пробитий відразу чотирма стрілами.

Інші бандити відразу все зрозуміли й здалися. Їх роззброїли, зв'язали і замкнули в казармі, яку вони для себе ж і побудували. До

дверей поставили варту. Убитого ватажка закопали віддалік від дороги.

- Непогано вийшло, га? - радів Вовнер. - Впоралися! Я ж казав, треба тільки підштовхнути... Ви вчасно повернулися, пане Меррі! [273]

- Ну, це ще тільки початок, - сказав Меррі. - Якщо ти вірно підрахував, ми знешкодили усього десяту частину зграї. Але продовження доведеться відкласти, бо вже темно. А вранці відвідаємо правителя.

- Чому не відразу? - запитав Сем. - Восьма година, дитячий час! А мені кортить побачити старого. Дядечку Вовнер, чи ви щось чули про нього?

- Чув... Поганого мало, але й хорошого нічого. Навколо Торби усе перерили, і старий сильно хвилювався. Люди Губернатора спочатку, крім паління та крадіжок, ще справою займалися, збудували кілька халуп. От старого туди і переселили. Це за милю звідси, він відвідує мене при нагоді. З харчами в нього, здається, краще, ніж в інших бідолах. Зрозуміло, він проти нових порядків! Я б запросив його пожити в нас, але це забороняють...

- Спасибі, дядечку, повік не забуду! - схвилювався Сем. - Неодмінно поїду до старого. Цей самий Губернатор і Шаркун, чи як там його, таку капость вночі можуть зробити!

- Хочеш - їдь, - сказав Вовнер, - тільки візьми із собою кого-небудь. Везіть старого до мене на ферму, до Гобітону не наближайтеся. Джоллі тобі покаже дорогу.

Сем вирушив не зволікаючи. Меррі розіслав розвідку по окрузі, розставив пости й застави і поїхав разом із Фро-до до Вовнерів. Допізна просиділи вони з домочадцями Вовнера в теплій кухні, хазяїни ввічливо розпитували гостей, але слухали упіввуха - їх занадто поглинули події в Гобітанії.

- Усе почалося з Тіпуна, тобто з Лотто, - говорив Вовнер. - І почалося майже відразу після вашого від'їзду. Цей Тіпун що надумав: усе загарбати й усіх підкорити! Він, виявляється, давно вже накопичував усяке добро - тільки до добра воно його не довело... Скуповував, бачте, направо і наліво, звідкіля і гроші бралися! І броварні, і заїзди, і ферми, і тютюнові лани... У Піскомана млин відкупив, ще перед тим, як оселився в Торбі-на-Кручі. Ну, відомо, йому чимала спадщина від батька дісталася в Південній чверті. Ще пару років тому подейкували, начебто найкращий листовий тютюн він

продає за кордон; а наприкінці минулого року він і готовий тютюн вивозити почав, цілими обозами. У нас курива забракло, а тут ще й [274] зима настала. Народ загаласував, але він якось зумів усіх утихомирити. Возіями в нього люди служили, усі справжні лиходії, він одних з товаром на південь відправив, а інші тут оселились. Далі ми й незчулися, аж гульк! - як їх усюди повно стало. Заходилися вони валити ліс, копати, будувати собі будинки, одне слово, розперезалися. Спершу Тіпун збиток відшкодовував, та де там! Незабаром вони просто стали хапати все, що вподобають. Тоді народ заремствував, щоправда, не дуже голосно. Старий бургомістр, Уїлл, вирядився протестувати, але по дорозі здоровили його схопили, потягли в Підвали, там він, бідолашний, і досі сидить. Це, мабуть, десь після Нового року, а як не стало бургомістра, Тіпун оголосив себе Верховним шерифом і став усім заправляти. А хто насмілювався грубіянити, як вони це називають, на того чекала доля Уїлла. І з кожним днем дедалі гірше! Люлькового тютюну не залишилося ні в кого, крім людей Губернатора, те ж саме і з пивом: люди п'ють, а гобіти ні - мовляв, Губернатор пивного духу не терпить. Взагалі усього ставало менше, тільки розпоряджень більше, щоб ніхто не смів ховати своє добро, коли бандити шастають з хати в хату, начебто для «справедливого поділу», а насправді все гребли собі, а гобітам - самі недоїдки в казармах, усяка зіпсована гидота. Погано було! Але як з'явився Шаркі, отут зовсім стало непереливки...

- Хто ж він такий? - запитав Меррі. - Щось ці типи про нього балакали...

- Їхній головний, наскільки я знаю. Перший раз почули ми про нього в пору жнив, наприкінці вересня. Ніхто його не бачив. Живе нібито в Торбі. Він, схоже, нами зараз і керує. Лиходії його слухаються. Він їм велить рубати, палити, трощити, і вбивати теж. А то й зовсім без усякого сенсу дерева валять і залишають гнити на місці, будинки палять, а нових не будують. А що з млином Піс-комановим було! Тіпун його розвалив, привів якихось з бандитськими пиками, вони йому новий побудували, більший колишнього і з усякими викрутасами. Дурний Тод зрадив і тепер там працює, служить Губернатору на тім самім місці, де батько його сам собі хазяїном був. Тіпун заявив, мовляв, новий млин меле швидше і краще, і понабудовував ще декілька таких самих. Та звідкіля зерна взяти [275] для нового млина, і більше, ніж для старого? А при Шаркі взагалі молоти нічого стало. Тепер тільки і дає ця

машина, що гуркіт, та дим, та кіптяву. В усій окрузі сморід стоїть, спокою немає ні вдень, ні вночі. У ставок виливають якісь помії, навмисно воду забруднюють, і все це пливе в Берен-дуїн! Якщо їм забажалося згубити Гобітанію, кращого способу не знайдеш! Але хоч який Тіпун дурень, а не може він цього прагнути. Тому я думаю, що це витівки Шаркі. - Ясна річ, - підтакнув молодший Тім Вовнер, - інакше вони матусю Лотто, Геранію, не посадили б у Підвали: адже він її дуже любить, одну на всьому світі. У Гобіто-ні бачили, йшла Геранія по стежині з Кручі, зі своєю старою парасолькою. їй назустріч, вгору, бандити на великому возі. Вона запитує: «Куди їдете?» - «До Торби-на-Кручі». - «Навіщо?» - «Будувати комори для Шаркі». Вона зарепетувала: «Та хто це вам дозволив?» - «Шаркі, - відповідають, - геть з дороги, стара відьмо!» Ну, вона як закричить: «Я вам покажу Шаркі! Підлі негідники, злодії!» - і кинулася на них з парасолькою. А вони удвічі вищі на зріст! Ну, ясна річ, схопили її й потягли до Підвалів, а вона вже не молоденька! Звичайно, особливою любов'ю вона не користувалася, але, якщо чесно, Геранія виявилася хоробрішою за інших!

Аж тут до кухні ввалився Сем зі своїм батьком. Старий Гемджи на вигляд за рік не змінився, але оглухнув ще дужче.

- Добрий вечір, пане Торбинсе, - сказав він. - Радий вас бачити живого і здорового. Але, пане, я на вас, якщо можна так висловитися, серджуся: не треба було продавати Кручу! З цього всі лиха і почалися. Поки ви, пане, мандрували собі по чужих краях і боролися з Чорним народцем - якщо, звичайно, я вірно зрозумів, що Сем наплів, а його годі й витлумачити! - отож, поки суд та діло, лиходії перекопали всю нашу Кручу, і плакала моя бараболька!

- Дуже вам співчуваю, пане Гемджи, - відповів Фро-до. - Тепер я повернувся і подбаю в міру сил, щоб відшкодувати збиток.

- Дякую на добромому слові! Пан Фродо Торбинс - порядний гобіт, я це завжди казав, хоча, перепрошую, аж ніяк не про всіх, що носять це ім'я, можна сказати те саме. [276]

Сподіваюся, мій Сем поведився як слід? Ви ним задоволені?

- Цілком! - запевнив Фродо. - Не знаю, чи повірите, але ваш Сем тепер відомий на весь світ, звідси аж до Моря, а на Великій Ріці про нього пісні складають!

Сем почервонів і з вдячністю глянув на Фродо: Трояндочка зашарілася й посміхнулася герою!

- Повірити важко, - сказав Гемджи-старший. - Але, бачу, малий потрапив у дивну компанію. Що за каптан! Навіщо пристойному гобіту чіпляти на себе залізяки? Щоправда, вони зношуються не так швидко, як сукно...

Вранці і хазяїни, і гості піднялися ще вдосвіта. Ніч минула спокійно, однак ранок обіцяв великі клопоти.

- Схоже, у Торбі супротивника вже немає, - сказав Вовнер, - але банда з Роздоріжжя от-от з'явиться.

Не встигли поснідати, як примчав посланець з Туквича, бадьорий, розпалений:

- Тан підняв на ноги усю чверть! Новини повзуть, мов пожежа! Бандити, що тримали Туквич в облозі, тобто які живі zostалися, втекли на південь. Тан переслідує їх, щоб не дати з'єднатися з іншими. Пан Меррі з ним, а Перегрій виїхав майже сам, не хотів порушувати плани Брендібоків...

Меррі, що пробув цілу ніч у сідлі, повернувся на ферму близько десятої ранку. Його новини були не такі приємні.

- Ми не всіх виловили, вони зібралися біля Роздоріжжя і прямують сюди гуртом, близько сотні. Йдуть і підпалюють усе, що побачать, негідники!

- Так, ці до переговорів не схильні, - сказав Вовнер. - Вони вбивати йдуть. Якщо Тук зі своїми не встигне прийти раніше, доведеться ховатись і стріляти з засідки. На жаль, пане Фродо, без бійки не обійдеться!

Але рід Туків не підвів. З Туквича і з Зелених Пагорбів спішним маршем з'явилася сотня гобітів на чолі з Піном. Тепер у Меррі були сили для відсічі ворогу. Розвідники доповіли, що супротивник поводить зухвало. Вони вочевидь збиралися придушити бунт без жалю і знали, що головні заколотники - у Заріччі. Але ця небезпечна, розлючена банда не мала досвідченого ватажка. На марші вони [277] зовсім не подбали про безпеку. Меррі обміркував повідомлення і швидко склав план дій.

Бандити пройшли по Східному Тракті і завернули, не затримуючись, до Заріччя. Дорога йшла спадисто між високими укосами, що поросли поверху густим чагарником. За першим

поворотом, за чверть милі від тракту, банда натрапила на перешкоду: поперек дороги лежала повалена набік важка сільська хура. Бандити стали озиратися і помітили над головами, серед кущів, стіну з гобітів. Інші гобіти прудко викотили на дорогу поза їхніми спинами ще дві хури, відрізаючи банді відхід. Зверху пролунав голос Меррі:

- От вам і гаплик! І вашим друзкам у Гобітоні. Один з них убитий, інших ми взяли в полон. Складіть зброю! Відступіть на двадцять кроків і сідайте. Хто спробує втекти, того підстрелимо!

Однак бандити виявилися не з полохливих. Дехто і послухався б, але побоялися інших. Зо два десятки кинулися штурмувати загородження, шестеро відразу впали, прошиті стрілами, інші, вбивши двох гобітів, прорвалися і врозсип чкурнули полями до Лісової Межі. Ще двох стріли наздогнали на бігу. Меррі голосно затрубив у ріг, і здаля донісся відповідний заклик.

- Далеко не втечуть, - сказав Пін. - Наших тут усюди повно.

У пастці залишалось ще близько вісімдесяти розбійників. Вони пробували видертися на схили, гобітам довелося взятися і за луки, і за сокири. Усе ж таки багатьом ворогам, найбільш спритним і злим, пощастило вибратися. На західному схилі зав'язалася рукопашна. Ще декілька гобітів загинуло, вони вже починали слабшати, але тут зі східного схилу примчалися Меррі з Піном і втрутилися у сутичку. Меррі власноручно убив ватажка бандитів - косоокого дужого здоровила, схожого на орка. Потім він наказав усім відходити, залишивши навколо недобитих бандитів оточення з лучників.

Усе було скінчено. У бою знайшли свою смерть близько вісімдесяти ворогів, інші потрапили в полон. Гобіти втратили дев'ятнадцять загиблих і ще тридцять були поранені. Трупів ворогів навантажили на хури, відвезли на піщаний [278] кар'єр і там закопали. З того часу місце між двома пагорбами називали Бойовою перемичкою. Убитих гобітів поховали всіх разом на вершині пагорба, пізніше на могилі встановили велику плиту з написом, а навколо посадили дерева. Так завершилася битва під Заріччям 1419 року, остання битва на землі Гобітанії і перша відтоді, як затихли бої в Південній чверті 1147 року. Хоч цей бій і не був занадто кривавим, йому присвячено цілий розділ Червоної Книги; там перелічені імена всіх учасників, і літописці Гобітанії знали цей перелік напам'ять. З того дня стала зростати слава і

достаток роду Вовнерів, але у всіх списках хронік на першому місці значаться імена Меріадока Брен-дібока та Перегріна Тука.

Фродо був очевидцем бою, але навіть не виймав меча з піхов; він тільки стримував гобітів, розлючених загибеллю стількох друзів, щоб не чіпали ворогів, які здалися на їхню милість. Після битви і поховання полеглих четверо Хранителів повернулися до Вовнерів. По обіді Фродо сказав, зітхнувши:

- Ну, а тепер, здається, настав час розібратися з Губернатором.

- І чим швидше, тим краще, - додав Меррі. - Тільки, будь ласка, поведься без зайвої м'якості! Адже він відповідає за навалу, за все, що тут банда накоїла! Вовнер уже підібрав дюжину розумних молодиків нам у супровід. Скоріше за все, у Торбі бандитів уже немає, але про всякий випадок...

Незабаром вони вирушили. Це були найсумніші години в їхньому житті. Всю дорогу перед ними настирливо стовбичила висока цегляна труба, а коли вони рушили в обхід садиби між двома рядами потворних будівель, новий млин постав перед ними у всьому своєму неподобстві: закіптюжені стіни нависали над річкою, по жолобу у воду лився масний чорний бруд. Деревя уздовж дороги були зрубані геть усі. Коли друзі перейшли міст і подивилися нагору, на Кручу, від душевного болю в них подих перехопило. Навіть дзеркало Галадріелі не обіцяло такого видовища. На місці колишньої комори вирости просмолені халабуди. Каштани зникли. Газони і клумби перекопані, потолочені, на пересохлій землі стояли без ладу вози й [279] хури. Вулички навколо Кручі пориті канавами, завалені шлаком та жужелицею. Навіть саму садибу неможливо було відразу розгледіти за бараками, що тіснилися по схилу.

- Вони зрубали святкове дерево! - скрикнув Сем. Усі подивилися туди, де колись був розкинутий намет і Більбо оголосив свою прощальну промову. Мертвий обдертий стовбур лежав на сухій землі. І ця остання крапля переповнила чашу гіркоти. Сем розплакався.

Йому відповіло глузливе хихотіння, з-за огорожі млина радісно щирив зуби засмальцьований гобіт з чорними від бруду руками:

- Що, Семчику, не до смаку тобі видовище, га? Ти завжди був нюня! Хіба ти не поплив на кораблі, як колись любив розп'якувати? Плавав би собі по морях! Ми тут трудимося тепер в поті чола.

- Бачу, - витираючи сльози, відповів Сем. - Так запрацювавсь, що й умитися забув, а лупати очима з-за тину час знайшовся! У нас з тобою старі рахунки, краще не додавай, бо невідомо, чи вистачить тобі власної шкіри, щоб розрахуватися!

Тод Піскоман плюнув через тин.

- Боявся я тебе! Ти мене і пальцем не посмієш торкнути, я - друг Губернатора! Тільки пискни, він тебе не пальцем торкне!

- Не марнуй часу на цього дурня, Семе, - сказав Фро-до. - Сподіваюся, мало хто з гобітів подурнішав так, як оцей. Це було б сумніше за все!

- Ти, Піскомане, нечупара й нечема, - сказав Меррі. - І до того ж потрапив прямо пальцем у небо. Ми саме зібралися видворяти твого Губернатора. А банда його вже розбита вщент.

Тод здивовано витріщив очі: він тільки зараз помітив збройний почет на мосту. Піскоман метнувся за двері млина, вискочив з ріжком у руці і засурмив, надуваючись від натуги.

- Побережи щоки, - засміявся Меррі, - моя пісня краща!

Він підніс до вуст свій срібний ріг, заграв, і відразу з усіх нір, землянок і занедбаних будиночків Гобітону йому відгукнулися гобіти. Вони вибігали на дорогу, кричали «ура!», радісно плескали в долоні, танцювали - і приєднувалися до загону, що йшов очищати Кручу... [280]

Трохи нижче вершини пагорба народ зупинився. Фродо з товаришами пішов далі і ступив, нарешті, за огорожу колись рідної оселі. Сад був забудований клунями, вони стояли впритул і застили світ. Усюди купи сміття і покидьків. Двері облупилися, шнур від дзвоника обірваний, дзвоник не дзвонив. Вони взялися стукати, їм ніхто не відповідав. Тоді вони натиснули - і двері одхилилися. Друзі увійшли. У будинку смерділо затхлістю, усюди розгардіяш і бруд. Схоже, що там давно вже ніхто не жив.

- Куди ж цей негідник Лотто подівся? - здивувався Меррі.

Вони обшукали всі кімнати і комори, але не знайшли нікого, крім пацюків та мишей.

- Може, покличемо народ, хай обшукають двір? - запропонував Пін.

- Тут гірше, ніж у Мордорі, - промурмотів Сем. - Так, набагато гірше! Рідний будинок, пам'ять споганили...

- Це теж Мордор, - сказав Фродо. - Одна з чорних справ Мордрру. Саруман старався на його користь, навіть коли вважав, що йде до власної мети. Так само і всі ті, хто дозволив Саруману себе зачарувати, і Лотто - не виняток...

Серце Меррі защеміло від туги та відрази.

- Ходімо на повітря! - попросив він. - Знав би я, що тут діється, запхнув би свій кисет Саруманові аж у саму горлянку!

- Неодмінно! Однак ти цього не зробив, завдяки чому я можу сьогодні вітати тебе - тут!

На порозі стояв Саруман, ситий і задоволений. Очі його зловтішно блищали. Фродо раптом усе зрозумів.

- Шаркі! - крикнув він. Саруман голосно розреготався.

- А, ти чув моє прізвисько? Так мене називали піддані ще в Ізенгарді - думаю, з любові до мене (Це ім'я, ймовірно, утворене від слова «шарку», що мовою орків означає «дідок». - Прим. авт) . Ти, звичайно, не розраховував зустрітися зі мною у власному будинку?

- Авжеж. Але мав би передбачити! Жалюгідна, дріб'язкова злість... Гандальф попереджав, що на це в тебе ще вистачить сил!

- Цілком, - пирхнув Саруман. - Я здатний і на більші підступи. Мені хотілося сміятися, коли ви удавали з себе шляхетних панів, плентаючись у хвості в ельфів. Такі пихаті, такі задоволені собою! Ви збиралися гуляючи розійтись по домівках і провести залишок своїх днів у затишку і спокої? Одна річ вигнати Сарумана, зруйнувати його дім, інша річ - ваші нори! Адже вами опікується сам Гандальф! - Саруман знову розреготався. - Ви його ще не розкусили! Коли знаряддя відслужило своє, він його спокійно відкидає. А ви так липнули до нього, зволікали, поїхали кружним шляхом! «Ну, якщо вони такі дурні, - подумав я, - провчу ж їх гарненько! Око за око!» І я провчив би вас ще краще, аби мав трохи більше часу. Але я й так встиг чимало, ви могли вже переконатися. Вам життя не вистачить, щоб усе облаштувати. Мені це надзвичайно приємно, це почасти втішає мене!

- Неподобство втішає? Мені шкода тебе, Сарумане, - сказав Фродо.

- Цієї втіхи ти незабаром позбавишся. Йди звідси і більше не наворачтайся на очі!

Поки йшла ця розмова, гобіти, зацікавившись, піднялися всією юрбою на пагорб.

Почувши останні слова Фродо, вони обурено закричали:

- Не відпускай його! Не пустимо живцем! Він убивця, кат! Вбити його! Смерть йому!

Саруман глузливо оглянув розгніваних гобітів:

- Гей-гей! Гаразд, спробуйте мене вбити, якщо вистачить духу, поважні гобіти!

Він зарозуміло випростався й подивився на Фродо хмурими чорними очима.

- Не думайте, що я разом з майном втратив і свою міць! Хто підійме на мене руку - прокляну! Якщо кров моя заплямує землю Гобітанії, бути їй навіки безплідною!

Гобіти відсахнулися, але Фродо вигукнув:

- Не вірте йому! Його сила тільки в голосі! Він залякає й обплутає вас, якщо піддастесь! Але вбивати його не годиться. Не будемо злом платити за зло. Йди геть, Сарумане, йди негайно!

- Гей, беззуба гадюко! - покликав Саруман. - Вилазь!

З ближньої комори виповз рачки Гадючий Язик. [282]

- Ми знову пускаємося в мандри, - сказав йому Саруман. - Великодушні добродії гобіти виганяють нас. Ходімо!

Саруман, не озираючись, попрямував до воріт. Гадючий Язик поплентався за ним. Але коли вони проходили повз Фродо, у руці Сарумана раптом блиснув ніж. Лютий удар вразив би Фродо, але клинок зісковзнув по кольчuzі, прихованій під плащем, і зламався. Сем перший кинувся на Сарумана, за ним - інші; негідника повалили на землю. Сем витяг меча.

- Стривай! - крикнув Фродо. - Навіть зараз - не вбивай! Він не зачепив мене. Не повинен кінчати так той, хто був магом, членом великого братства. Він упав, і ми неспроможні підняти його. Але ми повинні зберегти йому життя: може, хтось інший зуміє відродити його душу...

Гобіти розступилися. Саруман підвівся на ноги й уважно подивився на Фродо. В очах його промайнув подив, повага і ненависть - усе разом.

- А ти виріс, напіврослику, - сказав він. - Так-так, дуже виріс. Ти мудрий і жорстокий. Ти відібрав у мене насолоду помсти, тепер я повинен забрати із собою думку, що зобов'язаний тобі життям. Ненавиджу тебе! Але турбувати більше не буду. Я йду. Не чекай від

мене побажань здоров'я і довгих років життя. Тобі не судилося ані те, ані друге. Але це вже не моя справа!

Стискаючи свою зброю так, що аж пальці побіліли, гобіти дозволили йому пройти. Гадючий Язик, завагавшись, пішов за ним.

- Гей, Гример! - окликнув Фродо. - Тебе ніхто не жене. Ти перед нами, здається, ні в чому не винуватий. Можеш поїсти і відпочити, а потім йди куди хочеш.

Гадючий Язик був зупинився і, схоже, вирішив послухатися. Але Саруман різко обернувся і засміявся скрипливо:

- Не винуватий? Ну зрозуміло! Ночами він виходив з будинку лише для того, щоб помилуватися на зірки! До речі, ви цікавилися, куди дівся неборака Лотто? Ти міг би дещо сповістити про це, чи не так, єхидно? Ну, що мовчиш?

Гадючий Язик втягнув голову в плечі: [283]

- Ні! Я не знаю!

- Тоді я за тебе скажу, - посміхнувся Саруман. - Гадючий Язик вбив вашого Губернатора, дурного коротуна. Ти, здається, зарізав його сплячого, га? І, сподіваюся, закопав поглибше? Втім, за це ручатися не могу - наш Гадючий Язик останнім часом зголоднів... Ні, його не назвеш приємним сусідом. Краще віддайте його мені - я з ним справляюся непогано!

Дика ненависть спалахнула в налитих кров'ю вічках Грима.

- Ти сам послав мене, - засичав він. - Ти сам змусив!

- А ти завжди слухався Шаркі, чи не так? - засміявся Саруман. - Ну, тоді слухайся і зараз. Йди за мною!

Він тицьнув ногою свого злощасного невільника, що скоцюрбився на землі, і обернувся, щоб піти; раптом Гадючий Язик розпрямився, мов пружина, і, вихопивши захований за пазухою ніж, стрибнув на спину Сарумана. Мить - і колишній маг звалився з перерізаним горлом, а Гадючий Язик, волаючи, помчався по стежині вниз. Не встиг Фродо опам'ятатися, як три тятиви водночас натягнулися, три гобітанських стріли проспівали - і Грим Гадючий Язик мертвий упав додолу.

На очах у приголомшених гобітів сірий серпанок раптом огорнув тіло Сарумана, і, піднявшись тоньким струмком у небо, зависла над Кручею безтілесна тінь у савані. Вона злегка колихалася, обертаючись

на захід, але тут повіяв холодний вітер, тінь зігнулася і з легким зітханням розтанула назавжди.

З жахом і жалістю дивився Фродо, як нещадний час роз'їдав розпростерте біля його ніг мертве тіло: воно зморщувалось, зсихалося, шкіра звисла шматками, позначився череп... Фродо схопив драний, брудний плащ, що валявся поруч, прикрив моторошні останки і поспішив залишити свій старий, опаскуджений будинок.

- Ось тепер точно кінець, - промурмотів Сем. - Очі б мої цього не бачили! Зате на світі двома гадами стало менше.

- І війна завершилася, - додав Меррі.

- Сподіваюся, - зітхнув Фродо. - Це був останній удар. Багато чого мене тривожило, але такого я не очікував... Доля мага здійснилася на порозі мого будинку! [284]

- Війна закінчиться остаточно, коли ми все упорядкуємо, - смутно сказав Сем. - А роботи нам вистачить на довгі-довгі роки...

Розділ 9 СРІБЛЯСТА ГАВАНЬ

Дійсно, роботи виявилось багато, однак впоралися швидше, ніж очікував Сем. Ранком після битви Фродо поїхав до Гобітону звільняти в'язнів з Підвалів. Там знайшов він Фредегара Бульбера, якого тепер ніхто не назвав би Череванчиком. Разом з кількома друзями він намагався укритися в Крутоярах, але прислужники Губернатора викурили їх і схопили...

- Ех, краще б ти з нами пішов! - сказав Пін, коли Бульбера винесли з Підвалів - бідолаха був виснажений і сам іти не міг.

Фредегар розплющив очі і через силу посміхнувся:

- Що це за велетень з таким гучним голосом? Невже то наш маленький Пін? Ти який розмір капелюха тепер носиш?

Звільнили і Геранію. Її знайшли в темному і тісному прикомірку; стара, змарніла, вона все ж таки побажала вийти сама, і коли з'явилася, спираючись на руку Фродо, стискаючи свою незмінну парасольку, гобіти не поскупилися на оплески, «ура!» і «браво!». Вперше в житті випало їй загальне співчуття. Звістка про загибель Лотто приголомшила Геранію. Вона нізащо не хотіла повертатися до Торби-на-Кручі, садибу віддала Фродо, а сама оселилася в домі рідних, Булкінсів із Каверну.

Навесні наступного року Геранія померла - адже їй було вже за сто! - і залишила Фродо все майно, своє і Лотто, із проханням використовувати його для допомоги потерпілим під час смуту. Так несподівано закінчилася стара сімейна чвара.

Поважний Уїлл Шерстопал просидів у Підвалах довше за всіх; і хоча з багатьма там поводитися гірше, йому довелося довго від'їдатися, щоб повернути колишню огрядність, що личить бургомістрові головного міста Гобітанії. Поки він набирив вагу, його заміщав Фродо. За час свого керування він провів лише єдину важливу реформу: втрое [285] скоротив численність шерифів і стражників і обмежив їх обов'язки тільки наведенням порядку на вулицях, як це і було колись. Очистити ліси від залишків розгромленої банди доручили Меррі і Піну, вони впоралися із завданням без особливих зусиль. Приблудні жителі півдня, почувши про розгром у Заріччі, заквапилися самі забратися з Гобітанії. Ще до кінця року останні лиходії були оточені в лісах і спроваджені за межі.

Тим часом щосили йшли відбудовні роботи. Гобіти, коли потрібно і коли хочуть, вміють працювати копітко, мов мурахи; і тепер не бракувало робочих рук, - від ніжних, але спритних дитячих рученят до вузлуватих, натруджених рук бабусь та дідусів. Ще не настало зимове сонцестояння, а від усіх новобудов Шаркі не залишилося каменя на камені. Цеглу, втім, не викинули, а використали - виклали зсередини старі нірки, щоб у них стало сухіше, тепліше й затишніше. На складах і в коморах відшукалися гори всілякого добра, провіанту і пива. У підвалах Гобітону теж знайшли й мішки з товарами, й барила з пивом, так що Новий рік пощастило відсвяткувати весело, з розмахом.

Розібрали по цеглинці і новий млин Піскомана; однак насамперед узялися наводити порядок на Кручі. Ями, де добували пісок і щебінь, засипали, навезли з лісу родючої землі і по схилах насадили новий сад; з південного боку вирили нові нірки, містки, з цегляними стінами. Сем перевіз батька у відбудований номер третій, і тепер Гемджи-старший повторював усякому, кому не ліньки було слухати:

- Лихо не без добра! Виходить, добре все, що добре закінчується!

Посперечалися, як назвати нову вуличку. Одні голосували за «Сад битви», інші - за «Пречудові обителі». Зрештою переміг здоровий глузд, і назвали просто: «Нова». В околицьніх же селищах її влучно охрестили «Могилою Шаркі».

Найвідчутнішою втратою були порубки - Шаркі наказав знищувати дерева по всій Гобітанії. Це мучило Сема більше за інші руйнування: сад - не будинок, за рік не виростиш. Тільки правнуки, мабуть, зможуть побачити Гобітанію такою, якою вона має бути...

Серед трудів і клопотів Сем рідко згадував про похід, але одного разу він дістав заповітну скриньку, дарунок [286] Галадріелі, і поніс показати друзям-подорожанам (так їх прозвали).

- А я все чекав, коли ти згадаєш, - сказав Фродо. - Ну, відкривай.

Всередині вони побачили сірий пил, м'який і дрібнозернистий, а в ньому - насіння, схоже на горіх у сріблито-сірій шкаралупі.

- І що з цим робити? - здивовано запитав Сем.

- Вийди в поле, розвій за вітром і ні про що не турбуйся, - порадив Пін.

- І що вийде?

- А ти вибери клаптик землі і перевір, - запропонував Меррі, - посади що-небудь.

- Володарка не схвалить, якщо я пушу усе на власний сад, коли навкруги стільки садів пропало!

- Ти послухайся свого розуму і досвіду, - сказав Фродо. - Скринька маленька, але, мабуть, кожна порошина багато чого варта!

Сем вирішив висадити саджанці насамперед усюди, де загинули найкрасивіші і найшанованіші дерева, і під коріння кожного саджанця кидав по дрібку лорієнської землі. Він невтомно сховався увесь край уздовж і впоперек, але дбайливіше за все плекав сади Гобітону та Заріччя - за що на нього, зрозуміло, ніхто не ображався. Коли ж залишилася в скриньці лише щіпка чудодійної землі, він вирушив до Каменя Трьох чвертей, що стояв майже точно в центрі Гобітанії, і розвіяв залишок на всі чотири сторони світу. А срібlistий горішок Сем посадив на газоні в Торбі-на-Кручі, там, де колись шумів прощальний бенкет Більбо. Що виросте з горішка? На превелику силу він виждав зиму, хоча так і кортіло часом розкопати сніг і глянути, чи не проклюнувся паросток.

Весна перевершила найсміливіші його мрії. Саджанці дружно випустили пагінці і росли так стрімко, начебто час для них прискорив свій плін. А перед будинком Фродо піднялося чудове деревце: кора матово-срібlistа, листя довгасте; у квітні воно вкрилося золотими квітами. У Торбі-на-Кручі не щоднини, а щогодини ріс справжній меллорн, лорієнський ясен; помилуватися на нього сходилися з усіх усюд. Через кілька років, досягши повної зрілості, [287] меллорн прославився на всю Гобітанію. Тепер бажаючи його побачити прибували навіть здалеку: це був єдиний меллорн на захід від Гір і на схід від Моря, а прекраснішого не знайшлося б і в самому Лорієні.

Рік 1420-й взагалі запам'ятався гобітам як винятково врожайний. Сонце світило, але не палило, дощі випадали вчасно і в міру, а в повітрі віяли свіжі, підбадьорливі пахощі; сяйво, раніше не відоме смертним, опромінило Середзем'я. Діти, що народилися того року - а їх народилося багато, усі здорові і красиві, - були геть усі золотоволосими, що раніше у гобітів траплялося дуже рідко. Фрукти вродилися рясно; гобітенята буквально купалися в полуниці з вершками, а пізніше цілими днями просиджували в траві під сливами і не заспокоювалися, поки кожний не складе з кісточок пірамідки на зразок тих, що в старовину споруджували переможці з ворожих голів. І ні в кого не болів живіт, і всі були задоволені, крім косарів, що косили траву під сливами.

У Південній чверті виноградні лози знемагали від грон, тютюнового листа запасли неймовірну кількість, а зерно по жнивях не вміщалося в комори. В Північній чверті буйно уродив ячмінь; довго потім славилася пиво 1420 року і навіть увійшло в приказку. Протягом багатьох поколінь можна було почути в корчмах, як старі, прикладаючись до чесно заслуженого кухлика, блаженно зітхають: «Незле! Майже як у чотириста двадцятому році!»

Спочатку Сем разом із Фродо жив у Вовнерів, але, коли відбудували Нову вулицю, переселився туди зі своїм Старим. Крім інших справ, він взяв на себе ремонт і благоустрій Торби-на-Кручі, а ще йому раз у раз доводилося виїжджати - саджати дерева і доглядати за посадками по всій Гобітанії. Тому його не було вдома в першій половині березня; тринадцятого березня старий Вовнер застав Фродо в ліжку - він стискав у руці білий камінчик, який носив, не знімаючи, на ланцюжку, і, здавалося, говорив сам із собою:

- Пропало, пропало навіки... Як темно, як порожньо...

Приступ пройшов швидко - двадцять п'ятого Сем повернувся, і Фродо був зовсім здоровий; сам він про свою хворобу нічого другові не сказав. Тим часом садиба була повністю оновлена, Меррі і Пін перевезли зі Струмкової [288] Яруги старі меблі і начиння, і все виглядало, як колись. Коли все було готове, Фродо запитав Сема:

- Ну, чи переїдеш знову до мене? Сем злегка зніяковів.

- Я тебе не кваплю, - додав Фродо. - Адже твій Старий буде в нас під боком, а вдова Рийлі забезпечить йому повний догляд.

- Та я не про це, пане, - червоніючи, промимрив Сем.

- Тоді в чому ж справа?

- Справа? Справа, пане, у Трояндочці. Розумієте, вона убивалася, бідна, коли я відправився з вами, але змовчала, я тоді і не підозрював, і не говорив з нею ні про що таке. І тепер усе відкладав - думав спершу зі справами впоратися. Ну от, а нещодавно ми порозумілися. Рік, каже, ти вже витратив даремно, куди ще тягти? А я кажу: «Як то даремно! Тут я з тобою не згоджуся!» Але, взагалі, я зрозумів, на що вона натякає. От я, пане, можна сказати, і рвуся надвоє...

- Зрозуміло, - сказав Фродо. - Ти хочеш оженитися і не хочеш залишати Кручу. Семе, любий, нічого немає простіше! Женися і переїжджай до мене з Трояндочкою. Місця вистачить на всіх, навіть на цілу купу малюків!

Так і зробили. Сем Гемджи з Трояндочкою побрались навесні 1420 року (цей рік, між іншим, прославився і численними весіллями). Молоді оселилися в Торбі-на-Кручі. Це було справжнім щастям і для Сема, і тим більше для Фродо: у всіх чотирьох чвертях не знайшлося б гобіта, про якого б краще піклувалися. Коли плани відновлення були складені і всі роботи налагоджені, Фродо міг цілком віддатися давно задуманій справі - узявся переглядати всі зібрані нотатки і записи. У переддень Маківки літа, під час Вільного Ярмарку, він склав із себе обов'язки бургомистра, і відтоді протягом семи років на щорічних банкетах головував Уїлл Шерстопал.

Меррі і Пін якийсь час жили у Струмковій Ярузі, і між Забоччям і Гобітоном встановився жвавий рух. Уся Гобітанія дивувалася двом молодшим Мандрівникам, їхнім пісням, розповідям, їхній чемності й елегантності. їх прозвали «принцями», але без заздрощів: будь-яке серце раділо, дивлячись, як вони сідають на коней, одягнені в блискучі [289] кольчуги, з красивими гербами на щитах, усміхнені, готові співати пісень з далеких країн. їхній зріст і постава вражали всіх, але в усьому іншому вони анітрохи не змінилися, хіба красномовства набралися, а веселощів і любові до забав у них ще прибуло. Щодо Фродо й Сема, то вони повернулися до звичного одягу, тільки зрідка накидали сірі плащі з напечуд тонкої тканини, з вишуканими пряжками біля коміра. І Фродо завжди носив ланцюжок з білим камінчиком і часто торкався його пальцями.

Все йшло прекрасно, і повинно було піти ще краще; у Сема було і праці, і радощів, скільки душі гобіта може бути завгодно. Ніщо не бентежило його, крім неясних побоювань за улюбленого друга і хазяїна: Фродо помаленьку усувався від усіх справ. Сем з болем бачив, як мало почестей дісталось на долю найзаслуженішого з гобітів у рідному краї. Лише дехто знав чи бажав знати про його подвиги; вся слава, вся пошана дісталися Меррі, Піну і самому Сему; хоча він цього зовсім не помічав. До того ж восени на них упала тінь колишніх негод.

Якось увечері, увійшовши до кабінету, Сем знайшов Фродо в дивному стані; блідий, з нерухомими очима, він начебто придивлявся до чогось далекого.

- Що з вами, пане? - стривожився Сем.

- Я поранений, - відповів Фродо. - Ця рана ніколи не загоїться...

Втім, він змусив себе опам'ятатися, пішов вечеряти; хвилина слабкості - вранці усе пішло зовсім нормально. Лише пізніше Сем зміркував: трапилося це шостого жовтня, у другу річницю ночі на Вітровії, де вони вперше зіткнулися із Тьмою.

Час минав. Настав 1421 рік. У березні Фродо знову стало погано, але зусиллям волі він приховав це, щоб не відволікати Сема: двадцять п'ятого березня Трояндочка народила первістка.

- Ми, пане, трохи розгубилися, - сказав Сем. - Збиралися назвати хлопця на вашу честь, а народилася дочка. Правда, дівчатко що треба, красою, на щастя, в маму, а не в батька, але як же бути з ім'ям?

- А навіщо порушувати старі звичаї? Візьми назву квітки, хоча б і троянду. Половина дівчат Гобітанії має такі імена! [290]

- Може, це й слушно... У далеких країнах я чув чимало красивих імен, та всі вони, так би мовити, занадто гарні для повсякденного життя. Мій Старий каже: назви по-коротше, щоб не довелося для зручності скорочувати наполовину. Але якщо брати квіткове ім'я, довжина мені не завадить. Потрібна тільки квітка найкрасивіша, бо маля, відверто кажучи, гарненьке, а виросте - ще кращим стане!

Фродо подумав недовго і запропонував:

- «Еланор» підійде? Це значить «сонячна зірочка», пам'ятаєш, такі маленькі золотаві квіточки на галявинах Лорієну?

- Це саме те, що треба! - зрадів Сем. - Ви, пане, завжди знаєте, що треба!

Малій Еланор було вже шість місяців, і рік хилився до осені, коли якось Фродо покликав Сема до себе в кабінет.

- У четвер буде день народження Більбо, - сказав він. - Сто тридцять перший рік, не жарт! Він перегнав Старого Тука.

- Молодець! - усміхнувся Сем. - Пан Більбо - непересічна особа!

- Отож, Семе, запитай у Трояндочки, чи обійдеться вона недовго без тебе. Я хотів з'їздити з тобою куди-небудь. Шкода, що ти тепер не можеш покидати дім надовго...

- Так, пане, це зараз було б важкувато, - зітхнув Сем.

- Розумію... Та я й не прошу. Проведеш недалеко - і добре. Скажи Трояндочці, що їдеш тижнів на два і повернешся здоровий і неушкоджений.

- Я, пане, охоче доїхав би з вами до самого Рівенделлу, побачив би старого пана Більбо. Але, слово честі, жити мені хочеться в одному-

єдиному місці: тут, вдома. Знову я, пане, рвуся навпіл...

- Бідний Семе! Я знав, що так трапиться. Але ти незабаром заспокоїшся. Ти, голубе, вирізаний з суцільного дерева, цілісним і залишишся!

Два дні Фродо і Сем переглядали записи і нотатки про похід; потім Фродо вручив Сему ключі і найголовніше: товсту книгу, переплетену в червоний сап'ян. Майже уся вона була вкрита рядками - спочатку трохи нерівним почерком Більбо, потім - енергійною рукою Фродо. Усього [291] було вісімдесят розділів, тільки в останньому залишилося кілька чистих аркушів. На першій сторінці було акуратно виведено: «Мій щоденник'. Туди й назад. Що було потім». Далі йшло: «Пригоди п'яти гобітів», «Історія Великого Персня, написана Більбо Торбинсом за власними спостереженнями і розповідями друзів».

Далі стояло рукою Фродо: «Падіння Володаря Перснів і повернення короля (як ці події видалися очевидцям). За записами Більбо і Фродо з Гобітанії, доповнено розповідями друзів і відомостями мудреців», а також «Виписки з Книг Мудрості, перекладені Більбо в Рівенделлі».

- Ого! Та ви вже закінчили! - вигукнув Сем. - Мушу визнати, пане, працювали ви ретельно.

- Так, я скінчив, - кивнув Фродо. - Останні сторінки залишаю тобі.

Двадцять першого вересня вони виїхали з дому: Фродо на поні, якого йому подарували в Мінас-Тіріті, Сем - на своєму улюбленці Біллі. Ранок був погожий, сонячний; про мету поїздки Сем здогадувався і нічого не запитував.

Спустившись з Кручі, вони рушили у бік Лісової Межі, дозволяючи своїм поні бігти неспішним підтюпцем. Переночували на Заячих Пагорбах; опівдні двадцять другого вересня вони вже спускалися розложистим схилом до узлісся.

- Он, здається, за тим деревом, пане, ви ховалися, коли вперше побачили Чорного Вершника, - сказав Сем, указуючи вліво. - Ех, та чи не наснилося нам усе це?..

Настав вечір, яскраві зірки висипали на небо, коли вони минали повалений дуб біля стежки, що звивалася серед густої ліщини. Сем мовчав, занурений у спогади. Фродо тихенько наспівував стародавню дорожню пісеньку; прислухавшись, Сем розібрав нові слова:

...А може, поряд, вже за крок
- Стежини сонця і зірок.
Ти їх сьогодні проминеш,
Та завтра знов сюди дійдеш...

І раптом, начебто у відповідь йому, в глибині лісу продзвеніло:

А Елберет Гілтоніель!
Сіліврен пенна міріель [292]
О менель аглар еленате
Гілтоніель а Елберет!
Несуть в серцях крізь плин віків
Блукальці в сутінках лісів
Нетлінних зір одвічний спів
За даллю Західних морів.

Фродо і Сем, не кажучи ані слова, спішилися, і, присівши в легкій тіні, чекали, коли блискучий кортеж порівняється з ними. Вони здаля впізнали Гілдора і ще багатьох прекрасних ельфів, а потім, на подив Сема, з'явилися Елронд і Галадріель. На плечах Елронда лежав сірий плащ, на чолі сяяв обруч із зіркою; він тримав срібну арфу, і на пальці його блищав блакитний камінь у золотому Персні - Велья, найсильніший з Трьох. Галадріель їхала на білому коні, її біле вбрання мерехтіло, як легкі хмари навколо місяця. На її руці іскрився крижаною-зіркою мітріло-вий Перстень з білим каменем - Ненья. За ними неквапно, клюючи носом, немов уві сні, трусив на сивому конику Більбо Торбинс. Елронд привітався з подорожанами подружньому, сердечно, а Галадріель ласкаво усміхнулася.

- Я чула, ти успішно застосував мій подарунок, Семе Гемджи, - сказала вона. - Відтепер бути Гобітанії благословенним краєм.

Сем поклонився, не знайшовши слів для відповіді. Він уже встиг призабути, яка Володарка Лоріену, і тепер був заново осліплений. Раптом Більбо, прокинувшись, розплющив очі:

- Ти ба! Привіт, Фродо! Як поживаєш? Бачиш, я обійшов Старого Тука, турбуватися тепер нема про що, і я готовий до нових мандрівок. Ти поїдеш з нами?

- Так, - сказав Фродо. - Усі Хранителі повинні залишити Середзем'я разом.

- Пане! - зойкнув Сем. - Куди це ви зібралися? Він тільки зараз утямив, що діється.

- Я вирушаю у Сріблясту гавань, Семе.

- А я не можу поїхати з вами!

- Не можеш, Семе, поки ще не можеш - навіть до Пристані. Але й ти був Хранителем Персня, нехай зовсім недовго - може, настане колись і твій час. Не засмучуйся, Семе. Ти не можеш жити, розриваючись надвоє - ото ж [293] наберись з духу і живи, спокійно живи багато років! Тебе чекає стільки роботи, стільки радощів!

- А я ж мріяв... мріяв, що ви будете жити з нами, насолоджуючись спокоем після ваших подвигів! - промурмотів Сем крізь сльози.

- І я мріяв... Але поранення мої занадто глибокі. Я хотів урятувати Гобітанію - і врятував, та не для себе. Так часто буває, Семе: щоб зберегти заповітне для усіх, хтось повинен від нього відректися... Усе моє майно тепер твоє. І потім, у тебе є Троянда, Еланор, а прийдуть ще Фродо-малий, і Трояндочка, і Меррі, і Пін, і Золотинка. А може, й інші - я поки що не бачу. І усім знадобляться твої руки, і твій розум, і твоє серце. Ти станеш бургомістром і будеш ним, поки не набридне, та найкращим садівником Гобітанії. А ще будеш вивчати Червону Книгу і навчатимеш го-бітів, щоб, пам'ятаючи Страшну Небезпеку, ще дужче цінували і берегли свою землю. Тобі судилося мати повною мірою і турбот, і щастя - твій розділ у книзі буде веселим до останнього рядка! А тепер мені час їхати. Можеш мене провести...

Елронд і Галадріель залишали Середзем'я назавжди. Скінчилася Третя Епоха, час Перснів минув. Йшли й інші ельфи - їм не хотілося більше залишатися по цей бік Моря. - Разом з ними, повні світлого смутку, їхали Сем, Фродо і Більбо; ельфи ставились до них із глибокою повагою.

Весь вечір і ніч безперервно їхали вони по Гобітанії, але ніхто не бачив їх, крім звірів лісових і польових; може, якомусь спізнілому подорожанину і ввижались відблиски вогнів - але їх легко було прийняти за світло місяця, що плив по ясному небу. І ось уже потягнулися Білі Пагорби, Гобітанія скінчилася, ось проїхали повз Далеке узгір'я і піднялися на Баштове - а з нього вже відкрилося далеке

Море. Проїхали по вузьких, вигнутих серпом берегах затоки Лун і прибули, нарешті, до Останньої Пристані.

Кірдан Корабель вийшов назустріч їм з воріт. Він був високий на зріст, з бородою до пояса, і здавався дуже старим, але очі його зоряно сяяли. Вклонившись гостям, він сказав усього два слова:

- Усе приготовано.

Кірдан провів їх до причалу, де погойдувався на хвилях білий корабель. На причалі чекав їх хтось, одягнений в усе [294] біле. Наблизившись, Фродо впізнав Гандальфа. На пальці мага блищав Третій Перстень, Нарья, з каменем червоним, як живе полум'я. І всі, хто відпливав, зраділи, що Гандальф буде з ними.

Тільки Сем, стоячи на березі, не міг подолати тугу. Гірка буде розлука,, але ще гірше самотній шлях додому. Кінчалися останні приготування, і ельфи вже піднімалися на борт, аж раптом розлігся квапливий стукіт копит: Меррі і Пін вилетіли на причал і, осадивши своїх скакунів, зістрибнули на землю біля самого корабля. Пін сміявся, хоча сльози так і текли по його круглих щоках.

- Ти вже одного разу намагався вислизнути крадькома, і тобі це не удалося, Фродо! Ми і цього разу наздогнали! Знаєш, хто тебе виказав? Сам Гандальф!

- Так, - зізнався Гандальф, - мені не хотілося, щоб Сем повертався один. Утрьох вам буде краще. Сьогодні, зараз, на цьому причалі, кінець нашому товариству. Залишайтеся з миром! Не кажу вам: не плачте, тому що сльози часом - це добре.

Фродо поцілував Меррі, Піна, потім Сема і зійшов на борт. Підняли вітрила, повіяв вітер, і перлисто-сірі хвилі понесли корабель до виходу із затоки. У руці Фродо блиснув вогник - фіал Галадріелі, - блиснув і згас.

Корабель вийшов у відкрите море і повернув на захід. І одного разу, дощової ночі, Фродо вловив у повітрі ніжні пахощі і тихий наспів. Йому здалося, як колись уві сні в домі Бомбадила, що сіра завіса дощу перетворюється на сріблясте скло і тане, відкриваючи біле узбережжя, а ще далі - зелені ліси, освітлені вранішнім сонцем.

Але для Сема в той вечір, коли він стояв один на опустілій пристані, настала темна ніч, і на сірому просторі Моря він не бачив нічого, крім легкої тіні, що тане на заході. Довго стояв він, слухаючи

гомін та зітхання хвиль, що билися в береги Середзем'я, і голос Моря глибоко запав у його душу.

Поруч мовчки стояли Меррі і Пін.

Нарешті троє друзів знайшли в собі сили відвернутися і, не оглядаючись більше, вирушили в зворотний шлях. Вони не обмінялися жодним словом, поки не перетнули кордон Гобітанії, але кожного на цьому довгому, невеселому шляху тішила присутність друзів. [295]

Коли викали, нарешті, на Східний Тракт, Меррі і Пін попрямували до себе в Забоччя і їхали, вже співаючи, знайомими місцями. Сем дістався до Заріччя надвечір. Ще здаля він помітив на Кручі жовтий вогник і відблиски каміна. Вечеря чекала його на столі, як він і сподівався. Трояндочка завела його за руку до будинку, посадила в крісло і принесла з ліжечка маленьку Еланор. Сем взяв дочку на руки і сказав, глибоко зітхнувши:

- Ну, ось я і повернувся!

